CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

1

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

1

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

Bu kitap, Sabah Gazetesi'nin Türk okuruna bir kültür hizmetidir.

BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş, 1. Cilt
Sabah Kitapları 48
Türkiye'den Dizisi 2

Yazan: Celal Bayar

İstiklal Cd. No. 192 Beyoğlu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş
Editör: Cem Çobanlı
Üretim asistanları: Mustafa Sünnetçioğlu, Yaşemin Bakkal

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

BASKI - CİLT

MEDYA OFSET

0.212.624.14.00

IÇINDEKİLER

Bölüm 11

SUNUŞ

Ben de Yazdım, Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı M. Celâl Bayar'ın (1883-1986), bütün kurumlarıyla çökmeye yüz tutmuş bir imparatorluğun, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günleriyle, kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerini, ulusal kurtuluş savaşını, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve devrimlerini; tarih kitaplarında pek de ele alınmayan ayrıntılarla, yaşadıklarına, belgelere ve çeşitli yazılı kaynaklardan yaptığı titiz araştırmalara dayanarak ortaya koymaktadır. Bu haliyle, *Ben de Yazdım*'ı, salt Celâl Bayar'ın anıları olarak değil, bir anlamda 'resmî tarihin arka planı' olarak da ele almak mümkündür.

İlk baskısı 1965-1972 yılları arasında yayımlanan 8 ciltlik bu yapıtta, geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başındaki dönemlere ilişkin birçok tarihsel olay nakledilmektedir. Okudukça da görüleceği gibi, bu olaylar, 'tarihin tekerrür ettiğini' doğrularcasına, bugün de yaşanmaktadır. Sözgelimi, yüzyılın başlarında, Sırplar'ın, 'Büyük Sırbistan' uğruna Balkanlarda giriştikleri 'etnik temizlik' doğrultusunda yaptıkları katliamlar, toplu mezarlar; Karadağ meselesi; Ermeni meselesi; dünyadaki kutuplaşmalar; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan ve Atatürk devrimlerinden çok önceleri, Meşrutiyet Devri'nde irticai saldırılar, ordunun müdahaleleri, dinin siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılması ve sonuçları; siyasi çeteler; ırk, mezhep ve din çatışmaları... tüm bunlar, günümüz Türkiyesi'nde ve dünyada yaşanan siyasal ve toplumsal hareketliliği bir biçimde, kitle iletişim araçlarından izleyen okura, özellikle de genç nesillere hiç yabancı gelmeyecektir.

Sabah Kitapları, *Ben de Yazdım*'ı yaklaşık 30 yıl sonra yeniden yayımlayarak; bir yandan, Celâl Bayar'ın "Türkiye'nin yakın tarihini genç nesillere anlatma" arzusunu yerine getirmektedir; bir yandan da, kendisinin de, bir yüzyılı aşan yaşamı boyunca tanık olamadığı; acılarla, katliamlarla, siyasal entrikalarla dolu bir ülke ve dünya tarihinin nasıl bir kez daha çeşitli cepheleriyle 'tekerrür ettiğini' ortaya koymaktadır. Nitekim bu yaklaşım, kendisinin de; "**Dileğim odur ki, meydana gelecek satırlar okunduğu zaman, gelecek için benzeri hallerde mütalâa ve muhakemeye esas teşkil edebilsin**," sözleriyle anlam bulmaktadır.

Ben de Yazdım'ın, bu bakış açısıyla, 21. yüzyıla yaklaşmakta olan bir Türkiye ile yüzyılın başındaki Türkiye'yi, siyasal ve toplumsal açılardan karşılaştırma olanağı sunmasını dileriz.

Bu baskıyla ilgili teknik açıklamalar

Ben de Yazdım'ın, Sabah Kitapları'nca gerçekleştirilen yeni basımında; yapıtın günümüz koşullarına uygun, okurun rahat okuyabileceği modern bir biçimde sunulması amacıyla bazı teknik ve çağdaş yazım ve basım kurallarının uygulanmasının dışında, genel anlamda yazarın kullandığı dil değiştirilmedi.

Örneğin, yapıtın ilk baskısında sayfa sonlarına yerleştirilen oldukça uzun 'dipnotlar', okuma akışını kesmemek için her cildin sonunda 'Notlar' başlığı altında toplandı. Kimi Osmanlıca sözcük ve tamlamaların Türkçe karşılıkları, eğer kısa ise hemen geçtiği yerde, uzun ise sayfa sonuna yerleştirildi. Sayın Bayar tarafından metin içerisinde verilen Türkçe karşılıklar normal parantez, yayınevi tarafından verilen Türkçe karşılıklar ise köşeli parantez içerisinde gösterildi. Sayfa sonlarındaki açıklamalar ise, 'C. B.' (Celâl Bayar) ya da 'Y.N.' (Yayıncının notu) şeklinde verildi.

Her cildin sonunda, o ciltteki konularla ilgili belgelerin dili -sayın Bayar'ın da yaptığı gibi- hemen hemen hiç Türkçeleştirilmedi, özgün durumuyla bırakıldı. Belge numaraları ise -sayfa no'larında olduğu gibi- her cilt için ayrı ayrı verildi.

İlk baskıda, metinler, ayrı bölümlerden oluşmuyordu ve Sayın Bayar'ın uygun gördüğü 'ara başlıklarla' ayrılmışlardı. Yeni baskıda ise yapıt, özgün ara başlıklara sadık kalınarak ama konu bütünlüğü gözetilerek bölümlere ayrıldı.

Her cildin sonuna Sayın Bayar tarafından yerleştirilen çok ayrıntılı kişi ve yer adları dizini, Sabah Kitapları'nca sadeleştirilerek, ağırlıklı olarak kişi dizinine dönüştürüldü.

SABAH KİTAPLARI

ÖNSÖZ

Atatürk'ün mutad sofrasında bulunuyordum. O akşam davetlilerin sayısı azdı. Ancak beş altı arkadaştık.

Büyük adam hayatından bahsediyordu. Biz de vecd içinde kendisini dinliyorduk. Birden sustu, hepimizi ayrı ayrı süzdü. "Arkadaşlar, ben ilk gördüğünüz zaman hakkımda nasıl bir fikir edindiniz, anlatır mısınız?" dedi ve bakışlarını benim üzerimde topladı.

Anladım ki, önce benim konuşmamı istiyordu. Arkadaşlarımın, "Hay, hay, söyleriz" cevabı arasında ben de mukabil teklifte bulundum:

- Anlatırım ama bir şartla.
- Şartınız nedir?
- Siz de bizi gördüğünüz zaman edindiğiniz intibaı söylerseniz.

Anlaşmıştık, ben söze başladım:

"Meşrutiyet ilanının ilk anlarından beri isminizi işitmeye başlamıştım. 'Kolağası (Önyüzbaşı) Mustafa Kemal Bey akıllı, çok dirayetli ve kendisine güvenen genç bir subaydır,' deniliyordu. Daha sonra Çanakkale zaferiniz askerî dehanızı bütün memlekete tanıttı.

"Mütareke ile beraber faal siyasete atıldınız. Zaman zaman söylediğiniz gibi en büyük eseriniz Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Burada millet adına konuşulur, kayıtsız şartsız hâkimiyet milletindir, düsturu hâkim olurdu. Bu temel üzerine, saltanat idaresinin rağmına hükümeti kurdunuz. Millî iradeye dayanarak maddi ve manevi şekliyle anarşiyi, ihaneti önlemeye çalıştınız.

"Tarihin ender kaydettiği böyle bir rejim ve çalışma sistemi ile muvaffak oldunuz, memleketi kurtardınız. Bütün bunlar asırlar boyunca pek az bahtiyar kimseye nasip olmuş başarılardır.

"Fakat ben şu anda bunları bir yana bırakıyorum. Arzunuza uyarak şahsınızın üzerimde bıraktığı ilk tesiri anlatmak istiyorum.

"Açılacağını ilân ettiğiniz birinci Büyük Millet Meclisi'ne katılmak üzere İstanbul Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Ankara'ya gelirken ailemi görmek için Bursa'ya deniz yolu ile geçmek benim için tehlikeli idi, çünkü bütün vasıtalar İtilâf Devletleri'nin kontrolü altında bulunuyordu. İzmit'i de İstanbul gibi işgal etmişlerdi. Bu sebeple, Adapazarı, Bilecik üzerinden uzun bir kara yolculuğuna katlanarak Bursa'ya geldiğim zaman o günün İstanbul gazeteleri halkın elinde okunuyordu. Gazeteler, İtilâf Devletleri'nin ve İstanbul Hükümeti'nin zoru ile olacak, padişahın fermanını, meşihatın fetvasını büyük harflerle ilân ediyorlardı. Ferman ve fetvada 'Kuva-yı Milliyecileri öldürmek vaciptir' denilerek güya şeriat namına vatandaşlar kıtâle, birbirini öldürmeye sürükleniyordu.

"İşte bu hava içinde Çekirge semtinde oturan ailemin yanına gelmiştim. Beş on dakika geçer geçmez kapı çalındı. Yüzünü göremediğim birisi bir kağıt uzattı ve savuştu. Bu, telgrafhaneden gönderilmiş, servis adı verilen Ankara mahreçli telgraftı. 'Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal' imzasını taşıyordu. Bana doğrudan doğruya 'Karacabey, Kirmastı (Kemal Paşa) istikametinden Bursa üzerine yürümekte olan Anzavur'un, mahalli Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti ile işbirliği yaparak savletini def'ediniz' emrini veriyordunuz.

"Sizinle muhaberemiz bu telgrafla başlar. Ben ve ailem bu dikkate, aynı zamanda sürate hayran olmuştuk.

"İlk karşılaşmamız Ankara'da birinci Büyük Millet Meclisi'nin riyaset odasında olmuştu. Kapıdan girince sizi büyük yazı masasının başında gördüm. Çok sakin ve vakur idiniz. Geniş odanın iki tarafına sıralanmış sandalyelerde milletvekilleri oturuyorlar, görüşülen meseleyi ilgi ile dinliyorlardı.

"Ortada ve ayakta sivil kıyafetli bir genç, kumanda ettiği bir müfrezenin macerasını anlatıyor, size şifahi rapor veriyordu. Ben bu konuşmanın sonuna rastladığımı anlamıştım. Yanınıza yaklaştım, kendimi takdim ettim. Nezaketle bana yer açtınız ve oturmamı söylediniz; gençle meşgul olmaya devam ettiniz. Bir iki sualden sonra müfreze kumandanına 'Kâfi, buyurunuz' dediniz, bir daha yüzünü görmediğim bu adamı savdınız.

O çıkar çıkmaz meselenin açık tahlilini yaptınız: 'Bu gördüğünüz efendi' dediniz, 'seksen-yüz kişilik bir gönüllü müfrezesinin kumandanıdır. İddiasına göre bir tepeyi tutan irtica kuvvetleri ile karşılaşmış, kuvvetini sağ ve sol cenaha ayırmış, bir kısmı ile kendisi merkezde bulunmuş ve hücuma kalkmış... ordu muharebesini andıran bir taktik... Hücumun neticesi ne olmuş? Bunu söyleyemiyor. Ben öyle zannediyorum ki, bu genç adam hasımla karşı karşıya gelmemiştir."

Yüzbinlere emretmiş büyük bir kumandanın seksen-yüz kişilik bir

müfreze ile meşgul olduğunu yadırgamamıştım; o zaman için bu kadarcık bir kuvvetin ne kadar önemli olduğunu biliyordum. Ben şahidi olduğum bu vak'anın yorumu karşısında, meseleler büyük olsun küçük olsun günün şartlarına göre ele alınmakta ve değerlendirilmekte olduğunu görmüş; realist, açık konuşan bir reisin huzurunda olduğumu anlamıştım.

"Zaman geçtikçe sizi daha iyi anlıyordum. Şimdiye kadar söylediklerim açık ve maddi şeylerdir. Şüphesiz değerleri büyüktür. Fakat asıl söylemek istediğim daha başka bir şeydir. Buna, manevi tarafınızdır da diyebilirim.

"Gündüzleri sabahın dokuzundan akşamın onsekiz, yirmisine kadar vekâlette, Büyük Millet Meclisi'nde, geceleri de başkanlığınız altındaki Vekiller Heyeti toplantısında çalışıyor, her meseleyi bütün çıplaklığıyla müzakere ediyor, bir sonuca bağlamak istiyorduk. O kadar meşgul idik ki, toplantıdan saat iki veya üçte ayrıldığımız zaman, bu gece erken çıktık diyorduk. Çünkü sabahı bulmak mutad halini almıştı. Bu kesif iş arasında bunaldığımız, endişeye kapıldığımız zamanlar da olurdu. Birkaç misal vereyim: Meselâ, İtilâf Devletleri'nin inatları kırılmamıştı. Memleketimizi parçalamak için planlarını azimle yürütüyorlardı. Padişahın 'inzibat' kuvvetleri aleyhimizde faaliyete geçmişlerdi. Asiler, yer yer isyan çıkarmışlar, Ankara çevresine kadar sokulmuşlar, merkezi tehdit ediyorlardı. Yunanlılar harekete geçmişler, istila sahasını kendi hesaplarına genişleterek ilerliyorlardı.

"Elimizde yeter derecede kuvvet yoktu. Şunu da söylemeliyim ki: Çok zaman boş olan maliye hazinesinin en varlıklı zamanımızda mevcudu iki yüz bin lirayı geçmiyordu.

"Bu kötü durum karşısında selâmet yolunu bulmamız, emin olmamız lâzımdı. O halde ne yapmalıydık? İşte bu düşünce ile Çankaya'ya gelir, sizi bulur, sabaha kadar konuşurduk.

"Yeni beliren gün ışığı altında Çankaya yokuşundan şehre doğru inerken her endişeden sıyrılmış bir halde kendi kendimize, 'Adam sen de, bunlar da mesele mi? Yalnız başımıza hepsini hallediriz,' derdik. Bu inanç sizden aldığımız manevi kuvvetti. Hadiseleri tahlil, kuvvetinizin bize ilhamı idi. Üstün görüşlü lider olmanızın neticesi idi. Bence sizin bu vasfınız, diğer meziyetlerinizin başından gelir," dedim ve sustum. İçimden gelen bu samimi ve gerçek sözlerim, çelik gibi sağlam bir iradeye sahip olan büyük adamın tevazu duygusuna dokunmuş olmalı ki hafif bir sesle ve çekingen bir edâ ile sordu:

– Bunları yazdınız mı?

– Hayır.

– Rica ederim, yazınız.

O zaman bu, benim için bir emirdi. Nur içinde yatsın, irtihalinden sonra bir vasiyet olmuştu. Bunun içindir ki bu kitabı yazmaya başladım ve *Ben de Yazdım* adını verdim.

Ben de Yazdım, kitabın Mütâreke'den bu yana, Millî Mücadele'yi, Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümeti'ni, Cumhuriyet'in ilk devirlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini bütün yönleri ile içine alacaktır.

Ayrıca genç neslimiz için faydalı olacağı düşüncesi ile bütün bunların, özellikle inkılâplarımızın meydana gelmesini zaruri kılan tarihi sebep ve âmillerin üzerinde durdum. Yakın tarihimizden, Genç Türkler'den ve Meşrutiyet Devri olaylarından istidrat suretiyle seçme bilgi verdim. Bu bilgilerden sonra, hadiseler kronolojik bir sıra takip edecektir.

Okuyucularıma sunduğum bu birinci cilt, beş buçuk yıl önce Ankara'da matbaaya verilmişti. Bu defa, bir değişiklik yapmadan İstanbul'da bastırdım. İmkânlarım elverirse, diğer ciltleri de sıra ile tabettirmek niyetindeyim.

26 Ağustos, 1965
Celâl Bayar

BÖLÜM 1

1918 YILI İTTİHAT VE TERAKKİ KONGRESİ HAZIRLIKLARI VE GENEL DURUM

1918 yılı sonbaharında İstanbul'a gelmiştim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş günü olan 5 Eylül'de açılması gereken Kongre'de İzmir Kâtib-i Mesulü sıfatıyla bulunacaktım. Fakat, Cemiyet'in Umumi Reisi Sadrazam (Başvekil, Başbakan) Talât Paşa'nın Avrupa'da bulunması ve günün siyasi hâdiseleri yüzünden kongre bir türlü toplanamıyordu.

İzmir'den ayrılmazdan evvel muhitimizin ihtiyaçlarını kongrede anlatmak, şikayetlerimi yapmak için hazırlanmıştım.

İstanbul'da karşılaştığım umumi vaziyet, bana, bütün mahalli dertleri unutturmuştu.

İstanbul'un geniş siyasi çevresine girer girmez, felaketin kapıyı çaldığını görmüştüm. Halbuki biz dört yıldan beri devam eden harbin her gün ağırlaşan yükünü, zafer ümidiyle çekiyor, bütün ıstıraplara ağır mahrumiyetlere katlanıyor ve harbi her şeye rağmen kazanacağız diyorduk.

Hislerimiz, millî gururumuz başka türlü düşünmeye müsait değildi. Şimdi bütün bu ümitler sarsılmıştı. Memleket, bütün gücüyle nesi varsa, hepsini harp uğrunda sarfetmişti. Ordumuz ricat halindeydi.

Müttefiklerimizde de zaaf eserleri şiddetle kendini gösteriyordu:

Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu bitkin bir halde –ne pahasına olursa olsun– harp sahasından çekilmek istiyordu.

Bulgarlar, mağlup ve perişandı.

Almanya, İtilâf Devletleri ordularının karşısında kudret ve satvetini kaybetmişti.

Bu hallerin siyasi vaziyete sirayet etmemesi mümkün değildi.

Bize gelince: İktidarda bulunan Talât Paşa kabinesi nüfuzunu kaybetmişti; istifaya hazırlanıyordu. Millete dayanan başka bir siyasi teşekkül de mevcut değildi. Memleketin mukadderatı, V. Sultan Mehmed Reşad'ın ölümü ile Osmanlı tahtına yeni çıkan Sultan Vahdeddin'in eline geçecekti. Bunun da karakterine ve vatan sevgisine güvenilemiyordu. Hâsılı, umumi durumumuz, kelimenin tam manasıyla, elimdi.

1918 senesi Eylül ayının sonlarına doğru Merkez-i Umumi'de Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı (Millî Müdafaa Vekili) Enver Paşa'nın maiyetiyle beraber hazır bulunduğu bir gece toplantısına şahit oldum. İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Meclisi, memleketin durumunu gözden geçirmek için toplanmıştı. Birinci derecede ordunun durumu ve müdafaa kabiliyeti tetkik olunuyordu. Telefonlar işliyor, şifreler geliyor, belli ki en az malûmat üzerine bir karara varılmak isteniyordu.

Neticeyi öğrenmek için ayrı bir odada, heyecan içinde bekliyordum. Tam gece yarısı bir arkadaşım yanıma sokuldu, mahrem kaydıyla kulağıma fısıldadı: "Mütareke isteyeceğiz, başka çare yok" dedi.

Az sonra, Şehislâm* Musa Kâzım Efendi ile eski Sadrazam Prens Sait Halim Paşa'nın merdivenlerden ağır ağır indiklerini gördüm. Konuşuyorlardı:

– Bulgarlar işi berbat ettiler, Paşa Hazretleri.

– Evet, öyledir Efendi Hazretleri.

Çetin, dört harp yılından sonra Bulgar ordusunda firar hâdiseleri çoğalmış, yılgınlık başgöstermişti. Ordunun maddi ve manevi kıymetini iade için Almanların çalıştıkları söyleniyordu. Tam bu sırada Dobruca Meydan Muharebesi'nde (15-18 Eylül 1918) Bulgar cephesi yıkılmıştı. Bu mağlûbiyet üzerine Türkiye'yi müttefik memleketlere bağlayan yolun kapanması ihtimali başgösterdi gibi, Payitaht** (İstanbul) yolu da düşman ordularına açılmış bulunuyordu.

Bulgaristan'da 'Sobranya' (Bulgar Millet Meclisi) hemen toplantıya çağrılmıştı. Kral namına okunan nutukta:

> İhtiyar edilen büyük fedakârlıklara karşılık şerefli bir sulhe kavuşmaktan başka bir şey düşünmüyorduk. Bu hususta, mümkün olan her şey yapıldı. Nihayet, durumu gereği gibi tetkik ettikten sonra Hükümetim hasımlarımıza mütareke ve icabında sulh müzakerelerine geirişmek teklifinde bulunmaya karar verdi,

deniliyordu.

Bunun üzerine Bulgar Hükümeti, galip İtilâf Devletleri ile 29 Eylül

---

* Şehislam: Diyanet İşleri başkanı. Şeyhülislâm ve Şeyhislâm şeklinde de kullanılır.

** Payitaht: Hükümet merkezi, başkent. / C. B.

1918 tarihinde mütareke akdetmişti. Bulgar mütareke şartlarını, o vakit İstanbul gazeteleri aşağıdaki şekilde hülâsa etmişlerdi:

1- Bulgaristan, 1914 yılındaki eski hududuna irca edilecek (döndürülecek).
2- Seferber halinde bulunan bütün Bulgar orduları terhis olunacak.
3- Bütün Bulgar cephane, levazım ve silahları depolara konacak ve bunlar İngiliz subaylarının nezareti altında bulunacak.
4- Mütareke'nin imzasından itibaren dört hafta içinde Almanya ve Avusturya elçileri ve tebaası Bulgaristan'ı terke mecbur tutulacak.

SON SURİYE VE FİLİSTİN MUHAREBELERİ VE ORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA

Diğer taraftan, Suriye ve Filistin'den arka arkaya gelen muharebe haberleri de, herkesin zihnini kurcalıyordu:

19 Eylül 1918 tarihinde İngilizler, büyük ölçüde süvari kuvvetleriyle baskın tarzında cephemize yüklenmişler, Nâsıra'ya kadar ilerlemişlerdi. Grup kumandanı ile ordu kumandanları arasında günlerce irtibat tesis edilemediğinden kuvvetlerimiz perişan bir halde Akkâ-Der'a hattına çekilmek zorunda kalmıştı. Bu bozgun üzerine bütün Suriye Arapları isyan etmişlerdi.

Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, bu son Suriye muharebelerinden şu şekilde bahsetmiştir:

Nablus Karargâhı'nda ikinci defa 7. Ordu kumandanıyım. İlk işim çok üzücü ve yorucu seyahatlerle cepheyi dolaşmak ve vaziyeti tetkik etmek oldu. Bu teftiş neticesindeki kanaatim şu idi ki: Her şey bitmiştir. Yakın felakete mâni olmak için esaslı bir tedbir almak müşküldü. İstanbul'dan çıkalı daha onbeş gün olmamıştı. Yatağımda yatıyordum. Bir gün kurmay başkanım her vakitki gibi bana o günün raporlarını okudu. Basit raporlar, her zamanki gibi... Yalnız, bu raporlar içinde bir nokta nazarı dikkatimi celbetti: Bir İngiliz esirinin ifadesi... Ve onun delâletiyle keşfettim ki bir veya iki gün sonra İngilizler, bütün cephe üzerinde ciddi taarruzlarını yapacaklardır.

'Biraz sonra kurmay heyetimi toplu olarak göreceğim' dedim. Yataktan kalktım, giyindim, iş odasına giderek bir muharebe emri yazdırdım. Bu emirde: 'Düşman 19 Eylül günü akşamı umumi taarruz yapacaktır,' diyor, buna karşı ordumca alınacak tedbirleri zikrediyordum. Bu emri, malûmat vermek için Grup Kumandanı bulunan Liman von Sanders Paşa'ya da gönderdim. Çok hürmet ettiğim bu zat, benim raporlardan çıkardığım neticeyi uzak görmüş ve gülmüş.. Bununla beraber ihtiyattan bir zarar gelmez diyerek bana da fazla bir şey söylemeye lüzum görmemiş...

Ben, verdiğim emrin yanlış anlaşılacağını tahmin etmiştim. Bu sebeple düşmanın işaret ettiğim zamandaki taarruzunu çok dikkatle takip ediyordum.

19-20 Eylül gecesi kolordu kumandanlarını telefon başına çağırdım ve sordum:

'Verdiğim emri ve ona göre icab eden tedbirleri aldınız mı?'

'Emirleriniz yapılmıştır,' cevabını verdiler.

Ben, daha telefon konuşmasını bitirmeden düşman topçusu hatlarımız üzerine ateş etmeye başladı. Gece muharebe ile geçti. Benim ordunun sağ kanadındaki ordu yarıldı, esir oldu. Ve boş kalan bu cepheden geçen düşman süvarileri, Liman von Sanders'in karargâhını bastı.

Hakikat anlaşılmıştı, fakat neye yarar?

Ben, uzun tafsilât ile izah olunabilir müşkülât içinde nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şam'a kadar getirebildim. Benim karargâhım Rayak'da, Liman von Sanders Paşa'nınki Bâlebek'de idi. Gördüğüme göre Rayak civarında dağınık, intizamını kaybetmiş, mâneviyatı bozulmuş birtakım insanlardan başka kuvvet denecek bir şey yoktu. Bunları, güvendiğim subaylar ve kumandanlar vasıtasıyla derhal toplatıp düzene sokturdum. Bu işleri yaptığım esnada bir taraftan da Rayak istasyonunun kâmilen ateşe verilmesini emretmiştim.

Bende şu kanaat belirdi: Bütün cephelerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve kumanda kalmamıştır. Âdeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardır:

'Şam'da bulunan bütün kuvvetler, benim orada bıraktığım İsmet bey'in emri altında ve Rayak havalisindeki kuvvetler Ali Fuat Paşa'nın kumandası altında Kuzey'e hareket edeceklerdir.'

Emrin ve suretini bütün kuvvetlerin kumandanı bulunan Liman von Sanders Paşa'ya bilgi edinmek için gönderdim. Liman von Sanders çok âlicenap bir tarzda:

"Karar budur," dedi. "Fakat ben nihayet bir ecnebiyim, bu kararı veremem. Ancak memleketin sahipleri verebilirler."

O halde, dedim: Kararım tatbik olunacaktır.

Kararım şu idi ki: 'Ortada kalan 7. Ordu unvanı ve birçok enkaz... Bunları Halep'te, Suriye'nin kuzey ucunda toplamak, ondan sonra yeni karar almak.'

Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Bahsettiğim kuvvetleri Halep'te topladım.

Halep kumandanına verdiğim tâlimatta esas olan şu nokta vardı: 'Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geriye çekeceğim. Yarın Halep'in batı kuzeyinde ingilizler ve Araplarla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.'

Olaylar dilediğim gibi cereyan etti. Ertesi gün, sabahleyin benim kuvvetlerimin geri çekildiğini zanneden Arap ve İngilizler sevinçle taarruza başladılar. Ve tarafımızdan alınmış olan tertibat ile mağlûp olup bozguna uğradılar.

İşte orada bu zafer neticesi, bir hat tesbit ve tahdit ettim. Ve kuvvetlerime emir verdim ki: Düşman bu hattın ilerisine geçmeyecektir. Ve nitekim geçememiştir.[1]

İleride, bu hattın Misak-ı Millî hudutlarının tesbitine yaradığını, İskenderun ve Antakya'nın millî hudutlarımız içinde kalmasını temin ettiğini göreceğiz.

TALÂT PAŞA KABİNESİ'NDE FİKİR AYRILIĞI

Suriye'den, Bulgaristan'dan gelen bu haberler üzerine İstanbul'da, umumi efkârın idaresi başlı başına önemli bir mesele halini almıştı. Türkler heyecan içinde idiler. Günün mesuliyetini üzerinde taşıyanların bir karara varmaları lâzım ve zaruri idi.

Almanya ve Avusturya elçileri, Avrupa'dan döndüğü zaman (27 Eylül 1918), Talât Paşa'yı ziyaretle, maneviyatımızı kuvvetlendirmek için olacak, umumi durumun ümitsiz olmadığını temin etmek istemişlerdi.

Nihayet Kabine[2] toplandı. Son kararını verecekti.

Nâzırlar (Vekil, Bakan) arasında fikir ayrılığı vardı. Adliye Nâzırı Halil Bey (Halil Menteşe), Maarif Nâzırı Doktor Nazım Bey, Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa harbin devamına taraftardılar. Sulh esasları anlaşılmadan, Hükümet'in kimlere teslim edileceği bilinmeden, Kabinenin istifasının doğru olamayacağını ileri sürüyorlar ve dayanıldığı takdirde iyi bir sulhün elde edileceğini mümkün görüyorlardı.

Diğer nâzırlar, Avusturya'nın takatsizliği anlaşıldıktan, Bulgar cephesi eridikten sonra memleketin harbe devamını imkansız bulunuyorlardı. Hattâ bunlardan bir kısmı, Suriye-Filistin bozgunu üzerine Kabine'den çekilmek için istifalarını bile hazırlamışlardı. Bu müzakereler devam ettiği sırada müttefiklerimizden, harbe devam edemeyecekleri haberi de gelmişti. Bunun üzerine Talât Paşa, ekseriyetin fikrine uymayı muvafık bulmuştur.

TALÂT PAŞA KABİNESİ'NİN İSTİFASI

Talât Paşa Kabinesi, bütün harp yıllarında münferit (tek başına) sulh teşebbüsünde bulunmaktan uzak kalarak imzaladığı antlaşmalara sadık kalmayı ananevî bir vazife ve şeref borcu bilmişti. Bununla beraber, millet için faydalı, ciddi bir sulh teklifi karşısında da kalmamıştı. Yalnız Talât Paşa'nın son Avrupa seyahatinde müttefiklerle halledeceği işler arasında, sulh meselesi de vardı. Paşa, sulh temayülü ile iktidar mevkiine gelen Bulgar başvekili Malinov ve Avusturya Hükümeti ile anlaşarak Almanları toplu bir barışa kandırmak, olmazsa zorlamak kararında idi. Buna evvela Malinov'un hastalığı, sonra da Bulgar cephesinin yıkılması engel olmuştur. Nihayet Talât Paşa ve Hükümeti hadiselerin baskısı altında mukadderata boyun eğmiş, Wilson Prensipleri dahilinde sulh aramak kararını verdikten sonra, 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir.

Bu karar üzerine Bâbıâlî, hemen harekete geçerek, harp esnasında Amerika'daki tebaamızın menfaatlerini korumayı üzerine almış olan İspanya Hükümeti'nin delâletiyle, Birleşik Amerika Devletleri Reisi'nden sulhun 'emr-i iâdesini üzerine almasını' rica etmiştir.[3]

KABİNE BUHRANI VE VAHDEDDİN'İN ROLÜ

Padişah VI. Mehmed Vahdeddin, Talât Paşa ve arkadaşlarının istifalarını kabul ederek, halefi hakkında Talât Paşa'nın reyini sormuştur. Talât Paşa, Abdülhamid devri ricalinden eski Sadrazam ve eski Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa ile, Ayân âzasından Müşir İzzet Paşa'yı ileri sürmüş ve en ziyade İzzet Paşa üzerinde durmuştur. Vahdeddin ise, Tevfik Paşa'yı tercih eylemiş ve yeni kabine kuruluncaya kadar eski heyetin, vekâleten işlere bakmasını söylemiştir. Tevfik Paşa, kabinesini kurmak için Vahdeddin ile başbaşa çalışmaya başlamıştır.

Karanlık günler içinde istikbalin nasıl tecelli edeceğini kestiremedikleri için kabineye girmekten çekinenler çoktu.

Günler geçiyor, bütün gayretlere rağmen ihtiyar vezir, birbirleriyle anlaşabilecek bir düzine adam bulup kabinesini teşkil edemiyordu.

Bütün bu vakalar karşısında Sultan Vahdeddin'in tutacağı yol da merakla bekleniyordu.

Kendisi, 'tekin' bir adam değildi. Şehzadeliğinden (Babası saltanat hanedanına mensup olan erkekler) beri muhitimizde fena şöhret kazanmıştı. İstibdat Devri'nin Sultanı, Abdülhamid'in, hânedan arasında 'hafiyesi', ve Meşrutiyet İdaresi'nin millet murakabesini, saltanatın hukukuna tecavüz sayan bir zihniyetin sahibi olarak tanınmıştı.

Kanlı bir irtica hareketinden başka bir şey olmayan 31 Mart Vakası'nda, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki 'hizip' meselesinde, eski Hareket Ordusu kumandanı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü ile biten taklib-i hükümet (zorla hükümeti devirmek) teşebbüsünde, bütün parti ihtilâflarında sinsi ve kirli rolleri vardı.[4]

O zamanlar, şehzade olduğu için yaptıkları Hükümetçe müsamaha ile karşılanmıştı. Yalnız iktidar mevkiini, münasebette bulunduğu Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne kazandırmak gayesiyle gizli bir tertibe girişmiş ve bu hareketi, Hükümet aleyhinde ve memleketin asayişini bozacak mahiyette görüldüğünden bir müddet köşkünde hapsedilmişti.

Bununla beraber, Vahdeddin veliaht olduktan sonra uysal görünmeye başlamıştı. Saltanat hanedanının bu 'tipik' Şehzadesi, riya ile zekâyı nefislerinde birleştiren zayıf karakterli insanlar gibi sadece şahsını ve zatî ikbalini düşünüyordu. Sultan Reşad hayatının sonuna gelmişti. Zamansız bir hareket, hasretini çektiği padişahlıktan kendisini mahrum edebilirdi. Çünki; bütün kuvvet Hükümet'te ve Hükümet'in dayandığı partinin elinde idi. Balkan Harbi hezimetinden alınan acı derslerle gençleştirilmiş ordunun başında Enver Paşa bulunuyordu.

Şimdi, dört aydan beri padişahtır. Karşısındakiler mağlup olmuşlar, mevki ve ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi. Durum değiştiğinden harekete geçebilirdi. Fakat bu sırada aklı kinine hâkim oldu: Tuzak kurulmuştu. Bir müddet daha avını bekliyebilirdi, böyle yaptı.

Talât Paşa, sadaretten çekileceğini kendisine söylediği zaman, (ve asa en tekrehû...) ayetini okumakla iktifa etmişti. Bununla, 'Hoşa gitmeyen şeyler hayırlı olabilir' demek istiyordu. Talât Paşa ise, bunda bir teselli manası bulmuş, arkadaşlarına da bu suretle anlatmıştı.

Vahdeddin, 7 Ekim 1918 de Ayân Reisi Rıfat ve mebusan Meclisi Reisi Hacı Âdil Beyleri huzuruna kabul ederek:

Her hâl ü kârda (her hâl ve iş güçte) bizim için çâre-i necat (kurtuluş yolu) ittihat ve ittifaktır. Bugün ise ittihat ve ittifaka her vakitten ziyade muhtacız,

dedikten sonra 31 Mart Vakası'ndan evvel ve sonraki şiddetli parti ihtilâflarına işaretle sözlerini, "Artık o günleri bir daha görmeyelim," temennisiyle bitirmişti. Bu da Padişah'ın makul düşünce ve hareketinin bir örneği sayılmıştı. Fakat, buna rağmen kendisini daha kuvvetli hissettiği zaman neler yaptığını ileride göreceğiz.

BÖLÜM 2

MEBUSAN MECLİSİ'NİN AÇILIŞI VAHDEDDİN'İN YEMİNİ

10 Ekim 1918 Perşembe günü Mebusan Meclisi'nin açılış töreni vardı. Bu Celsede, yeni Padişah Vahdeddin, Kanun-ı Esâsî'ye (Anayasa'ya) sadık kalacağına yemin edecekti.

Talât Paşa haber gönderdiği için Umumi Merkez âzâları Meclis'e gidiyorlardı. Ben de İttihat ve Terakki Umumi Merkezi'ndeydim. Bu küçük kafileye katıldım. İlk defa Padişah'ın hazır olduğu bir yerde bulunacaktım. O zamanın tâbiriyle söyliyeyim:

'Sultan Mehmed Han-ı Sâdis Hazretleri' büyük alay ve törenle Meclis'e geldi. Hünkâr Locası'ndaki yerin aldı. Yanında Veliaht Mecid Efendi ve şehzadelerden Selim Efendi bulunuyordu. Hepsi de sırmalı büyük üniformalarını giymişler, irili ufaklı birçok nişanlarla süslenmişlerdi. Toplantı salonunu dolduran milletvekillerinin sade halleri önünde, haşmetli görünen bu insanlar, bana büyük mağazaların mankenlerini hatırlatıyordu. Bunlar milleti tanımadıkları gibi, millet için hayırlı bir bilgileri ve fedakârlıkları da yoktu. Protokol icabı süslenmiş gelmişlerdi...

Sadrazam Vekili Talât paşa, bana tuhaf görünen temennalar ve eğilmelerle Padişah'dan "Nutk-ı Hümâyun"u (Padişah'ın nutku) aldı, millet kürsüsünde okudu. Padişah namına okunan bu nutukta yeni bir şey yoktu. Günün meselelerini, sulh isteğinde bulunduğumuzu tekrar ediyordu:

Bu kanlı ve korkunç mücadelenin sonuna kadar silahlarımız elimizde, metin ve sakin beklediğimiz bu sırada Balkan Cephesi'nin düşmanlar tarafından yarıl-

ması ve netice olarak Bulgaristan'da meydana gelen heyecan, Bulgar hükümeti'ni tek başına sulh akdetmeye mecbur etti. Bir taraftan yeni durumun gerektirdiği acele askerî tedbirlere derhal başlanmış, Müttefik Ordu, Balkanlar'a gelmiş ve Hükümetim de memleketin savunma çarelerini temin edecek tedbirlere başvurmuştu. Diğer taraftan Amerika Cumhurbaşkanı Mr. Wilson'a Umumi Harb meselelerinin kesin olarak bir sonuca bağlamasının ve gelecekteki milletlerarası münasebetlerin dayanağı olmak üzere ortaya koyduğu esaslar dairesinde sulh müzakeresine hazır olduğumuz, biz ve müttefiklerimiz tarafından bildirilmiştir,

deniliyordu.[1]

Nutkun okunması bittikten sonra Anadolu Kazaskeri* her cins din ve mezhepten çeşitli insanların bulunduğu siyasi bir toplantıda, yani Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda, Arapça bir dua okudu.

Sıra Padişah'a gelmişti. O da süratli adımlarla Meclis kürsüsüne doğru ilerledi. Riyaset makamının önünde durdu. Sağında Ayân Meclisi Reisi Vekili Abdürrahman Şeref Bey, solunda Mebusan Meclisi Reisi Hacı Âdil Bey bulunuyordu. Yemin etti:

Şer'-i Şerif ve Kanun-ı Esâsî ahkâmına riâyet ve vatan ve millete sadâkat edeceğime Vallahi. (İslam şeriatı ve Anayasa hükümlerine uyacağıma ve vatan ve millete sadık kalacağıma Allah adına yemin ederim.)

Bu yemin ile Padişah, Kanun-ı Esâsî hükümlerine, vatan ve millete sadık kalacaktı. Vahdeddin, birdenbire başını kaldırdı, hafifçe kamburunu düzeltir gibi bir hareketle Ayân ve Mebuslara hitabederek:

Ey Huzzâr-ı Kiram, bu aynı kelimat-ı kasemimi tekrar buyurmanızı talep ederim. (Muhterem Ayân ve Milletvekilleri bu yemin kelimelerimi aynen tekrar etmenizi isterim.)

Padişah'ın bu isteğine meclis salonunda hazır bulunanlar: "Vallahi, Billâhi" sedalarıyla cevap verdiler. Ayrıca Ayân âzâları ile mebuslar, Kanun-ı Esâsî'nin istediği şekilde hep birden sadakat yemini ettiler. Böylelikle tören sona erdi. Bu manzara karşısında bende şu fikir uyanmıştı: İnsanlar maruz kaldıkları tehlike önünde dahi merasimin esiri oluyorlar... Dekor güzel, hepsi iyi, fakat memleket ne olacaktı? Bu unutulmuş gibiydi.

İZZET PAŞA KABİNESİ
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİYASİ DÜŞÜNCELERİ

Tevfik Paşa, yeni kabineyi kurmakta geciktikçe Talât Paşa da sabırsızlanıyor ve böyle müşkül zamanlarda muvakkat kabine ile işleri yürütmenin doğru olmayacağını söylüyordu. Bu fikrini Padişah'a da açtı. Za-

*Kazasker: Kadıları tâyin eden kimsedir. İmparatorluğun son zamanlarında sadece bir ünvandan ibaretti. Cumhuriyet ile kaldırdı. / C. B.

man geçiyor, Vahdeddin ile Tevfik Paşa, müşterek gayretlerine rağmen bir düzine adam bulup yeni kabineyi kurmaya muvaffak olamıyorlardı.

Bu karanlık günlerde istikbalin nasıl tecelli edeceğini kestiremeyen kimselerden ekseriyetle menfi cevap alıyorlardı.

Nihayet Tevfik Paşa'nın muvaffak olamayacağı anlaşıldıktan sonra Vahdeddin, hükümet teşkilini Ayân âzâsından Müşir İzzet Paşa'ya havale etmişti.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, bir telgrafla siyasi düşüncelerini Padişah'a bildirmiştir. Bu müracaatın sebeplerini ve arada geçenleri kendisi şu şekilde anlatmıştı:

Halep'de bulunduğum günler zarfında memleketin umumi vaziyetini kendi kendime inceledim. Vaziyet şuydu: Müttefiklerimiz ve biz, partiyi kaybetmiştik. Fakat Türkiye için mesele, bütün mevcudiyetini kaybetmek neticesine varacak kadar korkunçtu. O tarihte düşünülecek şey, kaybolduğuna şüphe olmayan partiyi iade etmek olamazdı, yalnız varlığımızı korumak için en seri ve kat'i çarelere başvurmakta da tereddüt etmemeliydik. Hattâ bu uğurda, bütün müttefiklerimizden ayrı olarak, icabederse yeniden vaziyet almak zarurî olabilirdi. Halbuki harbi bu neticeye sürükleyen o günkü kabineden böyle bir hareket beklemek yersizdi. derhal bu kabineyi düşürmek, onun yerine benim de düşündüğüm tarzda iş görebilir yeni bir kabineyi iktidar mevkiine getirmek lüzumuna inandım. Şunu da ilâve etmeliyim ki, tasavvurlarımı tatbik edebilmek için bu yeni kabinede mutlaka bütün ordunun kumandasının da bana verilmesi gerektiğine kanaat etmiş bulunuyordum.

Vaziyet buhranlı olduğundan ve alınacak tedbirlerin çok ciddi ve acele olması lâzım geldiğinden bu mütalâamı telgrafla Padişah Vahdeddin'e bildirdim. Yeni kabine için sadrazam olarak İzzet Paşa'yı, nezaretlere de bazı arkadaşları isimleriyle tavsiye etmiştim. Aynı telgrafta kendimin de bu kabinede Harbiye Nâzırı olarak bulundurulmaklığımı çok samimi bir lisanla istedim. Padişah'a bu müracaatımdan, kabine için tavsiye ettiğim zatlara da ayrıca malûmat verdim.

Çok geçmedi. Talât Paşa Kabinesi istifa etti. İzzet Paşa'nın reisliğinde yeni kabine teşekkül etti. Bu teşekkülün benim telgrafımla ilgili olup olmadığı hakkında bir şey diyemem. Ancak tavsiye ettiğim arkadaşların mühimleri kabineye dahildiler. Yeni kabinenin kuruluşundan sonra Sadrazam Paşa'dan aldığım telgraf, hatırımda kaldığına göre şu cümle ile bitiyordu:

"Bades sulh refâketiniz eltâf-ı Sübbaniyyeden me'muldür." (Barıştan sonra bize katılmanız Tanrıdan umulur.)

Bu telgrafa verdiğim cevapta şunları anlatmaya çalıştım: Ben sulhün çabuk gelmeyeceğini, sulhe kadar çok buhranlı ve mühim vaziyetler karşısında kalacağımız ve bu zorluklar içinde vatanıma çok hizmetler etmek kaabil olduğunu bildiğim içindir ki Harbiye Nezareti makamını istemiştim. Yoksa sulhe erişilebildikten sonra onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye Nezareti vazifesini benden çok mükemmel ifa edecek kıymetli zatlar bulunduğunu bildirdim.[2]

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda söylediğim bu telgrafını Vahdeddin, İzzet Paşa'ya göstermişti. Padişah ile kendi arasına kimsenin girmesini

istemeyen İzzet Paşa, bundan muğber [gücenmiş] olarak Mustafa Kemal Paşa'yı kabinesine almamıştır.[3] Kendisini büsbütün gücendirmemek için de Liman von Sanders Paşa'nın harp meydanında kendisine bırakılan Yıldırım Orduları Grubu kumandanlığı'na tâyinini tasvip etmişti.

ENVER PAŞA'NIN, MUSTAFA KEMAL PAŞA HAKKINDA BİR SÖZÜ

Son günlerde Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında kendiliğinden doğma bir fikir birliği vücut bulmuştur. Az evvel görmüştük ki: Mustafa Kemal Paşa, ordunun başına getirilmesini 'çok samimi bir lisanla' istemişti.

Enver Paşa'nın sulh şartları bilinmeden Talât Paşa Hükümeti'nin çekilmesini doğru bulmadığını yukarıda anlatmıştım. Talât Paşa Hükümeti'nin istifasını bir emrivaki olarak gördüğü zaman, Başkumandan Vekili:

> O halde, kuvvetli bir kabine lâzımdır. Orduyu Mustafa Kemal Paşa'dan başkası idare edemez,

demiştir. Bu karşılıklı sözlerin manasını anlamakta güçlük yoktur sanırım. Buhranlı devirlerin tehlikesine karşı eldeki kuvvetleri en iyi bir şekilde kullanmak hasletini Enver Paşa, yalnız Mustafa Kemal Paşa'da görmüş, Mustafa Kemal Paşa'da bu iktidarı nefsinde bulmuştur.

İZZET PAŞA KABİNESİ MEBUSAN MECLİSİNDE

Sadrazam Müşir İzzet Paşa, Harbiye Nâzırlığı'nı bizzat üzerine alarak kısa bir zamanda kabinesini teşkil etmiştir.[4] Şeyhislâmlık vazifesi de Ömer Hulûsi Efendi'ye verilmiştir.

İzzet Paşa, 14 Ekim 1918'de mûtad alayla Sadaret Fermanı'nı Bâbıâlî'ye getirmiştir.

Ben de bu töreni seyredenler arasındaydım. Dikkat ettim halk alkışlamıyor, hattâ konuşmuyordu. Hazin bir düşünce içinde sadece önünden geçenlere bakmakla iktifa ediyordu [yetiniyordu].

Yeni kabine, 19 Ekim 1918 Cumartesi günü Mebusan Meclisi'nde beyannamesini okumuştur: Müttefiklerimiz Almanya, Avusturya-Macaristan Hükümetleriyle, Amerika Reisicumhuru'na yapılan sulh teklifini müteakip istifa eden Talât Paşa Kabinesi'nin yerine geldiklerini anlattıktan sonra maksatlarını şöyle ifade ediyorlardı:

> Mr. Wilson'un, Washington'un mezarı başında söylediği nutukta ileri sürülen toprak bütünlüğü ve millî hâkimiyet, siyasi münasebetler, iktisadî anlaşmazlıklar gibi meseleleri, harici nüfus veya siyasi üstünlük temin etmek isteyen milletlerin

menfaatleri esasına göre değil, doğrudan doğruya ilgili bulunan millet tarafından serbestçe kabul olunacak şekilde hal ve tesviyesi düsturuna tamamen taraftarım.[5] Arap vilâyetleri meselesini, Hilâfet ve Saltanat Makamına bağlı kalmaları şartıyla, millî istek ve emellere uygun bir muhtariyet şeklinde halle çalışacağız.

Kabinenin oldukça uzun beyannamesini izah etmek ve hatiplerin sorularına cevap vermek üzere söz alan yeni Sadrazam, kabine programına şunları ilâve etmiştir:

Reisicumhur Wilson kongrede söylediği diğer bir nutkun bize ait olan kısmında şöyle demiştir:

Bugün Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklere emin bir hâkimiyet hakkı verilmek lâzım gelir. Bununla beraber Türkiye'nin hâkimiyeti altında bulunan diğer milletlere de serbest bir gelişme imkânı verilmelidir.

Çanakkale Boğazı, milletlerarası teminat altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine açık bulundurulmalıdır.[6]

Harp halinin zaruretleri ile memleket içinde bir yerden başka bir yere nakil ve göç ettirilen vatandaşların tekrar eski yerlerine dönmelerine karar verdik. Ve bunun tatbikine başladık. İdari ve askerî kararlarla sürülmüş olanların serbest bırakılmaları ve siyasi mahkûmlar hakkında umumi af ilanı için gereken kanun tasarısı hazırlanacak ve Meclis'e sunulacaktır.

Yeni durum, yeni hareket ve cereyanlar doğruyordu. O zamana kadar ancak dostlar arasında görüşülebilen gizli emeller, Mebusan Meclisi'nde açığa vuruluyordu. Diller, her gün biraz daha çözülüyordu.

Bir Ermeni mebusu, kabinenin beyannamesi için, şüpheli bir lisan kullanarak: "Vait ile vefa, kavi ile giil arasında çok uzak mesafe vardır," diyordu.

Rum mebuslar, daha açık davranıyorlar; "Kabinenin Devletçe kabul edilen sulh esaslarına uygun şekilde teşkil edilmemesinden," yani azınlıkların hakları gözetilmediğinden şikâyet ediyorlar, rey vermekte çekimser kalacaklarını bir takrir ile bildiriyorlardı.

Arap mebuslar ise, Arabistan'a muhtariyet vâdinden memnun görünüyorlardı. Hudeyde mebusu, "Teşekkür ederiz!" diye bağırıyordu.

Diğer mebuslar grup halinde ve ayrı ayrı Hükümet'i tutuyorlardı. Bunlardan biri, dört harp yılı boyunca murakabe vazifesinin şiddetli surette, fakat sarsıntıya meydan vermemek için gizli oturumlarda yapıldığını, ancak şimdi durumun değiştiğini eski arkadaşları Talât Paşa ve Kabinesi üyeleri için, "Suçlu kim olursa olsun adalet tatbik edilmelidir, dedikten sonra beyannamenin siyasi kısmı içinde:

Reylerine müracaat edilerek Araplara dahili muhtariyet vermekle Türk ve Arap milletleri arasında kat'i bir ayrılık husule gelmeyecektir. Çünkü Arap ve Türk milletlerini birleştiren, dini esaslardır,[7]

mütalâasında bulunuyordu.

Bu konu üzerinde durmak isterim: İslâm dini, aslındaki safiyet ve hususiyetiyle bir mezhepten olan Müslüman fertler arasında manevi bir rabıta tesis etmiş, Müslüman memleketlerin hükümetleri sulh zamanında aralarında görüşüp işlerini müzakere edebilmeleri için sempatik bir vasıta olmuştur. Bunda şüphe yok!..

Siyasi sahada ise, umumi olarak milletler, sadece hususi menfaatlerini gözetmişlerdir. Şahsi ihtiras, kavim ve kabile nüfuzu, millî istiklâl ve hâkimiyet namına İslâm tarihinin kaydettiği kanlı vakalar, sayılamayacak kadar çoktur. Bizde de, dinin politikaya karıştırıldığı bir devre rastlayan 1914 - 1918 Cihan Harbi'nin başlangıcında şeyhislâmın fetvaları ile 'Halife-i Müslimin' tarafından ilân edilen 'Cihad-ı Mukaddes'e rağmen, hemen her milletin birçok Müslümanların, düşman bayrağı altında vatanımızda, biz Müslüman Türklere hücum ederek kurşun attıkları görülmüştür.

SİR RONALD STORSS VE ARAPLAR

Bunlara ait misal çoktur. Bilhassa Mekke Emîri Şerif Hüseyin'in İngilizlerle birleşerek nasıl isyan ettiğini anlatan Sir Ronald Storss'un *Orientations* adlı kitabını okumak kâfidir. Birinci Dünya Harbi'nde Mısır'da önemli mevkiler işgal etmiş, harpten sonra Filistin, Kıbrıs ve Kuzey Rodezya [bugünkü Zambiya] Valiliklerinde bulunmuş, devlet adamı, edip ve tanınmış bir müsteşrik [Doğu kültürü araştırmacısı] olan Sir Ronald Storrs'un hatıralarından dilimize çevrilen aşağıdaki yazıları okuyunuz:

Şerif Abdullah'ın 1914 de Kahire'de İngilizlerle Temasları

Sayfa 122:

(...) 1914 senesi Nisan ayında, Mekke Şerifi Hüseyin'in ikinci oğlu Emîr Abdullah, İstanbul'dan Kahire'ye geldi. Hıdiv'e misafir oldu. Lord Kitchener tarafından kabul edildi. Bu ziyaretin, harbin ve Ortadoğu'nun mukadderatı üzerindeki derin tesirleri bugün dahi tamamen takdir edilmiş değildir.

Emîrin bir şeyler söylemek istediği anlaşılıyordu. Fakat her nedense bunu bir türlü söyleyemiyordu. Bu sırada İstanbul Büyükelçiliğimiz de Suriye ve Hicaz'daki Arap entrikalarından daima şüphe eden Bâbıâlî'nin bu gibi ziyaret ve görüşmelerden hoşlanmadığı bize bildirmişti. Bunun için Lord Kitchener, Şerif Abdullah'ı bir daha kabul etmedi. Fakat aradan çok geçmeden Abdullah beni nezdine davet etti. (Abidin) Sarayı'nda ziyaretine gittim. Şahsiyetiyle beni teshir etti... [büyüledi]. Birden sarih [apaçık] bir sual ile karşılaştım:

"İngiltere, mekke Şerifi Hüseyin'e bir düzine hatta altı adet makineli tüfek hediye eder mi?"

Bunların ne maksatla kullanılacaklarını sordum.

Bütün silahlanmaya çalışanlar gibi, Emîr Abdullah da, "Müdafaada" dedi. biraz daha sıkıştırdım. Müdafaanın, Türklerin taarruzlarına karşı yapılacağını ilave eyledi. (...)

Lord Kitchener'den Sir William Tyrrell'e Bir Mektup

İngiltere Mümessilliği
Kahire, 26 Nisan 1914

(...) Şerif Abdullah, Storrs ile görüşmek istedi. Kendisine verdiğim talimat mucibince Storrs, Hicaz Araplarının bizden teşvik beklemelerini, Arabistan ile olan yegâne alâkamızın Hindistan'dan gelen hacıların rahat ve emniyetlerinden ibaret olduğunu bildirmiş. Şerif, İstanbul'a yaptığı ziyaretten ve Türkiye Hükümeti'nin, demiryolunu Mekke'ye kadar uzatmaya karar vermiş olmasından memnun görünmüyormuş. Bu suretle devecilik ile geçinen Arap milletinin iktisaden mahvolacağından endişe ediyormuş.

Araplar çok heyecan içinde görünüyorlar. Hâdisatın inkişafına intizar etmek enteresan olacak.

Şerif Hüseyin ve Oğlu Abdullah'ın İngilizlerle Osmanlı İmparatorluğu Aleyhinde Mekke'de Görüşmeleri

Sayfa 148:

(...) 1914 senesi ilkbaharında Şerif Abdullah'ın Kahire'ye geldiği zaman bana nasıl (açıldığını) bir türlü unutamıyordum. Kahire'deki mümessilliğimize kısa bir rapor takdim ettim: "Eğer Mekke ile vaktinde müzakereye girişilirse yalnız Şerif Hüseyin'in bitaraflığı temin edilmekle kalınmayacağını, Osmanlılar taarruza kalktıkları takdirde, Arabistan ile ittifak akdinin dahi mümkün olabileceğini," telkin ettim. Fakat mümessillik, o zamanlar Mısır tahtına müteallik işler ile lüzumundan fazla meşguldü. Strateji askerlere ait bir işti. Ben ise sivildim. Türkler de henüz harbe girmemişlerdi. Şu veya bu mülâhazalarla günler, haftalar geçiyordu. Yaptığım teklifleri tetkike bile vakit bulamamışlardı.

Ben de, Hartum da, Kahire'de, Filistin ve Irak'da herkesin 'Bertie' diye tanıdığı Yüzbaşı J. H. Clayten'in yüksek dirayetine müracaat ettim. Bertie, düşüncelerimi tasvip etti. Hatta daha ileri gitti. Usûl haricine çıkarak bu meseleyi hususi bir mektupla Lord Kitchener'e bildirmek hususundaki fikrimi de muvafık buldu. Bunun üzerine ben de bir mektup yazdım, gönderdim. Lord Kitchener, nihayet henüz şefim sayılırdı. Zira, daha ne Mısır Fevkalâde Komiserliği'nden istifa etmiş, ne de yerine başka birisi tâyin edilmişti.

Aradan bir hafta geçmeden Lord Kitchener'den, Kahire'deki mümessilliğimize aşağıdaki telgraf geldi:

İngilizler Hesabına Çalışan İranlı Bir Casusun İfadesi

24 Eylül 1914

"Storrs'a söyleyiniz, dikkatle seçeceği bir adamını benim namıma Şerif Abdullah'a göndersin. Ve Şerif'den şunu tahkik etsin: İstanbul'da bulunan Alman silahlı kuvvetleri Bâbıâlî'yi ve arzusu hilâfına Sultan'ı İngiltere'ye harp açmaya mecbur ederlerse Şerif Abdullah'ın babası ve Hicaz Arapları bizden mi olurlar, bize karşı mı?"

Abdulah'a bir mektup yazdım, münasip bir hediye de hazırladım. Gizli haberci olarak da İranlı ajanım Ruhi'nin kayınpederini göndermeye karar verdim. Ruhi de kendisine Süveyş'e kadar refakat etti.

Ajanımız bir müddet sonra Kahire'ye döndü. Abdullah'dan uzun ve müsbet bir cevap getirdi. Bana anlattıklarını, 30 Ekim 1914 tarihinde stenografi ile tesbit ettirmiştim. Aynen aşağıya kaydediyorum:

Abdullah'a gönderdiğimiz (ajan) 5 Ekim 1914 de Süveyş'den hareket etmiş ve üç gün sonra Cidde'ye varmış. Cidde'de bir merkep kiralamış, akşam saat 6'da yola çıkmış. Bütün geceyi yolda geçirerek ertesi sabah saat 9'da Mekke'ye vasıl olmuş. Şerif Hüseyin bütün ailesi efradıyla birlikte, Taif'de imiş. Ajanımız, Şerif'in vekili ile temas imkânını bulmuş ve teveccühünü kazanmaya muvaffak olmuş. Bir gece de diğer şeriflerle birlikte namaz kılmak üzere kendisini evine davet ettirmiş. Namazdan sonra söz siyasete intikal etmiş, ajanımız Şerif vekilinin siyasi düşüncelerinin Mısırlılarınki gibi, Almanlar lehinde olduğunu teessüfle görmüş.

Üç gün üst üste her gece vekilin evine devam etmiş. Nihayet, kendisi henüz pek yorgun bir halde bulunduğundan bir deveci ile Taif'e Abdullah'a bir mektup göndermiş. Deveci, üç gün sonra geri gelmiş ve ajanımıza Şerif Abdullah'ın (kendisinin nereden geldiğini) anladığını söylemiş ve bir iki gün daha beklemesini rica etmiş. Bunun üzerine ajanımız beklemiş. Her gece, muntazaman Şerif vekilinin evini ziyarete devam etmiş.

Şerif Hüseyin, Taif'den Mekke'ye dönünce, vekiline telefon ederek, ziyaretine gelecekler arasında ajanımızın da bulunmasına müsaade edilmesini bildirmiş. Ajanımız, hürmetlerini sunmak için Saray'a girmiş. Merasimden sonra Şerif'in oğlu Abdullah kendisini küçük bir odaya götürmüş, mektubu istemiş, ajanımız da mektubu vermiş.

Bunun üzerine Şerif Hüseyin ve dört oğlu ile birlikte yemeğe davet edilmiş. Yemekten sonra Şerif Hüseyin ajanımıza istirahat etmesini, dinlenmesini söylemiş ve birçok iltifatlarda bulunmuş. Storrs'a götürülmek üzere kendisine bir mektup vereceğini bildirmiş ve yanlarından ayrılmış. Ajanımız bir dakika yalnız kalmış, sonra bir uşak gelmiş, kendisini sarayın üst katında mükellef bir odaya çıkarmış. İçeri girince karşısında Şerif Hüseyin'i yalnız olarak bulmuş. Şerif: "Oğlum, istenilmemiş olmakla beraber, bu konuda ben de birkaç söz söylemek isterim," demiş, ayağa kalkmış, odada dolaşarak konuşmaya başlamış. Ajanımızın da kendisini oturarak dinlemesini istemiş: "Bizim Osmanlı İmparatorluğu'na karşı taahhüt ve vecibelerimiz varsa, onların da bize karşı taahhütleri vardır. Onlar bizim hukukumuza tecavüz ettiler. Bunun mesuliyeti, Huzur-ı İlâhi'de kendilerine düşer. Biz de onların hukukuna riayet etmez isek, bundan yine kendileri mesuldür."

Şerif Hüseyin, konuşurken elleriyle jestler yapıyormuş. Bir aralık cüppesinin geniş kollarını göstererek, "Storrs'a karşı kalbim bunun kadar açıktır,", demiş. "Bize yardım ediniz, biz de, bizi ezmeye çalışanlara katiyen yardım etmeyiz. Yalnız bize iyilik edenlere yardım ederiz... Storrs'a selam söyleyiniz," demiş."

Sayfa 151:

(...) Ajanımız, 150 hacı ile birlikte, Mekke'den Cidde'ye avdet ederken Şerif'in oğulları kendilerine refakat etmişler. Yarı yolda Bahra denilen bir mahale gelince, Şerif Abdullah kendisine, "Size tevdi edilecek cevabı, biraderim Faysal'a verdim," demiş. Faysal da, mektubu Cidde'deki mümessilleri Süleyman Kâbil'e verdiğini söylemiş ve nihayet, mektup, iki günden beri Cidde'de limanda bekletilen bir Japon vapurunda ajanımıza tevdi edilmiş. Zarfın üstünde bir şey yazılı değilmiş, içinde Şerif'in Mısır'daki mümessillinin adresini taşıyan diğer bir zarf varmış.

Şerif Abdullah'ın Lord Kitchener ile Görüşmeleri

Sayfa 152:

(...) 31 Ekim 1914 tarihinde Lord Kitchener'den aşağıdaki telgrafı aldık:

"Türkiye Hükümeti, Sultan'ın arzusu hilâfına Mısır hudutlarına taarruz ederek muhasamata [çatışmaya] başladı. Eğer Arap milleti bu harpte, İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere de Arabistan'a müdahale edilmemesini temin eylemeyi ve dıştan gelecek herhangi bir taarruz karşısında Araplara yardım etmeyi taahhüt edecektir."

Telgrafı Abdullah'a götüren ajanımız Mekke'ye yaptığı ikinci seyahatten 15 Aralık 1914'de avdet etti. Şerif, dostluk izhar etmiş, fakat Türklerle derhal münasebatı kesemeyeceğini, mamafih bunun için müsait bir fırsat kolladığını bildirmiş.

Şerif Hüseyin'in 1916 senesinde İngilizlerin Himayesinde İsyanı

Sayfa 152-153:

(...) İngiltere Hükümeti, 1915 Nisanı'nda, Arabistan Yarımadası'nda Müslümanlara ait mukaddes yerleri ihtiva eden müstakil bir devlet kurulmasına karar verdiğini, Sudan Hükümeti vasıtasıyla ilan ettirdi. Bu devletin kat'i hudutlarını tespit etmek o zamanlar henüz mümkün değildi. Bu hususta Şerif Hüseyin tarafından yapılan ilk teklif Sudan Valisi ve Mısır Fevkalâde Komiseri Sir Henry Mac Mahon'un eline 1915 senesi Temmuz ayında geçmişti. Teklif, oğlu Emîr Abdullah tarafından bana hitaben yazılmış imzasız bir mektuba raptedilmişti. Şerif Hüseyin, İngiltere Hükümeti'nden Arap istiklâl davasına müzaheret [yardım] etmesini rica ediyor ve kurulacak müstakil Arap Devleti için bazı hudutlar teklif ediyordu. Aden müstesna, bütün güneybatı Asya'da Arapça konuşan memleketleri istiyordu.

Mısır Yüksek Komiseri, haklı olarak Hükümetinin böyle bir Arap devletinin hudutların şimdiden tespit etmesine imkân olmadığını bildirdi.

Bizim için, hudutların tespiti meselesi değil, Hicaz'ın isyan etmesi daha acele idi. O zamanlar da böyle düşünmüştüm, şimdi de aynı kanaatteyim. Şerif Hüseyin ağzını, İngiltere Hükümeti de kesesini lüzumundan fazla açmıştı. Çölde ihtilâl... İngiliz milletine on bir milyon İngiliz lirasına malolmuştur. Benim başlangıçta verdiğim paraya ilaveten, Şerif Hüseyin'e 8 Ağustos 1916 tarihinden itibaren her ay 125 bin İngiliz lirası ödenmiştir. Eline geçen paranın yekûnu bir milyondan biraz azdır. Mütebaki on milyon İngiliz lirası da askerî harekât ile İngiltere'den gönderilen malzeme bedelidir.

1914 Eylülü'nde, hiç kimsenin tahmin edemeyeceği derecelerde altın ödemeye, harp malzemesi vermeye ve yerine getirilmesi pek güç olan vaitlere girdik."

Sir Ronald Storrs'un Mekke Emiri Ailesine Verdiği Silah ve Paralar

Sayfa 155:

(...) 23 Mayıs 1916'da, Mısır Fevkalâde Komiseri Sir Henry Mac Mahon'a Port-Sudan'dan, bir telgraf geldi:

"Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, Strorrs'dan behemahal acele Arabistan'a gelmesini ve sahilde kendisine mülâki olmasını [buluşmasını] istiyor. İsyan harekâtı Faysal'ın Mekke'ye avdetinden sonra derhal başlayacaktır."

(...) 28 Mayıs 1916 tarihinde, beraberimde Yarbay D. G. Ogarth ve Yüzbaşı K. Cornwallis olduğu halde, Kahire'den hareket ettim. Yanıma on bin İngiliz altını almıştım. Ertesi gün Süveyş'e vardık ve *Dufferin* kruvazörüne geçerek yolumuza

devam ettik. Bir müddet sonra tesadüf ettiğimiz *Hardinge* karakol gemisinden Şerif Hüseyin'in bütün Türk kıtalarına Mekke'yi terketmelerini emrettiğini öğrendik.

31 Mayıs'ta Port-Sudan'ın 15 mil kuzeyinde bulunuyorduk. Kızıldeniz karakol gemilerinden *Fox*, yanımıza yanaştı. Ajanım Ruhi, bulunduğumuz gemiye geldi. 230 mil kuzeyde Ras Mahlûk denilen bir yerde Şerif'in Cidde mümessili Oraifan ile buluşacağımızı, Emîr Abdullah'ın daha sonra Mekke'den gelerek, sahilde bir yerde bize mülâki olacağını bildirdi. O akşam Port-Sudan'dan hareket ettik. Ertesi gün öğleye doğru Cidde önlerine geldik. Oraifan meydanda yoktu. Öğleden sonra geldi. Ve Şerif Abdullah'ın benimle ancak Perşembe günü Cidde civarında bir yerde buluşabileceğini bildirdi. Çok geç kalıyordu, bu kadar bekleyemezdik. Abdullah'a bir mektup yolladım, kendisine çok enteresan şeyler getirdiğimi kapalı olarak anlattım. Fakat ne olduğunu açıklamadım.

Ertesi gün, 2 Haziran 1916'da, şu telsizi aldık:

"Hariciye Nezareti Abdullah'a on bin İngiliz altını, Mekke Şerifi Hüseyin'e de elli bin İngiliz altını ödemenizi tasvip etmiştir. Fakat Şerif Hüseyin'e verilecek ellibin altın, ancak, kat'i olarak harekete geçtiği ve itimat edilebilecek şekilde bir ayaklanma husule geldiği takdirde, kendisine verilecektir."

Sayfa 156:

(...) 5 Haziran'da, yine Cidde önlerine geldik. Bir müddet sonra Oraifan geldi. Ve Şerif Hüseyin'den bana imzalı bir mektup getirdi. Mektubu oğlu Abdullah yazmış, kendisi de yalnız, 'Mekke-i Mükerreme Emîri Hüseyin' diye altına imza atmıştı. Mektupta şöyle diyordu:

"Aziz ve muhterem Mr. Storrs,

Oğlum Abdullah'ı maalesef size gönderemeyeceğim. Sebebini, mektubun hâmili size izah edecektir. Onun yerine küçük kardeşini gönderiyorum. Beraberinde amcazadelerinden Alisbah Emîri ile Şerif Şakir bulunacaktır."

Altında imzasız bir hâşiye de vardı:

"Bize evvelce göndermiş olduğunuz tüfeklerden 500 adet daha gönderilmesini temin etmenizi rica ederim. Oğullarımız Zeyd ve Şakir bu talebimize ve evvelce sipariş edilen 4 adet makineli tüfek ve cephanelerine mütaallik teferruat hakkında size malûmat vereceklerdir."

Ayrıca, Şerif Abdullah da bir mektup göndermişti:

"Çok muhterem Mr. Storrs,

Şahsen gelip sizi göremediğime cidden müteessifim. Sizden tek ricam bir an evvel Suriye'de harekete geçilmesini temin etmenizdir."

Sayfa 157:

(...) Emir Zeyd ile 6 Haziran Salı günü, şafak vakti Cidde'nin 6 mil güney batısında Samima denilen mahalde buluşmamız kararlaştırılmıştı. İsyan aynı tarihte her tarafta birden başlayacaktı: Mekke'de Şerif Hüseyin, Medine'de Emîr Faysal ve Emîr Ali, Taif'de Emîr Abdullah, Cidde'de Şerif Muhsin harekâtı idare edeceklerdi.

Şerif Hüseyin, Cidde ve Mekke arasındaki telgraf muhaberatına elkoymuş, Medine'den öteye telgraf hatları, demiryolu münakalâtı kesilmişti.

6 Haziran sabahı, arkadaşlarımla randevu mahalline gittim. On bin altını da beraberime aldım. Sahilde bize tarif edilen yere yanaştık. Emir Zeyd'den eser yoktu, bir haberci geldi ve Emîr'in beni sahilden az içeride bir yerde kurulan bir ça-

dırda beklediğini ve yalnız görüşmek istediğini söyledi. Anlattıklarına göre, Emîr Zeyd ile Hicaz topraklarına Hıristiyanları sokmaktan ve bizimle temas etmekten korkuyormuş. Randevu yerine, gizlenerek gelmiş.

Yanıma ajanımız Ruhi'yi alarak sahile çıktım. Ve Emîr Zeyd ve Şakir ile buluştum. Kendilerine Hükümetimizin mesajını verdim. Ve cesaret verici sözler söyledim.

Sayfa 158:

(...) Emîr Zeyd'e hiçbir hediye getirmemiştim. Yanımdaki on bin altın, biraderi Abdullah'a aitti. Kendisini memnun edebilmek için hemen bileğimdeki altın saati çıkardım, koluna taktım. İkram edilen kahveleri içerken, zırhlıya gidip görüşmek hususundaki davetimi tekrarladım.

Sayfa 159:

(...) Emîr Zeyd, bana iki mektup getirmişti. Biri kardeşi Abdullah'dan idi. Gelemediğinden özür diliyordu. Diğeri Şerif Hüseyin'dendi. Gayet uzun, gayet kötü yazılmıştı. Medine'ye ait planları anlatıyordu.

Muhtelif merkezlerde hazırlıkları, isyan hareketleriyle ne yapmak istediklerini bana açıkça anlatmalarını rica ettim.

Emîr Zeyd: "Türkleri teslim olmaya davet edeceğiz. Reddederlerse hepsini imha edeceğiz. Teslim olurlarsa harbin sonuna kadar hapsedeceğiz. Hicaz demiryolunu Meydan-ı Salih'e kadar tahrip edeceğiz," dedi.

Bana verdikleri 'talep' listelerine acele bir göz attım. İstediklerinin başında yetmiş bin altın vardı. Evvelâ, elli bin altın istemişlerdi. Daha sonra buna yirmi bin daha eklemişlerdi.

Emîr Zeyd'e bu husustaki vaziyetimizi açıkça anlattım: "Elli bin altını ancak isyan hareketi başladığı ve inkişaf ettiği takdirde vereceğiz," dedim. Emîr Zeyd: "Öyle ise isyan hareketlerinin, dün, Medine'de başlamış olduğunu size bildirmekle bahtiyarım," dedi.

"Başladığını bildirdiğiniz isyanın neticesi hakkında bir malûmatınız var mı?" dedim. Emîr cevaben, "Başladı" demekten maksadının, başlamasının karar altına alındığını, yani muhakkak başlayacağını ifade etmek istediğini söyledi.

Mekke ile Medine arasındaki mesafe nazarı itibara alınırsa, isyan neticesinden bu kadar erken haber almalarına imkân yoktu.

Emîr'e dedim ki: "Eğer, sizin beraber iş yaptığınız bir ortağınız olsaydı ve sizden para yardımı isteseydi, yaptığınız yardımın fiilî neticelerini görüp itimat getirmeden, kendisine yardım etmekte devam eder miydiniz?"

Kendisinin ve bilhassa babasının da, vaziyeti, aynen benim gibi mütalâa ettiklerini söyledi. Bunun üzerine ben de: "İsyan hareketi açıkça tahukkuk etsin, İngiltere Hükümeti'nin müttefikleriyle olan münasebetlerinde katiyen hasis davranmadığını siz de göreceksiniz," dedim ve, "İngiltere'nin, dostu olduğunu ilân ve ispat etmiş olan kimselere her gün verilen paranın şimdiden milyonlara varmış olduğunun farkında değil misiniz?" diye ilave ettim.

Emîr Zeyd, sözü diğer bir meseleye, Suriye üzerine bir şaşırtma hareketi yapıp yapamayacağımıza intikal ettirdi. İsyan hareketi muvaffakiyetle inkişaf etse dahi, Suriye'de topçu kıtalarıyla takviye edilmiş seksen bin kişilik bir kuvvet bulunduran Türklerin, güneye inip kendilerinden müthiş bir intikam almalarından korkuyordu. Babasının da bundan çok endişe duyduğunu söyledi. Kendisine cevaben, müttefiklerin bir Yüksek Harp Şûrası olduğunu, bütün harp sahalarındaki harekâtı, umumi bir plân dairesinde idare ettiğini anlattım ve Şûra'nın dikkat ve ihti-

mamla hazırladığı harekât planlarını tadil etmenin çok güç olduğunu söyledim.

Türklerin, Suriye'de, söyledikleri kadar kuvvetli olmadığını, Türk ordularının Irak, Kafkas, Sina cephelerini tutmaya çalıştıklarını, Hicaz'a karşı harekâta girişmek isteseler dahi böyle bir dördüncü cephe açmak için ellerinde kâfi kuvvet olmadığını, bunu yapamayacaklarını izah ettim.

Sayfa 161:

(...) Hazırlanan isyan hareketinden çok çabuk netice alındı. Mekke, 13 Haziran'da teslim oldu. Cidde'deki Türk kıtaları da, karadan Arapların taarruzu, denizden *Fox* zırhlısının bombardımanları neticesinde, teslim oldular. Taif, bir müddet sonra düştü. Fakat Medine, kahraman Fahri Paşa kumandası altında sene sonuna kadar dayandı.

Arap isyanı Türklerin ve Almanların hayretini mucip olmuş ve Sultan'ın dinî prestijine büyük bir darbe indirmiştir.[8]

'CİHAD-I MUKADDES' İLANI VE AFGANİSTAN'A GİDEN HEYET VE NETİCESİ

İstanbul'da hususi törenle ilân edilen 'Cihad-ı Mukaddes'in tafsilâtını İzmir'de bize mebusumuz Ubeydullah Efendi getirmişti.

Millî Kütüphane sinemasının geniş salonunu Hoca'nın emrine bırakmıştık. Dinî, siyasi bir konferans verdi. Cihad-ı Mukaddes'in esasından bahsederek sağlayabileceği faydanın delillerini vermekten ziyade Hoca, sözleriyle hisleri harekete getirmek istemişti. Ben itiraf edeyim ki, bu konferansı dinleyenlerin hiçbiri beklediğini bulamamıştı.

Maksat heyecan yaratmak idiyse esasen o, fazlasıyla mevcuttu. İslâm âlemini ayaklandırmak içinse, bunun da mahalli şartlara bağlı olduğunun bilinmesi gerekirdi.

Ubeydullah Efendi, bir heyetin başında Afganistan'a gideceğini de anlatmıştı.

Az sonra işitildi: Heyet yol bulup 'menziline' erişmek imkânını bulamamıştı. Fakat diğer bir misyon, aralarında Halife'nin bir mektubunu taşıyan Türk subayı Kâzım Bey de olduğu halde Afganistan'ın Başşehri Kâbil'e 7 Eylül 1915'de varabilmişti.[9]

Emîr Habibullah Han, bu heyetle resmen müzakereye girişti: Afganistan'ın stratejik durumunu anlattı. Bir netice elde edilemedi. Bu sırada Afganistan'ın aydın gençleri arasında istiklâllerini tam olarak kazanmak için şiddetli bir cereyan vardı.

Günün şartlarından faydalanmak istiyorlardı. İngiliz Hükümeti, Afganistan'ın istiklâlini tanıyacağını vaat etti. Emîr de, ilân ettiği tarafsızlık politikasında devam edeceğini temin eyledi. İngilizler bu teminata güvenerek Hindistan'daki askerî kuvvetlerinin büyük kısmını Filistin ve Irak cephelerine gönderdi. Karşımızdaki düşman ordusu bu suretle kuvvetlendi. Bilindiği gibi harbin talihi aleyhimize döndü.

Afganistan koyu bir Müslüman diyarıdır. Halkı bizi sever. Ancak, mahallî ve millî menfaatlerini dinî rabıtanın üstünde tutmuşlardır.

Bu bahis üzerinde durmaklılığımın sebebi –tekrar edeyim– tarihin kaydettiği realiteleri olduğu gibi göstermek içindir. Şeyhislâmın fetvaları, Müslüman memleketlerin konuştuğu çeşitli dillerde yazılmıştı. Afganistan'a da, resmî lisanı olduğu için Farsça yazılı nüshaları gönderilmişti. (Tarihi bir hâtıra olarak Farsça yazılı fetvaların fotokopisini yan ve arka sahifeye alıyoruz.)

MECLİS-İ MEBUSAN'DA YENİ CEREYANLAR

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak üzere bulunan yerler halkını, Osmanlı Meclisi'nde temsil eden mebusların, ister Arap, ister başka milletlere mensup olsun, siyasi fikirleri üzerinde durmaya mahal yoktu. Yukarıda işaret ettiğim gibi öteden beri besledikleri millî emellerinin, ayrılık arzularının tahakkuku için bekledikleri fırsatın ellerine geçmek üzere olduğunu görüyorlardı. Ve hareket tarzlarını ona göre ayarlamışlardı.

Yerli mebuslara gelince: Bunların da çoğu, harp yıllarında güvenoyu verdikleri eski hükümetin başarısızlığından kendilerine de mesuliyet hissesi çıkmaması için fikir cephesi değiştiriyorlardı. Bir müddet sonra da bulacaklarını ümit ettikleri kuvvetli bir mesnede, yeni iktidara ikbâllerini bağlayacaklardı. İşte bu hava içinde İzzet Paşa Hükümeti alkışlandı ve büyük ölçüde güvenoyu kazandı.

Talât Paşa Hükümeti'nin Wilson Prensipleri esasına göre sulh aradığını az önce söylemiştik. Şimdi de, İzzet Paşa Kabinesi'nin bu esası kabul ettiğini görüyoruz. İyi niyetle tatbik olunduğu takdirde, Wilson Prensipleri'nin bize tesir derecesi şu suretle mütalâa olunabilirdi:

Memleketimizin Türk olan kısımları, kayıtsız şartsız elimizde kalacak. Arapların ekseriyet teşkil ettikleri vilayetlerin kaderi halkın reyi ile tâyin edilmiş olacaktı.

Balkanlarda da milliyet esasına dayanan arazi taksimi yapılması lâzım gelecek. Bu takdirde nüfusun büyük çoğunluğu Türk olan Batı Trakya'nın anavatana avdeti mümkün olacaktı.

Tabiî, böyle bir hayale kapılmaya imkân yoktu. Çünkü: Wilson Prensipleri, mustarip beşeriyet ve bilhassa bizim gibi talihsiz mağluplar için ancak kısa bir müddet ümit ve teselli vesilesi olabilirdi.

Diğer taraftan, Umumi Harp sırasındaki belirtilere göre, Arapların millî temayülleri hiç de lehimize olamazdı.

Farsça y… ‹eyhisl… …ıvaları

…arkee…

الله تعالی اعلم

الله تعالی اعلم

آری • می گردد

الله تعالی اعلم

آری • می شود

Farsça yazılmış Şeyhislam Hayri imzalı 'Cihad-ı Mukaddes' fetvaları
[illegible] metni için, bakız: Belge Sıra No

BÖLÜM 3

İTTİHAT VE TERAKKİ MERKEZİNDE ÇALIŞMALAR, SON VEDA

Talât Paşa, Hükümeti devretmiş, sıra İttihat ve Terakki için verilecek karara gelmişti.

Talât Paşa, sadaretten çekildikten sonra bütün vakitlerini Merkez-i Umumi'de arkadaşları arasında geçiyor, eskisi gibi öğle yemeklerini mütevazi bir surette burada yiyordu. Cemal Paşa da devam edenler arasındaydı. Her gün yüzlerce ziyaretçinin girip çıktığı Merkez-i Umumi'ye kimse uğramıyordu. Yalnız Umumi Merkez âzâları geliyor, sık sık toplanıyorlardı. Kâtib-i Umumi (Genel Sekreter) Mithat Şükrü Bey de, cemiyetin tasfiyesi halinde hazırlıklı, siyasi hasımlarımızın beklenen hücumlarına karşı ihtiyatlı olmamızı hatırlatıyordu.

Yeni kararlar ve büyük vakalar arifesinde olduğumuzu anlıyordum. Yıllık kurultayda bulunmak için gelen delegelerin bir kısmı yerlerine dönmüşlerdi. Ben de İzmir'de vazifem başında bulunmak mecburiyetindeydim. Bu defaki ayrılığın daimi olabileceği düşüncesiyle arkadaşlarıma veda için her zamandan fazla dikkatliydim. Talât Paşa'yı selamlamak için bulunduğu odaya doğru ilerlerken Paşa'nın, yanındakilere, "Celâl geliyor, bakalım ne söyleyecek?" dediğini işittim. Ve akabinde:

– Vaziyeti nasıl görüyorsun? suali karşısında kaldım.

Düşünmeden cevap verdim:

– Hâl meydanda, istikbâl için büyük iyilikler bekliyorum.

Beklediğim iyiliklerin ne olabileceğini ve nereden gelebileceğini he-

nüz bilmiyordum. Sözlerim, içimden geldiği gibi ağzımdan dökülüvermişti.

Çok sevdiğim bu ihtilâlci halk adamı ile son görüşmemiz bundan ibaret oldu. Sonraları işittim, rahmetli, benim bu sözlerimde kendisi için teselli manası bulmuş ve memnun olmuş.

İZMİR'DE İLK DURUM

İstanbul'dan çok ağır bir hava içinde ayrıldım. Bandırma - İzmir treninin kalabalık kompartımanında İzmir'e dönüyordum. Yol arkadaşlarımın bir kısmı cepheden yeni ayrılmış subaylardı. Bütün yolcular, harbi kaybeden iktidar aleyhindeki gazete ve çeşitli broşürleri okumak ve harbin fena neticesinden mesul olanları çekiştirmekle meşguldü. Ordudan yeni terhis edilmiş, asker ve subaylara dikkat ediyordum: Ailelerine, sevdiklerine kavuşacakları için sevinmeleri lâzımken mağlubiyetin verdiği hüzün içinde sevinmekle yerinmek arasında tereddütlü bir halleri vardı.

İzmir'e girince, Türk muhitini kara bir elem bulutunun kaplamış olduğunu gördüm. Vaziyeti muhakeme edebilenlerin ağzını bıçak açmıyordu.

Kalabalık Rum kütlenin ise; için için bayram yaptığına şüphe yoktu. Görünüşteki halleri, ileride kopacak fırtınayı bekleyen bir deniz gibi sakindi. Yalnız Türk ve Rum gazeteleri arasında hafif münakaşalar başlamıştı.

MÜTAREKE VE SULH TEŞEBBÜSLERİ

İzmir Valisi Rahmi Bey, daha ilk günden beri harbe girişimizin aleyhindeydi. Talât Paşa'ya arkadaşlarına yanlış yolda olduklarını açıkça söylerdi. Harp devam ettiği müddetçe, İzmir'deki İtilâf Devletleri tebaasının normal zamanlardaki gibi yaşamalarına, alışverişte bulunmalarına müsaade etmişti. İzmir'de harp esirlerine iyi muamele edildiği için Britanya Hükümeti'nden teşekkür mektubu bile almıştı. Kendisinin bu sebeple sulh teşebbüsünde bulunmak için gerekli vasıfları haiz olduğu kabul ediliyordu. Son zamanlarda Talât Paşa ve İzzet Paşa Hükümetleri'nin muvafakatıyla sulh işleri ile de uğraşmaya başladı. Münferit sulh lehindeki bir demeci münakaşa mevzuu oldu:

> Müşterek düşman, topraklarımızdan atılmadan evvel, Almanlar sulh teklifinde bulundukları için, muahedeyi bozmuşlardır. Şu halde Osmanlı Hükümeti münferit (kendi başına, ayrı) sulh yapmakta serbesttir,

tezini savunuyordu.[1]

Alman Sefiri Graf von Bernstorff buna:

Almanya, Amerika Cumhurreisi'ne vaki teklifini, Osmanlı Hükümeti'nin tam muvafakatını aldıktan sonra yaptığı için ittifak muahedesinin ihlâl edildiği bahis mevzuu olamaz,

yolunda mukabele ediyordu.

5 Ekim 1918 tarihinde, Rahmi Bey, Vilâyet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey'le, Fransız tebaasından Tüccar M. Edmond Giraud'yu, Talât Paşa, sulh teklifini havi bir mektubu ile ve delege sıfatıyla Midilli'deki İngiliz temsilcisine gönderdi. Burada, kendilerine İngiliz Sefiri Lord Granville'i görmek üzere Atina yolu gösterildi. Atina'da Sefir, Karabiber ile temasa girmek istemedi. M. Giraud'ya da Osmanlı Hükümeti'nin sulh isteğinde geç kaldığını söylemekle yetindi.[2]

Neticesiz kalan bu teşebbüsten sonra, 19 Ekim 1918 günü refakatında Tevfik Bey adında bir deniz subayı olduğu halde, İngiliz Generali Townsend'in İzmir'e geldiğini haber aldım. General, Kûtülamara* Muhasarası'nda, kuvvetlerimize esir düşmüş, Büyükada'da kendisine tahsis edilen bir köşkte esaret hayatı yaşamaktaydı. Sadrazam İzzet Paşa'ya sulh için ara bulmakta faydalı olabileceğini arzetmişti. Teklifi kabul olunduğu için buradan Midilli Adası'na geçecekti. General ve yanındaki Tevfik Bey resmi bir deniz vasıtasıyla yola çıkarıldı.

Üç gün sonra, 22 Ekim 1918'de Tevfik Bey İzmir'e avdet etti. İngiliz Hükümeti'nin Mütareke için Amiral Galthorpe'a salâhiyet verdiğini İstanbul'a bildirdi. Hükümet, bu defa resmen müzakereye davet olunuyordu. General Townsend hatıratında bu bahse geniş yer ayırmıştır. Sözlerinin mesuliyetini kendisine bırakarak bazı parçalarını, vakaları takip bakımından faydalı bulduğum için, aşağıya alıyorum:

İzzet Paşa'ya mektup yazarak bir mülâkat talep ettim. Ve düşündüm ki zaman geciktirilmeye müsait değildir. Bahriye Nezareti'ne yeni tâyin olunan, bir arkadaş gibi iyi tanıdığım Rauf Bey'e de 15 Ekim'de bir mektup yazarak esaretim esnasında gördüğüm hoş ve şerefli muameleye mukabele olmak üzere, İngiltere ile müzakereye girişildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'ne muavenete hazır olduğumu bildirdim. Osmanlı Hükümeti'nce teklifimin hüsnü suretle kabulü halinde bir dakika kaybetmeden İngiliz donanmasına gönderilmekliğimi yazdım. Fakat hareketimden evvel şahsi hürriyetimin iadesini istedim. Bu mektubum, Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in iyi bir ahbabı olan ve evvelce kendisini bana tanıttıran Tevfik Bey eliyle gitti.

16 Ekim gecesi Tevfik Bey Müşir İzzet Paşa'nın tebliğlerini hâmil olarak İstanbul'dan avdet etti. İzzet Paşa, ertesi gün saat 2.30'dan sonra beni Bâbıâlî'de görmek istiyordu. Bunun üzerine Tevfik Bey'le birlikte İstanbul'a gittim. Beni Büyükada'dan Bâbıâlî'ye doğru götüren istimbotun kamarasında cep defterime, teklif etmekte olduğum şartları kaydettim:

---

*Kûtülamara: Yerlilerin deyişidir. Bizim atlaslarda Kut-ül-amara olarak geçmektedir. / C. B.

1- Çanakkale ile Karadeniz Boğazı'nın İngiliz donanmasına açılması.

2- Zât-ı Şâhâne'nin hükümranlık hakları altında Irak ve Suriye'ye idare-i muhtariyet (muhtar idare) verilmesi. Bavyera, Saksonya, Württemberg vesaire gibi birleşik hükümetler ilânı.

3- Aynı şartların Kafkasya'ya da tatbiki.

4- İtilâf kıt'alarının Suriye ve Irak'ı tahliye etmeleri.

5- Avrupa'daki Türk hudutlarının Londra Muahedesi'nde tâyin ve tasrih edildiği veçhile ipkası.

6- İngiliz ve Hintli harp esirlerinin derhal serbest bırakılıp İzmir'de toplandıktan sonra Sakız Adası'na vapurla sevki.

Bâbıâlî'ye gelince, derhal Sadaret Dairesi'nde İzzet Paşa'nın nezdine götürüldüm... Beni hararetle karşıladı; ve yalnız olarak görüştük... "Demek bize yardım etmek istiyorsunuz," dedi. "Bütün kalbimle," dedim.

Paşa da bana tamamiyle itimadı olduğunu ve beni derhal yola çıkaracağını temin etti. Hür idim. Ve kendisi de hürriyetimi iade ettiğine memnundu. Memleketi için hiçbir şart ileri sürmedi. Yalnız şerefli şartlar elde edilmesi hususunu tamamiyle bana terkettiğini ve bunu benden beklediğini zımnen anlattı.

İngiltere'yi derhal razı etmek için yegâne yolun Çanakkale Boğazı'nın açılması olduğunu söyledim. Gelibolu istihkâmlarından bahsetmemeye çalıştım. Bunların da İtilâf devletleri tarafından bittabi işgali lâzımdı. Zira bu istihkâmları Türkler işgal eyledikçe hiçbir amiral, donanması ile Marmara'ya girmek cesaretinde bulunamazdı.

Mülâkatın bütün devamı esnasında gayet endişeli bulunan İzzet Paşa, İngiltere'nin Türkiye'yi himaye etmesi halinde Osmanlı Hükümeti'nin Çanakkale Boğazı'nı açmaya hazır bulunduğunu söyledi. Harekete ne zaman hazır olabileceğimi sordu.

Derhal harekete hazır olduğumu söyledim. Bu esnada İngiliz donanması da Limni'de toplu bulunuyordu. Kaybedilecek bir an yoktu. Hemen o gece yola çıkarılacağıma emindim... Saat 5.30'da Büyükada'ya dönüyorduk... Müftehir ve memnun olmakta haklı değil miydim? İzzet Paşa, Çanakkale Boğazı'nın açılmasına muvafakat etmişti. Gelibolu, Marmara Denizi ve Boğaziçi birkaç gün sonra elimizde olacak ve İstanbul'daki yirmi bin kadar Alman askeri ya esir olacak veya bir mukavele ile uzaklaştırılacaktı.

Saat 10.30'dan sonra Büyükada'daki ikametgâhıma Rauf Bey gelerek, iki saat kadar görüştük. Bana Türkiye'nin mütareke şartlarını bildirdi.

20 Ekim 1918 sabahı Midilli Limanı'na girdiğini kaydeden General sözlerine şöyle devam etmektedir:

Hariciye Nezareti"ne Türkiye'nin vaziyeti ve teklifleri hakkında uzun bir lâhiya gönderdim. Amiral Seymour'un misafiri olarak donanmada kaldım.[3]

İngiltere Hükümeti 22 Ekim 1918'de mütareke müzakeresi için Amiral Galthorpe'a salâhiyet verdi.

MÜTAREKE DELEGELERİNİN TAYİNİ, VAHDEDDİN'İN TEKLİFİ

Bulgar Kralı Ferdinand, Alman İmparatoru Kaiser Wilhelm ve Avusturya - Macaristan İmparatoru Charles, taç ve tahtlarını terk ile memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardı.

Sultan Vahdeddin'in bu mağlup hükümdarların akıbetlerinden ürktüğüne şüphe yoktu. Galip İtilâf Devletleri'nin, şahsı, saltanatı ve hanedanı hakkında ne düşündüklerini henüz bilmiyordu. Bu sebeple mütareke için gönderilecek heyetin başına en emin bir bendesini geçirmek istiyordu.

Başdelege olarak Ayân âzâsından Damat Ferit Paşa'yı öne sürdü. Damat, Ayân Meclisi'nde, Vahdeddin'in, şahsını müdafaa yolunda, "Üç dört aydan beri Saltanat makamında bulunan Padişahımız, zulümden muarradır," şeklindeki sözleriyle harpten ve harp esnasındaki hadiselerden mesul olamayacağını iddia ediyordu.

Bu sebeple Padişahın, kendisi gibi düşünen sadık damadına herkesten fazla itimadı vardı.

İzzet Paşa Kabinesi'ni teşkil eden nâzırlar ise, tamamen bu zatın, kabiliyetsizliğine kaaniydiler. Fakat bunu açıkça söylemiyorlar: "İcra kuvvetine ait olması lâzım gelen mühim bir işe teşrii kuvvetten birisinin memur edilmesi doğru olamaz" gibi zâhiri mütalâalarla Padişah'ın arzusuna mukavemet ediyorlardı.

Vahdeddin'in, arzusunu ısrarla tekrarlaması üzerine İzzet Paşa'da düşüncesini açıkça ifade etmek zorunda kaldı:

"Padişahım, bu adam mecnundur. Böyle mühim bir vazife kendisine nasıl verilebilir?" dedi.

Fakat mesele bununla da halledilemedi. Padişah'ın:

"Siz kendisiyle görüşüp tâlimatınızı veriniz. Biz onu idare ederiz," şeklindeki kat'i emirler üzerine Hükümet Reisi'nin mukavemeti kırılmış, daha ileri gitmeye cesaret edememiştir. Bunun Ayân Dairesi'nde iki Paşa arasında bir görüşme oldu. Padişah'ın başdelege namzedi Damat Ferit Paşa, düşüncelerini İzzet Paşa'ya şu suretle açıkladı:

> Devletin mülkî tamamiyeti üzerine mütareke akdini kabul ettiremez isem, hemen bir harp gemisi isteyip doğruca Londra'ya gider, İngiltere Kralı ile görüşürüm. Ve, 'ben senin babanın eski dostu idim, arzularımın kabulünü senden beklerim,' diyerek tekliflerimizi kabul ettiririm.[4]

Sadrazam, havsalasına sığmayan bu mütalâadan Kabine arkadaşlarını haberdar ettiği zaman, hepsi birden âdeta isyan ederek keyfiyeti Padişah'a bildirmek için Mabeyin Başkâtibi Ali Fuat Bey'i Bâbıâlî'ye davet ettiler. Bu sırada Damat Ferit Paşa da Padişah'ın tavsiyesiyle Bâbıâlî'de, Hükümet'in, vereceği kararı beklemekteydi.

Mabeyin Başkâtibi Bâbıâlî'ye geldi. Müzakere salonuna alındı.

Sadrazam Paşa, kendisine, damat Ferit Paşa'nın mütareke müzakeresine memur edilmesi irade buyurulmuşsa da bundan sarfınazar etmelerini Padişah'tan istirhama ittifakla karar verdiklerini söyledi. Başdelege olarak Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in (Sayın Rauf Orbay), Hariciye Müsteşarı Reşad Bey'in de delege sıfatıyla gönderilmelerini münasip gördüklerini sözlerine ilâve etti.

Cavit ve Rauf Beyler de, Sadrazam'ın ifadelerini teyit ve tavzih ettiler [açıkladılar]. Ali Fuat Bey, kabinenin kararını, 'Hâk-i Pây-i Şâhâne'ye (Padişah'ın ayağının tozu toprağı) arz ile telâkki edeceği 'İrade-i Seniye'yi gelip bildireceğini söyledi. Salondan ayrılırken sadrazam kendisini takip ederek bürosuna götürdü. Orada: 'Zât-ı Şevketsimat-ı Hazret-i Pâdişahî'ye ve Osmanlı Hanedanı'na karşı, 'ecdad mirası' olan 'hissiyat-ı sadakatkârâne'sinden bahsetti. 'Vazifesinde muvaffakiyetin, Zât-ı Şâhâne'nin göstereceği emniyet ve itimada bağlı olduğunu, buna mazhar olmazsa bir işaretle çekileceğini, herhalde Ferit Paşa'nın delege tâyininden sarfınazar buyurulmasının Padişah'a arzını' rica etti. Başkâtip, Saray'a döndüğü zaman Ferit Paşa da Bâbıâlî'de beklemekten usanarak Mabeyin'e gelmiş, huzura çıkmıştı. Hünkâr, Ali Fuat Bey'in geldiğini haber alır almaz koridora çıkarak Bâbıâlî'ye niçin çağırıldığını sordu. O da işittiklerini tafsilâtıyla anlattı. Padişah, bunun 'nazikâne' bir istifa demek olduğunu söyleyince, müspet cevap verdi:

"Evet öyledir Padişahım," dedi.

Vahdeddin, damadı ile tekrar görüştükten sonra Başkâtibine:

Ferit Paşa'nın gönderilmesini isteyişim, maslahatça bir faide olur mülâhazası ile idi. Yoksa işi bozmak maksadı ile değil. Madem ki iş bu derece büyütülüyor ben de onun gönderilmesinden vazgeçtim, kendisini tatlılıkla savdım,

dedikten sonra, "Delegelere verilecek talimata aşağıdaki fıkranın eklenmesini katiyen arzu ettiğini," ifade ederek bizzat şunları dikte etti:

1- Hilâfet-i Celile ve Saltanat-ı Seniye ve Hanedan-ı Osmanî hukukunun tamimi mahfuziyetinin temini.

2- Bazı eyalâta verilecek muhtariyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması, şayet hiçbir çare ve imkân bulunamayıp da siyasi olacaksa 'istiklâliyet'in daha ehven olacağı... ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak âlem-i İslâm'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim.[5]

Bu sözleriyle Padişah, aynı zamanda İzzet Paşa'nın Meclis'teki beyanatının Arabistan'a ait kısmına cevap vermek istiyordu. Çünkü kendisinin mütalâası alınmadan böyle bir beyanda bulunulmasını otoritesine tecavüz saymıştı.

Ali Fuat bey, akşam geç vakit tekrar Bâbıâlî'ye geldi. Sadrazam Pa-

şa'ya: "Ferit Paşa'nın gönderilmesinden sarfınazar buyurulduğunu," söyledi, yukarıdaki beyanatı aynen yazdırdı.

Sadrazam kendisini de maksadı: 'Saltanat-ı Seniye' ve 'Hanedan-ı Osmanî' hukukunun muhafazası olduğunu, buna bilhassa çalışmakta bulunduğunu, fakat mütareke müzakeresinde sulh esaslarına girişilmeyeceğinden o cihetin, ileride sırası geldiği zaman ele alınacağını söyledi.

Yukarıdaki ilk fıkra, Padişah'ın esas zihniyetini, her şeyden evvel şahsını ve hanedanını düşündüğünü, vatan ve millet mefhumlarıyla olan rabıtasının derecesini göstermek bakımından önemlidir.

İşte bu suretle delegelerin tâyini meselesi hallolundu. İzzet Paşa Kabinesi, davayı kazandı. Böylelikle düşmanlarla mütareke yapmadan önce Vahdeddin ile, ömrünün birkaç hafta uzamasına yarayan geçici bir sulhü akdetmiş oldu.

MÜTAREKE NASIL İMZALANDI

Hükümet, İstanbul'dan hareketlerinden evvel delegelere aşağıdaki talimatı verdi:

1- Boğazların açılması:
Mütareke sırasında Boğazların tüccar ve harp gemilerine açık olması esasını kabul ederiz. Yalnız Yunan harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine müsaade edemeyiz. Boğazlardaki istihkâmlar, Osmanlı askerî kuvvetleri tarafından muhafaza edilecektir. Hasım tarafından şiddetli ısrar vuku bulucak olursa kontrolör sıfatıyla muayyen miktarda İngiliz subaylarının bulunmasına da muvafakat edebiliriz. Bunların, sulhün akdini mütaakıp Boğazlar'ı terketmeleri şartı, protokola ithal olunacaktır. Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından girecek olan harp gemileri, iki boğaz arasında iki günden ziyade kalmayarak Karadeniz ve Adalar Denizi'ne geçeceklerdir.

2- Askerin terhisi:
Askerin terhisine dair olan teklifi esas itibariyle kabul edeceğiz. Dahili asayişi muhafaza için hazar (barış) vaktindeki miktarı tecavüz etmeyecek askerî kuvvetler, silah altında kalacaklardır. Orduda bulunan ecnebi subayları ve erleri, memleketlerine muayyen zamanda iade edileceklerdir.

3- Mütarekenin akdi günündeki muharebe hatları tecavüz edilmeyecektir. Tabiî olarak mütareke, umum cephelere ve İngiltere ile müttefiklerine şâmil olacaktır.

4- Gerek dahilde ve gerek karasularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet tekeffül ve taahhüt eder. Hükümet idaresine hiçbir suretle müdahale kabul edilmiyecektir. Memleketin hiçbir noktasına askerî kuvvet çıkarılmayacaktır.

5- Karadeniz havzasında Almanların taarruzlarına ve deniz yollarını tehlikeye sokmaları ihtimaline karşı, sahillerimizde ve karasularımızda müdafaa tedbirler alınması bize aittir. Ancak İngilizler, kendilerine kanaat getirecek tarzda teftiş hakkına mâlik olabilirler.

6- Mütareke'yi müteakip 'ticaretin ve gemilerin serbestisini' mutlak surette kabul ediyoruz. Memleketimize hububat ve sair gıda maddeleri ithalinin süratlendirilmesini teklif edeceğiz.

7- Mütareke'yi müteakip Almanya'nın Türkiye'ye ödünç para vermesi devam edemeyeceği muhakkak olduğundan bize nakdî yardımda bulunulması.[6]

8- Millî namusu rencide edecek her nevi talepleri reddolunacaktır. Almanya ve Avusturya-Macaristan askerî kuvvetleri ile sefaret memurları ve konsoloslarının Türkiye'yi terketmeleri için en az iki ay müddet tâyin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeye mecbur edilmeleri, işbu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini mucip olacağından, halbuki miktarı belki onbeş, yirmi bini geçen Osmanlı tebaasının, bilhassa talebenin, şu sırada avdetleri katiyen kaabil olamayacağından bu yolda bir teklif vuku bulursa reddilecektir.[7]

Başdelege Rauf Orbay ve ikinci delege Reşad Hikmet, 25 Ekim 1918'de İzmir'e geldiler. O sırada İzmir'de bulunan 8. Ordu'nun kurmay Başkanı Yarbay Sadullah Güney, askerî delege olarak bunlara iltihak için emir almıştı. Bu suretle teşekkül eden Mütareke Heyeti'ni ve maiyetlerini Foça önlerinde bekleyen bir İngiliz kruvazörü alıp Mondros'a götürdü. 27 Ekim 1918 sabahı müzakere başladı.

Heyetimize, müzakereye, esas olmak üzere bir mütarekename metni verildi.

İNGİLİZLERİN MÜTAREKE ŞARTLARI

İngilizlerin ilk teklifleri:

Madde 1- Karadeniz'e geçmek için, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçmenin sağlanması. Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının Müttefikler tarafından işgali.

Madde 2- Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve başka engellerin bulunduğu yerler gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için talep vukuunda yardım edilecektir.

Madde 3- Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkındaki mevcut malumat verilecektir.

Madde 4- İtilâf hükümetlerine ait harp esirleriyle Ermeni esirleri ve mahpusları İstanbul'da toplanacak, kayıtsız ve şartsız olarak İtilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5- Hudutlarının muhafazası ve dahili güvenliğin devam etmesi için lüzum görülecek askerden gayrisinin derhal terhisi (miktarı daha sonra İtilâf hükümetleri tarafından kararlaştırılacaktır).

Madde 6- Osmanlı karasularında veya Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilen sularda bulunan harp gemilerinin hepsi teslim ve işbu harb gemileri gösterilecek liman veya limanlarda enterne edilecektir.

Madde 7- Askerî sevk ve idare bakımından mühim noktalar İtilâf kuv-

vetleri tarafından işgal edilecektir.

Madde 8- Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman demir mahallerinden İtilâfa mensup gemiler tarafından istifade edilmesi ve İtilâfla harp halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması.

Madde 9- İstanbul'un İtilâf deniz kuvvetleri için bir deniz üssü olması ve Osmanlı limanlarında bulunan tekmil tersanelerin tamiratı kolaylaştırmak için kullanılması.

Madde 10- Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgali.

Madde 11- İran'ın kuzeybatı kısmında ve Mavera-yı Kafkasya'da (Kafkas Dağları ötesi) Osmanlı kuvvetlerinin derhal harbeden evvelki hudud dahiline celbi.

Madde 12- Telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından idaresi.

Madde 13- Denize, askerliğe ve ticarete ait madde ve malzemelerin tahripten men'i.

Madde 14- Kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi.

Madde 15- Bütün demiryollarının İtilâf kontrol subaylarının idaresine verilmesi, buna mavera-yı Kafkasya'da bugün Osmanlı idaresinde bulunan demiryolları da dahildir ve bunlar serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının emrine verilecektir. Bu maddeye Bakü ve Batum'un İtilâf kuvvetleri tarafından işgali de dahildir.

Madde 16- Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, suriye'de, Kilikya'da ve Irak'ta bulunan kuvvetlerin en yakın İtilâf kumandanına ve Arap mümessiline teslimi.

Madde 17- Trablus'da, Bingazi'de bulunan Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslimi.

Madde 18- Trablus'da, Bingazi'de Mısrata da dahil olduğu halde, işgal edilen limanların en yakın İtilâf garnizonuna teslimi.

Madde 19- Alman, Avusturya deniz, kara ve sivil memurlar ve tebaasının en yakın İngiliz ve müttefikleri kumandanlarına teslimi.

Madde 20- Osmanlı kuvvetlerinin askerî sevk ve idare, teçhizatı, silah, cephane ve nakliyesi hakkında verilecek emirlere uyulması.

Madde 21- Erzak ve lavazımın İtilâf subayları tarafından kontrolü.

Madde 22- Osmanlı Hükümeti'nin, merkezî hükümetlerle ilgisini kesmeye mecbur edilmesi.

Madde 24- (A) Altı Ermeni vilayetinde karışıklık çıktığında adı geçen vilayetlerin İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi hakkının muhafazası.

(B) Yedinci, onuncu ve onbeşinci maddelere ek olarak Sis, Haçin, Zeytun ve Ayıntap'ın işgali.

Madde 25- Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında çarpışma, 1918 yılı Ekimi'nin otuz birinci günü vasatî mahallî saatle öğle vakti tatil edilecektir.[8]

BÖLÜM 4

OTURUMLARA AİT ZABITLAR

Mütareke müzakerelerinin safhalarını göstermesi ve tarafların iddia ve müdafaalarının bilinmesi bakımından okunmasında fayda gördüğüm oturumlara ait tutanakları aslına sadık kalmak suretiyle sadeleştirerek kaydediyorum. Mütareke şartları ve özellikle tatbik şekli devamlı surette münakaşa konusu olmuş, millî mücadeleye gidişin temel sebebini teşkil etmiştir. İlgililere ve yarınki tarihe ışık tutacağı için zabtın uzun olmasına bakmadım, tamamını aldım. Tutanaklar, mütareke heyetine kâtip olarak katılan Âli Türkgeldi tarafından tutulmuştur.

Bilindiği gibi Bay Âli, Tahran büyükelçimiz iken vefat etmiştir.

Birinci Oturum:

Birinci oturum, 1918 yılı Ekimi'nin 27. Pazar günü Vis Amiral Galthorpe'un başkanlığı altında olmak üzere öğleden evvel saat dokuz buçukta yapıldı. Rauf bey, Osmanlı delegelerinin yetki belgelerini gösterdi. Vis Amiral Galthorpe, kendisinin yetki belgesi olmayıp bu makamda hükümetinden almış olduğu telgrafnameyi gösterebileceğini ve müzakereye memuriyetini Sadrazam İzzet Paşa'ya da bildirdiğini ifade ettikten sonra telgrafı okumaya başladı. Bundan, kendisinin İngiltere Hükümeti ile müttefikleri namına Devlet-i Aliyye ile mütareke müzakerelerine memur olduğu anlaşılmakla maddelerin müzakeresine geçildi.

Amiral, diğer maddeler hakkında bazı değişiklikler yapılması müm-

künse de dört evvelki maddenin, hükümetince fevkalâde istenilen ve üzerinde durulan bir mesele olduğunu ve bu konuda katiyen değişiklik yapılmayacağını söyledi. Ondan sonra aşağıdaki birinci maddeyi okudu:

Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e geçmenin sağlanması. Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının Müttefikler tarafından işgali.

Rauf bey, geçiş serbestisi esas itibariyle kabul edilebilirse de istihkâmların Müttefikler tarafından işgali, içgüvenliği ilgilendireceğinden bunun mümkün olmadığını ifade ve istihkâmları her zaman kendi emniyetleri bakımından kontrolleri altında bulunduracak bir şekil düşünülmesini teklif etti.

Amiral Galthorpe, Müttefikler'in harp vaziyetini düşünmeye mecbur olduklarını ve şüphesiz bugün iktidar mevkiinde bulunan Osmanlı Hükümeti'nin mevkii pek sağlam ise de harp vaziyetinin değişmesiyle bu Hükümet'in de yerinde kalacağına emin olmadıklarını ve bunun düşmesiyle yerine harp taraftarı bir hükümet gelip de muharebe tekrar başlayacak olursa o zaman müşkül mevkide bulunacaklarını söyledi.

Sadullah Bey, geçiş serbestisi hakkında kendilerine her türlü teminat verilebileceğini ve mesele, şekle ait bir izzetinefis meselesi olup topların kamaları alınmakla maksat temin edilebileceğini ifade etti.

Amiral, efkâr-ı umumiye meselesinin, Almanlar bu istihkâmları ellerinde bulundurdukları zaman da varit olduğunu söyleyince, Rauf Bey: "Almanların, Devlet-i Aliyye'nin müttefik sıfatıyla bazı istihkâmlarda bulunmaları millî izzetinefse dokunmaz ise de istihkâmların bu suretle Müttefikler tarafından işgali efkâr-ı umumiyeye ve içgüvenliğe dokunur," dedi.

Reşad Hikmet Bey, Almanların müttefik sıfatiyle istihkâmlarda bulunmaların, İngiliz ve Amerikalılar'ın Fransa arazi ve istihkâmlarında bulunmaları gibi izzetinefse dokunmayacağını ancak bugün vaki teklifin bu hale benzetilemeyeceğini bildirdi.

Amiral Galthorpe, 'bu kadar nazik meselelerin efkâr-ı umumiyeye ihsas edilmesinde ne menfaat vardır' mülâhazasında bulunmakla, Reşad Hikmet Bey her şeyin görüşe göre değiştiğini ifade ve evvelki beyanatını izah ile bugün 'hâlen ve istikbalen' kendileriyle vuku bulacak münasebetlere uyabilecek bir formül bulmak bahis konusu olduğu zannında bulunduğunu ifade etti.

Amiral: "Görüşünüzü pekâlâ anlıyorum, fakat bu noktada hükümetim ısrar edecektir. Dört yıl müddetle harbettiniz. Şimdi sulh istiyorsunuz. Hükümet tam bir emniyette bulunmak için bu noktada ısrar edecektir," dedi.

Osmanlı delegasyonu tarafından görüşümüzün müdafaası hususunda

ortaya sürülen mülâhazalara Amiral Galthorpe: "Şimdi hükümet emin bir mevkide bulunmak istiyor, hükümetin bu noktada ısrar edeceğine kaniim," yolunda karşılıkta bulundu.

Rauf Bey, istihkâmların işgalinde umum milletlerin dahil olup olmadıklarını sormakla Amiral, "Umarım milletler dahildir," cevabını verdi. Rauf Bey, "İtalyan ve Yunanlılar da mı?" sualini sorunca, Amiral "Evet" diye karşılık verdi.

Rauf bey, bir Yunan ve İtalyanlar'ın işgali meselesini ve bir de, istihkâmların işgalinin şeklini düşündükten sonra, "Bu iki meselenin davet edeceği büyük tehlikeleri kabul edebilecek bir hükümet tasavvur edemem," dedi ve istihkâmlarda İtalyan ve bilhassa Yunan askerleri bulunmamasında şiddetle ısrar etti.

Ondan sonra Amiral Galthorpe, İngilizlerin istihkâmları işgal ederek diğer devletlerin gemilerinin İstanbul'da temsil edilmesini teklif ettiyse de bu suret Osmanlı delegasyonu tarafından reddedildi.

Sadullah Bey, bir iki söz ilâve edeceğini ifade ile söze başlayıp, İngiltere Hükümeti'nin görüşünü kabul ettiğimiz ve buraya ne niyetle geldiğimiz malûm olduğunu beyan ettikten sonra, izzetinefsimizin muhafaza edilmesini rica ve maksat, tam bir emniyet meydana getirmek olup, bu ise Boğazlar'daki istihkâmların kullanılmaz bir halde yüzüstü bırakılması ile hasıl olacağını ve askerlik görüşü bakımından işgalin lüzumsuz olduğunu beyan etti. Müteakiben, Osmanlı milletinin bu ana kadar izzetinefsini muhafaza ettiğini, bundan sonra da muhafaza etmek istediğini ve vaziyetimizi takdir eden İngiltere Hükümeti'nin bizden bu müsaadeyi esirgemeyeceğini ümit ettiğini ilave etti.

Amiral Galthorpe tarafından istihkâmların Osmanlı askerî kuvvetleri tarafından muhafazası şartıyla Müttefikler'in emniyetini temin için Boğazlar'da kontrolör sıfatıyla muayyen miktarda İngiliz ve Fransız subayları bulundurulmasını teklif etti. Amiral, Devlet-i Aliyye ile henüz sulh akdedilmemiş olduğundan Osmanlı askerleriyle Müttefikler'in askerlerinin birlikte bulunamayacağını beyan ve Osmanlı delegasyonu ise bundan ileri gitmeye tâlimatları müsait olmadığını ifade ettiler. Devlet-i Aliyye delegeleri tarafından vuku bulan ısrar üzerine Amiral, nokta-i nazarımızı kabule meyilli görünerek istihâmların askerî şekilde işgali tehlikelere sebep olacağını İngiltere Bahriye Nezareti'ne yazacağını ve eğer hükümeti ısrar edecek olursa bunun yalnız İngiliz ve Fransız garnizonu tarafından yapılmasını tavsiye edeceğini ifade etti.

Yunan gemilerine gelince, bunların İstanbul'a gelişinin çeşitli mahzurlara sebep olacağı, Osmanlı delegasyonu tarafından beyan edilmesi üzerine Amiral, hükümetinin bu gibi hallerin meydana çıkmasını katiyen arzu etmediğini ve bu gemilerin Karadeniz'e geçmesinden vazgeçemezse ve geceleyin görünmeden geçebileceklerine dair söz verileceğini ve bu meselenin zaten kendisine ait olduğunu söyledi.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki ikinci maddeyi okudu:

Osmanlı sularında bütün torpil tarlalarıyla torpil ve kovan yerleri ve diğer engellerin bulunduğu yerler gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenilen zamanda yardım edilecektir.

Amiral, bu maddenin de aynen kabulünün Mütareke'nin esas şartlarından olduğunu söyledi.

Rauf bey, bu maddenin tarafımızdan kabulünde bir mahzur tasarlanmış olmadığını ve bu konuda Genelkurmayca mevcut, malûmat verilebileceğini ifade etmekle madde aynen kabul edildi.

Amiral Galthorpe aşağıdaki üçüncü maddeyi okudu:

Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkında eldeki malûmat verilecektir.

Ve bunun aynen kabulü hükümetince fevkalâde lüzumlu görülmüş olduğunu söyledi.

Rauf Bey, bu maddenin kabulünde Hükümet-i seniyyece bir mahzur olmadığını fakat Karadeniz'de bulunan torpil mevkilerinin hepsi bizce malûm olmayıp ancak Genelkurmayca bu konuda mevcut malûmatın verilebileceğini beyan ettiğinden ve Amiral dahi tabiatıyla muhalif oyda bulunmadığından madde aynen kabul edildi.

Amiral Galthorpe, dördüncü maddeyi okudu:

İtilâf hükümetlerin menzup harp esirleriyle ermeni esirleri e mevkufları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

Ve bu maddenin de daha önce bildirdilen üç evvelkileri gibi aynen kabulü Mütareke'nin esas şartlarından olduğunu ilave etti.

Rauf Bey, bugün mahpus Ermeniler bulunmadığını, Rus ve Ermeni esirlerinin memleketlerine iade edildiğini ve mevkuf bulunanlara gelince, bunların da tahliye edilmeleriyle haklarında umumi af ilânı için irâde-i seniyye çıkmış olduğunu ifade etti.

Amiral, bu maddenin Mütarekename'ye girmesine sebep, Ermeniler hakkında rivayet edilen dedikodulardan dolayı efkâr-ı umumiyeyi teskin etmek olup Zât-ı şâhâne tarafından umumi affın ilânının, pek yerinde yapılmış olduğunu söyledi.

Reşad Hikmet Bey, Hükümet-i Seniyye'de bu hususta lâzım gelen tedbirler alınmış olup Ermeniler'in Kafkasya'da teşkil ettikleri hükümetin, Devlet-i Aliyye tarafından tasdik edildiğini ve hattâ kendisinin Mütareke için gidişinden evvel Ermeni delegelerinin Bâbıâlî'ye müracaatla Kafkasya'da daha bazı arazi talebinde bulunduklarını ve bu arzularının da kabul edildiğini, Ermeni esirleri ve mevkuflarına dair bir kayıt konulmasının lüzumsuz olduğunu söyledi.

Amiral Galthorpe, elân mevkuf Ermeniler varsa bunların İstanbul'da

veyahut başka bir mahalde toplanmaları lüzumunu ilave etti.

Reşad Hikmet Bey, işbu Mütarekename bütün meselelere nihayet vermeyip, bugünkü hükümetin Ermeniler'e bahşettiği müsaadeleri tamamlamak istediğini ve bu yolda davranışımızın değişmeyeceğine dair ingiltere hükümeti'nin emin olabileceğini söyledi.

Amiral, "Nokta-i nazarınızı pekâlâ anlıyorum. Fakat Ermeniler hakkında bir şey ilâve etmek istiyoruz. Zira Mütarekename akdedildiği halde Ermeniler hakkında bir şey ilâve edilmezse İngiltere ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin şiddetli tenkidlerine maruz kalırız," dedi.

Bu fıkranın sokulmaması hakkında, Osmanlı delegasyonu tarafından ısrar edildi ve tahliye edilecek esirlerin yalnız İstanbul'dan değil, yakın olan mevkilerden de Müttefikler'e teslim edilebileceği ileri sürüldü. Bunun daha kolaylıkla maksadı temin edeceğini İngiliz delegasyonu da tasdik etti. Fakat bu maddenin değiştirilmeksizin kabulü, hükümetince lüzumu görülmüş olduğu Amiral tarafından ifade edilmekle tekrar bu husus müzakere olunmak üzere beşinci maddeye geçildi.

Hududların muhafazası ve içgüvenliğin devam ettirilmesi için lüzumlu görülecek askerî kuvvetlerden başkasının derhal terhisi (miktarı daha sonra İtilâf hükümetleri tarafından kararlaşıtırılacaktır).

Reşad Hikmet Bey, bu son fıkranın 'miktarı Hükümet-i Seniyye ile Müttefikler arasında müştereken tâyin edilecektir' suretinde değiştirilmesini teklif ettiyse de Amiral, buna muvafakat etmeyip, 'Osmanlı Hükümeti'nin oyu alındıktan sonra Müttefikler tarafından kararlaştırılacaktır' suretinde değiştirdi.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki altıncı maddeyi okudu:

Osmanlı karasularında veya Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim edilecek ve işbu harp gemileri gösterilecek liman veya limanlarda kontrol altında bulundurulacaktır.

Amiral bu meseleye dair teferruatın kendisiyle müzakere edileceğini ifade etti.

Rauf Bey, polis ve sair hususlar için lüzum görülecek küçük gemilerin bundan istisna edilmesini ve harp gemilerinin Haliç'de bırakılmasını teklif etti. Söz, *Goeben* (Yavuz) Zırhlısı'na gelince, Rauf Bey, *Goeben* Osmanlı ise de bunun üzerinde tasarrufa hakkımız olmadığını ve bugün Osmanlı Sancağı çekiyorsa da yarın Alman bayrağını çekip giderse menedemeyeceğimizi beyan etmekle Amiral cevaben, İngiltere ile müttefikleri *Goeben*'i Osmanlı harp gemisi saydıklarını ve bunun da Osmanlı Sancağı altında fiilen kendileriyle harp halinde bulunmasıyla sabit olduğunu söyledi.

Rauf Bey, gösterilecek liman veya limanlar fıkrasına 'Osmanlı' kelime-

sinin ilâvesini ve polis ve sair hususlar için lüzum görülecek küçük gemiler fıkrasının sokulmasını rica etmekle madde şu şekli aldı:

Osmanlı karasularında zâbıta ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere, Osmanlı sularında veya Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup, gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

Bundan sonra yedinci madde okundu:

Mühim askerî sevk ve idare noktaları İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilecektir.

Rauf Bey, bu madde pek mühim olduğundan maksadın açıklanmasını rica etmekle Amiral, hükümetinin bundan neyi kasdetmek istediğini lâyıkiyle bilmediğini ifade ve yirmi dördüncü maddenin (B) fıkrasında adı geçen Haçin (Saimbeyli), Sis (Kozan), Ayıntap (Gaziantep) ve Zeytun (Süleymanlı) şehirlerinin işgaliyle yorumlanabileceğini ve maamâfih bu husus hakkında hükümetinden izin isteyeceğini söylemekle sekizinci maddeye geçildi:

Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir mahallerinden İtilâf'a mensup gemiler tarafından istifade edilmesi.

Rauf bey, Osmanlı gemilerinin de aynı gidiş geliş serbestisinden istifa etmesini teklif etmekle Amiral cevaben, Osmanlı gemilerinin, işgal altında bulunanlar da dahil olduğu halde, bütün Osmanlı limanlarında gidip gelebileceklerini beyan ve hatta ecnebi memleketlere gitmelerinde dahi kendisince bir mahzur yok ise de bu hususun maddeye sokulması uzun haberleşmelere bağlı olup buna ise mütareke müzakerelerinin tahammülü olmadığını ifade etti.

Madde şu suretle kararlaştırıldı:

Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir mahallelerinden İtilâf gemilerinin istifade etmesi ve İtilâf'la harp halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması, Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında ayniyle istifade edeceklerdir.

Reşad Hikmet Bey, sulhten sonra İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'nı işgal altında bulundurmayacağı hakkında Amiral'den izahat ve teminat isteğinde bulundu.

Amiral Galthorpe buna cevaben, "Zannetmem" demekle yetindi ve fazla izahattan kaçındı.

Maddelerin müzakerelerine devam için öğleden sonra saat üç buçukta toplanmak üzere saat birde oturuma nihayet verildi.

İkinci Oturum:

Ekim'in 27. Pazar günü öğleden sonra saat üç buçukta ikinci defa olarak toplantı yapıldı.

Amiral Galthorpe, Fransız amiralinden almış olduğu gizli bir mektubu gösterdi ve bu mektupta Fransızların dahi müzakerelere iştiraki teklif ettiklerini ve Fransız Bahriye Nezareti'nden tâlimat almadıkça kat'i bir karar veremeyeceklerini bildirdiklerini beyan etti.

Rauf bey, cevaben Osmanlı delegasyonunun talimatlarına nazaran yalnız kendisiyle müzakereye yetkili olduğunu söyledi. Amiral de, Müttefikler'in müzakerelere iştirakini mahzurlu göstererek müzakerelerin hızlandırılması lüzumunu anlattı.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki, dokuzuncu maddeyi okudu:

Toros tünellerinin işgali.

Ve bu madde Müttefikler'in emniyetlerini temin için ilâve edilmiş olup tünellerin tahrip edilmemesi kendi menfaatleri gereğinden olduğunu söyledi.

Rauf Bey, asker, mütarekeden sonra terhis edileceğinden burasının işgalinde bir askerî fayda tasavvur edilmiş olmayacağını ve tünelin yıkılması ve tahrip edilmesi vârit olmadığından bu maddenin kaldırılmasını teklif etti. Amiral kalmasında ısrar etti.

Bu madde kararlaştırılamayıp onbirinci maddeye geçildi:

İran'ın kuzeybatı kısmında ve Mavera-yı Kafkas'daki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpden evvelki hudut dahiline çekilmesi.

Rauf Bey, İran'ın kuzey batı kısmının boşaltılması ile eski hudut dahiline dönüş hakkında verilen emrin yerine getirileceğini, Kafkasya'ya gelince, bu da iki kısım olup Brest-Litowsk Muahedesi gereğince geri aldığımız üç sancaktan gayri olan birinci kısmın bize ait olmadığını ve bizim buraya ve Bakü'ye gitmemiz yerli ahâlinin istemesi üzerine zâbıta vazifesini yapmakla bunların birbirlerini öldürmelerine mani olmak için olduğunu, mamafih bu kısmın boşaltılması hakkında emir verildiğini, diğer üç sancağa gelince, bunların evvelce Osmanlı topraklarına dahil iken Berlin Muahedesi gereğince harp ödeneği olarak Ruslar tarafından zaptedilip bize geri verilebilecekleri, Kıbrıs Muahedesi'nde de zikredilmiş bulunduğunu ve üç sancak boşaltılacak olursa sahipsiz kalacağını söyledi.

Reşad Hikmet Bey, bu ifadeleri tasdik ederek Gürcüler'in, üç sancağın bilhassa güney kısmını kendileri için bir yük telâkki edip buraları topraklarına katmak istemediklerini beyan ile bunun daha sonra düşünülmesini ifade etti.

Amiral Galthorpe, üç sancak hakkında Osmanlı delegasyonu tarafın-

dan ileri sürülen müdafaaları tasdik etmeye meyilli görünerek adı geçen sancakların lüzum görüldüğü takdirde, Müttefikler'le müzakere sonunda boşaltılacağını söyledi.

Osmanlı delegasyonu tarafından vuku bulan teklif müzakere edildikten sonra maddenin şu suretle değiştirilmesi kararlaştırıldı:

İran'ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yerine getirilecektir. Mavera-yı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden geri kalan kısmı Müttefikler tarafından mahalli durum tetkik edilerek, istenilirse boşaltılacaktır.

Amiral Galthorpe, onikinci maddeyi okudu:

Telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından idaresi.

Rauf bey, bu maddenin maksatları düşmanın haberdar olmaması ise bu husus temin ve bu konuda mesuliyeti üzerine alabileceğini hattâ Viyana'ya ve Berlin'e giden telgraflar gösterilebilirse de memleket dahilinde gönderilecek telgrafların gösterilmesi halinde Hükümetin vazifesini yerine getiremeyecğini anlattı. Reşad Hikmet Bey, eğer Mütareke gereğince Alman Sefaret Heyeti memleketlerine giderse bizimkiler de geri geleceklerinden buna lüzum kalmayacağını açıkladı.

Amiral Galthorpe, bu maddenin, Alman taraftarı Türkler için her ihtimale karşı sokulduğunu söyledi.

Rauf Bey, gerekli kolaylıkların gösterileceğini beyan ve fakat Hükümet muamelelerinin istisna edilmesi suretini teklif etti. Bu madde kararlaştırılamayıp onüçüncü maddeye geçildi:

Denize, cihet-i askeriyeye ve ticarete ait madde ve malzemelerin tahripten men'i.

Bu maddeden maksat ne olduğu Rauf Bey tarafından sorulduğu zaman, Amiral Galthorpe bunun kendilerince de malum olmadığını, hükümetinden bu konuda gerekli izahat isteyeceğini ifade etmekle ondördüncü maddeye geçildi.

Kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi.

Rauf Bey, bu gibi maddeler memleketin ihtiyaçlarını tamamiyle tatmin etmediği halde bunların Müttefikler tarafından satın alınması, memleketi bütün bütün darlığa düşüreceğini ifade ettiği zaman, Amiral, memleketin ihtiyaçları tatmin olunmadan bunların satılması bahis konusu olmadığını ve maksat, fazla kalan maddelerin satın alınması olduğu-

nu açıklamakla ve yorumlamakla, madde:

Memleketin ihtiyaçları tatmin olunduktan sonra geri kalan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi,

şekline konuldu ve bu gibi maddelerin hiçbirinin memleket dışına çıkarılmaması Amiral tarafından teklif olunması üzerine memleketin ihtiyaçları tamamen tatmin edildikten sonra fazla kalan maddelerin dışarı çıkarılmayıp Müttefiklere satılması ve Müttefikler tarafından da memleketlere götürülmeyip buradaki ihtiyaçlarına sarfedilmesi kararlaştırılarak maddeye: 'Adı geçen maddelerin hiçbiri memleket dışına çıkarılmayacaktır' fıkrası ilâve olundu.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki onbeşinci maddeyi okudu:

Bütün demiryollarının, İtilâf kontrol subaylarının idaresine verilmesi: (Maverayı Kafkas'da bugün Osmanlı idaresinde bulunan demiryolları da dahildir ve bunlar serbestçe tam olarak İtilâf memurlarının emrine verilecektir). Bu maddeye Bakü ve Batum'un İtilâf kuvvetleri tarafından işgali de dahildir.

Rauf Bey, bu maddenin aynen kabulü Osmanlı Hükümeti'nin vazifesini yerine getirmesine mani olacağından bunun, 'İtilâf kontrol subaylarının teftişine bırakılması' suretinde değiştirilmesini teklif ettiyse de Amiral, nokta-i nazarında ısrar etti.

Bu maddenin yorumlanmasında Osmanlı delegasyonu ile İngiliz delegasyonu arasında anlaşmazlık meydana çıktı. Amiral Galthorpe, 'Bunlar serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının emrine verilecektir,' fıkrasından maksat Osmanlı ülkesinde ve gerek Kafkasya dahilinde bulunan demiryolları olduğunu iddia etti, Osmanlı delegasyonu ise, bu fıkranın yalnız Kafkasya hatlarına şâmil olabileceğini ileri sürdü.

Reşad Hikmet Bey, İngiltere Hükümeti, Osmanlı ülkesi dahilindeki bütün demiryollarından istifade edeceği cihetle böyle bir fıkra ilâvesinin fazla olduğunu söyleyince Amiral bu maddenin de değiştirilmesi, Müttefikler'in, 'Mütareke şartlarını tayin eden biz değiliz, Devlet-i Aliyye'dir...' demelerini gerektireceğinden, olduğu gibi kalması fikrinde bulunduğunu bildirdi.

Rauf bey, bütün demiryollarının İtilâf emrine verilmesi, memleketin zaruri ihtiyaçlarını yerine getirmek hususunda hükümeti fevkalâde zaruri ihtiyaçlarını yerine getirmek hususunda hükümeti fevkalâde zorluklara düşüreceğini ve terhis edilecek askerin memleketlerine dönmeleri için demiryollarına kat'i surette ihtiyaç olduğunu söylemekle Amiral Galthorpe, bu hususta memleketin ihtiyaçları tamamiyle nazarı dikkate alınacağı ve maksatları ahâliyi mahrum etmek olmayıp mesela Müttefikler'in askerî sevkiyat için demiryollarına ihtiyaçları olduğu zaman halkın

seyahate ve eğlenceye gitmelerine müsaade etmeyeceklerini anlatmakla maddeye: "Ahalinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır" fıkrasının ilâvesini kabul etti.

Rauf bey, Devlet-i Aliyye, Müttefikler'in Bakü'yü işgal eylemlerine itiraz etmeyeceğini beyan etmekle maddeye: "Osmanlı Hükümeti, Bakü'nün işgaline itiraz etmiyecektir" cümlesi katıldı.

Onbeşinci maddenin kat'i olarak şekli belli olmadı.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki onaltıncı maddeyi okudu:

Hicaz'da Asir'de, Yemen'de, Suriye'de, Kilikya'da, Irak'da bulunan kuvvetlerin en yakın İtilâf komutanı veya Arap mümessiline teslimi.

Rauf Bey, bu maddeye Kilikya'nın sokulmasının itiraz ve Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de irtibatsız bulunan Osmanlı kuvvetlerinin tahliye edilmesini teklif etti.

Amiral Seymour: "Harp bitmemiş olsaydı bunlar esir olacaklardı. Mütareke'den sonra harp tekrar başlarsa onlardan faydalanmanız ihtimali bulunduğundan, bunları şimdilik biz besler, sulhten sonra size iade ederiz," dedi.

Reşad Hikmet Bey, Kilikya'nın harp hattının gerisinde kaldığını ve Mütareke gereğince iki düşman tarafın bulundukları mahalde kalmaları icabettiği halde, maddenin bu suretle yazılışı Kilikya'da bulunan askerlerin İngiliz hatlarına gelerek, 'bizi teslim alın' demeleri manasını taşıdığından, maksatlarının bu mu olduğunu sorduğunda Amiral Seymour, "Evet budur" karşılığında bulundu. Kilikya kelimesinin kaldırılması hususunda Osmanlı delegasyonu tarafından şiddetle ısrar edildi.

Reşad Hikmet Bey, 'Arap mümessili' tâbiriyle ne kasdettiklerini sorunca Amiral Seymour, bundan maksatları Mekke Emîri olduğunu açıkladı.

Reşad Hikmet Bey, Hicaz'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin Cidde'ye kadar giderek orada İngiliz kuvvetlerine teslim olmalarının teminini teklif, fakat âsilere[1] teslimleri gayri mümkün olduğunu beyan eyledi. Amiral Seymour, "Pekâlâ" demekle Arap mümessili tâbiri kaldırıldı.

Reşad Hikmet Bey, Müttefikler'in maksatları evvelce bahsi geçen kıtalarda şayet tecrit edilip geri çekilmelerine imkân olmayan tek başına kalmış kuvvetler varsa, onlar mı olacağını sordu. Amiral Seymour, maksatları, geri çekilemeyen askerler olduğunu söyledi.

İngiliz delegasyonu Kilikya hakkında Hükümetinden izahat isteyeceğini ifade etmekle onyedinci maddeye geçildi:

Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslimi.

Bu madde, Osmanlı delegasyonu tarafından kabul edilmeyip, Amiral de tetkik edeceğini beyan etmekle, yarın tekrar görüşülmek üzere onsekizinci maddeye geçildi:

Trablus ve Bingazi'de, Mısrata da dahil olduğu halde, işgal edilen limanların en yakın İtilâf garnizonuna teslimi.

Amiral, bu maddenin kabulünde ısrar etti. Osmanlı delegasyonu tarafından oralarda bulunan kuvvetlerin tahliyesi için emir beyan olundu.
Amiral Galthorpe, aşağıdaki ondokuzuncu maddeyi okudu:

Alman, Avusturya deniz kara ve sivil memurlarının ve tebaasının en yakın İngiliz ve Müttefik kumandanlarına teslimi.

Rauf Bey, bu maddenin bu suretle kabulü adalet ve insaniyet kaidelerne ve Osmanlıların misafirperverlik âdetlerine aykırı olduğundan katiyen kabul edilmeyeceğini izah ve ifade ve bunların muayyen bir müddet zarfında memleketlerine dönmelerinin temin edilmesini teklif etti.
Amiral bu nokta-i nazarımıza temayül ederek, "Ben de bunun imkânsız olduğunu zannederim," dedi. Maddenin geri kalan kısmının müzakeresi, gelecek toplantıya bırakılıp saat 7'yi 25 geçe oturuma son verildi.

Üçüncü Oturum:

Ekim'in 28. Pazartesi günü öğleden sonra saat üçte üçüncü defa olarak toplantı yapıldı.
Amiral Galthorpe, tâbi olduğu hükümetinden, telgrafına cevap geldiğini, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının İngiliz ve Fransızlar'dan başkası tarafından işgal edilmeyeceğine dair teminat vermeye yetkili olduğunu, fakat bu konuda açık bir surette değişiklik yapmak mümkün olmadığını söyledi ve yedinci maddenin, 'herhangi bir sevkülceyş* noktası' diye açıklandığını bildirdi.
Amiral Galthorpe, dokuzuncu maddede İstanbul'un hareket üssü olarak kullanılmasının, Karadeniz'de yapılacak askerî harekât için olduğunu, zira İzmit'den kalkıp Karadeniz'e çıkmanın iki üç saat kaybettireceğini ve İstanbul'un donanma için bir toplanma yeri olacağını söyledi.
Amiral, sekizinci maddede: 'Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir mahallerinden İtilâf'a mensup gemilerin faydalanacağı' zikredilmişken neden dolayı dokuzuncu maddeyi kabul etmediğimize itiraz ve aynı maddedeki, 'İstanbul'un İtilâf deniz kuvvetleri tarafından deniz üssü olarak kullanılması' fıkrasının kaldırılmasına mukabil onuncu maddeyi kabul etmekliğimizi teklif etti.
Onuncu madde bu şartla kabul olundu.
Onikinci madde, "Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından murakabesi" suretinde tadil ve kabul edildi.

*Sevk-ül ceyş: Askerî birliklerin gereken yere sevkedilmesini ve geri çekilme işini yönetmek. / Y. N.

İngiliz delegasyonu onbeşinci maddenin, bizdeki demiryollarının kontrol ve Kafkasya'dakilerin idare edilmesi şeklinde olduğuna dair ikinci oturumda Osmanlı delegeleri tarafından ortaya konulan iddiayı Fransızca metne müracaat ettikten sonra kabul etmekle onbeşinci madde şöyle kararlaştı:

Bütün demiryollarına İtilâf kontrol subayları memur edilecektir. Bunlar arasında bugün Osmanlı Hükümeti'nin kontrolü altında bulunan Mavera-yı Kafkas demiryolu aksamı da dahildir. İşbu Kafkas yolları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Ahâlinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali de dahildir. Osmanlı Hükümeti Batum'un işgaline itiraz etmeyecektir.

Onaltıncı madde tekrar bahis mevzuu edildi ve müzakere olundu.

Amiral, Taif'deki muhafaza kuvvetinin Araplar'a temsil olunduğunu ve bu husustaki teklifleri sırf insaniyet icabı olup (Arap mümessili) tâbirini kaldırmaya muvafakat ediyorsa da, Araplar'a teslim olmayan ve kendilerinin teslim almalarına imkân bulunmayan kuvvetlerin çöl ortasında aç ve bilâç kalmalarından sorumlu olamayacaklarını ve bunların kendilerine teslim olmaları için çalışacağına söz verdiğini bildirdi.

Reşad Hikmet Bey, İngiltere Hükümeti'nin imkân dairesinde olan şeyi yapacağını ümit ettiğini söyledi.

Amiral, Kilikya'dan maksatları Adana mıntıkası olup buradaki Osmanlı kuvvetlerinin geri alınmasını istediğini izah etti.

Reşad Hikmet Bey, garnizon halinde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin mi kastedildiğini sordu.

Amiral Galthorpe, bütün garnizonların kastedildiğini söyledi.

Reşad Hikmet Bey, bundan İngiliz askerî kuvvetleri civarında kuvvet bulunması arzu edilmediğini anladığını, fakat memurların yerlerinde kalmalarına hiçbir mâni olmadığını ifade eylemekle Amiral, bu metnin yalnız İngilizler tarafından yazılmadığını ve ihtimal ki müttefiklerden birisi tarafından teklif edilmiş olduğunu ve kendisinin diplomat olmadığını, oradan efradın çekilmesi lâzım gelip memurların geri alınmasını tavsiye etmediğini beyan etti.

Amiral Galthorpe, onyedinci maddeyi okudu:

Trablus'da, Bingazi'de bulunan Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslimi.

Reşad Hikmet Bey, Osmanlı subaylarının İtalyan garnizonuna teslimi gayri kaabil olup bu meselenin vaktiyle kendisiyle İtalya elçisi arasında bahis konusu olduğunu ve o zaman elçiye:

"Trablus'da bulunan Osmanlı subaylarının geri gelmeleri için sizin vasıtanızla emir verdiğimiz halde gelmediler, bunların getirilmesi için kuv-

vet sevketmemize müsaade ediniz," dediğini ve elçinin bu sureti kabul etmediğini meramını izah maksadıyla, söyledi.

Rauf Bey, "Trablus'daki subayların teslim olmaları içinkendilerine emir verecek olursak emri yerine getirmezler. Devlet-i Aliyye bu emrin yerine getirilmesini taahhüt edemez. Yapılacak bir şey varsa o da kendileriyle alâkayı kesmektir," dedi ve madde:

Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde haberleşmeyi ve yardımlaşmayı keseceğini taahhüt eder,

[biçimine dönüştürüldü]. Rauf Bey, Trablusgarp'da bulunan Şehzade Osman Fuad Efendi'nin geri dönmesinin teminini teklif etti.

Amiral Galthorpe, şüphesiz İngiltere Hükümeti, Mütareke'den sonra diplomasi yoluyla Şehzade'nin İstanbul'a getirilmesi için en büyük nüfuzu kullanacaksa da Mütareke şartları arasına siyasi bir madde ilâvesi kabil olmadığını söyledi.

Alman ve Avusturya tebaasının teslimine dair olan ondokuzuncu madde tekrar müzakere mevzuu oldu.

Rauf Bey, Alman tebaasına bu suretle muamele yapılması, Almanya'da bulunan ve adetleri onbeş bine baliğ olan Osmanlı tebaa ve talebeleri hakkında 'mukabele bilmisil'* yapılmasını gerektireceğini söylemekte, Amiral, "Bunlar harbin tabiî neticeleridir," cevabını vererek Alman ve Avusturya tebasının Osmanlı Ülkesi'ni terketmelerinde ısrar etmekle madde şu şekilde tadil edildi:

Alman ve Avusturya deniz, kara ve sivil memurlarının ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı Ülkesi'ni terketmeleri.

Bundan sonra maddelerin müzakeresine devam olunarak Amiral Galthorpe yirminci maddeyi okudu:

Osmanlı kuvvetlerinin askeri sevk ve idare teçhizatı, silah, cephane ve nakliyesi hakkında verlecek emirlere uyulması.

Rauf Bey, bu maddenin kabulü kaabili olmayacağını, çünkü bundan Osmanlı kuvvetlerinin, Müttefikler'in istedikleri herhangi bir harp cephesine sevki manası anlaşılacağını izah etti.

Âmiral, beşinci maddenin, "İşbu askerî kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri İtilâf hükümetleri tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten

---

* Mukabele bilmisil: Karşılık olarak aynı muameleyi yapma, dengiyle karşılama, misilleme. / C. B.

sonra kararlaştırılacaktır," suretinde genişletilerek değiştirilmesi kabul olunur ise yirminci maddenin:

"Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait techizat, silahlar, cephane ve nakil vasıtalarnın kullanılış tarzına dair verilecek talimata uyulacaktır" suretinde değişikliğine muvafakat edeceğini söyledi. Müzakereye bir çeyrek ara verildikten sonra saat altıda tekrar devam edildi.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki yirmi birinci maddeyi okudu:

Erzak ve levâzımın İtilâf subayları tarafından kontrolü.

Bu madde hakkında Osmanlı delegasyonu tarafından yapılan açıklamaya kat'i cevap verilemeyerek müzakeresi yarına tehir edilip yirmi ikinci maddeye geçildi:

Osmanlı esirleri, İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecektir.

Rauf bey, Osmanlı esirlerinin de İtilâf esirleri gibi geri verilmelerine ve bu suret kabul edilmezse kırk yaşından fazla olanların geri verilmesini teklif etti. İngiliz delegasyonunca kırk yaş kâfi görülmeyerek reddedildi. Bunun üzerine Rauf Bey esir mübadelesi hakkındaki Bern Mukavelenamesi hükümlerinin bu Mütareke ile ilgisi olmadığı cihetle evvelki gibi yürürlükte kalmasını istedi ve bu nokta-i nazar Amiral tarafından kabul olundu.

Osmanlı delegasyonunun kararı üzerine bu maddeye:

"Sivil harp esirleriyle askerlik yaşı dışında olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır" fıkrası ilave edildi.

Amiral Galthorpe, aşağıdaki yirmi üçüncü maddeyi okudu:

Osmanlı Hükümeti, Merkezî hükümetlerle* bütün münasebetlerini kesecektir.

Rauf Bey, Merkezî devletlerle siyasi münasebetlerin kesilmesi, son zamanlarda Almanya'da akdedilen istikrazların ödenememesini mucip olacağı cihetle, Osmanlı Hükümeti'ni fevkalâde zaruret ve müşkülâtta bırakacağını beyan ile bundan kaçınılmasını rica eylediyse de bu maddenin kabulünde ısrar edildi.

Bundan sonra yirmi dördüncü maddeye geçildi:

A - Altı Ermeni vilayetinde karışıklık çıktığında adı geçen vilayetlerin İtilâf kuvvetleri tarafından işgali.

B - Yedinci, onuncu ve onbeşinci maddelere ilaveten Sis, Haçin, Zeytun ve Ayıntap'ın işgali.

Rauf Bey, bu maddenin kabulü büyük mahzurların ortaya çıkmasına

* Merkezî Hükümetler: Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan oluşan İttifak Devletleri. / Y. N.

sebep olacağı cihetle, mümkün olmadığını ve kaldırılması lüzumunu bildirdi.

Reşad Hikmet Bey, 'karışıklık' kelimesinden ne anladıklarını ve bu kelimenin Fransızca'da ifade eylediği mana İngilizce'nin aynı olup olmadığını sordu.

Amiral, bu kelimenin her iki lisanda aynı manayı tazammun eylediğini [içerdiğini] ve Ermeniler hakkında pek çok rivayet vuku bulduğu cihetle bu maddenin matbuat için konulduğunu, İngiltere ve Amerika efkâr-ı umumiyesini teskin için bunun lâzım olduğunu, zaten oraya asker göndermek kendi menfaatlerine uymadığına emin olabileceğimizi söyledi.

Reşad Hikmet Bey, bu fıkranın şimdiye kadar muahedelere konulan maddelere aykırı olduğunu ifade etti.

Amiral Galthorpe, Bulgaristan ile akdedilen Mütarekename'den bahseyleyince, Reşad Hikmet Bey, Bulgaristan'ın ve Çanakkale Boğazı'nın işgali lüzumundaki maksadın anlaşılabildiğini ve mamafih burada mevzu bahis olan işgalin askerî sevk ve idareden ileri gelen diğer işgallerle kabili kıyas olmamıyacağını izah etti.

Amiral, şimdilik bu meseleyi bertaraf edip Kilikya hakkında Osmanlı Hükümeti'nin ne fikirde bulunduğunu sordu.

Osmanlı delegasyonu tarafından, Hükümet'ten henüz cevap gelmediği ifade olundu.

Tekrar yedinci madde gözden geçirildikte Amiral yedinci maddeden kendisinin de bir şey anlamadığını, bundan bütün Trakya'nın işgali manası çıkıp bu ise maksatları olmadığını ifade ve, "İhtilâl ve karışıklık çıktığında herhangi bir askerî sevk ve idare noktasının işgali" denilmesini teklif etti.

Rauf Bey, yedinci maddenin ya Hükümet'in istifasına veya müzakerelerin kesilmesine sebep olacağına inanmış olduğunu ve yirmi dördüncü maddeyi İstanbul'a yazacağını bildirdi.

Amiral Seymour, yedinci maddeyi izah sadedinde, "Mesela bir yerde on bin kişilik bir fırka bizim aleyhimize kalkarsa biz o vakit Hükümet'in isteyip istemediğini düşünmeksizin o mahalli işgal ederiz," dedi.

Nihayet maddenin:

"Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek durumun ortaya çıkmasından herhangi askerî sevk ve idare noktasını işgal hakkına sahip olacaktır" suretinde değişmesine muvafakat ettiler.

Amiral Galthorpe, Mütareke müzakerelerinin uzamasından şikâyet etti. Osmanlı delegasyonu tarafından İstanbul'dan cevap gelmediği söylendi. Amiral bunun bir tüccar konferansı olmayıp, yekdiğeri ile harbeden iki millet arasında akdedilmiş bir konferans olduğunu ve hükümetinin, bu konuşmaların uzamasından şikâyet ettiğini, Sedan Mütarekesi'nin geceleyin üç saat zarfında Moltke ile Wimpfen arasında imza edildiğini, birinci madde hakkındaki ısrarımızı pekâlâ anlarsa da her madde için

bunun kaabil olmadığını ifade etti ve, "Eğer mühim mesele birinci madde olduğundan eğer bu madde hakkında cevap gelirse yarın bizimle görüşür müsünüz?" dedi.

Rauf Bey, yazışmanın uzamasından şikâyetle müsaade olunduğu takdirde Heyet'in kâtibi ile birlikte deniz tayyaresiyle Çeşme'ye azimet ve oradan Hükümet'le muhabere edeceğini söyledi.

Amiral Galthorpe, Rauf Bey'in Çeşme'ye azimetini muvafık bulmadığını ihsas ve onüçüncü maddeyi tekrar gözden geçirerek: "Bunun konulmaması hakkındaki nokta-i nazarımızı hükümetime yazacak olursam, 'maksatları bu maddeleri tahrip etmektir,' derler," dedi.

Maddenin:

"Türklerin elinde kalacak olan orduda, karaya ve denize ait silahlar tahrip edilmeyecektir" şeklinde tâdil olunmak suretiyle müzakere olunduktan sonra yine, "Denize, cihet-i askerîyeye ve ticarete ait madde ve malzemenin tahripten men'i" halinde kalmasına karar verildi.

Ertesi gün öğleden sonra saat dokuzda birleşilmek üzere saat sekizi çeyrek geçe oturum sona erdi.

İstanbul ve İzmir'e Yunan Harp Gemilerinin Girmemeleri Hakkında Müzakere –Gizli Mektup– Amiral Galthorpe'un Teminatı

Dördüncü Oturum:

Ekim'in 29.Salı günü öğleden sonra saat dokuzda toplanılması kararlaştırılmışken Osmanlı delegelerince Bâbıâlî'den istenilmiş olan tâlimatın geciktiği ve gelen şifreli telgrafların karışık çıktığı Amiral Galthorpe'a bildirilmekle müzakereler ertesi güne bırakılmış olduğundan 1918 yılı Ekimi'nin 30. Çarşamba günü öğleden evvel saat dokuzu on geçe dördüncü defa olarak toplanıldı.

Rauf bey, Mütareke'nin kimin namına olarak imza edileceğini sormakla, Amiral Galthorpe, İngiltere ve müttefikleri namına kendi tarafından imza edileceğini belirtti.

Amiral Galthorpe, birinci maddenin Osmanlı Hükümetince kabul edilip edilmediğini sormakla Rauf Bey cevaben, Hükümet-i Seniyye'ce bu maddenin kabul edildiğini, fakat istihkâmlarda İngiliz ve Fransız kıtalarıyla birlikte Osmanlı askerlerinin de bulunmasında ısrar edildiğini, ikinci ve üçüncü maddelerin de aynen kabul olunup Genelkurmayca mevcut malûmat verileceğini söyledi.

Amiral Galthorpe, "Madem ki siz bu maddeyi kayıtsız şartsız kabul ettiniz, ben de hükümetime yazar ve gelecek cevabı size bildiririm," dedi.

Rauf Bey, Amiral'e hitaben, "Siz bana şahsî bir mektup yazarak bunu üzerinize alın," dedi.

Amiral, bu teklifi kabul edip mektubun mahremiyetine fevkalâde itina

edilerek, bunun Zât-ı şâhâne ile Sadrazam'dan başka kimseye gösterilmemesini tenbih ve rica etti.

Rauf bey, Yunan gemilerinin Karadeniz'e geçmesi İstanbul'da pek fena tesir meydana getireceğinden bunların gelişinden sarf-ı nazar edilmesini ısrarla teklif etti.

Amiral, Yunan gemilerinin gelişi, nümayiş için olmadığını ve bunların Karadeniz'e girmelerine lüzum hasıl olursa geceleyin geçireceklerini ve bunu hükümetine bilhassa teklif edeceğini söyledi. Amiral Galthorpe, Marmara'da Alman denizaltıları mevcut olduğuna nazaran bazı tayyare hangarlarımızdan faydalanıp faydalanamayacağını sormakla, Rauf bey, keyfiyetin iki hükümet arasında müzakere edilecek bir mesele olduğunu beyan etti.

Rauf Bey, dördüncü maddenin harp esirlerini herhangi bir iskeleden gidebilmesi şeklinde değşitirilmesini teklif etti. Amiral, cevaben yegâne müşkülât, hükümetinin bu dört maddede değişiklik yapılmasını kabul etmemesi olduğunu söyledi.

Amiral Seymour ile Reşad Hikmet ve Sadullah Beyler arasında esirlerin herhangi bir iskeleden gitmeleri münasip olacağı hakkında müzakereler cereyan etti (Amiral Seymour nokta-i nazarımızı tamamen tasdik etmiş ve Amiral Galthorpe da bize hak verip bu hususu hükümetine yazacağını söylemiştir).

Rauf Bey, Osmanlı Ülkesi'nde mevkuf Ermeni esirleri olmadığını ve Rus, Ermeni harp esirlerinin tahliye edilerek memleketlerine geri gönderileceklerini ve Hükümet-i Seniyye'ce kararlaştırılmış olduğu veçhile harp icaplarından olarak evvelce tehcir edilmiş [göç ettirilmiş] olan Osmanlı Ermenilerin arka arkaya kısım kısım ve mümkün olduğu kadar az zaman zarfında mesken ve yurtlarına yollanacaklarını ve bunlardan ecnebi memleketlere gitme arzusunda bulunanların tabiatıyla serbest bırakılacaklarını ifade etti.

Amiral Galthorpe, bu maddenin evvelce tahliye edilmiş olanlarla ilişiği olmayıp şümulü bugün mevkuf (enterne) bulunanlar hakkında olduğunu söyledi.

Rauf bey, Hükümet-i Seniyye'nin, beşinci ve altıncı maddeleri, değişik dairesinde ve yedinci maddeyi İstanbul istisna edilmek suretiyle kabul ettiğini bildirdi.

Amiral Galthorpe, Müttefikler'in hiçbir zaman İstanbul'u işgal etmek fikrinde olmadıklarını fakat İstanbul'un işgalini istisna eder bir fıkra ilâvesini gayri kaabil gördüklerini, zira Hükümet düşer veya vaziyeti devam edemez de katliam olursa kendilerinin müdahaleden menedilmiş olacaklarını söyledi.

Rauf bey, Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'un işgalinden istisnasında ve Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmemelerinde ısrar ettiğini tekid eyledi (kuvvetleştirdi, tekrar söyledi).

Amiral Galthorpe, "İstanbul'un işgal edilmeyeceğine eminim. Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmemeleri kanaatindeyim. İstanbul kelimesi bu maddede zikredilmemiştir ki çıkarılsın," dedi.

Reşad Hikmet Bey, Amiral'in bir mektup yazarak bunda İstanbul'un işgali hükümetinin nokta-i nazarına dahil olmadığını bildirmesini beyan ve Amiral, cevaben her nokta hakkında hükümetinden açıklama isteyemeyeceğini ve olduğu gibi kalması daha muvafık olacağı zannında bulunduğunu ifade etti.

Reşad Hikmet Bey, İstanbul meselesinin Hükümet-i Seniyye'ce ne kadar mühim olduğunu kendilerinin de takdir edeceğini söyledi.

Amiral cevaben, ahâliyi tahrik etmemek için elden geleni yapacaklarını ve ne İzmir'e ne de İstanbul'a Yunan gemileri gönderilmeyeceği zannında bulunduğunu ve maddeye "İstanbul işgal edilmeyecektir" diye bir fıkra ilâvesi lâzım gelirse bunu hükümetine yazmaya mecbur olup o da müttefiklerine soracağı cihetle Mütareke müzakerelerinin haftalarca sürüp gideceğini bildirdi.

Reşad Hikmet Bey'in Hükümet'in bu hususta ısrar ettiğini söylemesi üzerine Amiral Galthorpe, "Böyle giderse katiyen müzakereyi sona erdiremeyeceksiniz. Tâbiri mazur görünüz, bu hususta haksızsınız, zira madde İstanbul kelimesi zikredilmemiştir ki çıkarılsın, ya Mütarekeyi imza etmek veyahut müzakereleri kesmek lâzımdır. Generaller, daima müzakerelerin iyi bir neticeye varmasına imkân olup olmadığını benden soruyorlar. Mütareke'nin bu kadar uzamasından dolayı daha sonra müzakereleri kesiniz, diyeceklerdir. Sizin geniş yetkiniz vardır. Mütareke'yi müzakere ediniz, eğer yetkiniz yoksa niçin buraya geldiniz?" dedi.

Reşad Hikmet Bey, cevaben müzakereyi uzatmayı katiyen arzu etmediklerini fakat Kilikya hakkında Hükümet'ten talimat gelmediğini ve müsaade ederlerse telgraf başında İstanbul ile haberleşip işi bitireceğini söyledi.

Amiral (elindeki kâğıdı göstererek), "Burada yazılı maddeler kat'i surette kararlaştırılmışken ben hükümetim namına çok müsaadelerde bulundum," demekle Reşad Hikmet Bey, Bâbıâlî'ye yazılacağından saat dokuza kadar beklemesini rica etti. Amiral, saat dokuza kadar yedinci madde hakkında cevap almazsanız mesuliyeti üzerinize alarak imza etmelisiniz, dedi.

Amiral Galthorpe, onuncu maddede ısrar etti.

Onbirinci madde kabul olundu.

Onikinci madde "Hükümet muharebeleri müstesna olmak" şartıyla kabul edildi.

Rauf Bey, onbeşinci maddede zikredilen Batum'un işgali tâbirinden maksatları ne olduğunu, Osmanlı Hükümeti memurlarına oradan çıkarmak mı arzu ettiklerini sordu.

Amiral Galthorpe, Almanlar'ın ileriye nüfuzlarını menetmek istedikle-

rini ve kendisinin bundan anladığı, buraları Devlet-i Aliyye'den ayrı tutmak demek olmadığını söyledi. Ve Rauf Bey, Batum'dan gaz almaklığımızdan bir mahzur olup olmadığını sorunca, "Tabii, ne bulursanız almanıza bir mani yoktur," dedi.

Amiral, onaltıncı maddeden, 'Arap mümessili' kelimesini çıkardıklarını ve Mekke Emîri ile Allenby arasında esirleri kendileri almak için bir sözleşme akdine çalışacaklarını söyledi ve bu maddeyi hiç değiştirmeyip olduğu gibi bırakmakta ısrar ile zaten asker terhis edileceğinden bu gibi şeylere hacet kalmadığını ve İngiliz Hükümeti'nin hak ve adalet dairesinde hareket edeceğini ilave etti.

Kilikya meselesinde orada bulunan askerin teslimi değil, fakat geri çekilmesi mevzubahis olduğu, İngilizler tarafından kabul edildi.

Onyedinci madde hakkında Rauf Bey, Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan Osmanlı askerlerinin İngiliz gemileriyle geriye alınmalarını teklif etmekle Amiral, "Bu, Mütareke'den sonra kararlaştırılabilir," dedi.

Rauf Bey, Alman ve Avusturya memurları ve tebaasının memleketlerine gönderilmelerine dair olan ondokuzuncu madde gereğince ticaret ve maliye kurumlarında bulunanların Türkiye'yi terketmeleri Hükümet'i zorluğa düşüreceğini ifade ettiyse de Amiral, bunun Mütareke'den sonra kararlaştırılabileceğini söyledi.

Rauf bey, yirmi birinci maddede, "Erzak ve Levazımın İtilâf subaylarınca kontrolü" yer almış bulunduğunu, halbuki son teşkilatımız gereğince erzak meselesi askerî cihetçe idare olunmayıp bir vekâlete bırakılmış bulunduğundan, o vekâleti mi kontrol edeceklerini ve bu suret iç işlerimize müdahale teşkil edeceğini sordu ve açıklanmasını istedi.

Amiral Galthorpe, İngiliz arkadaşlarıyla görüştükten sonra, "Madem ki öyledir, o halde kontrol demeyelim müfettiş koyalım, hem İtilâf tebaasının hukukunu muhafaza ve hem de hükümetinizi ikaz eder," dedi. Ve yirmi birinci madde:

İtilâf Devletleri'nin menfaatlerini korumak için İaşe Vekâleti nezdine İtilâf mümessilleri bağlı bulunacak ve kendilerine bu konuda lüzum görülecek bütün malûmat verilecektir,

şekline girdi. Yirmi ikinci ve yirmi üçüncü maddeler kabul olundu.

Yirmi dördüncü maddenin (A) fıkrası hakkında Rauf Bey, Doğu vilayetlerinde yerleşmiş olan, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün ahâlinin şimdiye kadar uğradıkları elem ve musibetleri hafifleteceği ve azaltacağı bir zamanda emniyet ve güvenliğin temini için elimizdeki bütün vasıtalarla çalışacağımızı ve idareye nezaret etmek üzere sulh akdine kadar bir İngiliz kontrol heyetinin orada bulunması maksadı temin etmeye kâfi geleceğini ve Mütareke şartları arasında böyle bir kaydın mevcudiyeti, karışıklık ve ayaklanmayı teşvik edeceği için oralardaki Müs-

lim ve Gayri Müslim ahâlinin menfaati bundan sarfınazar edilmesini icabedeceği fikrini, Hükümet-i Seniyye'den almış olduğu talimata dayanarak ortaya sürdü.

Bu teklif İngiliz delegelerince uygun bulunup, Amiral Galthorpe, oralarda bir komisyon bulunması pek güzel bir fikir ise de yalnız 'İngiliz' denince Müttefikler arasında kötü düşüncelere sebep olacağından bizim 'İngiliz' teklif etmemizi ve kendilerinin 'İngiliz ve Amerikalı' olmasına çalışacaklarını ifade etti. Mamafih, sözü geçen fıkranın aynen alınmasında ısrar ile beraber bu yolda bir kontrol heyeti gönderilmesi kaydının dahi adı geçen fıkraya ilave edilmesi İngiliz delegelerince ileri sürülünce, Osmanlı delegeleri bu meselenin halli ileride iki hükümet arasında kararlaştırılacağını beyan ile ilavesi istenilen fıkradan şimdilik sarf-ı nazar edilmesini söylediler ve mesele kararlaştırıldı.

Rauf Bey, (B) fıkrasının kaldırılmasının Hükümet-i Seniyye'ce ısrarla rica edildiğini ve Haçin, Zeytun, Sis ve Ayıntab'ın terkiyle Hükümet'in vazifesini yerine getirmekten âciz kalacağı fikrinde olduğunu söyledi.

Amiral Galthorpe, "Hükümetimizin Kilikya hakkındaki nokta-i nazarını anlayıncaya kadar düşüneceğim," dedi.

Reşad Hikmet Bey, (B) fıkrasının, yedinci maddede yapılan değişiklik arasına dahil olduğunu, yedinci maddede beyan olunan ahvalin ortaya çıkması takdirinde işbu dört şehrin işgali lüzumu hasıl olabilirse de aksi takdirde adı geçen şehirlerin işgal edilemeyeceklerini söyledi.

İngiliz delegasyonu bu mesele hakkında aralarında müzakereden sonra neden bu kadar ısrar ettiğimizi sordular. Rauf Bey cevaben, "bu yerleri İtalyanlar'ın alacakları söylentisi mevcut olduğundan her ne suretle olursa olsun bu maddeyi kabul edemeyiz," dedi.

Amiral Galthorpe, "Yedinci maddedeki sureti, İstanbul'a bildirmeden kabul ederseniz Adana'da mevcut kuvvetlerin beşinci maddedeki şartlar dahilinde yani iç güvenliğin devam etmesi için lüzumu kadar miktarda kuvvet bırakarak geri kalan kısmını çekmek suretiyle değişmesine müsaade ederiz, bu yolda imza etmeye razı mısınız," sualinde bulundu.

Reşad Hikmet bey, Kilikya hakkında açıklanan şeklin uygun olduğunu beyan ve yedinci maddeye, İstanbul'un işgalden istisnasına dair bir fıkra konulmasını rica etti.

Amiral, kendisinin yedinci madde hakkında müsaadelerde bulunduğuna kaani olduğunu ve yedinci madde ve onuncu maddeyi kabul edecek olursak onaltıncı maddeye, "Kilikya'daki kuvvetlerin, intizamı muhafaza için gerekli miktarından başkası beşinci maddedeki şartlara uyarak kararlaştırılacağı veçhile geri çekilecektir," fıkrasını ilâve ve yirmi dördüncü maddenin (B) fıkrasını kaldıracağını söyledi ve tekrar İstanbul'a bildirmeksizin imza etmekliğimizi teklif etti.

Reşad Hikmet Bey, "İstanbul'dan telgrafla cevap bekledikten sonra imza ederiz, bir iki saatin ehemmiyeti yoktur," dedi.

Amiral Seymour, bir iki saatin pek çok ehemmiyeti olduğunu söyledi.

Reşad Hikmet Bey, "Mütareke sırasında Müttefikler'in emniyeti temin için işbu mütarekenamede bilhassa sayılan meseleler haricinde, Devlet-i Aliyye'nin iç işlerine hiçbir veçhile karışılmayacaktır," kaydının Mütarekename'ye ilavesini teklif ettiyse de Amiral, Mütarekename'ye siyasi maddeler sokulmayacağını beyan etti.

Amiral Galthorpe, karışıklık olmadığı halde İstanbul işgal edilemeyeceği cihetle muaddel olan teklif (bazı yerleri değiştirilmiş olan teklif) dairesinde Mütareke'nin imzasında ısrar etti.

Osmanlı delegeleri, bir iki saate kadar İstanbul'dan gelecek cevabı beklediklerini söylediler.

Reşad Hikmet Bey, Amiral'e müttefikleri namına dahi imza edip etmeyeceğini sormakla Amiral, "Evet" cevabını verdi.

Amiral, ne yapıp yapıp ya imza veya reddedilmek üzere akşam saat dokuzda toplanılacağını beyan etmekle saat on ikiyi yirmi beş geçe oturum sona erdi.

Delegelerin ve Hükümet'in Mütareke Hükümleri Hakkındaki Görüşleri

27 Ekim Pazar günü öğleden evvel akdedilen birinci oturum, delegelerimiz üzerinde fena bir intiba bırakmamıştı. Zira bu toplantıda Amiral Galthorpe Mütareke projesini vermemiş ve bu mukavelenamenin diğer maddeleri hakkında bazı değişiklik yapılması mümkünse de dört evvelki maddenin aynen kabulü lazım geldiğini söyleyerek müzakerelere başlamıştı. Vakıa, müzakere edilen sekiz madde içinde 'Boğazların açılması' ve 'İstihkâmların, Müttefikler tarafından işgali'ne dair olan birinci madde ile 'mühim askerî sevk ve idare noktalarının İtilâf kuvvetleri tarafından işgali'nden bahseden yedinci madde hükümleri gayet ağır olmakla beraber, uzun süren münakaşalar neticesinde Amiral Galthorpe'un birinci madde hakkındaki görüşlerimizi kabule mütemayil görünerek hükümetine yazacağını bildirmesi ve yedinci maddeyi de soracağını söylemesi ve müzakerelerin gayet mülayim bir surette cereyanıyla her maddenin uzun uzadıya münakaşa edilmesi, delegelerimizi meyus edecek mahiyette değildi.

Fakat, öğleden sonraki ikinci toplantıda Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de, Kilikya'da ve Irak'da bulunan kuvvetlerin en yakın İtilâf kuvvetlerine veyahut Arap mümessiline teslimini içine alan onaltıncı maddenin okunması delegelerimiz üzerinde pek elim bir tesir bıraktı. Zira, Kilikya'nın aynı maddede bahis konusu olan diğer kıtalar arasında zikri, harpte düşman istilası görmeyen Adana vilayetinin gelecekteki mukadderatı hakkında yeise düşürecek mahiyetteydi.

Toros tünellerinin işgaline dair olan ve kabulünde ısrar edilen onuncu

madde ile Mütareke projesinin Amiral tarafından verilmesi üzerine, yirmi dördüncü maddenin hükümlerinin öğrenilmesi, bu teessürü artırmıştır.

İkinci oturum başlar başlamaz Amiral Galthorpe'un, Fransız Amirali'nden almış olduğu mahrem bir mektubu göstererek Fransızların da, müzakerelere iştiraki teklif ettiklerini ve Fransa Bahriye Nezareti'nden talimat almadıkça kat'i bir karar veremeyeceklerini söylediklerini bildirmesi ve diğer müttefiklerin müzakerelere iştiraklerinin mahzurlu olduğunu beyan ile işin çabuklaştırılması lüzumundan bahsetmesi ayrıca endişeyi mucip oldu.

Bu oturumun sona ermesinden sonra delegelerimiz tarafından gönderilen 27 Ekim tarihli ve 7 numaralı bir telgrafla her iki oturumda cereyan eden müzakereler izah edildikten sonra hasıl olan intiba şu suretle hülâsa edilmişti:

Anladığımıza göre işbu şartlar, yalnız başına mütarake yapılması ihtimaline karşı evvelce müttefikler arasında kararlaştırılmış olduğundan ve bugün tadilat yapılması Müttefikler'le uzun uzadıya müzakerelere girişilmesine bağlı bulunduğundan İngilizlerce kaçınılmakta ve muvafakat edilmemektedir.

Elimizdeki talimata nazaran: Ortaya konulmuş olan şartların, Amiral'e dahi izah ettiğimiz gibi, kabulü mümkün değildir. Bundan dolayı, elzem ve mecburi görülüyorsa adı geçen şartların İngiltere Hükümeti tarafından lehimize yapılan değişiklik kabul edildiği veya edilmediği takdirde, yani her iki takdirde de tamamen kabulü hakkında selâhiyet verilmesi veyahut müzakereleri keserek geri dönmemize müsaade buyurulması arzolunur.

28 Ekim Pazartesi günü öğleden sonra akdedilen üçüncü oturumda Mütareke maddelerinin müzakeresi nihayet bulmuştur.

Bu oturumu müteakip, delegasyon tarafından gönderilen 28 Ekim tarihli kısa bir telgrafta, "Bazı maddelerin şiddetini cüzi tadilden başka birşey yaptırılamadı," suretinde ümitsizlik gösterilerek, "Amiral, müzakerelerin, daha ziyade haberleşmeye tahammülü olmadığını beyan ve bir an evvel imzalanmasını talep ediyor, vaziyet ciddiyet peyda etmiştir," denilmekteydi.

Delegasyon, 29 Ekim tarihli ve 9 numaralı bir telgrafta da üçüncü oturumda cereyan eden müzakerelerin neticesini bildirmiş ve Mütareke hükümlerine dair şu mütalâaları ilâve etmişti:

Bugün maruz olduğumuz Mütareke şartları gayet ağır ve vaziyet son derece elim olmakla beraber aşağıdaki mütalâaların arzını, vatan selâmeti için, boynumuza borç biliriz:

Anladığımıza nazaran, Mütareke şartları uzun uzadıya müzakereler neticesinde İtilâf devletleri arasında kararlaştırılmış olduğundan İngiliz Amirali, bugün bu şartları bize imza ettirmeye memurdur. Mütareke maddelerini müştereken tetkik ediyorlarsa da müzakereyi kabul etmiyor.

Her ne kadar bizim verdiğimiz izahat üzerine bazı cüzi değişikliğe muvafakat

ediyorsa da kararlaştırılmış maddelerin ruhunu değiştirmeye muktedir değildir ve değiştiremiyeceği de anlaşılıyor.

İngiltere Hükümeti bu hususta müttefikleriyle yeniden müzakereleri o kadar mahzurlu görüyor ki yukarıda geçen şartların kabul edilmemesi halinde İngilizlerin bizimle konuşmayı kesmesi, diğer bir tâbirle, ya derhal imzaya veya geri dönmeye davet etmesi muhakkaktır. Bu takdirde elde edeceğimiz –cüzi de olsa– tadilâttan mahrum kalarak ya hemen imza etmek veya geri dönmek mecburiyeti vardır.

İngilizler tarafından harbin devam etmesi takdirinde, vaziyeti pek vahim görüyoruz; zira bunlar karadan ve denizden her türlü zayiatı göze alarak harben İstanbul'a girerlerse –ki bunun böyle olacağı şüphesizdir– ileri sürecekleri şartların istiklâlimiz ve istikbaldeki varlığımızla ne şekilde bağdaşabileceğini kestirmek çok zordur. Halbuki bugün İngilizler'de, bize karşı, gelecekteki durum için, bir dereceye kadar ümit verici bir samimiyet hissolunuyor.

Herhalde Amiral, dört sene aleyhlerine harbederek mağlup olduğumuzu ve mütareke talep ettiğimiz ve Mütareke konuşmalarının böyle uzun süremeyeceğini Sedan Mütarekesi'ni misal olarak ileri sürmek suretiyle son derece sabırsızlanıyor, işi derhal bitirecek yolda ve hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde açık ve kat'i talimat alamadığımız takdirde yukarıda açıklanan ültimatoma maruz olacağımız anlaşılıyor.

Serdedilen ahvale göre, 7 numaralı telgrafla arzolunduğu gibi kayıtsız şartsız kabulünde ısrar ettikleri dört maddeden maadasına, mümkün olan cüzi bir tadilâtla iktifa ederek Mütareke'yi derhal imza etmek veya avdet etmek mecburiyetinde kalacağımızdan ve vaziyetin yarın öğleye kadar idare edileceği anlaşıldığından, yüksek emirlerinizin süratle bildirilmesini ehemmiyetle rica ederim. Mütareke'nin İngiltere delegesi tarafından müttefikleri namına dahi imza edileceği ilaveten arzolunur.

Bâbıâlî'nin Mütarekename maddelerine dair görüşü Sadrazam tarafından, delegasyona gönderilen 29 ve 30 Ekim tarihli iki telgrafla bildirilmiştir.

Sadrazam İzzet Paşa'nın Bahriye Nâzırı Rauf Bey'e Gönderdiği Bir Telgraf

Bâbıâlî'ye 7 numaraya kadar telgraflarımız geldi. Mütareke şartları hakkındaki kararlarımız aşağıdadır:

Madde 1- Kabul edilmiştir. İstihkâmların işgali maddesinin muhtırada zikredilmiş olan ihtiyat kayıtlar kabul ettirilemediği takdirde İtalyan ve bilhassa Yunan askerlerinin bulunmamasına ve bir de İngiliz ve Fransızlarla birlikte Osmanlı askerî kıtalarının bulunmasını temine gayret ediniz.

Madde 2- Kabul edilmiştir. Osmanlı Genelkurmayınca malûm olan bütün şeyler gösterilecektir.

Madde 3- Kabul edilmiştir. Karadeniz'de mevcut olan torpil mevkileri hakkında da Genelkurmayca, mevcut malûmat verilecektir.

Madde 4 - İtilâf harp esirleri teslim olunacaktır. Yalnız, bunların İstanbul'a getirilmeleri zamana bağlı olacağından en yakın mahallerde bulunan İngiliz kıtalarına teslim edilmeleri daha muvafık görülmektedir.

Kafkasya'da alınmış olan Ermeni esirleri, Ermeni Hükümeti delegelerinin müracaatları üzerine tahliye edilmiş olup memleketlerine avdet etmektedirler.

Bütün siyasi mahpusların tahliyesi yapılmakta olduğundan, Ermeniler hakkında ayrıca bir muamele yapılmasına ve bunların İtilâf'a teslim edilmesine bir sebep görmüyoruz.

Madde 5 - Tadilât dairesinde kabul edilmiştir.

Madde 6 - Tadilât dairesinde kabul edilmiştir.

Madde 7- Maksatlarını açıklamalarını bekliyoruz. İstanbul'un her halde istisna ettirilmesi şüphesizdir.

Madde 8 - Tadilât dairesinde kabul edilmiştir. Yalnız mahallî asayişi bozmaya sebep olmamak için İtilâf gemileri yanında Yunan gemileri ve kuvvetlerinin bulunmaması şartında katiyen ısrar olunmalıdır.

Madde 9 - İstanbul şehrinin katiyen askerî işgal altına alınmaması şartıyla sulh kararlaştırılıncaya kadar bu maddenin hükmü, tadilât dairesinde kabul olunmuştur.

Madde 10 - Bunun için hiçbir sebep mevcut olmadığından kabul etmiyoruz, müzakere neticesini bekliyoruz.

Madde 11 - Tadilâtınız dairesinde kabul olunmuştur. Yalnız üç sancağın, umumi sulhün kararlaştırılmasına kadar bizde kalması şartiyle kabul ettirilmesine gayret ediniz.

Madde 12 - Kabul edilmiştir. Hükümet muhaberelerinin istisna edilmesine gayret edeceğinizi umarız.

Madde 13 - Kabul edilmiştir.

Madde 14 - Tadilât dairesinde kabul edilmiştir.

Madde 15 - Kafkas demiryolları için tekliflerini kabul etmiyoruz, diğer demiryolları için bir sebep mevcut olmadığından bu kısımdan sarf-ı nazar ettirmeye gayret ediniz. Bakü hakkındaki tekliflerine ve Batum liman ve müesseselerini işgal etmelerine itiraz etmiyoruz. Yalnız onbirinci madde mucibince Batum şehri ile alâkamızın kesilmemesini teklif ediniz. Bakü petrol istihsallerinden bize bir hisse çıkarmaları da şayan-ı arzudur.

Madde 16 - Tadilât dairesinde kabul ediyoruz. Yalnız bu kuvvetleri silah ve cephaneleriyle birlikte teslim etmelerini talep ediniz.

Madde 17- Bu kuvvetlerin İngiliz gemileriyle memleketlerine dönmelerini teklif ediyoruz.

Madde 18 - Kabul edilmiştir.

Madde 19 - Alman ve Avusturya-Macaristan deniz ve kara kuvvetlerine mensup olanların ve sivil memurlarının muayyen bir müddet zarfında memleketlerine iade edilmelerini kabul ediyoruz. Yalnız bütün Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının gönderilmesi birçok müesseselerin kapanmasına sebep olacağından ve bu da Osmanlıların zararlara uğramalarını icab eyleyeceğinden bunların hariç bırakılmalarnıı teklif ediniz.

Madde 20 - Maksatlarını izah etmelerini bekliyoruz.

Madde 21 - Maksatları anlaşılamadı, izahat bekliyoruz.

Madde 22 - Adalet, bunların bir an evvel memleketlerine geri verilmelerini gerektirir.

Madde 23 - Siyasi münasebetlerin kesilmesi tabiîdir.

Madde 24 - Doğu vilâyetlerinde yerleşmiş olan, cinsi ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün ahâlinin şimdiye kadar uğradıkları elem ve musibetlerin azaltılacağı ve hafifletileceği bir zamanda, emniyet ve asayişin teminine elimizdeki bütün vasıtalarla çalışacağımız tabiîdir. İdareye nezaret etmek üzere bir İngiliz kontrol heyetinin sulh akdine kadar orada bulunmasına muvafakat edilebilir. Mütareke şartları yanında böyle bir kaydın mevcudiyeti, korkulan kargaşalık ve ihtilâli kolaylaştıracağı için oralardaki Müslim ve gayri Müslim ahâlinin menfaati bundan sarf-ı nazar olunmasını icabettirir. Sis, Haçin, Zeytun ve Ayıntap'ın işgaline bir sebep olmadığından bundan sarf-ı nazar etmelerine gayret ediniz.

6 ve 7 numaralı telgraflarımızda yalnız İngilizlerle mütarekeden bahsedilmekte ise de diğer delegelerin buna iştirak etmemeleri büyük askerî zararlar ortaya koyacağından, mütareke hükümlerinin İngiltere ile bütün müttefiklerine şâmil olması zaruridir.

İşbu tadilâtı kabul ettirmeye fevkalâde fedakârlık ihtiyar etmenizi ve mümkün olmadığı takdirde de müzakereyi kesmezden evvel son durumu buraya bildirmenizi rica, mamafih tahmin buyuracağınız bazı maddelerin aynen kabulü bizim için pek elim ve belki çok müşkül olacağını beyan ederim.

İzzet Paşa'nın Rauf Bey'e Gönderdiği Diğer Bir Telgraf

9 numaralı telgrafınız alındı.

19. maddenin, aslında deniz kuvvetlerinden bahsolunuyorsa da kara kuvvetlerinin adının anılmadan geçilmesi, bir şifre hatasına verilmektedir. Eğer böyle ise yani verilen zaman askere de şâmil ise bu maddeyi de kabul ediyoruz.

24. maddenin ilânı o vilayetlerde şimdiden bir ihtilâl ve karışıklık çıkmasına sebep olacağından bu meselenin gizli kalmasına muvafakatlerini almaya son derece gayret ediniz. Altı vilayette asayişin muhafazası için Mütareke esnasında itilâf devletlerince lüzum görülecek kontrol tedbirlerine muvafakat edeceğinizi de taahhüt edebilirsiniz.

Elde edebileceğiniz tadilât dairesinde Mütareke mukavelesini imza etmeye mezunsunuz. Yalnız bütün bu müsaadelerin Mütareke zamanına ait olduğu kaydının, icabeden maddeler ilâvesini tabii nazarı dikkate almışsınızdır.

Dördüncü oturumun Ekim'in 29. Salı günü öğleden sonra akdi kararlaştırılmışken Bâbıâlî'den beklenilen talimatın henüz gelmemesinden dolayı ertesi Çarşamba günü öğleden evvel toplanması kararlaştırılmıştı.

30 Ekim Çarşamba günü toplanan bu dördüncü oturumun müzakereleri pek hararetli oldu. Amiral Galthorpe, Mütareke'nin imzalanması için birçok defa ısrar ettikten sonra nihayet o akşam saat 9'da, ya imza veya reddedilmek üzere sözlü bir ültimatom vermişti.

Rauf Bey, dördüncü oturum esnasında kaleme alıp Bâbıâlî'ye gönderdiği bir telgrafta vaziyeti izah ederek İngilizler'in, 'saat dokuzda bütün maddeler evvelce bildirilen tadilât dairesinde imza edilmediğini takdirde münasebetlerini keseceklerini bildirdiklerini' ve 'akşam saat altıya kadar kat'i emir beklediğini' bildirdiği gibi oturumu müteakip de aşağıdaki telgrafı göndermişti:

Ültimatomu aldık, 7, 8, 9, 10 ve diğer maddelerin bildiğimiz gibi ve tamamen kabulünde ısrar ediyorlar. Buna mukabil Adana ve son fıkrada adı geçen dört şehrin kurtarılmasını temin ettik. İmza etmek veya konuşmayı kesmek üzere makine başında hemen emir bekliyoruz.

O gün saat altıya kadar İstanbul'dan cevap gelmediğinden, altıyı yirmi geçe Reşad Hikmet ve Sadullah Bey'lerle birlikte *Agamemnon* zırhlısından bir motorbota binerek *Avrupa* zırhlısına gittik. Ve biri doğrudan doğruya, diğeri İzmir vasıtasıyla İstanbul'a iki açık telgraf çektik. Zırhlının telgrafhanesinde sekize yirmi kalaya kadar Çeşme ve İstanbul ile muhabere teminine çalıştık ise de havanın pek bozuk olmasından dolayı buna muvaffak olamayarak tekrar *Agememnon* zırhlısına dönmeye mecbur olduk. İstanbul'dan cevap gelmemiş ve verilen zamanın bitmesi yaklaşmıştı. Nihayet Rauf bey, mesuliyeti üzerine alarak imzalamaya karar verdi ve arkadaşlarının muvafakatını aldı. Bu karar üzerine iki delegasyonun toplanması kararlaştırıldı.

Amiral Galthorpe'un İstanbul İçin Verdiği Teminat

Beşinci Oturum:

Ekim'in 30. Çarşamba günü akşamı saat dokuzu çeyrek geçe beşinci defa olarak toplanıldı.

Verilen müddetin nihayete ermesi üzerine yedinci maddenin kabulüne muvafakat ettikleri Osmanlı delegeleri tarafından ifade edilmekle Amiral Galthorpe Mütareke maddelerini son defa olarak bir kere daha oku-

maya başladı:

Birinci maddeyi okuduktan sonra istihkâmların İngiliz ve Fransız askerlerinden gayrisi tarafından işgal edilmeyeceğine hükümetinin söz verdiği beyan ve Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarında bir miktar Türk askeri kalmasını, Yunan askerlerinin İstanbul ve İzmir'e girişlerinden sakınılmasını, Yunan gemilerinin İstanbul'a getirilmeyip, bunlardan Karadeniz'e geçmesi icabedenlerinin geceleyin geçirilmesini, kesin surette hükümetine bildireceğini ifade etti ve adı geçen telgrafı gösterdi.

Bundan sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeler okunup kabul olunduktan sonra Amiral Galthorpe, Müttefikler esirlerinin İstanbul'a toplanmayıp yakın mahallerdeki İtilâf komutanlarına teslim edilmesi lüzumunu dahi hükümetine bildireceğini söyledi.

Beşinci, altıncı ve yedinci maddeler okundu ve kabul edildi.

Amiral Galthorpe, İstanbul meselesini hükümetine açıklayacağını ifade etti ve Osmanlı Hükümeti'nin güvenliği ve Müttefikler tebaasının can ve malını muhafazaya muktedir oldukça, İstanbul'un katiyen işgal edilmeyeceğine dair hükümetine yazacağı fıkrayı okudu.

Bundan sonra onaltıncı maddeye kadar okudu ve Osmanlı delegasyonu tarafından kabul edildi.

Onaltıncı Madde, "Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtalar en yakın İtilâf komutanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin, intizamı muhafaza için gereken miktarından başkası beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacağı şekilde geri çekilecektir," suretinde kabul edildi ve Amiral Galthorpe, Araplar tarafından kuşatılan garnizonların İngiliz kumandanına teslim olunmalarını hükümetine yazacağını bildirdi.

Amiral, yirminci maddeye kadar okudu ve Osmanlı delegasyonunca kabul edildi.

Rauf bey, malî ve sınai müesseselerde bulunan bazı Alman ve Avusturyalı mütehassısların Osmanlı Ülkesi'nden dışarıya çıkarılmaları, Devlet-i Aliyye'nin mali ve ticari muamelelerine sekte vereceğinden bu gibi işlerin hükümetin mesuliyetine bırakılmalarını istemekle, Amiral keyfiyeti hükümetine arzedeceğini söyledi.

Yirmi bir, yirmi iki ve yirmi üçüncü maddeler okundu ve kabul olundu.

Amiral Galthorpe, yirmi dördüncü maddenin aşağıdaki muaddel şeklini okudu:

"Altı Ermeni vilayetinde karışıklık çıktığı zaman adı geçen vilayetlerin İtilâf kuvvetleri tarafından işgali hakkının muhafaza edilmesi."

Sadullah Bey, Ermeniler bu maddeden istifadelerini temin için mevcut komiteleri vasıtasıyla hemen faaliyete başlayarak güvensizlik hissini hasıl edecek hareketlere teşebbüs edeceklerinden buna mahal kalmamak üzere işbu maddenin hiç olmazsa gizli tutulmasını rica etti.

Reşad Hikmet Bey, Taşnaksutyon ve diğer ihtilâlci Ermeni fırkalarının

bu maddeden istifade ederek, altı vilayette fesat çıkararak müdaheleye sebebiyet vereceklerini söyledi.

Amiral Galthorpe, buna hak vermekle beraber şimdiye kadar birçok gizli muahedeler akdedildiğini ve bunun ise Mr. Wilson'un nazariyelerine muhalif bulunduğunu bildirdi.

Reşat Hikmet Bey, Mr. Wilson, gizli muahedeler olmamasını insaniyetin menfaati için istediği halde bu maddenin neşri, beşeriyetin lehinde değil, aleyhinde olacağından bunun gizli kalması netice itibariyle adı geçen zatın nazariyelerine uyacağını da söyledi.

Amiral Galthorpe, altı vilayette bulunan milletlerin idaresi için bir İngiliz delegasyonunun gönderilmesini ve bir de bu maddenin neşri, Ermeni ihtilâlcilerini, adı geçen vilayetleri Müttefikler tarafından işgal ettirmek üzere faaliyetlerini artırmaya teşvik edeceğinden bunun gizli tutulmasını hükümetine arzedeceğini bildirdi. Bu suretle yirmi dördüncü madde kabul olundu.

Amiral Galthorpe, "Her ne kadar teferruata ait bir mesele ise de Fransızca ve İngilizce metinler arasında anlaşmazlık çıktığında İngilizce metin muteber olacaktır," dedi.

Amiral Galthorpe, saatler bazı mahallere göre değişeceği cihetle mütareke'nin mahalli saat ile tâyinini uygun görerek bu şekli kabul ettiğini ve bundan dolayı 31 Ekim 1918'de mahalli saat ile öğle vaktinden itibaren derhal çarpışmanın tatil edileceğini söyledi. Ve Mütareke metninin kendi kalemiyle imza edilmesini rica etti. Saat onu üç gece Mütarekename imza edildi.[2]

İNGİLİZLERİN ŞARTLARI VE VAHDEDDİN, AYÂN VE MEBUSAN'DA MÜTAREKE METNİNİN KABULÜ, 30 EKİM 1918 TARİHLİ TELGRAF, MÜTAREKE'NİN İMZASI, DELEGELERİN DÖNÜŞÜ

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından Mütareke metni Sultan Vahdeddin'e gönderilmişti. Padişah bu teklifte şahsı ve hanedanı aleyhinde bir kayıt görmediği için müsterih olarak, "Şartlar çok ağır olmakla beraber ileride, İngilizlerin müsamahalarına nail oluruz," ümidiyle Mütareke'nin imza edilmesini tavsiye etmişti. Sadrazam da, mümkün olanı ile bir mütarekeye varmak istediği için anlaşmakta müşkülat çekmemişlerdi.

Ahmed İzzet Paşa'nın Ayân ve Mebusan Meclislerinin gizli oturumunda Mütareke'nin kabulünden başka çare olmadığı yolundaki beyanları üzerine her iki meclis oy birliği ile hükümete imza için yetki vermişti. Bu yönden de muamele tamamdı. Ancak delegasyon ile hükümet arasında muharebe etmek zorluğu vardı.

Başdelegemiz, 30 Ekim 1918 tarihli bir telgrafla İstanbul'dan imza için

salâhiyet istedi.

Bu akşam nihayet saat yirmi birde ya imza etmeye veya avdete mecburuz. Arzu buyurulan tadilât kaabil değildir. Onaltıncı maddede de 'K' harfiyle başlayan fıkranın çıkarılması büyük ihtimalle kaabildir. Tam salâhiyet verilmesi reyinize bağlıdır.

Bu telgrafa Sadrazam'ın cevabı yetişmedi. Aynı günde ikinci telgraf çekildi. Bunda Başdelegemiz şöyle diyordu:

İleride telâfisi kaabil olmayacak sonuçlara meydan verilmemesi için hakkımızdaki faydalı hususları da sağlamak suretiyle Mütareke'yi bu gece saat yirmi ikide imzaladık. Yarın, yani 31 Ekim'de mahalli saat ile öğle üzeri bütün cephelerde ateş kesilmesi için İtilâf Devletleri kumandanlarına emir verildiğini arzeylerim. Sizce de icab edenlere gereken emrin verilmesi istirham olunur.

Delegeler, İzmir'e dönüşlerinde Sadrazam Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın muvafakat cevabını buldular. Aynı zamanda Sadrazam Paşa, heyete teşekkürle beraber, "Bu müşkül vazifedeki himmetlerini samimiyetle tebrik" ediyordu.

BÖLÜM 5

İZZET PAŞA'NIN BİR TEŞEKKÜR MEKTUBU

İzzet Paşa, Mütareke'nin imzası münasebetiyle İzmir Valisi Nurettin Paşa vasıtasıyla Amiral Galthorpe'a da şu Teşekkür mektubunu göndermişti:[1]

Ekselâns,

Delegelerimizin İstanbul'a vasıl oldukları şu anda nezdinizde gördükleri dostane kabulden dolayı Ekselânsınıza en samimi teşekkürlerimi ifade etmeyi bir vazife addediyorum. Akdedilmiş bulunan Mütareke'nin İngiltere ile Türkiye arasında gerekli bir sulhün başlangıcı olacağına kaani bulunmaktayım.

İstikbalde, iki memleket arasındaki dostane münasebetleri ve ahengi bir daha hiçbir hadisenin bozmaması için Cenab-ı Hakka niyaz ederim.

Mütareke resmen imza edilmişti. Yürürlüğe gireceği tarih de tesbit olunarak, sıra tatbikine gelmişti.

Mondros Mütarekesi'nin kesinleşen Metni

İmza edilen Mütareke'nin resmi metnini veriyoruz:

Madde 1 - Karadeniz'e geçmek için, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçmenin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının Müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 - Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve başka engellerin bulunduğu yerler gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için talep vukuunda yardım edecektir.

Madde 3 - Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkındaki mevcut malûmat verilecektir.

Madde 4 - İtilâf hükümetlerine ait harp esirleriyle, Ermeni esirleri ve mahpusları İstanbul'da toplanacak, kayıtsız ve şartsız olarak İtilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5 - Hududların muhafazası ve dahilî asayişin devam etmesi için lüzum görülecek askerî kuvvetlerden başkasının derhal terhisi. (İşbu askerî kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri İtilaf hükümetleri tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır).

Madde 6 - Osmanlı karasularında zabıta ve buna mümasil hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan harp gemilerinin hepsi teslim olunup gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

Madde 7 - Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi askerî sevk ve idare noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

Madde 8- Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir [yolu] mahallerinden İtilâf gemilerinin istifade etmesi ve İtilâfla harp halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de, ticaret ve ordunun terhisi hususlarında mümasil şartlar dahilinde istifade edeceklerdir.

Madde 9 - İtilâf hükümetleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki gemilerin tamiratını kolaylaştıran vasıtaları kullanacaklardır.

Madde 10 - Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgali.

Madde 11 - İran'ın kuzey batı kısmında ve Mavera-yı Kafkas'daki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudud gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir, yerine getirilecektir. Mavera-yı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden geri kalan kısmı Müttefikler tarafından mahallî vaziyet tetkik edilerek talep olunursa boşaltılacaktır.

Madde 12 - Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz, telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından kontrolü.

Madde 13 - Denize cihet-i askerîyeye ve ticarete ait madde ve malzemelerin tahripten men'i.

Madde 14- Memleketin ihtiyacı tatmin olunduktan sonra geri kalan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi. (Adı geçen maddelerin hiçbir memleketten dışarı çıkarılmayacaktır.)

Madde 15 - Bütün demiryollarına İtilâf kontrol subayları memur edilecektir. Bunlar arasında bugün Osmanlı Hükümeti'nin kontrolü altında bulunan Mavera-yı Kafkkas demiryolları kısımları dahildir. İşbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Ahâlinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu madde-

de Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükümeti Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.

Madde 16 - Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtalar en yakın İtilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gereken miktarından başkası beşinci maddedeki şartlara uygun olarak kararlaştırılacak şekilde geri çekilecektir.

Madde 17 - Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhabere ve yardımını kesmeyi taahhüt eder.

Madde 18 - Mısrata'da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilâf muhafaza kıtalarına teslimi.

Madde 19 - Alman, Avusturya, deniz, kara ve sivil memurlar ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak yerlerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı Ülkesi'ni terketmeleri.

Madde 20 - Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silahlar, cephane ve nakil vasıtalarının kullanma usullerine dair verilecek talimata uyulacaktır.

Madde 21 - İtilâf Devletleri'nin menfaatlerini korumak için İaşe Nezareti nezdinde İtilâf mümessilleri bağlı bulunacak ve kendilerine bu hususta lüzum görülecek bütün malûmat verilecektir.

Madde 22 - Osmanlı harp esirleri İtilâf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil harp esirleriyle askerlik yaşı dışında olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 23 - Osmanlı hükümeti, Merkezî hükümetlerle bütün alâkayı kesecektir.

Madde 24 - Altı vilayette karışıklık çıktığında adı geçen vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25 - Müttefikler'le Osmanlı Hükümeti arasında çarpışma 1918 yılı Ekimi'nin 31. günü vasati mahallî saat ile öğle vakti tatil edilecektir.

İngiltere Hükümet-i Kıraliyesi harp gemilerinden Limni'de Mondros Limanı'nda demir atmış bulunan *Agamemnon* zırhlısında 1918 yılı Ekimi'nin 30. günü iki nüsha olarak imza edilmiştir.

Arthur Galthorpe
Husseyin Rauf
Rechad Hikmet
Sadullah[2]

Mütarekename'nin tamamını kaydedebilmek için buraya iki belge müsveddesinin fotokopilerini koyuyorum.

Müsveddeler, Mütareke Heyeti'nin kâtipliğini yapan eski büyükelçilerimizden Âli Türkgeldi'nin evrakı arasında bulunmuştur. Bunlar, rahmetli büyükelçinin kardeşi eski İstanbul milletvekillerinden Celâl Türkgeldi tarafından bana verilmiştir. Belgelerden biri 6 Kânun-ı sani 1336 (6 Ocak 1918) tarihinde gizli olarak Sultan Mehmed Vahdeddin'e sunulmuştur.

Fotokopinin Metni

6 Kânun-ı sani 1336 (6 Ocak 1918) tarihinde
Sultan Mehmed-i Sâdis Hazretleri'ne takdim olunmuştur.

30 Teşrin-i evvel (Ekim) 1918 tarihinde Mondros'da imza edilen mütarekenameyi müteakip (ardından gelen) ziyri (altı) İngiliz muruhhası Amiral A. Galthorpe tarafından mümzâ (imza edilmiş) olarak Heyet-i Murahhasa-i Osmaniye'ye tevdi edilen hafî (gizli) mektubun hülasa-i mealidir:

Müşarünileyh işbu mektubunda, Çanakkale ve Bahr-i Siyah (Karadeniz) Boğazı istihkâmında yalnız İngiliz ve Fransız askerî istihdam edileceğine dair İngiltere Hükümeti tarafından bize teminat vermeye mezun olduğunu beyan eyledikten sonra istihkâmatta bulunacak Kuva-yi işgaliye meyanında (işgal kuvetleri arasında) bir miktar Türk askeri bulunmasını hükümetine tavsiye ettiğini, İstanbul ve İzmir'e Yunan askeri gönderilmesinden, tevakki edilmesi (sakınılması) hakkındaki talebimizi tervicen (destekleyerek), hükümeti metbuasına iş'ar eylediğini (hükümetine yazdığını) ve Hükümet-i Osmaniye asayişi ve müttefikin (müttefiklerin) teb'asının can ve malını muhafazaya muktedir oldukça İstanbul'un işgali mevzubahis olmayacağını ifade eylemiş ve mektubun Zât-i Akdes-i Hazret-i Padişahî ile (Padişah ile) Sadrazamdan maada hiç kimseye gösterilmemesine fevkalâde itina (dikkat) edilmesini rica ve Saltanat-ı Seniyye (Osmanlı Devleti) ile İngiltere Devleti arasında münasebat-ı dostane tesisi için elinde mevcut olan bütün vesaitle çalışacağını temin eylemiştir.

Önemli bir mesele imiş gibi şekillendirilen bu gizli mektup ve söz verme olayının, o ânı kazanmak ve delegelerimizi avutmaktan başka bir şeye yaramadığını bundan sonraki hadiseler bize maalesef gösterecektir. İngiliz amirali, mesela İzmir'in işgali sırasında olduğu gibi tamamen sözünün tersi bir yönde politikasını yürütecektir.

İkinci fotokopi, Rauf Bey'in başka bir sebeple İzzet Paşa'ya 15 Kânun-ı sani 1336 (15 Ocak 1918) tarihinde gönderdiği yazının suretidir. Bu yazı da, müzakere sırasında nasıl çalışıldığını göstermekle beraber Mütarekename'de yer bulmayan teminatın değeri ve derecesi hakkında tamamlayıcı bilgi vardır:

معروض چاکرانه‌در

تلغرافنامهٔ همایونلرینه اشارت بیورلدیغی وجهله موجب بیاناتی منظور عاجزی اولدی شایان
عائد محرم مواد علی الخصوص مالی دولتلرینه کوره هیچ بر نقطه یوقدر. صدارت دولتلری مشافی
موقع افتراده کلمه قابل ایدرک منفعت طولایی احجامه اولدیلر انگلیزلر طرفندن شفاهاً وافع
اولدقده مواعید تلغرافنامهٔ دولتلرده مذکور اولان حضورلرندن عبارتدر. انجه ایران غازته‌لری
طرفندن انجه ذات عالی همایونلرینه ارائه ولزوم کوریلورسه ذات شاهانه‌یه احساس ایدلمك فقط
مرجع وعاجزلرینه عطا ما تحریر و مقام سلطنت سنیه‌یه وعثمانلی ملتی قارشی آیرلان غازته‌لری
صباح و آتیل جرنالی مستعد بر مکتوب واردر. موخره‌دن صورتنده خاکپای کرمه
تقدیم وعرض ایدرم ملاحظه توضیح بیانات مقام صدارت استقلال حقنده مساعده‌کار
دولتلرله مشارالیه ده خصوص و بر صورتی اعطا ایلشدم مذکور مکتوبده ایران غازته‌لرینك
صباح جرناله‌سی تکذیب ماعدا طرفندن توجیه منفعت هیچ بر شی موجود دکلدر.
اصلی عاجزلرینه ویسعادتده محفوظدر. مشارالیه مذاکرات اثناسنده انکلیزلر کندی نام همایونلرینه
مذاکرات فوق العاده ایتدکلری کبی هیئت رفاقتده کتابت وظیفه‌سی ایفا ایدن عالی فؤاد بك ده
تمام مرتبه صحیح اولدرجه فوق العاده سعی ایتمش و دیسعادتده بولندقده عاجزلرینك مشغولیته
نائل اولدقلری حکمت تعلمه برکلده تصحیح و تعجیل ایتدکلری بنده‌لری سوقیتك عالی جناب و بابعالی
معرضاتی بولندیلر طرفنده یسی عدالتلی جلب مقابله و اتخاذ ایلمه بر بر و توقیف ده موجود
دکلدر. ایران غازته‌لری بوغازلرده‌کی مواقع مستحکمه‌یه عثمانلی عسکرینك ده اقامتی
یونانلیلرك بولنه‌ماسی کذا یونان دوننماسنك بوغازلردن عدم مرورندن حقنده نفس طرفلرك
جنبه‌سی خصوص هیچ بر حالك وقوعبولماسی خصوصنده‌کی تکالیفی صحیفه قبول ومواعیده
عاجزانه‌مده حکومت تلغرافله خصوص مشروطه توجه ایتمش و اشبو تلغرافنامه‌لرك برر صورتلری ده
عاجزلرینه ویرمشدی. خاکپای شاهانه‌یه تقدیم طوغریدر. بو بابده هر طرفدن علی الخصوص
معلومات دولتلری خارجنده بر کوما مدرجات تحریرده ده بولنمه سلکم خارجنده اولدیغی
اعتمادنامه بولندیغی قناعتنده‌یم اصل مساعده و معلومات دولتلرله توجیه بیانات
اعطا ایلدیکم غازته‌لرك سالف الذکر مکتوب صورتی مشارالیه طرفندن خصوص ایلمه اولدیلر.
ایسه ده بونلر مشارالیه نام‌ایله مباشرت و علاقه‌سی یوقدر. تنظیمات مرضیهٔ چاکرانه‌م
لطفاً قبولنی نیاز ایله اللهکزدن اوبرم افندم حضرتلری ۱٥ ماه تشرین ثانی ۳۳٦ ... ف

Ahmed- İzzet Paşa Hazretleri'ne

Telgrafname-i fahimanelerinde işaret buyurulan Lloyd George'un beyanatı manzuru acizi oldu (görüldü). Mütarekename'ye ait mahrem mevad (maddeler) alelhusus Zât-i devletlerince meçhul hiçbir nokta yoktur. Sadaret-i devletlerini müteakip mevki-i iktidara gelen kabinelerin zaafından dolayı incaz olunmayan (yerine getirilmeyen) İngilizler tarafından şifahen vâki olan mevaid (vaatler) telgrafname-i devletlerinde mezkûr olan hususattan ibarettir. Amiral Galthorpe tarafından ancak Zât-ı Âli-i fahimanelerine ibraz (gösterilen) ve lüzum görülürse Zât-ı Şâhâneye (Padişaha) ihsas edilmek kayd-ı sarihiyle acizlerine hitaben muharrer (yazılı) ve makam-ı Saltanat-ı Seniyye'ye acizlerine hitaben muharrer (yazılı) ve makam-ı saltanat-ı seniyye'ye ve Osmanlı milletine karşı amiral Galthorpe'un hissiyat ve âmal-i hayrhahanesini (iyilik isteyen emellerini) müş'ir (bildiren) bir mektubu vardır. Mondros'tan avdetimde hâk-i payenize tercüme ve arz etmiştir. Bilâhare Tevfik Paşa'nın makam-ı sadareti işgali akebinde müsaade-i mahsusa-i devletleriyle müşarünileyhe de arz ve bir suretini ita eylemiştim (vermiştim). Mezkûr mektupta Amiral Galthorpe'un hissiyât-ı hayrhahanesini (iyilik duygularını) tekrardan maada tarafımdan taahhüdü mutazammın hiçbir yad mevcut değildir. Aslı acizlerince Dersaadet'de (İstanbul'da) mahfuzdur. Mütareke müzakerâtı not ettikleri gibi heyetimiz refakatinde kitaben vaziesini ifa eden Âli Fuat bey de (Türkgeldi) mümkün mertebe sahih olarak not eylemeye sâyetmiş (çabalamış) ve Dersaadet'e avdetimizde acizlerinin meşguliyetine binaen Reşad Hikmet Bey'le birlikte tashih ve tebyiz ettiklerini (temize çektiklerini) bendenize söylemişti. Âli Bey bu babta maruzatta bulunabilir. Tarafeynce resmî addedilebilecek mukabele ve imza edilmiş protokol da mevcut değildir. Amiral Galthorpe Boğazlar'daki mevaki-i müstahkemeye Osmanlı askerlerinin de ikamesi (yerleştirilmesi) Yunanlıların bulundurulmaması keza Yunan donanmasının boğazlardan adem-i mürurú (geçmemesi) ve izzeti nefs-i millîmizin rencidesini mucip hiçbir halin vukubulmaması hususundaki tekalifimizi samimiyetle kabul ve muvacehe-i âcizanemde (Rauf Bey'in yanında) hükümetine telgrafla arz ve şiddetle tavsiye etmiş ve işbu telgrafnamelerin birer suretlerini de âcizlerine vermişti. Hâk-i pay-i Şâhâne'ye doğrudan doğruya bu babta tarafımdan alelhusus malûmat-ı devletleri haricinde bir gûna maruzat-ı tahririyede (yazı ile arz'da) bulunmak meslekim haricinde olduğuna itimadınız bulunduğu kaanatindeyim. İhtimal müsaade ve mâlumat-ı devletleriyle Tevfik Paşa'ya ita eylediğim Galthorpe'un salifü'l-arz mektup sureti müşarünileyh tarafından arz edilmiş olabilirse de bunun Mütarekename ile münasebet ve alâkası yoktur. Tazimat-ı mahsusa-i çakeranemin lütfen kabulünü niyaz ile ellerinizden öperim Efendim Hazretleri.

15 Kânun-ı sani 1336 (15 Ocak 1918)
Rauf

LORD CURZON'A SÖZLÜ BİR MESAJ

Konferansın devamı müddetince Mondros'da intizar halinde bulunan General Townsend şunları anlatmaktadır:

Rauf Bey'i görmekliğimi bildiren bir davetname aldım. Konferans oturumu saat 21'de hitam bulmuştu.
Agamemnon zırhlısına geldiğim zaman Mütareke'nin hemen imzalanmış olduğunu haber aldım. Bütün delegeler gerek İngiliz ve gerekse Türk, hepsi fevkalâde memnundular.
Rauf Bey elimi sıkarak, "Sulh yapmak imkânını hazırladığınızdan dolayı Türkiye, size daima teşekküre borçlu kalacaktır," dedi. Ve bana hususi söyleyecek bir sözü olduğundan bahisle birlikte kamarasına gitmekliğimi rica etti. Kamarasında bana şöyle söyledi:
"Avdetinizde, Lord Curzon'u görerek Türkiye'nin İngiltere için pek sadık bir müttefik olabileceğini, rica ederim söyleyiniz. İstanbul'dan ayrılırken Zât-ı Şâhâne behemehal sulh yapmaklığımızı irâde buyurmuşlardı. Bize herhalde itimat edebilirsiniz. Rumlarla Ermenilere her hususta müsavî haklar bahşedeceğiz. Bu, bizim hayati menfaatlerimizin icabıdır. Bu hususların Lord Curzon'a izahını sizden rica ederiz." [3]

MÜTAREKE'NİN TATBİKİNDE MUSUL MESELESİ VE İNGİLİZLERİN MÜTAREKE HÜKÜMLERİNİ BOZMALARI

Ali İhsan Paşa (General Ali İhsan Sabis), kumandasındaki 6. Ordu ile karşı kuvvetleri kumandalarının Mütareke hükümlerini anlayışları ve bilhassa Musul şehrini ilgilendiren tatbik şekli, tamamen, meşhur kurt ile kuzu hikâyesini andırıyordu.
Ali İhsan Paşa, Mütareke'ye ait tebliği alır almaz, İngiliz Irak Orduları Başkumandanı General Cassel'e, çarpışmanın durdurulmasını, mütareke'nin diğer şartları hakkında diyecekleri varsa -bir anlaşmaya varmak için- müzakereye hazır olduğunu bildirdi.
Ali İhsan Paşa, bu müracaatına cevap beklerken, İngiliz tümen kumandanından 1 Kasım 1918 tarihli resmî bir mektup aldı. Bu garip mektupta:

Emir aldım, asayişi korumak için Musul şehrini işgal edeceğim,

deniliyordu.[4]

İngiliz Irak Orduları Başkumandanı da 3 Kasım tarihli cevabında: "31 Ekim 1918 öğleden itibaren çarpışmanın durdurulmasını ordusuna tebliğ ettiğini," bildirdikten sonra, "Mütareke'nin 7. maddesine göre, lüzumlu gördüğü stratejik yerleri işgal etmek hakkı olduğundan askerlerine Musul'u almalarını emrettiğini," haber veriyor ve bu suretle diğer generalin

mektubunu teyid ediyordu.

Bu gibi işlerde kuvvetlerine güvenenlerin, insani düşünce sahibi olduklarını, gösteriş şeklinde ifade etmeleri âdet olmuştur. İngiliz kumandanı da kendini tutamayarak, "kan dökülmesini arzu etmediğini" önemle belirttikten sonra, "işgal kuvvetlerine kolaylık gösterileceği," ümidini izhar ediyordu.

Marshall aynı zamanda, 1917 yılında, Berlin'de yayınlanan askerî bir rapora dayanarak, Mütareke'nin 5. ve 16. maddelerinin tatbiki münasebetiyle hemen hemen bütün Musul, Diyarbakır, Urfa ve Siirt vilayetlerini Irak hududu içine alıyordu.

Bunlarla Irak'taki garnizonların mühimmat ve harp malzemesini en yakın Müttefik kumandanına, askerlerimizin de General Fanshaw veya göstereceği subaya teslimini istiyordu. Yalnız, 5. maddede tasrih edildiği gibi, dahilî asayiş ile hudutları koruyacak miktarda askerin elimizde kalmasına razı oluyordu.

1- Musul'un İngilizlere bırakılacağına dair Mütareke metninde bir kayıt yoktur.

2- Mütareke'nin 7. maddesi, iddia edildiği gibi, mutlak bir salâhiyet manası ifade etmez. Müttefikler'in emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkını verir. Mütareke'nin imzasından henüz bir gün geçmiştir. Bu arada İtilâf Devletleri'nin emniyetini tehlikeye düşürecek bir hareketin vukua gelmesi imkânsızdır.

3- 5. maddenin tatbikine hükümetlerin karşılıklı müzakere ve kararlarından sonra geçilebilir.

4- Irak sınırlarını gösteren rapor veya haritanın resmî ve ilmi hiçbir kıymeti yoktur. Bu, bir delinin eseri olabilir.

İngiliz generalinin başlıca iddiaları ve cevapları da şunlardı:

1- Musul'un işgalini isteyen, İngiliz Millî Müdafaa Vekili'dir. Burasının Osmanlı bayrağı altında kalması bahis konusu olamaz. İşgal emri kesindir.

2- İşgal, ilk talebe rağmen bütün Musul vilayetine teşmil edilmiştir. Türk Ordusu, itaat etmezse kuvvet kullanılacaktır. Ya karşı koymalı veya protesto ederek çekilmelidir. Bu son takdirde dahi Mütareke bozulmuş olur.

İngilizler, ayrıca Harbiye Nezareti'ne istifasını verdiği bahanesiyle Ali İhsan Paşa'yı tazyik ve hemen Musul'u terketmeye davet ediyorlardı. Şehirde Türk bayrakları yerine zorla İngiliz bayrağı çektiriyorlardı. Anlaşma ümidi kalmamıştı.

6. Ordu Kumandanı, arada geçen bütün hâdiseleri İstanbul'a yazarak tâlimat istemişti. Sadrazam ve Başkumandanlık Kurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa'nın, İngiliz generallerinin bu haşin talepleri ve hareketleri karşısında verdiği cevap kendilerinde hâkim olan fikrin ifadesi bakımından dikkate çok şayandı. Paşa cevabında:

İngiliz hükümeti isterse, bütün memleketi sulh zamanında da işgal edebilir.

Çünkü karşı koyacak hiçbir kuvvetimiz yoktur. Fakat bir İngiliz subayının ince tefsirleriyle, iki gün evvel verilmiş sözü tutmasını, havsalam almaz,

dedikten sonra mütareke metnini izah etmekle beraber Amiral Galthorpe'un kapısını çaldığını haber veriyor ve intizar tavsiye ediyordu.

İzzet Paşa Kabinesi'nin, Amiral Galthorpe'un şahsına ve Mütareke müzakereleri sırasında Mütarekename metninde yer bulmayan teminatına fazla güvendiği anlaşılıyordu. Nihayet Sadrazam Paşa, Amiral Galthorpe'un cevabı üzerine 6. Ordu Kumandanı'na, 8 Kasım 1918 tarihinde şu kesin emri verdi:

Mütareke'nin 7. maddesine göre, Musul'un boşaltılması, 20. maddesine göre silahların teslimi, İngiliz kumandanının göstereceği yere kadar askerlerimizin çekilmesi.

Bu emir üzerine Musul şehri, içinde takriben iki milyon kıymetindeki erzak, silah, cephane, harp malzemesi ve saire ile 15 Kasım 1918'de İngilizlerin eline düşmüştür.

Musul'u almakla İngilizlerin ilerlemesi durmuş değildi. Diyarbakır vilayeti içlerine doğru sokulmaya başlamışlardı. Bu istilâdan ve Mütarekename'nin 24. maddesine göre, Doğu'da Ermenilerin bulunduğu altı vilayette karışıklık başgösterirse İtilâf Devletleri'nin buralarını işgal etmek kararından haklı olarak korkan 6. Ordu Kumandanı, Harbiye Nezareti'ne bütün meselelerimizin doğrudan doğruya İngiliz Hükümeti'yle halledilmesini tavsiye etmiş, bu yapılmazsa Sıvas'a kadar çekilmek zorunda kalacağımızı anlatmıştır.

Görülüyor ki, Musul'u ne pahasına olursa olsun ele geçirmek isteyen İngilizler, mütareke metnini imzasıyla beraber ihlâlini aynı zamanda ve bir arada yapmışlardı. Maalesef ileride, hükümetlerin zaafı yüzünden, bunun birçok benzerlerine rastlayacağız.

MÜTAREKE HAKKINDA GENEL DÜŞÜNCELER

Delegelerimiz, İzmir yoluyla istanbul'a dönerlerken Mütarekename'nin imzalandığı hem de iyi denilebilecek şartlarla imzalandığı haberi, bütün Ege bölgesine yıldırım hızıyla yayıldı.

Birtakım vatandaşlar, felâketli bir harpten kurtuldukları için memnun görünüyorlardı. Ancak Mütarekename'nin hükümleri nelerden ibaretti? Hâdiseleri takip edebilecek seviyede olanların zihninde bu sual uyanmıştı? Biliyorlardı ki, harbi kaybettiğimiz takdirde Osmanlı İmparatorluğu parçalanacaktı.

Rusya'da çarlık rejimi yakılıp da yerini Bolşevikler aldığı zaman, İtilâf Devletleri'nin aleyhimizdeki gizli antlaşmaları ilân ve ifşa edilmişti. Bizim gazeteler de bu feci haberi Türk umumi efkârına bildirmişlerdi. Aklı

başındaki kimseler üzerinde bunun endişe verici tesiri devam etmekte idi. Açıklanan bu gizli antlaşmaya göre, Çarlık Rusyası İstanbul'u, Boğazları, Midye-Enes hattı arasındaki yerleri, Marmara Adaları ile Tenedos (Bozcaada) ve İmroz Adaları, Anadolu'da Sakarya Nehri ile İzmit Körfezi üzerinden hudutlandırılacak geniş bir bölgeyi ve Doğu illerimizden Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'u alacaktı.

Fransa, Arabistan-Suriye, Filistin illerimiz ile Musul, Kilikya, Harput ve güneyindeki bazı yerlerimize sahip olacaktı.

Mekke Şerifi Hüseyin'in istiklâli tanınacaktı. İtalya'ya, Antalya ve havalisi bırakılıyordu. Asya Türkiyesi taksim olunduğu takdirde, İtalyanlar'ın payı diğerlerinden az olursa, Antalya'ya bitişik yerlerden noksanı tamamlanacaktı. Elimizde kalan yerler de, devletlerin nüfuz bölgelerine ayrılacak, malî kontrollerine tabi tutulacaktı.[5]

Bu sırada Sovyet Ruslar, iç işleriyle meşgul olmak üzere umumi siyaset sahnesinden çekilmişlerdi. Ancak İtilâf Devletleri'nin bizi ilgilendiren müşterek kararları ne olacaktı? Rusların feragatlerini, galip İtilâf Devletleri nasıl karşılayacaklardı? Bunları henüz bilmiyorduk.

İngiltere'ye, Hayfa ve Akkâ limanları ile Irak ve umumiyetle Fransız bölgesinin güneyi verilecekti.

Birinci derecede harpten kurtulmak kaygusu ile yapılan Mütareke'de, bütün bu soruların cevabını bulmak mümkün olamazdı. Yeter ki, hasmın aleyhimizdeki tedbirlerini kolaylaştırmış olmayalım düşüncesi akla geliyordu. Mütareke heyetimiz İstanbul'a döner dönmez başdelegemiz, gazetecilerin suallerini cevaplandırdı. Verdiği iyimser cevap[6] ilgi ile karşılandı.

Mütareke'nin resmî metni neşrolunduğu zaman, halk arasında takdir ve tenkid yönünde birbirine zıt iki fikir cereyanı uyandı. Takdir edenler, muharebenin resmen bittiğini, bu yüzden İstanbul'un harple işgalinin, yeni bir istilâ ve ilerleme hareketinin önüne geçildiğini, içimizde fırsat bekleyen unsurların fenalığından Türklerin korunduğunu söylüyorlardı.

Tenkid edenler, Mütarekename'nin 4. ve bilhassa 7. maddesine bakarak memleket içinde nifakın körüklenecğini, istiklâl ve istikbalin tehlikeye düşeceğini iddia ediyorlar ve düşmanların dilediklerini yapmak için Mütarekename'nin ellerinde bir alet olacağını ifade ediyorlardı. Ben de bu fikirde idim.

MÜTAREKE HAKKINDA HÜKÜMET REİSİNİN BİR TEBLİĞİ

Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Mütareke'nin imzalandığını ordu kumandanlarına ve valilere telgrafla bildirdi. Telgrafında: "Osmanlı devleti gibi mütareke aramak zorunda kalan hükümetlerin kabul ettikleri şartlara nisbetle imzalanan Mütareke'nin hafif olduğunu" söylüyordu.[7]

LİMAN VON SANDERS'İN KUMANDAYI MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA BIRAKMASI, MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MÜTAREKE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ, MÜŞİR İZZET PAŞA İLE ARALARINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIĞI

Mütareke hükümlerine göre Osmanlı Devleti'ndeki Alman ve Avusturyalı subay ve sivillerin memleketimizden ayrılmaları lâzım geliyordu.[8] Bu sebeple Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Alman Generali Liman von Sanders Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya (Atatürk'e) bırakırken kısa bir nutuk ile yeni kumandan hakkındaki duygularını belirtmişti:

Ekselans, siz muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda belki hâdiseler ve vakalar oldu. Fakat nihayet bunlar, bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalben dost olduğumuzu zannederim. Bugün Türkiye'yi terke zorlanırken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye geldiğim zamandan beri takdirkârı bulunduğum bir kumandana tevdi ediyorum. Bu umumi felaket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şey ile müteselli oluyorum: Kumandayı size tevdi etmek. Bu dakikadan itibaren emir sizindir.[9]

Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi metnini inceden inceye tetkik ettikten sonra kanaatini şöyle ifade etmişti:

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, bu Mütareke ile kendisini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeye mavafakat etmiştir.
Ben, yapılan Mütareke'nin sakatlığını gördüm. Bu sakat noktaların tashihine (düzeltilmesine) çalışmak lüzumuna kaani olarak bunu alâkadar makamlara bildirdim. Mütareke metni olduğu gibi, tatbik edildiği takdirde memleketin baştan nihayetine kadar işgal ve istilâya maruz olduğu kanaatini ileri sürdüm.[10]

Mustafa kemal Paşa'nın dediği gibi, başkumandanlık Genelkurmay Başkanı Sadrazam Ahmed İzzet Paşa ile aralarında, fikir ayrılığını gösteren bir telgraf muhaberesi başladı. Bu telgraflardan birkaçının suretlerini aynen belgeler kısmında bulacaksınız.[11] Biz bunları yalnız siyasi cephesiyle ele alıyoruz.

Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, kumandası altında bulunan bölgedeki mevkileri ve ordusunu –Musul'da olduğu gibi– İngilizlere kaptırmak istemiyordu.

İngilizlerin, çeşitli bahenelerle İskenderun'a asker çıkararak ordusunu müşkül duruma sokacaklarından endişe duyuyordu. Hatta İngilizlerin böyle bir haksız hareketine karşı mukabele edilmesini emretmişti.

İngilizlerin, İskenderun-Halep şoşesiyle İskenderun limanından faydalanmaları teklifi ve bu yol ile İskenderun şehrinin General Allenby ordularının eline düşmesi keyfiyeti; Sadrazam ve Başkumandanlık Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında münakaşa olmuştu. İzzet Paşa:

Mütareke hükümlerince İngilizlerin, İskenderun'u işgal etmeye yetkileri yoksa da Halep ve çevresindeki ordularını beslemek için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri, haklı bir istek sayılabilir, müsaade etmeliyiz,

diyordu. İskenderun-Halep yolunun tamirini de İngilizlere bırakıyordu. Bunları yapmakta bir mahzur görmediğini de söylüyordu:

Bu liman ve yoldan İngilizlerin faydalanmalarını sağlamakla bunları terketmiş olmuyoruz. Misafir sıfatıyla kullanacaklardır. Askerî ve mülkî hükümetimiz, her şeyimiz yerli yerinde kalacaktır,

mütalâasında bulunuyordu. Nihayet, durumun, ordu kumandanı tarafından İngiliz Suriye Ordusu kumandanına bildirilmesi emrini de veriyordu.

İzzet Paşa, verdiği emrin dayandığı sebepleri de şöyle izah ediyordu:

İngiliz delegesi, Mütareke müzakeresi sırasında birçok maddeleri değiştirerek vaktin darlığından bize yalnız sözle izahat ve teminat verebilmişti. Bu centilmenliğine mukabil isteklerini yerine getirmek bir cemîle olur. Aynı zamanda Yunanlıların 'faaliyet sahasına' çıkmalarını önler.[12]

Bahis konusu ettiğimiz bu emri, katiyet iade eden ikincisi katip etmişti. İzzet Paşa:

General Allenby'nin bildireceği süre içinde İskenderun şehrinin teslimini isteyeceğini, işgal için gerekirse zor kullanacağını, bu konuda mütarekename'nin 7., 10. ve 11. maddeleri hükmüne göre, şehri teslim teklifine General'in hak ve yetkisi olduğunu Vis Amiral Galthorpe, İngiliz Hükümeti'nden aldığı emre uyarak bildirmektedir. Güç halle akdine muvaffak olduğumuz mütareke'nin İskenderun şehri için bozulacağı belli olmuştur. Harbe devamdan kâfi surette âciziz. Müracaat ettikleri zaman şehrin boşaltılması ve teslim edilmesi için ilgililere acele bilgi verilmesi lâzımdır,[13]

dedikten sonra sözlerini şu ihtarla bitiriyordu:

İskenderun limanından ve Halep şosesinden faydalanacakları teklif edilmişken böyle dehşetli bir cevaba maruz kalmaklığımızın, İskenderun kumandanına, ilk müracaatlarında tarafımızdan sert ve soğuk bir cevap verilmesinin de büyük sebebi olduğu kuvvetle düşünülebilir. Büsbütün ye'se düştüğümüzü göstermemek şartiyle bu aczimizin göz önünde bulundurulması söz ve hareketlerimizin buna uydurulması memleketin selâmeti için lüzumludur.[14]

İşte bu suretle, İskenderun'da işgal kuvvetlerinin eline geçmiş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, kendisine yazılanlardan doğru bulmadığı her hususa ayrı ayrı cevap vermekten çekinmemişti. Bu yüzden İzzet Paşa ile aralarında karşılıklı münakaşa başlayınca, şu teminat ile beraber fikirlerini savunmuştu.

Dünün kötü mirası olan bugünkü uygunsuz durumdan Devletimizi kurtarmak için başarı umulan siyasi teşebbüslerde Allah'ın lütfuna mazhar olmamızı bütün kalbimle dilerim.

Cephedeki hareket ve münasebetlerin benim tarafımdan yapılmasında gösterilen emniyetin samimiyetinden şüphe etmem. Bu samimiyet ve teveccühe itimadının derecesi, memleketin kurtarılması hususunda bana verilmiş olan vazifelerin yapılmasında meydana çıkacaktır.

(...) Vazife yaparken, mutlaka memleketin selâmetini hedef tutan çalışmalarımın ve bunun gerektirdiği bazı dileklerimin münakaşa ve gecikme mahiyetinde telâkkiye uğramasını bilhassa rica ederim.[15]

Bundan sonra Mustafa Kemal kendisine mahsus selâbetle diyordu:

İngilizlerin, Halep civarındaki ordularını beslemek için, İskenderun'dan faydalanmak istemeleri haklı değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep vilayetinde ve bizzat Halep şehrinde milyonlarca erzak olduktan başka Mütareke şartnamesinin 21. maddesine göre hakikatte Halep'teki İngiliz ordusuna, iaşece yardım etmek gerekirse, pek çok erzaka mâlik bulunan Kilis, Antep havalisinden hususi tertip ve tedbir ile erzak satılabilir. Zât-ı âlilerini (İzzet Paşa'yı) temin ederim ki, maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iaşe etmek olmayıp İskenderun'u işgal ve İskenderun–Kırıkhan–Katma yoluyla hareket ederek Antakya–Deyricemal–Ahterin hattında bulunan 7. Ordu'nun dönüş hattını kesmek ve bu orduyu –6. Ordu'ya Musul'da yapıldığı gibi– teslimden kaçınılmayacak bir hale sokmaktır. İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün Islahiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

İngiliz delegesinin centilmenliğini ve buna mukabil bu tarzda bir cemîle gösterilmesini anlamak ve takdir etmek nezaketinden uzak bulunduğunu arzederim.

Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmasını temin ile, İngilizlerin İskenderun ve İskenderun–Halep yolu üzerinde yerleşmelerindeki mantıki münasebeti anlayamadığım gibi bu hususta müsamahayı da pek mahzurlu görüyorum. Bundan dolayı durumun tarafınızdan İngiliz Suriye Ordusu kumandanına bildirilmesine delâlette mazurum.

(...) İngilizlerin, kandırıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade haklı ve nazik gösterecek ve buna mukabil 'cemîle' gösterilmesini içine alacak emirleri yerine getirmeye yaradılışım müsait değildir.

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki emirlerinizde İskenderun limanından ve Halep şosesinden faydalanabilecekleri hakkında İtilâf Devletleri'nin vukubulan ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve soğuk bir cevap verilmiş olduğu söyleniyor. Bu fikirlerinizin nereden ortaya çıktığı anlaşılmamıştır.

Çeşitli sebep ve bahanelerle İngilizlerin İskenderun'u işgal için vukubulan ilk ve son müracaatlarına oradaki kumandanımız tarafından verdiğimiz tâlimata uyarak, verilen cevap pek ziyat nazikâne ve Osmanlı Hükümeti'nin bize tebliğ et-

tiği Mütareke şartnamesinin içindekilerine ve emirlerinize tamamen uygun olduğu grupça vesikalara dayanarak iddia olunur. Bu konuda sert ve soğuk cevap alındığı Britanya Hükümeti'nin delegeleri tarafından dahi söylenmiş olduğuna bir kayıt ve işaret yoktur. Bundan dolayı İngilizlerin, dehşetli bulduğunuz en son cevaplarının sebeplerini başka yerde aramak lâzımdır. Bütün memleketimizi yavaş yavaş istilaya kadar varacak olan böyle dehşetli cevapların tekrarlanmasına şüphe olmadığından söylediğim sebeplerin derin düşüncelerle muhakeme olunması lüzümunun arzını vazife sayarım.

Halep'de bulunan İngiliz kumandanı, faydalanmalarını istedikleri İskenderun–Halep şosesini emniyette bulundurabilmek için kıtalarımızın Kilis–Payas hattının kuzeyine alınmasını İngiliz Başkumandanlığının İstanbul'a teklif ettiği ve vakit kaybolmasına mahal kalmamak üzere halep–İskenderun şosesinin şimdiden keşfine izin verilmesi lüzümunu bildirmiştir.

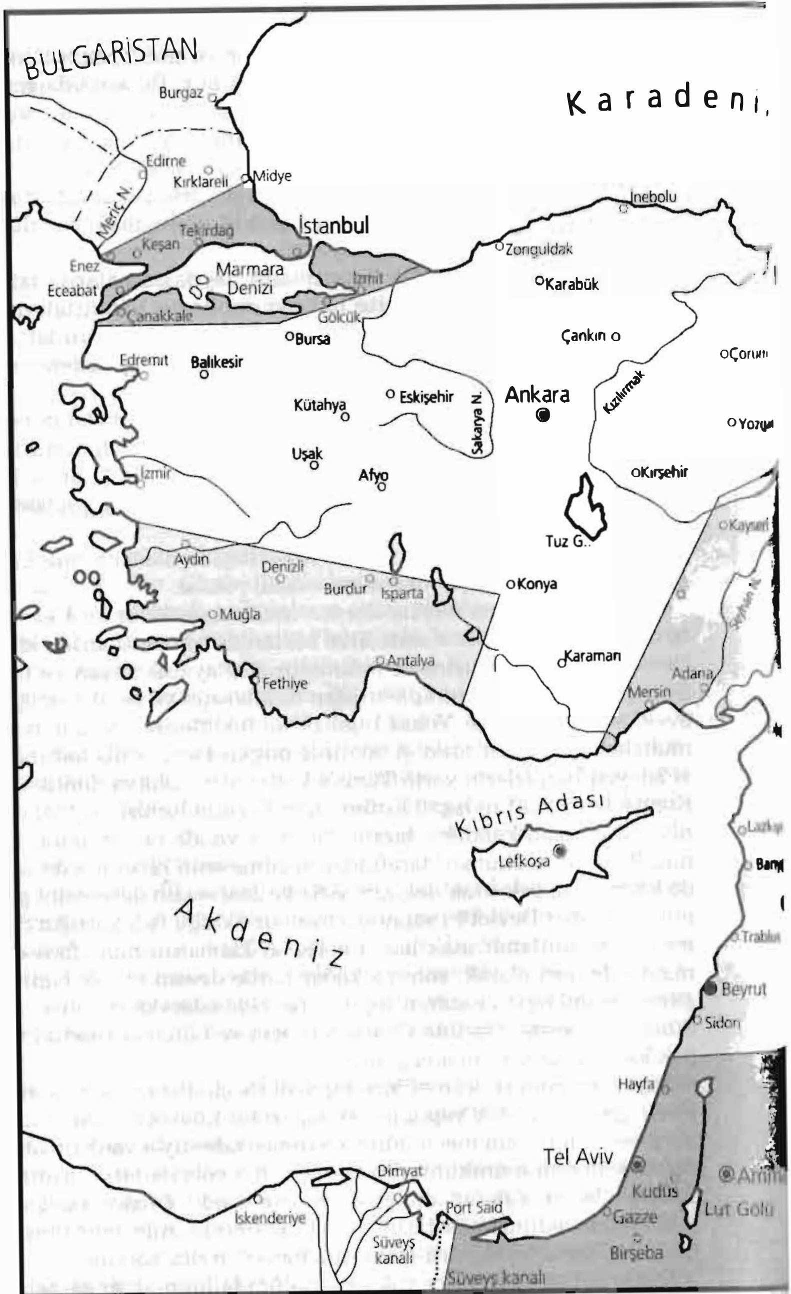
6. Ordu kumandanlığının 7. XI. 1918 tarihli raporu da tabiatıyla tarafınızdan görülmüştür. Bu raporun içindekilerine nazaran İngilizlerin (Nusaybin–Cerablus–Halep) demiryolunu işgale işaret olan ve İngiliz Ordusu Başkumandanının Musul'un hemen terki, aksi takdirde zorla gireceği hakkındaki teklifi, ne suretle yorumlanacaktır.

Görülüyor ki meseleyi tarafımızdan İngiliz delegelerine karşı vukubulduğu zannolunan soğukluğa yüklemeye mahal yoktur.

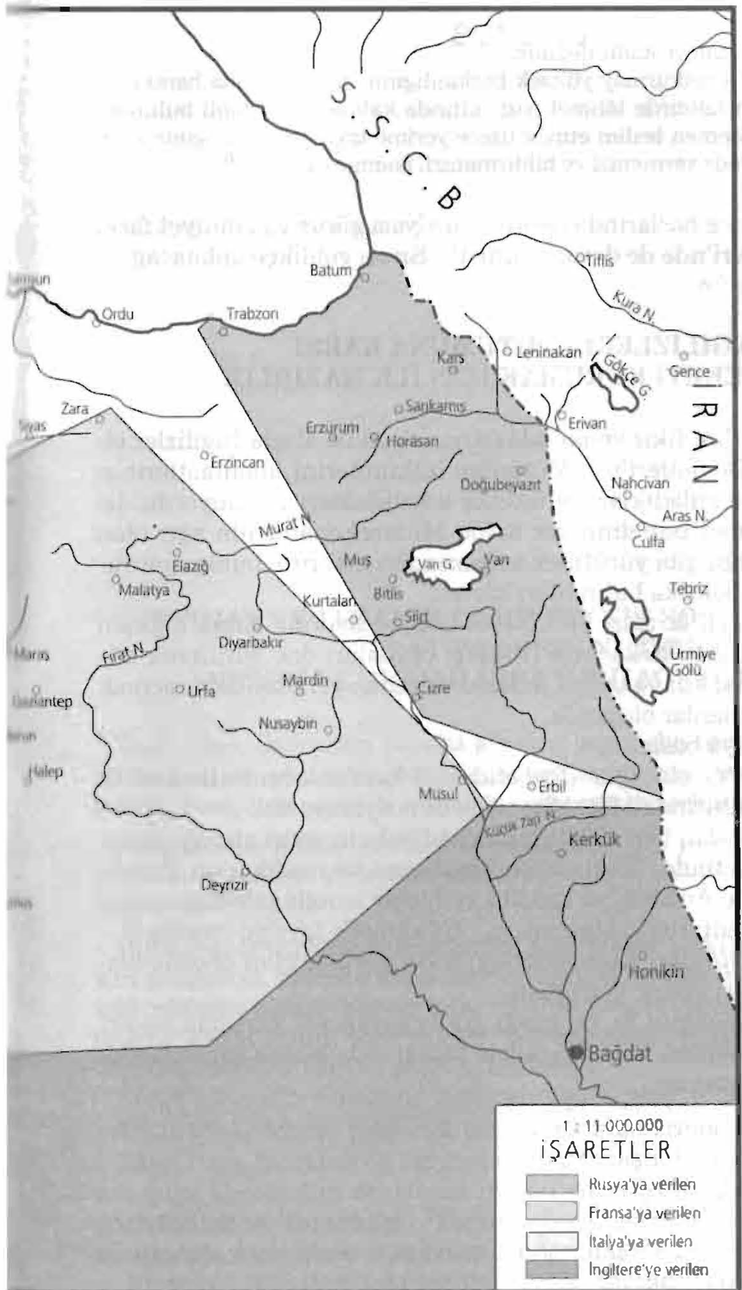
Arzetmiş olduğum düşüncelerden maksadım şudur ki: Her ne sebebe dayanırsa dayansın, İngilizlerle akdedilen Mütareke'nin imzalanan eldeki şekli, Osmanlı Devleti'nin korunmasını ve selâmetini sağlayacak mana ve mahiyette değildir. Söylenen maddelerin müphem olan taraflarının ve delâlet ettiği manaların bir an evvel tesbiti lâzımdır. Yoksa İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün Payas-Kilis hattına kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntıkasını ve daha sonra Konya–İzmir hattını işgali lüzümu tekliflerinin birbirine ekleneceği ve netice olarak ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hatta Osmanlı Kabinesi'nin, Britanya Hükümeti tarafından seçilmesinin lüzumu gibi tekliflerin karşısında kalmak da pek uzak değildir. Aciz ve zaafımızın derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber Devlet'in yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini tâyin etmek ve hudutlandırmak lâzım geleceği kanaatini muhafaza ederim. Yoksa Almanya ile dost olarak sonuna kadar harbe devam etmek halinde büsbütün bozguna uğranıldığına nazaran İngilizlerin elde edecekleri neticeyi onlara kendi yardımımızla vermek tarihte Osmanlılık için ve bilhassa şimdiki Hükümetimiz için pek kara bir sahife vücuda getirir.

Şayet Osmanlı Hükümeti'nce İngilizlerle ciddiyet ve samiyetine itimat olunabilecek gizli bir ittifak yapılmış ve yapılması kuvvetli ihtimal derecesinde bulunmuş ise bu hususun meçhulümüz kalması tabiatıyla yanlış muhakemelere sevkedebileceğinden mümkünse bu konuda ima yoluyla olsun aydınlatılmaklığımı istirham ederim. Vatanın akıbetiyle endişe içinde olmaktan doğan ve samimi olduğuna şüphe edilmemek lâzım gelen düşüncelerimin münakaşa mahiyetinde telâkkisine temayül buyurulmamasını hasseten rica ederim.

Bilhassa Zât-ı âlilerince yakinen malûm bulunmuştur ki, âcizleri her ne hal ve vaziyette bulunursam bulunayım, doğru olduğuna kaani bulunduğum ve icabedenlere bildirilmesini memleketin selâmeti icabı kabul ettiğim çalışmalarıma uy-

Gizli antlaşmalara göre Türkiye'nin İtilâf devletlerı

...arasında nasıl parçalanacağını gösterir harita.

maktan nefsimi menetmeye kadir değilim.

Başkumandanlık Genelkurmay yüksek başkanlığının çalışmalarına hareketlerimi uyduramadığım takdirde töhmet (suç) altında kalmaklığım tabiî bulunduğundan kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tâyin buyuracağınız zatın gelmesi için derhal emir vermenizi ve bildirmenizi, önemle dilerim.[16]

Paşaların Mütareke başlarında beliren bu siyasi görüş ve zihniyet farkı Millî Mücadele Devri'nde de devam etmiştir. Sırası geldikçe anlatacağız.

İNGİLİZLERİN TUTUMUNA KARŞI MEMLEKETİ KORUMAK İÇIN İLK HAZIRLIK

Yukarıda Atatürk'ün fikir ve mütalâalarını okuduk. Başta İngilizler olduğu halde İtilaf Devletleri'nin Mütareke hükümlerini, menfaatlerinin gerektirdiği şekilde anladıkları ve tatbike koyuldukları görülüyordu. İstanbul'daki Hükümet bunalmış bir halde Mütarekename'nin ağır olan şartlarını dahi olduğu gibi yürütmek imkanından mahrum bulunuyordu.

Bu hale bir de iç politika buhranları karıştı.

İzzet Paşa kabinesi, tarafsız bir siyaset takip ediyordu. Buna rağmen kabinedeki nâzırlardan birkaçının İttihatçı oldukları öne sürülerek düşürülmek isteniliyor; kin ve çeşitli ihtirasa dayanan yeni bir devir açmak teşebbüsünde bulunanlar oluyordu.

Durum ağırlaşmaya başlamıştı.

Bu baskı altında "ne olacağız" diye endişeye kapılanların ve ilerisi için çare düşünenlerin arasında Millî Mücadele fikri uyanıyordu.

Atatürk de, yukarıdan beri anlattığımız hâdiselerin tesiri altında ilerisi için hazırlık mahiyetinde, "Fazla askerî malzeme ve maddelerin Toros'un kuzeyine, yani İç Anadolu'ya naklini ve hiçbir suretle tahribine meydan verilmeyecek tedbirlerin alınmasını," Hükümet'e tavsiye etmişti.[17]

Yıldırım Grubu Orduları Kumandanlığı'ndan ayrılmazdan öncede bizzat kendisi bu tedbiri yerine getirmişti.

Şunu da ilâve etmeliyim ki, bu uzağı görüş sayesinde korunan askerî malzeme ve maddelerden Millî Mücadele zamanında büyük çapta faydalanmak yolu bulunacaktır.

BÖLÜM 6

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN SON TOPLANTISI, TALÂT PAŞA'NIN NUTKU, NEDEN VE NİÇİN HARBE GİRİLMİŞTİ, NETİCE

Talât Paşa, Sadrazam olduğu günden beri daha serbest bir idareye taraftardı. Harp sonlarına doğru sünsürü kaldırmış, matbuatın dili çözülmüştü. Paşa, 'tek parti' ile memleket idaresinin zorluğundan bahsederek:

Uzun müddet iktidar mevkiini elinde tutanlar için yıpranmak zaruridir. Millî meselelerde, milletin iradesinin, tabiî bir şekilde ve zamanında kullanılmasını temin etmemiz lâzımdır.

Bilhassa, fevkalâde zamanlarda memleketi teşkilâtsız bırakmamak için programlı, muhalif diğer bir partinin lüzumuna inanmış, İzmir valisi gibi nüfuzlu birkaç kimseye bu uğurda çalışmaları için teklifte bulunmuştu. Fakat bütün teşebbüsler, tecrübe mahiyetinden ileri geçmemiş 'ısmarlama parti' olamayacağı anlaşılmıştı.

Şimdi ise şartlar büsbütün değişmiş, ağırlaşmış İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mukedderatı hakkında acele bir karar vermek zamanı gelmişti.

Tâlât Paşa, bununla da uğraşmaya başlamıştı. Umumi Merkez âzâlarının çoğu Cemiyet'in devamına imkân görmüyorlardı. 'Meşrutiyeti tesis eden İttihat ve Terakki'yi', 'Tarihin sine-i tekrimine tevdi'* etmek, diğer taraftan da memleketi teşkilâtsız bırakmamak istiyorlardı.

Bir kısım İttihatçılar da umumi tehlike önünde toplu bulunmak ve ye-

* 'Tarihin hürmetle anacak bağrına bırakmak' anlamındadır. / C. B.

ni bir yolda çalışmak emelindeydiler. Bu iki arzu birleşti: 1 Kasım 1918 Cuma günü öğleden evvel fevkalâde bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Ben, İzmir'de bulunduğum için acele toplanan bu kongreye yetişememiştim. Ayândan, mebuslardan, İstanbul'da bulunan murahhaslar ile tanınmış eski ittihatçılardan 120 kadar delegenin huzuru ile kongre müzakereye başlamıştı.

Tâlât Paşa, riyaset makamına geçmiş, Cemiyet'in lideri sıfatıyla Balkan Muharebesi'nden beri üzerinde yürünen politikayı, 1914-1918 Cihan Harbi'ne neden ve nasıl girildiğini anlatmıştı. Paşa'nın nutkunu mealen kaydediyorum.[1]

Öteden beri büyük bir Avrupa devleti ile anlaşmak politikası takip ediyorduk. İngilizlerle, Fransızlarla temaslarımızdan ancak menfi netice almıştık.

Bir gün Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa'yı, Halil Bey'i ve beni (Talât Paşa) yalısına çağırdı. Alman elçisinin müsavî şartlarla bir ittifaktan bahsettiğini söyledi, fikirlerimizi sordu.

Memleketin kalkınması, varlığının korunması için böyle bir ittifakın luzümunda her üçümüz birleştik, müspet cevap verdik. Sadrazam Sait Halim Paşa, iş henüz bir yoklama mahiyetinde olduğu için başkalarının bilmemesi lâzım geleceğini söyledi. Müzakerelerine devam etti. Kuvvetli bir devletin, zayıf Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak etmek istemesi yakın bir harbin işaretiydi. Bunu anlamakta gecikmedik. Yalnız harbin umumi olacağını tahmin etmiyorduk. Böyle bir ittifaka girmekle memleketimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağımızı düşünüyorduk. Nihayet Sadrazam Paşa, Almanya ve Avusturya-Macaristan elçileriyle İttifak Antlaşması'nı imzaladı.[2] Nâzırlardan bir kısmına haber verildi.

Az sonra Rusya ile Almanya arasında harp başladı. Bizim de İttifak Antlaşması'na göre, muharebeye girmemiz lâzım geliyordu.

Sadrazam vakit kazanmak için elçileri oyalıyordu. Böylelikle yeni antlaşmanın hükümleri bozulmuş oluyordu. Üstelik her iki tarafın emniyet ve sempatisini kaybediyorduk. Ben ve bazı arkadaşlarım bu hali beğenmiyorduk. Sait Halim Paşa, elçilerin hemen harbe girmemiz için ısrar etmediklerini, yalnız gecikmemizle İttifak'a sadık kalmadığımızı söylediklerini anlattı. Bu sözlerden, onların da taahhütlerinin devam etmeyeceği manasını anlamak lâzım geldiğini ilave etti.

Kabine toplandı. Vaziyeti mütalâa etti. Elçilere Bulgaristan'ın ve Romanya'nın siyasi durumları anlaşılmadan harbe girmemizin bizim olduğu kadar kendilerinin de menfaatlerine uymayacağını anlatmaya karar verdi.

Bir gün yine toplanmıştık. Enver Paşa biraz geç geldi: "Bir oğlumuz oldu," diye söze başladı. *Goeben* (Yavuz) zırhlısı ile *Brieslau* (Midilli) kruvazörünün Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiklerini söyledi. Gemilerin geleceğini kimse bilmiyordu. Bir sürpriz karşısında idik. Sadrazam Paşa ile bazı nâzırlar tarafsızlık kaidesine göre gemilerin 48 saat içinde sularımızdan ayrılmasını veyahut silahlarının alınmasını zaruri görüyorlardı.

Bu sırada Alman elçisi Sadrazam'ı ziyarete geldi. Görüştüler. Elçi, Sadrazam'ın karar halindeki teklifinden hiddetlenmiş, Müttefik sıfatıyla gemiler hakkında böyle bir muamele yapmaya hakkımız olmadığını söylemiş. Halil Bey ile ben elçiyi ayrıca gördük. İşi çıkmazdan kurtarmak için gemilerin bize satılmasını teklif ettik. Bu tedbir ilk defa Halil Bey'in aklına gelmişti. Elçi biraz tereddütten sonra

teklifimizi kabul etti. Gemileri, Hükümet satın aldı, malımızdır. Arada muvazaa yoktur.

Elçi, Bulgaristan'ı kazanmak hakkındaki kararımızı da iyi buldu. Hükümet, Halil Bey ile beni Bulgaristan'a gönderdi. Sofya'ya vardığımızda, Bulgar Başbakanı Radoslavov'u müsait bulduk. Padişah'ın tasdikinden sonra yürürlüğe girmek şartıyla Bulgar İttifak Antlaşması'nı imzaladık.

Bulgarlar da harbe girmek için Romanya'dan emin olmak istiyorlardı. Bükreş'e gittik. Bulgarların arzuların yerine getirmek için Almanya ve Avusturya elçileriyle birlikte çalıştık. Romanya Başbakanı Bratiano'dan sözle teminat aldık. Bulgarlar bunu kâfi görmediler. Yazılı teminat almakta ısrar ettiler.

Biz Romanya'nın, harbin sonuna kadar tarafsızlıkta sebat edeceğine inanmıştık. Çünkü Bratiano, Romanya, hangi tarafla birlikte harbederse diğer tarafın üç gün sonra Bükreş'e gireceğini, memleketin harap olacağını söylüyordu. Biz de bunu, kuvvetli delil sayıyorduk. İstanbul'a döndüğümüzde kat'i bir karara varmak zamanının geldiğini Sadrazam Sait Halim Paşa'ya söyledim. Benimle lâtife etti: "Siz fazla harpçisiniz," dedi.

Hakikatte ben, harpçi değildim. Menfaatlerimize karşı hareket tarzımızı doğru bulmuyordum. Bir müddet daha beklemek için İttifak metnine bir madde ilavesini teklif ettim. Bunu temin etmek için Halil Bey'in askerî bir heyetle Berlin'e gitmesi kararlaştı. Halil Bey yol hazırlığı yaparken Arife günü (29 Ekim 1914) Karadeniz'de Rus Donanması ile Amiral Souchon arasında bir muharabe olduğunu, *Yavuz*'un Rus sahillerini bombardıman ettiğini haber aldık. Bu meseleden Sadrazam son derece müteessir oldu. Ertesi günü muayedeye (Padişah'ın bayramını kutlama törenine) iştirâk etmeyeceğini bir tezkere ile bana bildirdi. Hadiseden hiçbirimizin malûmatı yoktu. Ben de, diğer arkadaşlar gibi, Enver Paşa'nın haberi olduğunu kani idim. Bayram günü Halil Bey'in evindeki toplantımızda Enver Paşa'ya hücum ettim. Paşa, haberi olmadığını yeminle temin etti. Bu vaka üzerine harp bir emrivaki olmuştu. Sadrazam istifa etti. O, bir müddet daha harpten uzak kalmayı istiyor ve bunun mümkün olacağını sanıyordu. Bayramın üçüncü günü, Sadrazam Paşa'nın yalısında Kabine içtima etti -bu arada Sait Halim Paşa istifasını geri almıştı-. Kabine âzâlarının çoğu hemen harbe tutuşmayı muvafık bulmadıklarından, İtilâf Devletleri'yle uzlaşmak istiyorlardı. Bu devletlerin İstanbul'daki elçileri ise bunu kabul etmek için, Alman gemileri ile Alman Askerî Heyeti'nin hudut dışına çıkarılmasını ileri sürüyorlardı. Hükümet buna muktedir değildi.

Bazı arkadaşlar, müttefiklerimiz ısrar ederlerse derhal harbe girmeye taraftar idiler. Ben de aynı kanaatte idim. Rusya'nın, Catherina zamanından beri Türkiye'yi parçalayarak İstanbul'u almak istediği mâlumdur. Son zamanlarda İngiltere, Fransa, Rusya'nın Şark siyasetini tamamiyle tasvib etmişlerdi.[3] Almanya'nın mağlubiyeti halinde siyasi muvazene bozulacağından Rusya'nın senelerden beri beklediği parçalama programını Türkiye aleyhinde tatbik edeceğine en ufak bir şüphem dahi yoktu

Biz harbe girmekle Rusya kuvvetlerinin bir kısmını bağlamış, bu suretle de Almanya'ya büyük yardım etmiş olacaktık. Türkiye'nin var olarak kalmasını, Almanya'nın harbi muvaffakiyetle bitirmesinde buluyordum. Bu sıralarda İtilâf elçilerinden bazıları nâzırlardan birine: "Osmanlı Devleti bîtaraf kaldığı takdirde tamamiyetinin garanti edileceğini" söylemişlerdi. Tarih bu gibi beyanatın kıyme-

* Sun'iyle: Bizzat kendi tarafından yapılmış anlamını ifade eder. / C. B.

tini gösteriyor. Tamamiyeti iki mühim anlaşma ile garanti edilmiş bulunan Devlet-i Osmaniye'nin nasıl mütemadi taarruz ve tecavüzlere uğradığını hepimiz biliriz. Devletlerin, bu vaziyeti devam ettikçe Rusya'nın galebesi ve hakim olması karşısında mevcudiyetimizin muhafazası tasavvur bile olunamazdı.

Sadrazam Paşa da nihayet bir karara varmaya mecburdu. O da harp halini kabul etti. Cavit de (Maliye Nâzırı) beraber olduğu halde dört nâzır istifa ettiler. Harp başladı. Hükümet'in, Fırka'nın bütün gayretleri, Umumi Harbin kazanılması hedefine tevcih edildi. Çanakkale'nin şanlı müdafaası, Irak'da Kûtülamara zaferi, Almanların Batı cephesindeki muvaffakiyetleri ve daha sonra Hindenburg'un Mazuriya (Masuriye) gölleri çevresinde Ruslara galebesi herkesin yüzünü güldürdü.

Çekilen nâzırlar Almanya'nın 'nihaî zaferi' neden şüphe ettikleri için aleyhte rey vermişlerdi. Bütün Osmanlılar galip bir Almanya ve Avusturya'nın yanında Türkiye'nin istiklâlini koruyacağına inanıyorlardı. Rus İhtilâli'nden sonra bu hakikat daha iyi anlaşıldı. Bizim için Almanya'nın harbi kazanması şüphesiz iyiydi. Almanya'nın mağlup olmaması da kâfi görülüyordu. Kimse harbe girildiğinden pişman değildi. Padişah, Veliaht Sultan Vahdeddin, Ayân ve Mebusan Meclisleri, memleketin kurtarılmış olduğuna kani idiler. Fakat harbin bu kadar uzun süreceği kestirilememiştir.

Dört harp yılının iki senesi fedakârlıklarla geçti. Halk canını, malını seve seve verdi. Sivil, asker bütün memurlar şereflerini muhafaza ettiler. Harbin üçüncü ve dördüncü yıllarında yolsuzluk yapanlar oldu. Bunlar da takip edildi, cezalandırıldı. Son zamanlarda harp tâlihi döndü, mağlup olduk. İktidar mevkiini bıraktık. Şimdi de Cemiyet'in Reisliği'nden çekiliyorum. Umumi Merkez âzâları da istifa ettiler. Bundan sonra Fırka'nın mukadderatı kongrenin kararına bağlıdır.

Bu nutuk ile Talât Paşa, Türkiye'de son vazifesini yapmış oldu. Kongrenin bundan sonraki toplantılarında hazır bulunamadı.

MALİYE NÂZIRI CAVİT BEY'İN GÖRÜŞLERİ

Talât Paşa'nın nutkunda Maliye Nâzırı Cavit Bey'in ismi geçmektedir. Cavit Bey, hâtıratında bu meseleye şöyle temas etmiştir:

Sadrazam Sait Halim Paşa, 16 Ekim 1914 Perşembe günü kendisini gelip görmem için telefon etti. Gittiğim zaman yanında Enver ile İbrahim Bey vardı. Sadrazam bir telgraf okudu:

"Rus Donanması iki günden beri bizim manevralarımızı ihlâl ediyormuş. Âhiren de (en sonunda da) ateş açmış. Muhasamat (çarpışma) başlamış."

Sadrazam benden, "Ne diyorsunuz?" diye sordu. Ben cevaben böyle olacağını vaktiyle söylemiş olduğum için, "İlave edecek bir şeyim yoktur," dedim.

İbrahim Bey de düşünüyor, Enver Paşa ise gülüyordu. Yalnız bu gülme, kendisinin sun'iyle bu hareketin yapılmış olduğunda şüphe bırakmıyordu. Biraz sonra Talât geldi. O da göz boyayacak, adam avutacak sözler sarfediyordu. Takip olunan meslek her şeyden bihaber görünmek mesleği. Fakat bunu tamamen yapamıyorlardı.

Daha sonra Cemal Paşa geldi. Sadrazam ona da telgrafı okudu. O da iptida mütehayyir (ilk önce şaşmış) göründü. Sonra malûmatın Enver Paşa'nın verdiği malûmat olup olmadığını sormakla haberdar olduğunu anlattı. Gayet açık bir komedi. Bilmem hangi Rus şehrinden gelmiş bir Rusça telgraf vardı. Bunda Odesa'nın bombardıman edildiğinden bahsediliyordu. Bunun için de, "aslı yok," dediler.

Bu vakanın bugün husule geleceğinden arkadaşların -yani Cemal, Talât ve Enver'in- haberleri vardı kanaatindeyim. Çünkü hiçbir telaş ve heyecan eseri göstermediler. Çare olarak dermeyan ettikleri (ileri sürdükleri) şey gemilerin geri çağırılmasından ibaretti. Sadrazam cereyan eden hal ve vakaların da önceden hazırlanmış olduğu zehabında bulunduğunu anlattı.

Şimdiye kadar kendisinin sürüklenmiş olduğunu, aramızda tefrika (ayrılık) husule getirmemek maksadıyla, her yapılan şeyi kabul ettiğini, fakat bundan sonra böyle hareket etmeyeceğini harp taraftarlarının bir kabine teşkil ederek memleketin idaresini ellerine almaları lâzım geldiğini, kendisinin harp etmeyeceğini söyledi.

Enver, vakadan haberdar olmadığını ve şimdiye kadar da kendiliğinden bir şey yapmadığını söylemekle iktifa etti. Böyle ayrıldık. Memleket, korktuğum felâkete doğru yürüyor, zannederim.[4]

CEMAL PAŞA NE DİYOR

Bahriye Nâzırı Cemal Paşa da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sırada ne gibi bir siyaset takip etmesi lâzım geleceğini, hâtıratında uzun uzun anlatmıştı.[5]

Paşa, İngilizler ve bilhassa Fransızlarla anlaşmak politikasını tecrübe edip ciddi bir mukabele görmeyince, Osmanlı İmparatorluğu'nun 'hasm-ı canı' (can düşmanı) olan Rusların karşısında yalnız kalmamak için Almanlarla birlik olmayı kabul etmişti.

'Karadeniz vakası' hakkında da Bahriye Nâzırı şunları söylemekle yetinmişti:

Amiral Souchon'un Karadeniz'de, düşman donanmasıyla kendi beyninde (arasında), Ekim'in, 29. günü cereyan eden ahvale dair verdiği rapor mucibince en evvel Ruslar tarafından teşebbüs edildiğini kabul etmek mecburiyetinde bulunduğumuz icraat-ı bahriye (deniz tatbikatı) neticesinde Ruslar ve binnetice (netice olarak) İngilizlerle Fransızlar, Hükümet-i Osmaniye'ye ilân-ı harb ettiler.

BOĞAZLAR, RUS ÇARI VE MÜTTEFİKLERİ

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Umumi Harbe girmesinin birinci derecede sebebi: Rus Çarlığı'nın memleketimiz aleyhindeki ezici politikası olmuştu. Talât Paşa'nın ve arkadaşlarının sözlerinden, bu hakikati pek açık olarak anlamaktayız.

Rusların bize karşı durumları da antlaşmalar ve aralarındaki sözleşmelerle açıktı.

Rus Hariciye Nâzırı S. D. Sezonov'dan
M. Paléologue ve Sir George Buchanan'a Muhtıra

Son zamanlarda meydana gelen hâdiseler, İmparator II. Nicolas Hazretleri'ni, İstanbul ve Boğazlar meselesinin kesin olarak ve Rusya'nın yüzyıllar boyunca beslediği asırlık isteklerine uygun şekilde halledilmesi gerektiği düşüncesine sevketmiştir.

İstanbul şehri, Boğaziçi'nin sol kıyısı, Marmara Denizi ve Çanakkale ile Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya Rus İmparatorluğu'na ait bulunmadıkça, her türlü hal sureti yetersiz ve süreksiz olacaktır.

Asya kıyısının Boğaziçi ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nin tâyin edilecek bir noktası arasındaki kısmı, Marmara Adaları, İmroz Adası ve Bozcaada'da, stratejik zaruretler sebebiyle, bu İmparatorluğa dahil olmalıdır.

Fransa ve İngiltere'nin bu bölge ile ilgili özel menfaatleri dikkatle korunacaktır.

İmparatorluk Hükümeti bu düşüncelerin her iki müttefik Hükümet tarafından sempati ile karşılanacağını ümit etmektedir. Bu Hükümetler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka kısımları veya diğer bölgeler üzerindeki tasavvurlarının gerçekleşmesi (kuvveden fiile geçirilmesi) sırasında, İmparatorluk Hükümeti nezdinde aynı sempati ile karşılaşacaklarından emin olabilirler.

18 Şubat / 4 Mart 1915[6]
Sazanov

Tamamiyle tasvip ediyorum.

Çarskoye Selo
19 Şubat 1915[7]

İngiliz ve Fransız Hükümetleri tarafından da uygun görülen bu siyasi vesikayı, metnindeki 'Rusya'nın asırlık isteklerine uygun' fıkrasıyla Çar'ın alttaki "Tamamiyle tasvip ediyorum" şeklindeki iradesini göstermek maksadiyle buraya aldım.

Diğer bir vesikayı da kaydediyorum. Bu da Rusların, Türkiye aleyhindeki kararlarında ısrarlarıyla beraber Meşrutiyet Devri'ndeki bir kısım muhalif partilerin nasıl bir zihniyet içinde çalıştıklarını gösterecektir. Bu vesika da aynen şöyledir:

Bern'deki Rus Elçisi Bacheracht'dan Başvekil ve
Hariciye Vekili Sturmer'e Telgraf

26 Ağustos 1916

No: 510

Mandelstamm size aşağıdaki hususları yazmaklığımı rica ediyor:

Türk Muhalefet Partisi'nin İsviçre'deki üyeleri Kemal Mithat ve Ali (Galip), Fransız ve İngiliz elçilikleriyle, elçiliğimize, 'Jön Türk Hükümeti'ni devirmek tasavvurunu ihtiva eden gizli bir muhtıra tevdi etmişlerdir. Muhalefet Partisi'nin mutlak çoğunluğu tarafından kabul edilmiş olup, Paris'te geçici bir komitenin idaresine verilecektir. Bu İstihbarat Şubesi Cenevre'de çalışacak ve gizli kuryeler

vasıtasıyla devamlı surette Türkiye ile irtibatta bulunacaktır. Ayrıca Selânik'te teşkil edilecek bir şube de bilhassa propaganda işlerini görecektir. Plâanın hedefi Türkiye'de 'Jön Türkler'in boyunduruğundan kurtulmak için fırsat beklediklerі sanılan halk ve ordu arasında bir ayaklanma meydana getirmektir. Bu maksatla İngiltere ve Fransa'da bulunan Türk göçmen ve esirlerinden bir seferî kuvvet teşkili ileri sürülüyor.

Eğer böyle bir çıkartma muvaffak olursa, Türkiye'de Osmanlı Hanedanı'ndan bir prensin başkanlığında geçici bir hükümet kurulacak ve hükümete, muhalefete sempati besleyen bazı belediye başkanları derhal iltihak edeceklerdir. Bu yeni hükümet yerleşip kuvvetlenince, derhal İtilâf Devletleri'yle sulh akdine girişecektir.

Seferî kuvvetin teşkili, muntazam şekilde işleyecek istihbarat ve propaganda cihazlarının kurulması, tabiatıyla, masrafı gerektireceğinden plân kabul edildiği takdirde, muhalefet bu masrafları Müttefikler'e yükleyecektir.

İngiliz ve Fransız elçilikleriyle fikir teatisinde bulunur bulunmaz, onların bu meseleler hakkındaki görüşlerini size bildireceğim. Buna intizaren (bu arada), hiç olmazsa istihbaratın intizamı (iyi yürütülmesi) için muhalefeti kullanmanın faydası üzerine Vekâletin dikkat nazarını hürmetle celbetmeyi vazife bilmekteyim.

Bir müddetten beri Türk Hükümeti'nin, Türkiye'den İsviçre'ye hususi şahısların seyahatlerini çok sıkı bir kontrole tâbi tutması, Türkiye'de olup bitenler hakkında malûmat elde edilmesini son derece güçleştirmiştir. Bu itibarla İsviçre'den Türkiye'ye gizli ajanlar gönderilmek için elçilik emrine bir an evvel tahsisat verilmesini istirham etmekteyim.

Bu telgrafın aslının altına II. Nicolas kendi el yazısıyla şöyle işaret etmiştir:

Türkiye'yi bertaraf etmek lâzımdır. Herhalde artık Türkiye'nin yeri Avrupa'da değildir. Bu itibarla Muhalefet Partisi ile münasebette bulunmamalıyız.

Çarskoye Selo
20 Ağustos 1916[8]

MUSTAFA KEMAL, BİRİNCİ CİHAN HARBİ'NE GİRMEMİZİ İSTEMİYORDU, GÖRÜŞLERİ

Mustafa Kemal Sofya'da ateşemiliter iken, 1914-1918 Harbi'ne girmemek için siyasi dostlarını ikaza çalışmıştı. Bize, hususi sohbetlerimizde bunu anlatırdı.

Ayrıca Sofya'dan bu yolda yazdığı mektuplardan birisini de, yaveri (daha sonra milletvekili olan) Salih Bozok'ta görmüş, okumuştum. Diğeri de Dr. Tevfik Rüştü Aras'a yazdığı mektuptur. Doktordan bu mektup hakkında bilgi rica ettim. Bu sırada İstanbul'daki siyasi havayı da anlatan aşağıdaki değerli malûmatı verdi. Aynen kaydediyorum:

Aziz Kardeşim Celâl Bayar,

Mustafa Kemal'in Birinci Cihan Harbi'ne iştirakimiz için ne düşündüğü hakkındaki bilgimi sordunuz. İyi bir tesadüf, bu hususta beni tamamiyle aydınlatmış olduğu için sorunuza açık cevap verebileceğim:

Mustafa Kemal ile öteden beri çok sıkı münasebette bulunduğumu bilirsiniz. Sofya'ya ataşemiliter olarak gidereken de teşyide bulunmuştum. Alıştığım tatlı sohbetinden hayli sürecek olan mahrumluğumu biraz gidermek için zaman zaman bana mektup yazmasını hususiyle mühim hâdiselerde düşünüşlerini bildirmesini rica etmiştim.

Birinci Cihan Muharebesi patlayınca Mustafa Kemal'den bir mektup almayı sabırsızlıkla bekliyordum.

İstanbul'da çıkan gazeteler Alman ordusunun yıldırım suratiyle Paris üzerine yürüdüklerini büyük başlıklar altında ilân ediyorlardı. Balkan muharebelerinden çok yorgun çıkan milletimizin bu bâdireye karışmasını gönlüm asla istemiyordu. Muharebenin gazetelerden öğrendiğim vesilelerine bakarak bunların arasında bizi ilgilendirecek hiçbir sebep bulamıyordum. Ordumuzu yeni tensika başlamıştık. Memleketimizde bir Sıhhiye Müdüriyet-i umumiyesi henüz yeni kurulmuştu. Sanayileşmeye daha adım atmamıştık. Memleketin her yanı imar ve huzur istiyordu. Fetihlere değil, refah ve terakkiye hasretimiz vardı. Tuna boylarından çekile çekile Edirne surları ardına gelişimizin sebepleri sadece harp talihinin artık bize küsmüş olmasından değil, terakki yolunda pek geride kaldığımızdan ileri geldiğini açıkça biliyorduk. İşte bu sırada Mustafa Kemal'den basit bir mektup beklerken, yazılı bir kâğıt paketi aldım.

Bu paket, 17 sahifelik mektuptu. Bu mektubunda Mustafa Kemal, Bulgar Hükümeti'nin takip edegeldiği siyasetin içyüzünden bahse başlayarak Halil Bey'in (Halil Menteş) Sofya ziyaretini ve aldığı cevapları etrafıyla anlatıyor, muhtelif devletlerin muhtemel kuvvet ve siyasetlerine temas ediyordu. Bu arada Fransa'nın başlıca asker yığınaklarının güneyde olduğunu söylüyor, iki cephede harp etmek mecburiyetinde kalan Almanya'nın muvaffak olabilmesinden hakkıyla şüphe ediyordu. Esas olarak memleketimizin bu Cihan Muharebesi'nden uzak kalmasını tavsiye ediyor ve benden, tanıdıklarım nezdinde elimden geldiği kadar bu muharebeye karışmamızın önünü almak için çalışmaklığımı istiyordu. Mektubunu, bir evde beraber yaşadığımız Doktor Nazım'a okudum. Ve kendisinden bu mektuptaki mütalâalardan Talât bey'e malûmat vermesini rica ettim.

Mektubu baştan sona kadar okuyunca Doktor Nazım da bu muharebeye karışmak için acele edilmemesi mütalâasında bulundu. Ve ertesi akşam bana, Talât Bey'in ve Merkez-i Umumi âzâlarının da bu mütalâada olduklarını teşbir etti (müjdeledi).

Amiral Souchon, zırhlısıyla İstanbul'a gelmişti. Bu Alman amiralinin bir marifet yapması ihtimali üzerinde konuştuğum vakit, bu hususta Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın dikkatini çektiklerini söyledi. Bir türlü müsterih olamıyordum. Matbuatımız ballandıra ballandıra Alman muvaffakiyetlerini neşrediyordu. Milletimizin gönlünde de Balkan Harbi'nin intikamı yaşıyordu. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa sefaretlerinin hiçbir faaliyeti göze çarpmıyordu. Yalnız Fransa Büyükelçiliği, Kırım Muharebesi'nde ölenlerin ziyareti için kabristanda bir toplantı tertip etti. Ben de davet edilmiştim. Orada Fransız sefirinden sonra söz alan Bel-

çika sefirinin her yanından hüzün sızan haliyle, "Bundan sonra sözün topa kaldığını" ifade eden nutkunu teessürle dinledim.

Memleketimize nisbetle uzakta geçmekte olan harbin fecaatini bu sözleri dinlerken yakından görüyor gibi oluyordum.

Mustafa Kemal'in mektubunu birçok dostlarıma okudum. Harp mıntıkası henüz hayli uzakta olmasına rağmen seferberlik ilan edilmiş olması endişesiz karşılanamazdı. Fakat bizim seferberlik için Avrupa memleketlerine nisbetle çok zamana muhtaç olduğumuzu düşünerek bunu bir ihtiyat tedbiri olarak telâkki ediyordum. Hususiyle gizli tutulmasına rağmen Almanya ile ittifakın imza edildiğini biliyorduk. Fakat bu ittifakın bizi derhal muharebeye sürüklemediği izah ediliyordu. O günlerde tesadüf ettiğim bir iki nâzırımızdan da bu tefsiri öğrenmiştim. Kâh endişe, Kâh sükûn, içinde hadiselerin inkişafını beklerken, Kurban Bayramı sabahı İttihat ve Terakki Umumi Merkezi'nin Umumi Kâtibi Mebus Mithat Şükrü Bey, erkenden, bacanağım Doktor Nazım'ı tebrike gelmişti.

Mithat Bey'in ilk sözlerinden Karadeniz'de bir gün evvel geçmiş olan dehşetli hâdiseleri öğrendim. Artık muharebeye girmemiz kaçınılmaz bir hal almıştı.

Doktor Nazım, Mithat Şükrü Bey ile konuşmasında Talât Bey'in her halde bu harbin önünü almak için mümkün olan her şeyi yapacağını ümit ettiğini söyledi. Ertesi günü birkaç nâzırımızın bu yüzden istifa ettiği öğrenildi.

Bu ümit ve teselliler de çok sürmedi, 48 saat içinde gördük ve öğrendik ki, bizim teşebbüsümüzle muharebeye katılmıştık.

Halbuki Birinci Cihan Harbi'ne karışmamızı, hele Mustafa Kemal hiç istememişti.

Mütareke hailesinde birçok evrakım gibi bu mektubu da zayi ettim (kaybettim). Yalnız Mustafa Kemal'in bu mektubundaki mütalâaların neticesini hülâsa eden son sahifelerini Mütareke zamanında gazetelerde yazı yazan bir tanıdığım neşrettirmek için benden almıştı. Bir daha iade etmedi. Diğer sahifelerinin de tevkif edildiğim sırada başka kâğıtlarımla birlikte ateşe atıldığını sonradan öğrendim. Fakat bu mektubun esaslı noktalarını bu yazıda işaret ettiğim gibi tamamiyle hatırlıyorum.

Mustafa Kemal, bütün bu anlattıklarımdan başka harp aleyhtarı olduğunu kendisi de şu açık sözleriyle ifade etmişti:

Osmanlı ordusunda hemen seferberlik yapılması dahi tetkike şayan bir mesele iken, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de hâlâ nasıl cereyan etmiş olduğunu öğrenemediğim bu hâdise üzerine harbe girdiğinden müşteki idim. O zaman şikâyetlerim herkesçe nâbemevsim (mevsimsiz) telâkki olunmuştu. Çünkü, ben yalnız müşteki olduğumu (şikâyetçi olduğumu) söylemiyordum. Almanlar ve Almanlarla beraber bulunanlar mağlûp olacaklardır diyordum.[9]

Mustafa Kemal harp başlayınca pasif bir vazife olan Sofya Ateşemiliterliği'nde kalmak istemedi.

Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya bu fikrini bildirdi. Tekirdağ'da kurulmakta olan yeni bir tümenin kumandanlığına tayin olundu (2 Şubat 1915).

Fikir ayrılığını bir tarafa bırakarak yeni vazifesine hararetle sarıldı.

Bu sırada Refik Koraltan (Büyük Millet Meclisi Reisi), savcı olarak Gelibolu'da bulunuyor, ordunun geri hizmetlerine yardım ediyordu. Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'e rastladı.

Koraltan, genç kumandanın geniş bilgisine güvenerek şu suali sordu:

– İtilâf Devletleri aleyhine niçin harbe girdik?

Genç subay karşısındakini şimşek gibi çakan parlak gözleriyle süzdükten, sual sahibinin iyi niyetini kavradıktan sonra cevap verdi:

– Bırak çocuğum. Artık vazife başlamıştır.

Evet, Türkiye için harp bir 'emrivâki' olunca millî vazife başlamıştı. Vatanın imdadına koşmak lâzımdı. O da böyle yaptı. Çanakkale ve bulunduğu bütün harp sahalarındaki başarılarıyla askeri dehasının mümtaz örneklerini verdi; milletin takdirini kazandı.

TECEDDÜT FIRKASI

Kongre, muvakkat reisliğine İsmail Canbulat Bey'i seçmişti. O sırada İstanbul murahhası Kemal, kâtiplerden Ferit Hamal ve arkadaşlarının kongrenin toplanmasını, Cemiyetin anatüzüğüne uygun bulmadıklarından protesto ile müzakere salonuna terkettikleri görüldü.

Bu zümre İttihat ve Terakki'ye ilişilmemesi amacını güdüyordu.

Kongrenin ikinci oturumunda mütalâa ve fikirler iki nokta üzerinde toplanmıştı.

1- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Meşrutiyet'i tesis ettikten sonra devamına lüzum kalmamıştır, tamamen lağvedilmelidir.

2- İttihat ve Terakki'nin teşkilâtını vatanın hayrına kullanmak lâzımdır; Parti, yeni ve modern bir şekilde devam etmelidir.

İkinci mütalâa üzerinde ekseriyet hasıl oldu. Delegeler arasında, 'İnkılâbın kamaştırdığı gözlere, kutsî bir varlık halinde görülmüş kimselerin, partinin başında bulunmalarından doğan mahzurlara' işaretle yeni partinin bir 'fikir ve kanaat' partisi olmasını isteyenler de bulundu.

Âzâların birçoğu muhafazakârlık, liberallik, Avrupalılaşmak ve millîleşmekten bahsettiler. Kongrede ileri sürülen fikirlere göre, partinin esaslarını tespit etmek vazifesiyle bir encümen seçildi. Ertesi günü üçüncü ve son toplantısında kongre, bu encümenin teklifini olduğu gibi -tadilsiz- kabul etti, İttihat ve Terakki bütün hukuk ve vecibeleriyle yeni partiye devredildi. Kongre, yeni partinin idare heyetini seçtikten sonra dağıldı.[10]

İttihat ve Terakki mensuplarının Teceddüt Partisi namı altında bu, ilk ve son toplantısı olmuştu. Teceddüt Partisi, bu şekilde ve bu suretle kurulmuş, daha doğuşunda hayatından şüphe edilen bir çocuk gibi dünyaya gelmiş ve ufak bir sadme ile yıkılıp gitmiştir.

İTTİHAT VE TERAKKİ İLERİ GELENLERİNİN MEMLEKET DIŞINA ÇIKIŞLARI

Her tarafta harp mesullerine karşı şiddetli bir infial uyanmıştı. Galip İtilâf Devletleri, İttihat ve Terakki erkânından ve nâzırlardan bazılarını harpten ve harp zamanındaki Rum ve Ermeni tehcirlerinden şahsen mesul tuttuklarını ilân etmişlerdi. Bu itibarla, Talât Paşa ve arkadaşlarının memlekette kalmaları düşünülecek bir mesele halindeydi.

Talât Paşa ve arkadaşları, memleketi terketmek niyetinde değillerdi. Hattâ bazıları buhranlı zamanlarda gizlenmek için yerlerini bile hazırlamışlardı.

Talât Paşa, saklanmayı da muvafık bulmuyor, "Mukadder olan akıbete katlanıyoruz," diyordu. Kemal Bey –İstanbul murahhası– Paşa'yı yalnızca gördü: İtilâf Devletleri'nin memleketi işgal edeceklerini veya nüfuzları altına alacaklarını, memlekette kalırlarsa tehcire uğrayan unsurların karışıklık çıkarmasına sebep olacaklarını, hakaret göreceklerini anlattı.

Talât Paşa, siyasi hayatının hesabını vermek için kalmakta ısrar etti.

Kemal Bey'in fikrine göre hesap vermek için kapı her zaman açıktı. Müsait zamanı beklemek lâzımdı. İleride bir gün, liderin şahsına da ihtiyaç olabilirdi. Gitmelerini herkesin bilmesi, kendileri ve geride kalan arkadaşları için daha hayırlı olacaktı. Kemal Bey, Talât Paşa'ya fikirlerini kabul ettirdi. Ayrıca Enver Paşa'yı da görerek kandırdı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Merkezi, âzâlarından bazılarının iştirâkiyle toplandı: Talât Paşa, Enver Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir Beylerin memleket dışına çıkmalarına ekseriyetle karar verdi. Nereye gitmeleri lâzımdı? Memleketten ayrılacak olanlar bunun tâyininde ittifak edemediler.

Talât Paşa, Berlin'e gitmek istiyordu. Enver Paşa, Adapazarı civarında bir müddet kaldıktan sonra hazırladığı çete ile Kafkasya'ya geçmek arzusundaydı. Eski Başkumandan Vekili, Kemal Bey ile görüştükten sonra diğer arkadaşlarıyla beraber yolculuk etmeye razı olmuştu. Fakat Kafkasya'da kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasındaki kuvvetleri ele alarak çalışmaktan vazgeçmiş değildi.

Kafkasya'da iki tümenimiz vardı. Son zamanlarda Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarına silah dağıtılmıştı. Enver Paşa, Kafkasyalı gönüllülerle tümenlerimizi kuvvetlendirdikten sonra Ermenistan'ı ezmeyi, İtilâf Devletleri'nin kolaylıkla yetişemeyeceği bir yerde, meselâ Kars'ta muvakkat bir hükümet kurmayı tasarlamıştı. Maksadına erince, burada duracak, siyasi durumun inkişafını bekleyecekti.

Talât Paşa ayrı fikirdeydi: "Gayretlerimizden beklediğimiz neticeyi alamadık, mağlûp olduk. Bundan sonra, memleketin istikbaliyle uğraşmayı diğer evlâtlarına bırakmalıyız," diyordu.

Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Umumi Merkez Âzâsından Dr. Na-

zım, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rusuhi, eski valilerden Azmi ve Bedri Beyler, bu sekiz talihsiz yolcu, kongrenin toplandığı günün gecesi (1/2 Kasım 1918) karanlıklar içinde vatanlarından uzaklaştılar. Bindikleri Alman torpidosu kendilerini Sivastopol'a götürdü.

Enver Paşa, Kırım'ın Bahçesaray'ında arkadaşlarından ayrıldı. Kafkasya'ya gidecekti. Diğerleri Kayser'in ihtilâl içinde bıraktığı Berlin'e vardılar.

Hâdise, paşaların Sadrazam'a yolladıkları mektuplardan öğrenildi [11].

Enver Paşa'nın mektubu İtilâf Devletleri'nin dikkatini çekmişti. Paşa'nın mektubunda:

Faydalı bir surette iş göreceğimi ümit ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve mevcudiyetimi iyiliğine vakfeylediğim memleketimde kalarak dinime, milletime, Padişahıma hizmet edememekten mütevellit teessürüm pek büyüktür. Fakat Kafkasya'da bir İslâm istiklâlinin husul bulmasına (meydana gelmesine) yardım edebilmek ümidi, teessürümü biraz tadil ediyor,

şeklinde bir fıkra mevcuttu. Zamanından evvel, belki teessür saikasiyle olacak, yapılan bu ifşaat, İstanbul'daki İtilâf Devletleri mümessillerini harekete getirmişti. Hükümet'i, 'Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu tazyik ediyorlardı. Bilhassa İngiliz General dids bu işin peşindeydi. Kafkas ordusunun bir an evvel geri çekilmesini sağlamaya çalışıyordu.[12]

BÖLÜM 7

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İLK KURULUŞ DEVRİ VE GAYESİ

Burada, Meşrutiyet'in başlı başına bir tarih safhası olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve onun umdelerinden Cumhuriyet'in genç nesline kısaca bahsetmeyi faydalı addetmekteyim. Daha sonra, Meşrutiyet Devri'nden kurulmuş olan partilere de temas edeceğim. Bu arada, millî birliğimizi parçalamak istieyen bazı unsurların ayırıcı faaliyetleri hakkında malûmat vermeye çalışacağım. Şunu söyleyeyim ki, maksadımız bunların tarihini yazmak değildir. Sadece ana hatları üzerinde bilgi vermekten ibarettir. Çünkü bu yakın mazinin tarihi hadiseleri bilinmedikçe, esas mevzumuz olan 'Millî Mücadele' ve kayıtsız şartsız millî hâkimiyete dayanan Cumhuriyet rejiminin, ne gibi şartlar içinde filizlenip hayat bulunduğunu anlamak güç olur.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1906 yılında kurulmuştur. Türkiye'deki teşkilâtı, gizli ve tamamen bir ihtilâl komitesi halindeydi. Maksadını silah kuvvetiyle elde etmek azmindeydi. Yalnız Avrupa'da bulunan İttihatçıların şahısları malûmdu. Bunlar açıktan açığa faaliyette bulunuyorlardı.

Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları, Paris'te *Meşveret* ve *Şûra-yı Ümmet* gibi gazetelerle Sultan II. Abdülhamid'in istibdadı aleyhinde mücadele ediyorlardı.

Cemiyet, Namık Kemal edebiyatının ışığı altında 'Genç Osmanlılar'ın yolunu takip ediyordu. Avrupalılar, Cemiyet mensuplarına Jön Türkler (Jeunes Turces) ismini vermişlerdi. Cemiyetin esas maksadı; 1293 (1876) Kanun-ı Esâsîsi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını ve bu suretle millî ira-

deyi temsil eden Osmanlı Meclis'i Mebusanı'nın açılmasını temin etmekti.

Malûmdur ki ilk Osmanlı Kanun-ı Esâsî'si, 1876 tarihinde, Mithat Paşa'nın Bâbıâlî'de okuduğu bir 'Hatt-ı Hümayun' ile millete takdim olunmuştu. Paşa, bu vesile ile söylediği nutukta, "Hürriyet, musavat ve uhuvvet (kardeşlik) devresini açan bu yeni kanun ile memlekette medeniyetin galebesi temin olunacaktır,"[1] demişti.

Osmanlı Meclisi Mebusanı'da, 19 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe merasim salonunda Abdülhamid'in uzunca bir nutku ile açılmış, bir müddet sonra yine aynı zâtın arzusu ve iradesiyle tam 31 sene kapalı kalmıştı.

Bu müddet zarfında Meclis-i Mebusan'dan, Kanun-ı Esâsî'den, millet hâkimiyetinden ve hürriyet mefhumlarından bahsetmek, en büyük siyasi bir suç olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda hâkim olan ana fikre göre, Kanun-ı Esâsî iade edilir, Meclis açılır, millet iradesi yürürse memleket muntazam bir idareye, vatandaşlar hak ve hürriyetlerine kavuşacak, 'Osmanlılığı' teşkil eden muhtelif milletlerin birlik ve dostluk içinde yaşamaları sağlanacak, bu sayede vatan kurtulacak, vatandaşlar refaha erişecekti.[2]

1908 yılının Mayıs ayında –Rusya'dan maada– büyük devletlerin Makedonya'daki siyasi memurlarına verilmiş olan bir beyannamede, Cemiyet'in maksadı şöyle ifade edilmişti:

> Gerek makedonya'dan olsun, gerek Osmanlı memleketinin diğer yerlerinde bulunsun Osmanlılar, mezhep, cins farkı olmaksızın kardeştirler. Memleketin yüksek ve müşterek menfaatleri karşısında ne Hıristiyan vardır ne Müslüman... Osmanlıdan başka bir şey yoktur. Hepsinin de menfaatleri, emelleri ve kaderleri hep müşterek ve aynıdır. Binaenaleyh bütün gayretlerimizi uğruna vakf ve hasrettiğimiz programımız, Osmanlı namı altında vatanın bütün evlatlarının ittihadından ibarettir. Maksadımız da, Padişah'ın zulüm ve istibdadından kurtularak hürriyet, terakki ve medeniyet nimetlerine nail olmaktadır.[3]

İttihat ve Terakki Cemiyeti gaye edindiği bu esasları elde etmek için her meslekten seçtiği, aydın ve vatansever elemanlarla işe koyuldu. Bu gizli Cemiyet'in siyasi partilere nazaran teşkilât ve icraat bakımından başlıca özellikleri şunlardı:

1- Tahlif Heyetleri (yemin ettiren heyetler)

2- Fedai Şubeleri.

3- Usûl-i Muhakemat ve Mücâzat Faslı (yargılama ve cezalandırma bölümü)

TAHLİF HEYETLERİ

Bir reis, iki âzâdan mürekkepti. Vazifesi, Cemiyet'e alınan kimselere yemin ettirmekti.

Yeminden evvel tesirli bir nutuk söylenir, vatanın zaafa uğramasının

maddi ve manevi delilleri anlatılır, evvelce hazırlanmış ve Merkez tarafından tasvip edilmiş yemin sureti okunur, Cemiyet'e kabul olunan şahsa harfiyen tekrar ettirilirdi. Yemin aşağıya aynen aldığım madde hükümlerine göre yapılırdı.

Madde 27 – Cemiyet'in sırlarını ve Cemiyet mensuplarından –tesadüfen öğrenilenlerden– hiçbirini ismini en şiddetli işkencelere uğrasa dahi açığa vurmuyacağına o Osmanlı devleti'nin Kanun-ı Esâsî hükümleri dairesinde hâkimiyet hakkı en büyük evlada geçmek üzere Osmanlı Hanedanı'nda kalması ve bütün Osmanlıların cins ve mezhep farkı gözetmeksizin saadet ve hürriyete erişmesi için ömrünün sonuna kadar çalışacağına ve felakete uğrayan Cemiyet âzâlarına ve ailelerine yardım edeceğine ve Cemiyet'in kararlarını tamamıyla yerine getireceğine ve eğer ihaneti meydana çıkarsa idam cezasına razı olduğuna dair din, vicdan ve namusuna ve Cenabı Hakk'ın yüce adına, bir elini inandığı dinin mukaddes kitabı ve diğer elini bir hançerle tabanca üzerine koyduğu ve gözleri kapalı olduğu halde söz verdirilecek ve yemin ettirilecektir.

Bu yemini yaptıran heyetler gizli tutulur, şahısları ve hüviyetleri bilinmezdi. Hepsi de törende, yemin eden şahıs tarafından tanınmayacak şekilde kapalı elbise giyerlerdi.

Fedai Şubeleri

Madde 48 – Cemiyet'e giren herkes, bütün üyeler, gerektiği zaman 'mukaddes maksat' uğruna hayatını fedaya mecburdur. Ancak 'icraat-ı hususiye' için fedai yazılmak isteyenler mensup oldukları şubenin rehberi vasıtasıyla ve vicdani arzu ile İdare Heyeti'ne müracaat etmelidir.

Madde 49 – İdare Heyeti fedai yazılanlardan ibaret olmak üzere ayrıca Fedai Bölükleri teşkil eder, 'icraat-ı hususiye' ve Cemiyet'in zabıta vazifesini bu fedakârlara bırakacaktır.

Madde 50 – Merkez Heyeti'nin kararıyla yapılması lâzım gelen fedakârlığa bir kişinin gücü yeter görülürse, Fedai şubesinden biri kura ile vazifelendirilir ve yapılacak iş birden ziyade şahıslara lüzum gösterdiği takdirde Fedai Şubesi'nce icra olunur.

Vazifesini yapmayan fedailer hakkında tüzüğün 53. maddesi tatbik edilirdi. Bu maddeye göre:

Fedai olan bir ferdin veya bir şubenin vazifesinde tekâsülü halinde (gereken ilgiyi göstermediği halde) hakkında 'Heyet-i Hâkime'ce verilecek karar, nihayet 24 saat zarfında Heyet-i İdare'ce tâyin olunacak vasıtalarla icra olunur.

Madde 54 – Verilen vazifelere zamanında yapmayanların, kayıtsızlığı görülenler hakkındaki şiddetli muameleye uğramaması için bu gibilerin İdare Heyeti'nden –sebep gösterilmek şartıyla– yeni bir müddet istemeleri, lâzım gelir.

Okuduğumuz bu maddeler icraat hakkında bize sarih bilgi vermektedir.

USÛL-İ MUHAKEMAT VE MÜCÂZAT FASLI

Cemiyet vazife uğrunda hayatını feda edenlerin yardımına muhtaç evlât ve ailesine bakmayı, namlarının daima hürmetle anılmasını sağlamayı üzerine almıştı. Cemiyet içinde âzâ olarak ve dışında herhangi bir şekilde maksat aleyhinde suç işleyenleri muhakeme etmek için Merkez Heyetleri hâkim sıfatını alırlar, kararlarını verirlerdi.

Üç türlü suç vardı:

1- Kabahat
2- Cünha
3- Cinayet

Cinayetle mahkûm olanlar idam edilirdi.

Cinayet mahkûmlarının ilâmı, Umumi Merkez'ce tasdik olunduktan sonra kesinleşirdi. Şu kadar ki: Kararın icrası geciktiği takdirde Cemiyet'e zarar geleceği anlaşılırsa maddi ve manevi mesuliyeti üzerine almak şartıyla Merkez Heyetleri de ilâmın hükmünü yerine getirebilirlerdi. Yani idam ederlerdi.

Cinayet sayılan suçlar şunlardı:

1- Cemiyet'in sırlarını veya fertlerden birinin veya birkaçının isimlerini suiniyet, vehim ve korku sebebiyle ifşa etmek veya Hükümet'e haber vermek.

2- Cemiyet'in mevcudiyetini tehlikeye sokacak veya maksadını geri bıraktıracak şeyleri hiyanet kastıyla yapmak.

3- Cemiyet'in maksadının yerine getirilmesi için yasaya göre, verilen vazifeleri yapmaktan -makul bir sebep olmadan- çekinmek.

4- Her ne kast ve niyetle olursa olsun Cemiyet'e dahil olmayan bir veya birkaç şahsın Cemiyet'in vücudunu ve mensuplarını keşif maksadıyla açık veya kapalı takibatta bulunarak 'Cemiyet'in âmâli mukaddese-i vatanperveranesini' akim bırakmaya çalışmak, Devlet memurları tarafından Cemiyet âzâlarına eza ve işkence yapılmak, sorgu sırasında şiddetli tazyikte bulunmak, zalimlere yaranmak maksadıyla hakikatten ayrılmak, verilen cezalarda vicdana aykırı ifratlara varılmak gibi Cemiyet'in manevi şahsiyetine veya efradına karşı irtikâp olunan hareket.

Madde 61- Cemiyet âzâsının vücutları kıymetli ve 'mukaddes' sayıldığından, şahsı için felâket hissedenlerin hemen Merkez Heyeti'ne haber vermeleri lâzım gelir.

Bu madde hükmüne göre, kendisini tehlike içinde görenler himaye olunurdu. Hükümetçe takip olunanlar emin yerlerde saklanırlardı.

Cemiyet içinde tam bir eşitlik hayatı yaşanırdı.

Madde 62 - Vazife dışında Umumi Merkez Heyeti âzâsıyla en son Cemiyet'e giren bir kimse arasında hiçbir fark yoktur.[4]

Yasanın, -kısaca anlattığımız şekilde- düzenlenmesinde hükümlerin

yerine getirilmesinde birinci derecede âmil olan, Selânik'te Posta ve Telgraf İdaresi Başkâtibi ve Cemiyet'in Umumi Merkez Âzâsından Talât Bey'di.[5] İttihat ve Terakki Cemiyeti bu suretle çalışır ve gayesini telkin ederken İstibdât Hükümeti'nin her alanda kendini gösteren aczi, zavallılığı, Hükümet dairelerinde rüşvetin çoğalması, memleket aydınlarının serseri hafiye güruhunun takibine uğraması, İstibdat aleyhine umumi nefretin artmasına sebep oldu. Bu haller de Cemiyet'in kolaylıkla yayılmasına, kökleşmesine yardım etti.

REVAL MÜLÂKATI ÜZERİNE CEMİYET TEŞKİLATI'NIN GENİŞLEMESİ VE FAALİYETE GEÇMESİ

Bu sırada, 'Düvel-i Muazzama' denilen Avrupa büyük devletlerinin, başta Rusya ve İngiltere olduğu halde Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak teşebbüsleri yeniden canlanmıştı.

6 haziran 1908'de Reval (Estonya'da) şehrinde, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus İmparatoru II. Nicolas arasında bir mülâkat vukua geldi. Bu hadise, halk arasında şiddetli heyecan uyandırdı. Hükümet, evvelce büyük devletlerin ıslahat namı altında Makedonya işlerine müdahalesini kabul etmişti. Bu emperyalist devletlerin ıslahat projesini daha ileri götürmüş olmaları, Rumeli'deki üç vilayetimizi elimizden alacakları endişesini yarattı. Cemiyet, halkın bu millî heyecanından faydalanmayı bildi. teşkilatını genişletti. Tehlikeyi önlemek için ihtilâl hareketini hızlandırdı. Bunun üzerine Abdülhamid, liyakatine güvendiği 'hafiyelerini' Rumeli'ye gönderdi. Parlayan hürriyet nurunu söndürmek istiyordu. Cemiyet'in de hayatını, gayesini korumak için sert tedbirler alması lâzımdı. O da, hemen mukabil taarruza geçti. İstibdadın 'hafiyeleri, hürriyet fedailerinin kurşunlarıyla ya canlarını verdiler veya geldikleri yere can atıp döndüler. Artık kat'i netice almak zamanı gelmişti.

Cemiyet'in, silâhlı müfrezeleri –çeteler– halkı alenen kıyama davet etmeye, istibdat elemanlarını tepelemeye başladılar. Resne'de Kolağası (Önyüzbaşı) Niyazi Bey, maiyetindeki er ve gönüllülerle dağa çıktı. Abdülhamid idaresine karşı isyan etti. Abdülhamid, bu defa askerî tedbire başvurdu. Şiddetli hareketleriyle tanınmış sadık adamlarından Birinci Ferik (Orgeneral) Şemsi Paşa'yı, ayaklanmayı bastırmaya memur etti.

Paşa, hazırladıklarını tamamladıktan sonra Manastır'a geldi. Buradan, hürriyet mücahitleri üzerine saldıracaktı. Velinimeti Abdülhamid'e son raporunu arzetmek üzere telgrafhaneye girdi; hazır olduğunu, âsileri 'sâye-i Şâhânede' şiddetle tedib edeceğini [haddini bildireceğini] temin etti. Kalabalık silahşörleriyle telgrafhaneden ayrılırken halk arasından sıyrılan genç bir subayın hücumuna uğradı. Bu genç subay, Cemiyet'in fedailerinden Teğmen Atıf'tı.[6] Bu hürriyet kahramanı, soğukkanlılıkla revolverini çekti, istibdadın kudretli elemanı üzerine ateş etti.

Paşa, "Beni bir zabit vurdu," diyebildi. Ölmüştü. Genç fedai, bu vakadan şiddetli heyecana kapılan silahşörlerin kurşunlarıyla ayağından yaralandı. Buna rağmen mahalle aralarına saptı. İdeal arkadaşı Teğmen Mahmut Bey'in[7] evine sığındı. Burada ilk tedavisi yapıldı. Şahsı Cemiyet tarafından emniyet altına alındı.

Bu vakadan sonra Yıldız Sarayı'nın ümidi, Müşir (Mareşal) Osman Paşa'nın üzerinde toplanmıştır. Paşa, Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlisi âzâsından Tatar Osman Paşa namıyla şöhret bulmuş bir askerdi. 'Manastır ve Havalisi Fevkalâde Kumandanı' sıfat ve salâhiyetiyle bu bölgeye gönderilmiş, emrine İzmir ve civarı Redif kuvvetleri verilmişti. Vazifesi: Hürriyet cereyanını önlemek, taraftarlarını ateş ve kan içinde boğmaktı. Yeni kumandan, zekâ, tecrübe ve liyakatıyla, öldürülen Şemsi Paşa'dan daha tehlikeliydi.

Cemiyet'in bu tehlikeyi de bertaraf etmesi lâzım geliyordu. Uhri Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri[8] ve Resne Kuvvetleri Kumandanı Niyazi Beyler[9] Manastır'da Osman Paşa'nın oturduğu evi sardılar. "Bir müddet Cemiyet'in misafiri olmak üzere," Resne'ye götürdüler. Manastır Valisi Hıfzı, 23 temmuz 1908 tarihli telgrafla durumu Padişah'a bildirmişti:

Padişah Hazretleri'nin Huzuruna ve Sadaret Makamına

Bu gece Önyüzbaşı Eyüp ve Niyazi Efendilerin kumandaları altında ahâli ve askerlerden meydana gelmiş olan iki bin kadar silahlı bir kuvvetin Manastır'a gelip bendenizin ve daha bazı ümerânın (büyük rütbeli subayların) oturdukları yerleri kuşatmış, saat altı buçukta da sekiz yüz kişi Müşir Paşa Hazretleri'nin oturdukları evi sararak ve Paşa'nın muhafazasına mahsus olan askerî kıtanın silahlarını toplayarak Paşa Hazretleri'ni kaldırıp götürmüş ve manastır askerî kuvvetlerinin hepsi ve ahâliden de üç bin beş yüz kişinin onlara katılmış olduğunu bilgi edinilmek üzere arzederim.

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908)
Vali
Hıfzı[10]

Osman Paşa evinden kaldırılmak istenildiği sırada, Eyüp Sabri Bey, kendisine Cemiyet'in bir mektubunu vermişti. Bu mektupta:

Paşa'nın askerî meziyetleri övüldükten, hayatına ilişilmeyeceği temin olunduktan sonra, İstibdat Rejimi yerine şimdiki Hükümdar Abdülhamid başta kalmak üzere Meşrutî bir idarenin kurulmasından bahsedilmekte idi.

Bununla Padişah'ın şahsına ve tahtına ilişilmeyeceği anlatılmak isteniyordu. Diğer taraftan Enver Bey (Enver Paşa), Tikveş bölgesinde harekette bulunuyordu. Telgrafla Yıldız Sarayı tazyik olunuyordu. Sultan Abdülhamid'e çekilen telgraflardan biri de şöyledir:

Padişah Hazretleri'nin Huzuruna

Çoktan beri karar kılıp yerleşmiş olan iradeleriyle tebaasına ve eli altında bulunan halka bahşedilen Anayasa hükümlerinin yerine getirilmesine izin ve gereğinin yapılmasına emir verilmesi suretiyle sadakat ve kulluğumuzun bozulmaya yüz tutmasından korunmasını istirham eder ve Pazar gününe kadar Meclis-i Mebusan'ın açılmasına tarafınızdan emir verilmediği halde rızanıza uymayan hadiselerin vukua geleceği muhakkak olup Manastır vilayeti içinde bugün mevcut olan mülkiye memurları ve erkân (generaller) ve ümerâ ve askerî subaylar ve askerlerle ülemâ ve şeyhler velhasıl büyük ve küçük her dinden insanların istisnasız Allah'ın birliğine karşı umumi olarak yemin etmekle ve söz vermekle bağlı bulunduklarını arzederiz.

9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908)
Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
Manastır Merkezi[11]

Manastır İttihat ve Terakki Merkezi'nden başka, Rumeli'nin ve Arnavutluğun belli başlı şehirlerinden, bu yolda daha birçok telgraflar çekilmiştir. Diğer bir telgrafta: "Kanun-ı Esâsî'nin kabulünün gecikmesi halinde yüz bin askerle İstanbul üzerine yürüyecekleri, Veliaht'a biat ile hutbelerde isminin okutturulacağı," yazılıyordu. Böylelikle Abdülhamid üzerinde yaratılması istenilen tesir hasıl olmuştu.

Padişah, Heyet-i Vükelâ'nın (Kabine'nin) Yıldız Sarayı'nda toplanarak Rumeli'de geçen vakaları gözden geçirip neticeyi kendisine bir 'mazbata' ile bildirmelerini irade etti.

Kabine, hürriyet isteyen mücahitler aleyhinde bütün kozların kullanıldığını gördü, Meşrutiyet'in ilânından başka çare olmadığı neticesine vardı. Kâmil Paşa, hâtıratında diyor ki:

İçimizde bunu Sultan Abdülhamid'e teklif edebilecek bir yiğit tasavvur olunamadığından mütehayyir bir halde idik.

Tam bu sırada ne yapacaklarını şaşırmış bulunan paşaların imdadına, Abdülhamid'in bir iradesi yetişti. Ellerinde yeni telgraflarla kurenadan* Rıza Bey, ikinci Kâtip İzzet Paşa ile Meclis'e girdi:

"Şevketlû Efendimiz, bu telgrafların da mütalâalarını ferman buyurdular. 'Anlaşılan ahâli, Kanun-ı Esâsî'nin ilânını arzu ederlermiş; ben Kanun-ı Esâsî'nin ilânı aleyhinde değilim,' buyurdular" dedi.

Bunun üzerine toplantıda bulunanlar geniş bir nefes aldı. Hünkâr'a dua ederek mazbatanın yazılmasına başlandı; yazılan mazbatayı sadeleştirilmiş şekliyle okurlarına aynen sunuyorum:

---

* Kurena: Padişahların yakınlarında bulunan Mabeyinci denen kimseler. / C. B.

Mazbata Sureti

Manastır, Kosova ve Selânik vilayetleri bütün halkının ve ordunun bazı mıntıkalarında bulunan erat ve subaylarının şu son günlerde giriştikleri serbestçe hareketlerin mahiyetine dair sözü geçen vilayet ve mıntakalar vali ve kumandanlarından ve Umum Müfettişlikten 8 ve 9 ve 10 Temmuz 324 (21, 22 ve 23 Temmuz 1908) tarihlerinde gelen 67 adet telgraf ve yazılar Padişah Hazretleri'nin emri gereğince aramızda birer birer incelendi. Gelen yazılara göre birçok mahalde bulunan ahâlinin ayaklanması ve pek çok yerlerde subay ve askerî eratın onlara katılmasıyla bazı askerî depoların kapılarını kırarak birçok silah ve cephane ve tabur sandıklarında mevcut paraları alarak ve kendilerine mani olmak isteyenleri şiddetli cezalarla ve ölümle tehdit ederek ve nihayet toplar atarak ve nutuklar vererek hürriyetin ilanına dair birtakım mümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanların ve hatta Müşir Osman Paşa'nın oturduğu yeri kuşatarak Osman Paşa'yı tevkif ettikleri ve bu âsice hareketlerin Kanun-ı Esâsî'nin hükümlerini yürürlüğe koymakta Meclis-i Mebusan'ın toplantıya davet ettirilmesi esasına dayandığı ve bu konuda her türlü nasihata kulak asmayarak daha çok karışıklık çıkaracakları anlaşılmış ve gerçi Kanun-ı Esâsî yürürlükte olup Meclis-i Mebusan'ın muvakkat bir müddet için tatili şimdiki hareketlerin ve memleketin gereğinden olması dolayısıyla bir müddetten beri davet edilmemiş ve açılmamış ise de halk arasında kan dökülmesini menetmek ve ecnebi devletlerin işlerimize karışmalarına meydan vermemek vazifemiz icabından olduğundan Meclis-i Mebusan'ın açılması çaresiz yapılacak bir şey olduğundan durum aramızda müzakere edilerek, arzedilmesi Padişah Hazretleri'nin emirleri gereğinden olup hakikatte memlekette güvenliğin yerleşmesi arzusunu hedef tutan yüksek mütalâaları tam isabetli bulunduğundan seçim hakkında zaten mevcut olan usule uyarak gerekli vasıfları taşıyan üyelerin seçilmesiyle arka arkaya bildirilmesi hususunun umumi olarak vilayetlere ve kendi başına buyruk livâlara tebliğ edilmesi ve bu kararın o şahıslara anlatılmasıyla cemiyetlerinin dağıtılması müzakere ile uygun görülmüş ve bu konuda yazılan telgrafnâme sureti ilişik olarak arz ve takdim edilmekle, Padişah Hazretleri'nin bu konudaki emir ve fermanları ne şekilde çıkarsa isabet onda olmakta bu ve her türlü işde emir ve ferman Padişah Hazretleri'nindir.

10 Temmuz 324 (23 Temmuz 1908)

Sadrazam
Sait

Adliye Nâzırı
Abdürrahman

Heyet-i Vükelâya
Memur
Kamil

Harbiye Nâzırı
Ömer Rüştü

Şûra'yı Devlet Reisi
HasanFehmi

Hariciye Nâzırı
Tevfik

Dahiliye Nâzırı
Memduh

Maliye Nâzırı
Mehmet Ziya

Ticaret ve Nafıa
Nâzırı
Zihni

Maarif Nâzırı
Hâşim

Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi
Şakir

Padişah'ın emini bildiren ek:
Vekiller Meclisi'nin gözden geçirilen bu mazbatası üzerine gereken şekilde Padişah Hazretleri'nden emir çıkmış olmakla bu konuda emir ve ferman Efendimizindir.

Başkâtib-i hazret-i şehriyari
Tahsin[12]

Sultan Abdülhamid, şüphe yok ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin silahlı tehdidi ve onun cesur rehberliğiyle coşan umumi efkâr önünde eğilmeye mecbur oldu.[13]

1293 (1876) Kanun-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesini kabul etti. O zamanın tâbiriyle 'hürriyet' ilân olundu (23 Temmuz 1908).

Millî hayatımızda, bütün Türk tarihi boyunca İttihat ve Terakki kadar muntazam teşkilâtlı, zamanına göre ileri fikirli başka bir ihtilâl cemiyetine rastlanılamaz. O, cemiyet olarak vazifesini büyük bir şerefle başardı. İstibdat Devri'nin, her millî teşebbüsü şüphe ile karşılayan vehmi, 'idare-i maslahat' politikası, her iyiyi ecnebilere lâyık gören Kapitülasyon zihniyeti, Meşrutiyet'in ilânıyla sarsıldı.

Fransa büyük ihtilâlinde mühim rolleri olan Jakoben'lerden (Jacobin) ilham alınarak memleketin her köşesinde ve kısa bir zaman içinde İttihat ve Terakki Kulüpleri açıldı. Bunlar her sınıftan halkın toplantı yeri, siyasi ve içtimai bir terbiye mahali halini aldı. Toplantılarda her mesele açıkça münakaşa edilirdi. Üyelere, dertlerini, şikâyet ve temennilerini tam bir hürriyet havası içinde söylerlerdi. Çok zaman şiddetli münakaşalar olurdu. Umumi toplantılardaki kararları icra etmek Kulüp İdare Heyetleri'nin vazifesiydi.

Büyük şehirlerin hemen hepsinde mahallî heyetlerin himayeye ve idaresinde İttihat ve Terakki okulları, kültür müesseseleri açıldı. Gece dersleri verildi. Hayır cemiyetleri kuruldu. Bazı yerlerde ticaret ve sanata ait umumi anonim şirketler kuruldu. Kongreler, o vakte kadar görülmemiş yeni bir hayatın nişanesiydi. Cemiyet'in yıllık toplantılarında daha esaslı meseleler, bütün dertler konuşulurdu. "Kâmil Paşa mı, yoksa Sait Paşa mı daha büyük devlet adamıdır?" şeklindeki basit ve iptidai siyaset dedikoduları arasında, göze çarpan bir ilerleme temayülü vardı. Harici meseleler, iç politikada kardeş kavgaları, muharebeler başlayıncaya kadar inkılâbın yarattığı çalışma ve ilerleme heyecanı hızını muhafaza etmişti.

Cemiyet, siyasi parti haline inkılâb ettikten sonra, şahsi ihtiraslarla ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 'kangren' olmuş uzuvlarının tedavisi vazifesiyle karşılaştı.

Avrupa'da İstibdat Rejimi aleyhinde çalışan 'Jön Türkler', aralarındaki görüş ayrılığı ve şahsi kavgalarıyla beraber memlekete dönmüşlerdi. İnkılâbın tâlihsizliği sebeplerinden birini de bu teşkil ediyordu.

Bulgaristan, hürriyet şenlikleri arasında, zaten otuz yıldan beri müm-

taz bir eyalet olarak idare edilen 'Şarkî Rumeli'yi de ilhak ile istiklâlini ilân etti.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çoktan beri işgal altında bulunan Bosna-Hersek'i ilhak eyledi. Daha sonra İtalya Trablusgarp'a saldırdı. Arkasından Balkan Harbi, felâketleriyle gelip çattı. Bu arada muhtelif namlar altında kurulan partilerin kardeş kavgasına dayanan politikaları millî ve siyasi muvazeneyi bozdu.

Meşrutiyet inkılâbına ümitle sarılan vatandaşların, bu dış ve iç politikanın seyri karşısında maneviyatları sarsıldı.

Bazı kimseler bu vaziyeti tahlil ederken İttihat ve terakki Cemiyeti'nin, Birinci Meşrutiyet Devri'ndeki Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından bir müddet sonra kurulup ihtilâlini yapmış olsaydı tâlihinin daha müsait olacağı, mütalâasını yürütmektedirler.

Bir faraziyeden ibaret olan bu mütalâaya doğru nazarıyla bakılabilir. Çünkü bu zamanda hiçbir devlet diğeri aleyhine mevcut muvazeneyi bozmak için hazır değlidi. İkinci Meşrutiyet'in ilânı sırasında ise Avrupalı büyük devletler arasında 'İttifak' ve 'İtilâf' namları altında anlaşmalar olmuş, bütün siyasi iştahlar kabarmıştı.

Onlarca Türkiye'de istikrarlı bir idare kurulduğu takdirde 'hasta adam'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından bekledikleri hisseden mahrum olacaklardı. Şu halde işler düzelmeden harekete geçmek lâzımdı. Siyasetleri buna göre ayarlamışlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne gelince: İhtilâlini bizzat kendisi başarmıştı. Daha vazıh olmak için söylemeliyim ki, gayesine, Türkiye dahilindeki teşkilâtının fedakârlığı ile ulaşmıştı. Ancak ihtilâlini başarı ile yapan bu kuvvet devlet idaresini ele almak cesaretin gösteremiyordu. Memlekette hâkim olan zihniyetin henüz buna müsait olmadığını sanıyordu. Abdülhamid'in istibdadına mümkün mertebe az âlet olmuş ve temiz kalmış eski devlet ricalini (adamlarını) iş başında tutmanın çıkar yol olduğunu kabul ediyordu.

Böylelikle, Avrupalı emperyalist büyük devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye meselesi de dahil olduğu halde, geçmişin bütün tehlikeli ve pürüzlü işlerini yeni inkılâp davalarıyla beraber, yıkılan rejimin köhne ricaliyle halletmek yolu tutulmuş oluyordu.

Bu suretle mesuliyet, inkılâpçıların sırtında, icra da, başkalarını elinde kalmıştı.

Bu da inkılâp ve inkılâpçılar hesabına ayrı bir talihsizlik demekti. Sırası geldikçe daha geniş ölçüde ele alacağımız bu olaylar ve zorluklar arasında, bir de irtica hareketi ve yeni rejimi hazımsızlık meseleleri vardı. Şimdi de önemli bulduğum bu konuyu anlatacağım.

BÖLÜM 8

31 MART VAKASI NASIL BAŞLADI?

Eski rûmi tarihin 31 Martı'na rastladığı için '31 Mart Vakası' adı verilen irticaî hâdise, yeni takvime göre, 13 Nisan 1909 salı günü İstanbul'da vukua gelmişti.

Rumeli'nde 'Nigehban-ı Meşrutiyet' (Meşrutiyet'in Bekçileri) adını aldıktan sonra hürriyet rejimi için emin kuvvet olarak İstanbul'a getirilen Avcı taburları, sabaha karşı subaylarından bazılarını ağaçlara bağladıktan, bazılarını da odalarında hapsetikten sonra toplu bir halde sokağa fırlamışlar, "Padişahım çok yaşa, şeriat isteriz" naralarıyla Ayasofya Meydanı'nda, Osmanlı Mebusan Meclisi önünde toplanmışlardı. İki yüz kadar hoca da tekbir getirerek âsilerle birleşmişti.

Âsi askerlerin muntazam denilebilecek teşkilâtı vardı. Onbaşıdan, çavuştan seçtikleri kumandanlarının emrinde bulunuyorlardı. Hamdi Yaşar adındaki bir çavuş da başkumandan rolündeydi. Bunlar arasında, kadro dışında bırakılmış, işsiz er kıyafetinde subaylar da bulunuyordu.

Bu ayaklanmanın, önceden tasarlanmış bir plana göre idare edildiği görülüyordu. Âsiler kendilerine yapılan telkinin neticesi olarak sokaklarda İslâm, Hıristiyan rastladıkları halka korkmamaları için teminat veriyorlar, yabancı elçiliklerin kapılarına da nöbetçi koymayı ihmal etmiyorlardı.

Diğer taraftan da henüz isyana karışmayan yoldaşlarının, tıpkı Yeniçeri isyanlarında görülen bir metotla, Mebusan Meclisi önündeki toplantıya katılmalarını sağlamak için kışlalara elçiler gönderiyorlardı. Bu suretle ayaklanmanın umumi olmasını temine çalışıyorlardı. Maksatlarına da büyük çapta erişmişlerdi. Beş altı bin kadar silahlı asker Millî Meclis'i sarmıştı.

ÂSİLERİN KURBANLARI

Asilerin ilk kurbanı yaylım ateşiyle şehit düşen Lâskiye Mebusu Mehmet Arslan Bey olmuştu. Bu zavallıyı, Adliye Nâzırı Nazım Paşa'nın şehit edilmesi takip etmişti. Bahriye Nâzırı Rıza Paşa yaralanmıştı. Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ve ileri gelen kumandanlar şahıslarını korumak için birer kenara çekilmeye mecbur olmuşlardı.

Donanmadan *Âsar-ı Tevfik* zırhlısının süvarisi ve Bahriye Silâhendaz Taburu kumandanı Binbaşı Ali Kabûlî Bey'i denizciler 'şeriat namına' parça parça etmek istiyorlardı. Bu fedakâr kaptan, emri altındaki askerlerin âsilerle birleşmesini önlemek istemişti. Bu maksatla:

"Padişah milletle kaimdir, milleti mahvetmek isteyen her kim olursa olsun bu toplarla onu kahretmek boynumuza borçtur," şeklinde söylediği nutuk ilkin tesirini göstermiş, sükûnet ve itaat avdet etmişti. Fakat az sonra, isyanı hazırlayan elebaşılar, "Padişah'ı ve sarayını topa tutmak istiyor, ne duruyorsunuz? Cezazısını burada değli, Padişahımızın huzurunda vermelisiniz," yollu sözlerle askeri yeniden baştan çıkarmışlardı. Bu kanlı vakayı gözleriyle görenler şöyle anlatmaktadırlar:

Ali Kabûli Bey'i kenarları kafesli bir erzak arabası içinde Yıldız'a getirdiler. Yolda denizcilere, 'Tophane-i Âmire'deki topçular da katılmışlardı. Herkes şendi, havaya silahlar atılıyordu. Sanki büyük bir zafer kutlanıyordu. Yıldız'a varıldığı zaman 1. Tabur İmamı Murat Efendi[1] kafilenin başına geçti. Coşkun bir dua ile âsileri çileden çıkardı, zaptolunmaz bir halde gemi azıya almalarına sebep oldu.

ÂSİLER VE ABDÜLHAMİD

Devamlı surette "Şeriat isteriz, Padişahım çok yaşa," diye bağırıyorlardı.

Sultan Abdülhamid, sarayının penceresinde göründü. Âsiler, elleriyle Ali Kabûli Bey'i göstererek:

Şevketlim, bu adam Padişah hainidir, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir, Saray-ı Hümâyununuzu topa tutacak, İstanbul'u yakacaktı.

Abdülhamid, Ali Kabûli Bey'i görmek istedi. Arabadan indirilerek huzuruna getirildi. Zavallı Kaptan, Padişahı askerce selamladı:

"Padişahım, şikâyetleri iftiradır, hakaretleri de iftiraları gibi teşvik eseridir," diyebildi. Heyecanından daha fazla konuşamadı.

Abdülhamid pencereden elleriyle işaret ederek iki âsiyi çağırdı, bunlarla ayrı ayrı konuştu.

Padişahın Başkâtibi Cevat Bey bu laubali hareketi beğenmedi, "Zât-ı Şâhânenize bunlarla görüşmek yakışmaz," dedi. Bu ihtar üzerine Abdülhamid, "Bizi yatağımızda yatarken niçin yaksınlar, sormayalım mı?" cevabını verdi.

BİNBAŞI ALİ KABÛLÎ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

Bundan sonra âsiler Ali Kabûlî Bey'in üzerine atıldılar. Sultan Abdülhamid'in –tasvip ve memnuniyet nazarları altında denilebilecek bir tarzda– gözleri önünde zavallının vücudunu süngülerle delik deşik ettiler.

Katiller bununla da hızlarını alamamışlardı. Rahmetlinin cesedi Saray civarında bir ağaca asıldı. Bu acıklı vakadan sonra dikkate değer bu hadise cereyan etti: Bahriye Silahendaz Taburu'nun bayrağında, bir takdir nişânesi olarak daimi surette birinci rütbeden Mecidî Nişanı asılıydı. Subaylar, ihtilâlin birinci günü nişanı bayraktan çıkarmışlardı. Bu sebeple âsiler, bayrağı nişansız ele geçirmişler; Yıldız'a getirmişlerdi.

Sultan Abdülhamid'in huzuruna gelen âsi erlerin elinde bu bayrağa, Saray'ın kapısı önünde aynı rütbeden ve yeniden bir nişan takıldı.

MEKTEPLİ SUBAYLAR ALEYHİNE HAREKET

Cinayetler birbirini kovalıyordu: Arnavutköy'de Suvari Teğmeni Selâhattin Bey ile akrabasından bir subay öldürülmüştü. Köprü üzerinde de genç bir subayın canına kıyılmıştı. Cenazesi 24 saatten fazla ortada kalmıştı.

Genç subaylar sokağa çıkamıyorlardı. Bunlar 'mektepli' oldukları, yani 'Harp Okulu'ndan yetiştikleri için öldürülüyordu. Şiddet ve korku bütün İstanbul'u sarmıştı.

Milletvekillerinden bazıları ile parti üyelerinin oturdukları yerlerin, kendilerine tecavüz edilmek için, öğrenilmek istenildiği, hürriyet şarkılarının menedildiği, hürriyet marşını hâvi plakların kırılmakta olduğu sözleri dolaşıyordu. Netice olarak İstanbul'a kurşun ve süngüsüyle sokak hâkim olmuştu.

ÂSİLERİN MECLİS-İ MEBUSAN'A BASKILARI VE İSTEKLERİ

Meclis önünde, "Şeriat isteriz" diye haykıran bir kısım silahlı âsilerin yanında; ordudan çıkarılmış, er kıyafetinde büyük küçük rütbeli subaylarla; sarıklı, fesli birtakım yobazlar meclis binasına girmiş, müzakere salonunu işgal etmişlerdi. Şeyhislâm binasına girmiş, müzakere salonunu işgal etmişlerdi. Şeyhislâm Ziyaettin Efendi, bunların maksat ve isteklerini anlamak, mümkün ise kendilerini sükûnete getirmek için temasa memur edilmişti. Şeyhislâm'dan, âsiler aşağıdaki hususların hallini istemişlerdi:

1- Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın kabineden çekilmeleri.

2- Mebuslardan Ahmed Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi, Talât Beylerle, *Şûra-yı Ümmet* gazetesi imtiyaz sahibi Dr. Bahattin Şakir'in hudut dışı edilmeleri.

3- Şeriat hükümlerinin tamamıyla tatbiki.

4- Başlarındaki mektepli subayların değiştirilmesi. Alaylı subaylardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin yerlerine iadesi.

5- 'Yaptıkları hareketten' yani silahlı ayaklanmadan dolayı mesul tutulmayacaklarının ve hiçbir suretle cezalandırılmayacaklarının temini.

Görülüyor ki, âsilerin bir 'ültimatom' mahiyetindeki istekleri, millet Meclisi üzerinde silahlı bir baskıdan, açıkça millî iradeye karşı durmaktan başka bir şey değildi.[2]

ŞEYHİSLAM VE KABİNE ÜYELERİNİN İSTİFALARI, BÂBIÂLÎ'DEN AYRILMALARI

Şeyhislâm Efendi, bu durum karşısında sözü uzatmak istemedi:

İslâm şeriatının dünya durdukça devam edeceğinden emin olmalarını, isteklerinin haklı ve yerinde olduğunu, kabinedeki arkadaşlarının da reylerini aldıktan sonra neticeyi bildireceğini,

söyledi ve Bâbıâlî'ye döndü. Fakat burada Sadrazam, Harbiye Nâzırı ve Bahriye Nâzırı paşalardan başkasını bulamadı. Onlar da hemen Bâbıâlî'yi terkettiler. Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa,[3] giderken yolda âsi askerler tarafında n çevrilmişti. Paşa, önce atları koşturmak, sonra da münasip bir yerde arabadan atlamak suretiyle canını zor kurtarabilmişti.

MECLİS-İ MEBUSAN'DA ÇARPIŞAN FİKİRLER VE BABANZÂDE İSMAİL HAKKI BEY

Bu sırada Meclis'de ancak yirmibeş kadar mebus bulunuyordu. Bunlar kendilerine göre, bir hal şekli bulmak için müzakereye koyulmuşlardı. Bağdat Mebusu Babanzâde İsmail Hakkı Bey, takdire değer bir cesaretle âsilerin öne sürdükleri tekliflerin aleyhinde bulundu. Konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

"Bunların istediklerini yapmak bir an evvel memleketi mahvetmek, inkıraza sürüklemek olur," dedi. İsmail Hakkı Bey gibi genç ve aydın birkaç mebus müstesna, toplantıda bulunanların hemen hepsi âsilerin isteklerini yerinde bulunuyorlardı.

HOCA VASFİ EFENDİ VE İSMAİL KEMAL BEY'İN ÂSİLERİ SAVUNMASI

Mebus Hoca Vaşfi Efendi,[4] 'gailenin (belanın, halli zor meselenin) ortadan kaldırılması için tekliflerin kabulünden başka çıkar yol olmadığını ileri sürüyordu. Berat Mebusu İsmail Kemal Bey de aynı fikirdeydi. Mec-

lis'de hazır bulunanlar, millî hâkimiyeti temsil ettiklerinden, azlığa bakmayarak, Kabine'ye 'güvensizlik oyu' verilmesi için ısrar ediyorlardı.[5]

İçlerinde Fetva Emini'nin de bulunduğu bir 'Ülema Heyeti'nin Meclis'e geldikleri görüldü. Kendilerine silahlı erlerin de refakat ettikleri bu heyet arasında bulunan Beyazıt Camii hocalarından Rasim Efendi Meclis kürsüsüne çıktı. Mebuslara, müzakere salonunu dolduran âsileri göstererek, "Bunlar diyorlar ki..." diye söze başladı:

İslâm şeriatının iki çeşit hükmü vardır, biri şahıslara, diğeri içtimai heyete aittir.

Fertler kendilerine ait olan şer'i vazifeyi her yerde, her vakit kendi kendilerine ifa edebilirler. Namaz, oruç, hac vesaire gibi dini farzların ifa edilmekte olması ile, içtimaî hükümler yerine getiriliyor denilemez.

Fıkıhın 'ukubat' kısmı ve 'hadd-i şer'i' tatbik olunmadıkça sair hükümleri –muamelât kısmı– tanınmadıkça, kanunlar fıkıh kitaplarından alınmadıkça, bu askerler sükûnet bulmazlar. Hıristiyanlar da bizim ancak fıkıh esaslarından alıp yapacağımız kanunlara uymaya mecburdurlar. Çünkü bu memlekette ekseriyet Müslümandır.

Hoca Efendi, kız liselerinin de 'Şer'i Şerife' aykırı olduğu tezini ileri sürdükten sonra, davasının esasına gelmiş, "Askerler namına söylüyorum," diye sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

Millet Meclisi'ne itirazları yoksa da, Meclis-i Mebusan ve kabine, dindar adamlardan teşkil olunmalıdır. Bunlardan (âsi askerlerden) bir ferdin bile cezalanmaması lâzımdır. Böyle bir şeye katiyen gidilemez.

Cahil ihtilâlciler, özet halinde naklettiğimiz bu beyanatın mânasını anlamışlar mıydı?

Buna 'evet' demeye imkân yoktur. Hakikat böyle olmakla beraber, ellerindeki silahları ve şuursuz tavır ve hareketleri ile karşısındakileri dehşet içinde bırakarak, "bizim de istediklerimiz bunlardan ibarettir," demişlerdi.[6]

Hoca Rasim Efendi Meclis kürsüsündeki sözlerinden başka Divan-ı Harb-i Örfi huzurunda kendisini müdafaa yolundaki ifadeleriyle Ali Kemal ve Feylezof Rıza Tevfik Beylerin de aleyhinde bulunmuştu. Bu iki yazarın herhangi bir fikir ve nazariyeyi tahlil şeklindeki yazı ve konferansları Hoca'yı çileden çıkarmış, Feylezof Rıza Tevfik Bey, "Tabiiyun (naturalistler) mesleği, dinden tecerrüdü müstelzimdir," [ayrı tutmak gereklidir] dediği için feylesofu hemen siyasi afaroza tâbi tutmuştu.

HOCA RASİM EFENDİ'NİN NOTLARI, ABDÜLHAMİD ZAMANINDA MACERALARI

Kitabımızın bu birinci cildinin ikinci tab'ına başlanılacağı sırada bir dostum, bana henüz neşir edilmemiş bazı tarihi belgeler getirdi.

Bunların arasında Hoca Rasim Efendi'nin küçük bir defteri de bulunuyordu. *Tarihçe-i Hayatımın Fihristi* adı altındaki bu küçük deftere yaz-

dığı notları okudum. Hocanın hükümlü olduktan sonra bunları cezaevinde kaleme aldığı anlaşılıyordu. Yazılarından kendisinin kimliği, düşünceleri, bir dereceye kadar karakteri ile o zaman işlerin nasıl yürütüldüğü belli olmaktadır. Bunun içindir ki konumuzla ilgili yazılarından önemli bulduğum bazı kısımları buraya almakta fayda gördüm:

Hoca Şarkî Karahisar'da, '1296 sene-i şemsiyesi şubat' ayında dünyaya gelmiş olduğunu, nerelerde kimlerden neler okuduğunu, tahsil derecesini anlattıktan sonra şu suretle sözüne devam etmektedir:

1318'de (1902) yazılı olarak yapılan ve sui-istimal olunan ruus imtihanını iade ettirip sözlü imtihanda dersiâmlığa intihab olundum. 1319'da Bayezit cami-i şerifinde ders vermeye başladım.

Dersiâmlık maaşını 'hal vukuuna tâlik' ettiler ve yüz kuruşa indirdiler. Halbuki emsâlimiz bulunan bizden evvelki müntehap dersiâmlar ikiyüz kırkyedişer kuruş alıyorlardı. Binaenaleyh biz de tersine, başladığımız seneden itibaren ikiyüz kırkyedişer kuruş maaş istedik, iki sene uğraştık, irada çıkardık. ikişeryüz kuruş tahsis eylediler. O sırada Darülfünun füyuzatı namına nizamnamesine istinaden idadi muallimliği (öğretmenliği) de istiyorduk.

O zaman Maarif Nâzırı bulunan Haşim Paşa bize muallimlik vermedikten başka Darülfunun nizamnamesini de toplattırdı.

Nihayet Sadrıâzam Ferit Paşa'ya onbir imzalı bir istid'a (dilekçe) tanzim eyledik ve kendimizi Bodrumlu Hüseyin Efendi'nin adamları ile Nazif Süruri Bey'e (hafiyelerden) **jurnal ettirdik.** Haşim Paşa, Mabeyin Başkâtibi Tahsin Paşa vasıtasıyla Çerkes Mehmet Paşa'yı (Abdülhamid'in yaverlerinden) üzerimize havale eyledi.

Çerkes Mehmet Paşa'nın 'hafiyeleri' Ispartalı Lütfü Efendi'yi, arkadaşlarına tebliğ et, diye kendi söyledikleri sözü başka türlü jurnal ederek istid'ayı imza edenlerden beşimizi tevkif ettirdiler. Darülmuallimin me'zunlarından Ispartalı Nuri, Darülfünûn me'zunlarından Trabzonlu Servet, Rizeli Şevket, Giresunlu Emin, bir de muharrir-i âciz (kendisi: Ahmet Rasim) Zaptiye Nezaretinde tevkif ve Çerkes Mehmet Paşa tarafından istintak edildik (sorguya çekildik). 'Padişaha şerik isbat etmişiz'[7] onbeşer gün mevkuf (tutuklu) kaldıktan sonra Beşiktaş'ta Zülüflü İsmail, Çerkes Mehmet, Vazıf Paşalar tarafından muhakeme edildik. Sonra yirmi iki gün daha mevkuf kaldık, onar lira 'ihsan'* verdiler. İkişer yüz kuruş maaşla memleketlerimize nefyeylediler (sürdüler).

Onbir ay menfi kaldık. 1324 Temmuzun onbirinde hürriyet ilân edildi. Onikisinde umumi af ilan olundu. Temmuz nihayetinde İstanbul'a geldim.

Meşrutiyet Devrinde Politika, Sabahattin Bey'le Temas...

Şeyhislâm Cemalettin Efendi'nin ipkası (görevinde bırakılması) hakkında İlmiye (hocalar) iki taraf olmuştu. Beni Musa Kâzım'a götürdüler (bu da sonraları Şeyhislâm olacaktır). Musa Kâzım, "Cemalettin Efendi'den başka meşrutiyette şeyhislâmlık yapacak başka kimse olmadığı için Cemiyet'i Mukaddese'nin[8] Şeyhislâm'ı ipka eylediğini ve birtakım ahmakların azline çalıştığını, fakat Şeyhislâm'ın aleyhinde bulunmak Cemiyet-i mukaddesenin indinde meşrutiyet aley-

* İhsan: Padişah tarafından verilen paraya denir. / C. B.

hinde bulunmakla beraber olduğunu ve bunun için kan gövdeyi götüreceğini, çünkü Cemiyet-i mukaddesenin askerden ibaret olduğunu ve zinhar benim Şeyhislâm'ın aleyhinde bulunanlarla beraber olmamaklığımı tenbih eyledi." Ertesi gün bizi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilmiye kısmı namiyle teşkil eyledikleri bir cemiyet-i ilmiyeye idare azası intihap eylediler. Sonra da merkez-i umumi rehberi* yaptılar.

Darülfünun ve darülmuallimin mezunları tarafından teşkil olunan 'encümen-i muallimine' de idare azası seçilmiştim. İkisine de ramazana kadar devam eyledim.

Hoca, Heykel Aleyhinde, Mithat Paşa'nın Heykeline Engel Oluyor

'Üç gazete' namıyla çıkan bir paçavra vardı. *Eb-i Güzin-i Hürriyet,* Mithat Paşa babamızın bir kat daha tevkir-i namı ulvîsi zımnında Meclis-i Mebusan Dairesi önünde bir melek'i hafız (koruyucu bir melek) tarzında rekz edilecek heykel-i garra iânesi diye bir liste neşir olunuyordu. *Saadet* gazetesine bir makale verdim: 'Osmanlı Hükümeti'nin dini, din-i İslâm olduğunu' ileri sürerek dairelerinde heykel bulundurmak ve heykel yapmak din-i İslam'da haram olduğunu beyan eyledim. Kâmil Paşa'ya o makaleyi göstermişler, gazetelere 'bir tamim-i sâmi' (Sadaretin yayını) tebliğ edildi. 'Üç gazete' tevbih (azarlama, tekdir anlamındadır) olundu. Anın üzerine heykeli âbideye tahvil ettiler, fakat 'Üç gazete' milletin gazabına, boykotuna uğradı, âbide de yapılamadı.

Hoca, Sabahattin Bey'le Temasta, Bir Korku, Fakat İşe Devam...

O sene ramazanda Kavala'ya gittim. Bayramdan sonra Selânik'e gittim. İstanbul'a gelirken İtalyan vapurunda Prens Sabahattin Bey'le görüştüm. Ramazandan evvel 'Varyete' tiyatrosunda vermiş olduğu konferansı dinlemiş, takdir etmiştim. *Saadet* gazetesinde müşarünileyhe iki açık mektup yazarak teşebbüsü şahsî ve ademi merkeziyet esaslarını şerh ve takdir yoluyla arz eylemiştim. Hocası ile beni aratmış, Cemiyet-i ilmiyyeden sormuşlar, o gün Cemiyet-i ilmiyyeye geç gitmiştim. arayanlar benden evvel gelip gitmişlermiş.. İdarehanede bulunan iki zat Sabahattin Bey'in cemiyetçe idama mahkûm olduğunu ve konferansını takdir etmekliğim iyi olmadığını ve idam mahkûmu olduğunu bilmek şartıyla –istersem– davetine icabet edeceğimi söylediler, korktum, gidemedim. Korktuğumdan vapurda da pek iyi konuşamadım. Selânik'ten İstanbul'a avdetimde Cemiyet aleyhinde umumi efkâr kabarmıştı. Nihayet kabine üzerinde nüfuz kullandıkları ve Musa Kâzım'ı zorla Ayân âzâsı yaptırdıkları şayi oldu.

'Fedakârân-ı Millet Cemiyeti'ni imha için iftira rolü oynadıkları işitildi. Meşrutiyet namına daha mühlik [bozucu, yıkıcı] bir istibdat yapacakları anlaşıldı.

Manyasizâde Refik Bey'in Konferansı Hocayı Kızdırıyor, Bu Konuda Söyledikleri, Sâid-i Kürdî'nin Düşüncesi

Manyasizâde Refik Bey'in Odeon Tiyatrosu'nda, 'İslâm, Hıristiyan ve Musevi kızlarının bir terbiye-i umumiye-i tabiiye ile terbiye edilmelerini[9] kızlar birbirine kardeş olmalı ki doğurup terbiye edecekleri çocuklar da birbirine kardeş olarak yetişsinler' diye verdiği konferanstan anasır-ı Osmaniyeyi tevhit (birleştirmek) için diyanetlerinden tecrit ile (ayırmakla) cümlesini farmasonlaştırmak istedikle-

* Teşkilât ile merkez-i umumi arasındaki sözcüye rehber denirdi. / C. B.

ri anlaşıldı.

(İttihat ve Terakki medresesi) namıyla bir menderese yapmaya kalkıştılar. 'Farmason papaz yetiştireceklermiş' diye şüyu buldu.[10]

Komisyonda Said-i Kürdî, "Dört mezhebi cem' ile şeriat, kanunlara esas ittihaz edilmeli, kürtler şeriattan başka bir şey tanımazlar," dedi.[11] Âciz de (Hoca Rasim Ef.) diyanet ve milliyeti müdafaa için yevmi bir gazete çıkarmaya lüzum gördüm, cemiyet-i ilmiyyeye teklif eyledim, "Cemiyeti ıslâh edelim, dini müdafaa edecek bir hâle getirelim," dedim, kabul etmediler. Onlardan ayrıldım. Adanalı edib-i âzam Hayret Efendi Hazretleriyle Kadı Sami, Hersekli İsmail, Konyalı Bayezit dersiâmlarından Hasan, Karahisar-ı Şarkî mebusu Feyzi, Halep mebusu Mustafa, Avukat Rıza, halı tüccarı İsmail, idadî muallimlerinden Abdullah Atıf, Konyalı Arif ve Defteri Hâkani kâtiplerinden İzzet Efendilerle 'Elislâm' cemiyetini teşkil eyledim. *Elislâm* gazetesini çıkarmaya başladık. Cemiyetin azaları 170 kişi olmuştu. 31 Mart 1324 vak'ayı-i menhûsesi çıktı. O güzel cemiyetin de dağılmasına sebep oldu.

Hoca Efendi 31 Mart'ı Anlatıyor, Önemli İfşaat

Bundan sonra Hoca Efendi karıştığı 31 Mart vak'asını, yine kendine göre şöyle anlatmaktadır:

O menhus salı günü Cevdet'in mollalarından Ereğlili Molla Mustafa odama geldi. "Avcılar (Rumeliden getirilen avcı taburları) Ayasofya'ya toplanmışlar, şeriat isteriz, diyorlar." Taaccüp ettim. Cemiyet-i Mukaddese'nin istinat ettiği kuvvet öyle bir dava ile kıyam etsin, nasıl şey? dedim. Haydi bakalım nedir? diye Ayasofya Meydanı'na gittik.

Birkaç askerden sorduk: "Bizim bildiğimiz şeriat, kısasa kısas emreder, hırsızın elini keser, sarhoşu döverdi, halbuki asıl sarhoşlar, bizim zabitler gece gündüz kokonalar kollarında gezerler. Bizi Selânik'ten getirirlerken Kanun-ı Esâsî, Kur'an; meşrutiyet, şeriat demektir. Sizi İstanbul'a meşrutiyeti muhafaza ve mürtedler başkaldırırsa tepelemek için getiriyoruz," demişlerdi. Hani şeriat? Herifler bizi mürted yapmaya çalışıyorlar. "Askerin namazı talimdir," diye bize namaz kıldırmıyorlar, gusül ettirmiyorlar, şapka giydirmeye çalışıyorlar, "hocaları süngüleyin, emir verilince hacı, hoca demeyin diyorlar" cevabında bulundular.

Belki Cemiyet'in istibdadına nihayet verilir diye sevinmekle beraber dahilî bir harp çıkar diye pek ziyade korktum. Kanunlar şer'a muvafık olursa icraatta şer'a muvafık olur. Kanunları tanzim edecek olan mebuslara gelince "kanunların ahkâmı şeriyeden alınması için 97 imzalı riyasete bir takrir verilmiş olduğunu, istibdat Devri'nde ise şeriatın kitaplarını yaktırdıklarını, ulemayı nefyettiklerini" söyledim. Hafıkli Hafız Mahmut Efendi ile Bayezit dersiâmlarından Halit Yektâ Efendi de beni tasdik eyledi. Askerler dinledi: "Pekâla biz de işte öyle istiyoruz" dediler.

Meydanın türbeler cihetinde askerlerden bir bölüğü Mahmut Muhtar Paşa'nın gelip kendilerini vurmak için hazırlandığını, anınla Harbiye Nâzırı'nın kellelerini getirmeyince hiçbir iş yapmayacaklarını konuşuyorlardı.

Yanlarına sokuldum. "Zinhar öyle bir şeye kıyam etmeyiniz, memleket içinde öyle birbirinizle muharebe yaparsanız Avrupalılar teb'amızı muhafaza edeceğiz diye donanma gönderirler, gelir memleketimizi zaptederler, sonra ne hükümet

kalır, ne şeriat," dedim, o fikirden vazgeçirdim.

O sırada birisi geldi, "Mebuslar diyorlar ki," dedi. "Askerle görüşsün de maksatlarını anlasın, bize anlatsın," dedi. "Görüştüm, anladım" dedim.

Tam bu sırada Konyalı Hasan Efendi'ye tesadüf ettim: "Şeyhislâm geldi. Yanına asker çağırttı. Maksatlarını anlamak istermiş. Haydi biz de gidelim," dedi. Hafikli Hafız Mahmut, Hasan Efendi, Yozgatlı Hacı Akif, diğer bir sarıklı daha içeriye girdik. İptida Şeyhislâma, sonra Fetva Eminine, sonra kürsüye çıkarak Meclis'i Mebusan'a askerin maksadını, takrir veren mebusların maksadiyle te'vil* ederek anlattım.

Benden sonra Dehrî Hoca Kürsüye çıktı: **'Tiyatroların kaldırılmasını ve askerlere umumi af ilan edilmesini'** teklif etti.

Ben müzakere salonundan dışarı çıkarken **Hacı Akif, Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Feylozof Rıza Tevfik Bey ile daha birkaç mebusun, mebusluktan çıkarılmalarını istedi. Hacı Akif Efendi sabahleyin sabah namazına gelmiş, askerin toplandığını görmüş, gitmiş Fazlı Bey'e haber vermiş imiş! Fazlı Bey de, adı geçen mebusları ihraç ettirmelerini (çıkartmalarını) ve sefarethanelere muhafız göndermelerini tenbih etmiş, Hacı Akif ile o yolda haber göndermiş imiş. Meclis müzakere etti. Metalip (istekleri) kabul edildi, arza gitti.** [12]

Biz birinci şubede iken korkmakta olduğum silah-ı fitne Kemali dehşetle patlamaya başladı. Meğer içeri birkaç fedai sokmuşlar, dairenin penceresinden askerin üzerine silah attırmışlar. Aşağıdaki askere de, "mebuslar arka kapıdan asker getirtti, sizi vurduracaklar," demişler imiş... Bu herzeleri yapan Cemiyet-i Mukaddese olduğu sonradan anlaşıldı.[13]

Arslan gibi bir polisin!, "İşte Hüseyin Cahit! Şeriatın düşmanı!" demesi üzerine o yaylım ateşten evvel vurmuşlar imiş!..

Yaylım ateşten sonra da Adliye Nâzırı ile Bahriye Nâzırı'nı vurmuşlar, Adliye Nâzırı Nazım Paşa'yı birinci şubeye getirdiler. Orada ruhunu teslim etti.

Başkâtip (Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey) geldi, iradeyi okudu. Şayan-ı itiraz idi. Asker dağılmadı, Padişah'ın gelmesini, sarı mes pabuç giymesini, yüzbir pare top atılmasını talep etmeye başladılar. Aşağıya indik, nasihat ettik. Pencereden Cidde mebusu (burada Mehdi Ef. yazılmış, sonradan başka renkte mürekkep ve başka bir yazı ile Kasım Zeynel Ef. diye tashih görmüştür) ısrarı üzerine bağırdım, çağırdım. Baktım ki dağılmayacaklar, saat onbir sıralarında Halep mebusu Ali Cenanî ve Konya mebuslarından Salim Efendi ile beraber dışarı çıktık, odama gittim. Telgrafhanede yeni Sadrazamla (Tevfik Paşa) Harbiye Nâzırı'nın (Gazi Ethem Paşa) gelip askere onların nasihat etmelerini teklif eylemiştim, dinlemediler. Bir daha kapı ağzına indim dağılmaları için nasihat ettim, bir sivil bahriyeli zabit beni tehdit eyledi, elini sundu, gözlerini açıp parlattı, göğsümden yakalamak için hamle yaptı geri çekildim. Arkam sıra, "Haydi, bizi aldatma," dedi.

Nisanın dokuzuncu perşembe günü takip olunuyordum. Vuracaklar diye korktum, takip eden yezidi, Cemiyet-i İlmiye'deki zabitlerin himmetiyle tevkif ettirdim. Feyzi Efendi'nin evine kaçtım. Anın ve diğer mebusların ilhahı** üzerine oradan da Karamürsel'e firar eyledim. Molla Mustafa beraberdi. Şimendiferde Karamürselli bir herif vardı. O herif bizi Karamürsel'e haber vermiş. Ertesi gün iki zaptiye (jandarma) geldi. Köylülerden, istenince teslim etmeleri için senet

* Te'vil: Açık manasından başka bir mana ile söylemek anlamındadır. / C. B.

** İlhah: Bir şeyin kabulü için son derece direnme anlamındadır. / C. B.

aldı. Cemiyet-i Mukaddese'nin orada iki hafiyesi varmış, biri furuncu Ali, diğeri Müderris Mustafa namındaki tilki (bu tilki şimdi Sinop'a müftü olmuş). Bu iki hafiye gitmişler, "Cemiyet aleyhinde söz söylüyor" diye Karamürsel şubesine haber vermişler, cuma günü iki jandarma geldi. Karamürsel'e götürdü tahkikat yapıldı, sabit olmadığı anlaşıldı, salıverdiler, ertesi gün yine tuttular.

Haber veren Safranbollu müderris Mustafa Efendiyi de getirmişlerdi.

Binbaşı, "İşte haber veren bu. Hep birbirinizden buluyorsunuz. Göndereyim İzmit'e de ya bu isbat etsin, sen cezanı çek yahut o müfteri cezasını çeksin," dedi.

Bu söz üzerine tilki, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aleyhinde bulunmadığına dair 'İlmühaber' verdi. Binbaşı o ilmühaberi de evraka kattı. Hafız Arif'i de haber vermiş. Bayrak çekmiş demiş imiş. Onu da beraber üçümüzü de İzmit'e gönderdiler. İzmit kumandanı yanımıza geldi:

"Biz gâvur muyuz hocalar, ne şeriatı istiyorsunuz. Vallah sizi asacağım," dedi. Hafız Arif ağlamaya, çoluğundan çocuğundan bahis etmeye başladı. Tilki de beraber kuyruk salllayıp yalvardı. Ben de, "Paşa Hazretleri biz mahkûm değiliz. Dur bakalım muhakeme olalım, bir suçumuz sabit olursa ona göre ceza görürüz," dedim.

Hoca Rasim, daha sonra İzmit'ten şimendiferle İstanbul'a yola çıkarıldığını, tutuklu hayatını, harp divanında geçen vak'aları not halinde anlatmakta. İleride bunları genişleterek kitap haline getirmeyi tasarladığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra Rasim Efendi, kendisinin ve kendisine benzeyenlerin seviyesiz iftira ve iddialarını red ve yalanlıyormuşcasına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresinde, o zaman için yeni bir görüşün ifadesi olarak ortaya atılan fikir ve mütalâaları defterine aynen alıp yazmıştır.

Bu tarihlerde –31 Mart vak'asından sonra– açığa vurulan siyasi buhran, fikir karışıklığı tanzimattan kalma 'Osmanlılık politikasının' artık geçer akça olmayacağı düşüncesini uyandırmıştı. İmparatorluğu teşkil eden –Arap, Arnavut gibi bazı Müslüman kavimler de dahil– unsurların millî duygularla Osmanlı topluluğundan kopup bağımsız yaşamak istedikleri anlaşılması üzerine devleti kuran Türk unsurunun ancak ona temel ve sağlam destek olabileceği fikri kuvvet bulmaya başlamıştı. Memlekete giren bu hava içinde ideal olarak çeşitli düşünceler ileri sürülüyordu. İktidar Partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de fikirlerini –ihtiyatla da olsa– söylüyordu.

1913 yılı İttihat ve Terakki Kongresi'nde Umumi Kâtip Fethi Bey'in (Okyar) okuduğu raporda şöyle bir fıkra vardı.[14] Burada aynen şöyle deniliyordu:

Terakkiyat-ı medeniye itibariyle garbe temessül etmek mecburiyetinde bulunan Müslümanları inhitattan kurtarmak için İslâmiyeti, esaset itibariyle asr-ı saadete, tatbikat itibariyle asr-ı hâzıra irca ve tevfik etmek zarureti vardır. Hikmet-i İslâmiyyenin iki rükn-ü esâsîsi olan fıkıh ve kelâmın sünnet-i nebeviyye ve maslahat'ı içtimaiyyeye muvafık bir surette tasfiye ve tevsii hem sınıf-ı münevverin tedyinine hem sınıf-ı mütedeyyinin tenvirine bâis olacaktır. Medreselerin ıslahı ve encümen-i ilmiler tesisi bu hususta fevaid-i külliye te'min edecektir.

بسم الله الرحمن الرحيم

والحمد لله رب العالمين والصلاة على نبيه خاتم

المرسلين .

(فهرست)

تاريخچهٔ حياتمك فهرستى

محرر : احمد رسم عونى آسيادى -

آسيا قطعهٔ جليله سنك آناطولى خطه‌سى سيواس ولايتى

قره حصار شرقى سنجاغى مفتى محله سندن حجى بكر

زاده احمد راسم بن حسن عونى بن حسن بن حجى

اوغلى جدم اولان يحيى بك؛

بكر بن يحيى بك . تورتوم نجاريله طوقات سنجاغندن

كلوب قره حصار شرقيده توطن ايلمش .

تولدم: ١٢٩٦ سنهٔ شمسيه‌سى شباط آيى

Ahmet Rasim Efendi'nin Hatıra Defterinden Fotokopiler

— دها مهلك بر استبداد یاتاجقلری آکلاشیلدی

مانیاسی رفیق بکك ادهئون تیاتروسنده

اسلام ، خرستیان ، موسوی قیزلرینك

بر تربیهٔ عمومیهٔ طبیعیه ایله تربیه ایدیلملری

قیزلر بربرینه قرداش اوله لی که دوغوروب

تربیه ایده جکلری چوجقلرده بربرینه قرداش

اولاراق یتشسونلر) دیه دیردیکی قونفه

رانسدن عناصر عثمانیه لی توحید ایچون

دیانتلرندن تجرید ایله جمله سنی فرمصونلاشدیرمق

ایسته دکلری آکلاشیلدی دیانت وملیتی

مدافعه ایچون یومی بر غزته چیقارمغه

لزوم گوردم جمعیت علمیه یه تکلیف

شریعتدن باشقه برشی طانیمازلر دیدی عاجزده ...

[illegible]

Ahmet Rasim Efendi'nin Hatıra Defterinden Fotokopiler

Ertesi günü aynı gazetede Yunus Nadi'nin bir yorumu çıkıyor, aynen şöyledir:

Hakiki olduğu kadar büyük bir ehemmiyeti olana şu ilmi esasların tatbikatı şarkta vaktiyle cehalet yüzünden hiç farkına varmadığımız bilâhare de tanzimatçılık itibariyle kaybettiğimiz millî hasiseleri tekrar kazanmaklığımızı te'min edecektir.

Kim ne derse desin ve ne milliyetsizce hezeyanlar savurursa savursun şurası muhakkaktır ki her millet, millet halinde bir hayata sahip olabilmek için kendisine has ve gayet tabiî ve binaenaleyh fen ve hikmete tamamiyle muvafık hasiselere de malikiyetle temeyyüz ve tahayyüz etmek şarttır. Acaba son felâketlerimizde tanzimatçılık tesir icra etmemiş midir? Bize kalırsa bütün felâketlerimizi hemen umumen o yanlış delaletlere medyun bulunuyoruz.[15] Dikkat edelim, terakki etmeyelim demek istemiyoruz Merkez-i umumi ile tamamen hemfikir olarak terakkiyat-ı medeniye itibariyle garbe temessül etmek mecburiyetinde bulunduğumuzu mu'terifiz. Fakat payidar olabilmek için de yanı zamanda şarklı kalmakta muztarrız, yani Türk ve Müslüman kalacağız. Arap ve Müslüman kalacağız, Kürt ve Müslüman kalacağız. Bu te'lif pek mümkün, şu şartla ki şarklılığın esasında da terakki ve ıstıfayı* kabul edeceğiz.

İtiraf etmeliyiz ki şimdiki kayd ve şartlarla tedavül eden şark müessesat ve mahsusatı ne hakiki ve ne de müterakki müessesat ve mahsusat değildir. Bunlar tasfiye edilecek ve esas olan lâyetegayyer (değişmez) hikmet kaidelerine irca olunacaktır. Elverir ki müdrik milliyetçi ve vatanperver kafalar tarafında nidare olunsun.

31 MART FACİASI YENİÇERİ İSYANLARINA BENZER

Yeniçeri isyanlarının nasıl vukua geldiğini biliriz.

Zorbalar, silahlarıyla ortaya çıkarlar, ayaklanma geleneklerine göre 'kazan kaldırırlar', işlerine gelmeyen devlet adamlarının başlarını isterler veyahut Derviş Vahdetî ve benzerlerinin yaptıkları gibi bazı fesatçılar daha evvel davranarak zorbaları maksatlarına alet ederlerdi.

Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküntü Devri tarihinin tekrarlanmasını 31 Mart Vakası'nda aynen görmüş oluyoruz.

Meşrutiyet İdaresi'nin ilanına sebep olan millî ve siyasi zaruretleri, her sınıf ve mezhepten vatandaşların müşterek düşünce ve menfaatlerne göre, egemenlik ve eşitlik haklarını serbestçe kullanmak prensibini, tefekkür ve vicdan hürriyetini bahis konusu etmeden ortaya adılan iddia ve hadiseleri olduğu gibi gözden geçirdiğimiz takdirde, asilerin bilerek veya bilmeyerek, tam teokratik bir rejimin kurulmasını istedikleri neticesine varılır. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Devri'ndeki idare tarzı ve kabul edilen bazı kanunlarla yarı teokratik bir devlet halindeydi.

Eldeki Kanun-ı Esâsî, Padişah ve Halifeye bahşettiği sıfat ve tanıdığı

* Istıfa: Bir şeyin halis ve temizini seçip ayırma anlamındadır. / C. B.

haklarla bu esası teyid etmişti. Demek ki asiler, bu kararı dahi kâfi bulmuyorlardı. Tanzimat'dan evvelki devirlere dönmek istiyorlardı. Bütün ileri medeni memleketlerde teokrasinin tarihe karışıp yerini demokrasiye bıraktığını düşünemiyorlardı.[16]

ALAYLI SUBAYLAR VE İSTEKLERİ

Meclis'e, âsi erler ve softalarla müzakere salonunda münakaşa edildiği sırada, alaylı subaylar namına bir dilekçe verilmişti. Hürriyet'in ilanını takip eden günlerde ordunun ıslâhı ele alınmıştı. Bundan da tabiatıyla değersiz subaylar, vaktiyle haksız terfi edenler zarar görmüşlerdi. Bunlar da 'hak' iddiasıyla ayaklanmışlardı. Meclis'e verdikleri dilekçelerinde:

Alaylı subaylardan yüzde seksen beşi kadro dışı edildi. Geri kalanları da birer birer kadro haricine çıkarılmaya başlandı. Bir de imtihan usulü icad edildi. Bu da tasfiyenin bir şeklidir. Mektepli silah arkadaşlarımızdan bazıları, her nedense bizi hakir görüyorlar. Bu da sırf asker nâzırların gizli maksatlarına dayanmaktadır,

denildikten sonra tâyin şartlarını, alacakları ikramiyelerin miktarını tesbit ediyorlar, "Bunlar kabul edilmediği takdirde ordularda büyük fenalıklar çıkabileceğini ihbar ediyorlar" ve cevap bekliyorlardı. Bu, millî Meclis'i tehditten başka bir şey değildi ve muhtelif ordulardan 7676 alaylı subay namına yapılıyordu. [17]

MECLİS-İ MEBUSAN'DAKİ ZİHNİYET

Yukarıdan beri izah ettiğimiz baskı ve silahlı tehdit önünde mebusların çoğu şaşırmışlardı. Davetlere rağmen Mecliste bir türlü çoğunluk sağlanamıyordu. Mebuslar, Kanun-ı Esâsî hükümlerine dairesinde millî iradeyi temsil ettikleri halde kendilerinden beklenen salâbeti gösteremiyorlardı. Meclisdekileri görüş ve düşünce bakımından üç gruba ayırmak mümkündü:

1- Âsilere şiddetle mukabele etmek, Meclis'in otoritesini, Kanun-ı Esâsî'nin hükümlerini korumak isteyenler.

Bunlar inkılâbın ruhunu temsil ediyorlardı, fakat azınlıktaydılar. Bunların da bir kısmı hayatlarını korumak için gizlenmişti. Bir kısmı da isyana karşı kuvvet hazırlamak için Meclis dışında çalışıyorlardı.

2- Millî (ırkî), dini ve siyasi düşüncelerinin etkisiyle, âsilerle fikir birliğinde olanlar.

3- Millî Meclis'in kapanmaması ve mebusluğun devamı şartıyla her teklifi kabul etmeye müsait durumda bulunanlar...

İşte bu sırada söz sahibi, ikinci ve üçüncü kısma dahil olan mebus-

lardı. Yalnız bunların sesi işitiliyordu. Güya, kendileri, meclisin büyük salâhiyetlerine sahipmişler gibi, âsilerin hoşuna giden beyannameler yayınlayarak işin içinden sıyrılmak istiyorlardı. Nitekim hâdiseden iki gün sonra, âsileri tatmin eden aşağıdaki beyannameyi neşrettiler:

Mebusların Beyannamesi,
Beyanname Aleyhinde Bir Konuşma

Vatan çocukları olan Osmanlı askerleri zaten birkaç günden beri umumi efkârda hissolunan hoşnutsuzluklara –İslâm şeriatına tamamen başlanılmasını– ve ordudaki düzen ve hizmetlere ait bazı hususi istek ve şikâyetlerini birbiri arkasına sıralayarak bunların kabul edilmesini ve herkese emniyet verecek bir Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'nın tâyini ile Vekiller Heyeti'nin yeniden kurulması lüzumunu ve her bakımdan devlet işlerinin idaresi için şeriatın yüksek hükümlerinin en büyük düstur ittihaz edilmesini ve her halde milletin reylerinin birleşmesiyle meydana gelen meşrû Meşrutiyet idaresinin yürürlükte kalmasını kendilerini ve babalarını umumi vekil bildikleri mebuslarına müracaat ederek istemişlerdir. Mebuslar Heyeti derhal toplanarak arzedilen istekleri kabul etmekle, vermiş olduğu karar üzerine Vekiller Heyeti istifa etmiş ve nümayişte bulunanlar için Meclis-i Mebusan'ın kararı üzerine Padişah'ın affa dair çıkan irade-i seniyyesi bildirilmiş olduğundan hepsi tam bir emniyet ve sevinçle kışlalarına dönmüş ve bu suretle de askerlerimiz haiz oldukları meziyet, intizam ve adaleti göstermişlerdir.[18]

Meclis namına yayınlanan bu beyannameyi yerinde bulmayan mebuslardan Nesim Mazilyah Efendi hakiki durumu cesur sözleriyle arkadaşlarına anlatmak istedi. İzmir mebusuna göre:

Meclis ve Hükümet, milleti aldatmıştı. Memleketin her tarafından gelen protesto telgrafları milletin Meşrutiyet'i korumak için azimli olduğunu gösteriyordu. Bu hal Meclis'in ve Hükümet'in 'intibahını mucip' olmalı, gözünü açmalıydı. Böyle olmadı. Hükümet millete vakaları olduğundan başka tarzda gösterdi. Uyuşturucu bir dille, endişe verici bir hal yoktur, dedi; yalan söyledi.

Meclis de halkı aldattı. Denilecek ki, bu bir siyaset ve idare-i maslahat icabı olarak yapıldı. Fakat ortada bir hakikat vardır. Doğruyu söylemedi.

Yeni kabine Meşrutiyet'e aykırı olarak kuruldu. Bütün mebuslar bunu biliyordu. Buna rağmen Meclis, usulünde toplanmadı. Meşrutiyet'e ve hakikate aykırı bir beyanname yayınlandı.

Aziz arkadaşları, reisi istifaya zorladı. Reis, gizlenmek zorunda kaldı. Meclis'de bir mebus öldürüldü. Söz hürriyeti kesildi. Müessif vakalar oldu.

Sonunda, 'Meşrutiyet'e aykırı hareket yoktur,' denildi. Her şey hazmedilmek istenildi.

Özet olarak naklettiğimiz bu sözlerin sonunda İzmir mebusu:

"Şimdi ben soruyorum," dedi. "Hanginiz buraya gelip cesaretle konuşabildiniz? Halbuki Meclis'e geldiğimiz zaman hepimiz, Hürriyeti, Meşrutiyet'i müdafaa edeceğimize yemin etmiştik. Öyle değil mi? Teessüf ederim."[19]

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ne gelince; başka bir yerde söylediğimiz gibi bu kabine de Abdülhamid'in yetiştirmelerinden, nisbeten ehliyetli sayılan kimselerden teşkil olunmuştu. Bunlar da selefleri (kendilerinden evvelkiler) gibi herhangi bir gaye ve rejim uğrunda fedakârlık edebilecek, cesaretle irticaya karşı koyabilecek kimseler değildi.

Nitekim isyan başlar başlamaz ilk iş olarak Padişah'a istifalarını vermişler, sahneden çekilmişlerdi. Ortada yalnız âsiler ve âsilerin sadakatle bağlı oldukları Padişah kalmıştı.

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin istifasını kabul eden Hükümdar, yeni Hükümet'in teşkiline eski Hariciye nâzırlarından Tevfik Paşa'yı memur etmişti. Gazi Ethem Paşa da Harbiye Nâzırlığı'na getirilmişti. Yeni kabine, her şeyden evvel, nasihat yoluyla âsilerin, kışlalarına dönmelerini temine çalşıyordu.

Âsilere, istediklerinin kayıtsız şartsız kabul edildiği, istisnasız hepsinin affa lâyık görüldüğü bildirildiği zaman, bu uysal hareketi, kendilerine karşı mebusların bir hilesi sanmışlar, inanmamışlardı. Bunun üzerine Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey dört at koşulu bir Saray arabasıyla vaka yerine gelerek topluluğun önünde Padişah'ın iradesini okumuştu. Âsiler de elde ettikleri bu başarıdan sonra, zafer şenlikleri mahiyetinde, yaylım ateşiyle İstanbul halkını dehşet içinde bırakmışlardı.

BÖLÜM 9

AHMED RIZA BEY NE YAPMIŞTI?

19 yıl Paris'de Meşrutiyet lehine ve Abdülhamid istibdadı aleyhine devamlı bir surette ısrarla çalışan Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, bu irticai vaka başgösterdiği gün ne yapmıştı? Bunu kendisinden öğrenmek elbette daha faydalıdır. Ahmed Rıza Bey diyor ki:

31 Mart günü sabahı İstanbul'a inmek üzere hazırlanmıştım. Meclis-i Mebusan'ı asker basmış diye bir telgraf aldım. Aile halkı telaş ettiler. Fakat ben her ne olursa olsun Meclis'den Reis mesuldür dedim, inmeye karar verdim.

Kapıdan çıkacağım esnada bir telgraf daha geldi. Diğerini teyid ediyordu. Ben yine ehemmiyet vermedim. Şimendifer istasyonunda beklerken İstanbul'dan tren geldi. Çıkanlara sorduk, İstanbul'da askerlerin isyan ettiğini söylediler. Orada tesadüf ettiğim iki zâbit (subay) bana İstanbul'a inmememi tavsiye ettiler. Ben yolumda devamla Sirkeci'ye vardığımda orada birkaç kişi önüme çıkarak askerin aleyhimde olduğunu, Meclis'e gitmememi söylediler. Vükelâyı (vekilleri) sordum. Bâbıâlî'de olduklarını öğrendim. Evvela Bâbıâlî'ye uğramayı evlâ gördüm (daha uygun buldum). Bir arabaya bindim. Yalnız başıma Bâbıâlî'ye gittim. Vükelâ toplanmış, istifa ile uğraşıyormuş. İçeriye haber gönderdim. Korkularından, beni derhal kabul etmediler. Ben salonda beklerken Murat Bey geldi. "Meşrutiyet tehlikededir, ne yapıyorsunuz?" dedi. Nihayet Vükelâ ile görüştüğüm zaman, istifalarını vermiş olduklarını öğrendim. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa bana, "Bu herifler sizin başınızı istiyorlar, hemen istifa ediniz," dedi.[1]

Ben telefonla Meclis-i Mebusan'da Bolu mebusu Habib Bey ile konuştum. O da âsilerin beni öldürmek istediklerini ve Meclis'e gelmenin hata olduğunu söyledi.

Harbiye Nezareti'yle (Millî Müdafaa Vekâleti'yle) konuştum. Mahmut Muhtar Paşa oradaydı. "Emrederseniz mevcut askerle çıkayım. Bâbıâlî'ye geleyim," dedi.

Tabiî istemedim ve pek isabet ettim.

Ben evvela donanmadan birine iltica etmeyi (sığınmayı) düşündüm, sonra mavro Kordato Bey ile birlikte Beyoğlu'na geçmek istedim. Bunlar olmayınca Hariciye Nâzırı (Dışişleri Vekili) Rifat Paşa'nın tavsiyesi üzerine Bâbıâlî Hariciye Nezareti odasında kalmayı münasip gördüm.

Sudi Bey[2] geldi; Talât Bey ile Nâzım Efendi'nin[3] Şehzadebaşı'nda bir evde saklanmış olduklarını, beni de oraya götüreceklerini söyledi. Bir araba getirmeye gitti. Bir parça peynir ekmek ısmarladım. Bir saat sonra araba geldi. Pencereden görüyordum, Sudi bey yukarı çıkana kadar arabası kaçıp gitti.

Topçu Zâbiti Süleyman Remzi Efendi de geldi, güneşin batmasını, ortalığın kararmasını bekledik, saat yarımı geçe paltomun yakasını kaldırarak, burnuma mendil tutarak Bâbıâlî kapısından çıktık, sapa sokaklardan dolaşarak Şehzadebaşı'nda Ali Cemal Bey'in evine vardık. Talât Bey ile Nâzım Efendi'ye ilk sözüm, "Meşrutiyet tehlikeyi atlattı," oldu. Gece atılan kurşunlar oturduğumuz evin damına da düşüyordu. İkinci günü talât Paşa ile Nâzım Efendi evden çıktılar. Başka bir eve iltica ettiler. Zannedersem benimle birlikte bulunmakta tehlike gördüler. Altıncı günü ben de bir araba ile yanımda Topçu Zâbiti Süleyman Remzi olduğu halde bataklardan giderek Ayastafanos'a (Yeşilköy'e) vasıl oldum.[4]

Ahmed Rıza Bey'e ait bu yayından üç gün sonra Sudi Kartal'ın kendisini ilgilendiren kısımları, aynı sütunlarda şu suretle düzelttiği görülmüştür:

Tarihe hakikatin geçmesi için bildiklerimi yazmak zorundayım.

Talât Bey, Nazım Efendi hep beraber bulunduğumuz evden vakanın ikinci günü çıkmış değildirler. Ve Ahmed Rıza Bey'le beraber bulunmak korkusundan çıkmamışlardır. Esasen 31 Mart günü Ahmed Rıza Bey'i behemehal (muhakkak surette) kurtarıp yanlarına getirmemi Talât ve Nâzım Beyler benden istemişlerdi. Hem bu adamlar öyle his taşır adamlar değildir.

Talât ve Nâzım Beyler gelmekte olan Hareket Ordusuna iltihak etmek (katılmak) ve Meclis-i Mebusan ve Ayân âzâlarını Ayastafanos'da toplayabilmek için hareketin üçüncü günü Ayastafanos'a gitmişlerdir.

Ahmed Rıza Bey'le benim kendilerinden gelecek habere kadar melceimizde (sığındığımız yerde) beklememiz kararlaşmıştı. Bir hafta sonra haber geldi. Ahmed Rıza Bey'le ben ve topçu Mülâzımı (teğmeni) Süleyman Remzi Bey sivil olarak Edirnekapısı[5] yolundan Ayastafanos'a gittik. Ahmed Rıza Bey'i Talât Bey'e tevdi ettik.[6]

HAYATLARI TEHLİKEDE OLANLAR

Lâzkiye Mebusu Mehmed Arslan Bey, Hüseyin Cahit Bey (Hüseyin Cahit Yalçın) zanniyle Meclis-i Mebusan önünde şehit edilmişti.

Cahit Bey, vakayı haber alır almaz nefsini korumak için saklanmak ihtiyacını duydu. Suriyeli tanınmış ailelerden 'Martanlar'ın Beyoğlu'ndaki apartmanına sığındı. Burada Selânik Mebusu Cavit Bey de kendisine iltihak etti. İki arkadaş akıbetlerini düşündüler, bulundukları yerin emin olmadığında ittifak ettiler. Hüseyin Bey, Rus elçiliği'ne iltica etmek fikrindeydi. Bundan sonrasını kendisinden dinleyelim.

"Rusya Sefarethanesi'ne (Elçiliği'ne) gidelim," dedim. Fakat istimzaç etmeden (sormadan), evvelden sorulunca başlarına bir bela almayacakları muhakkak. Fakat Sefarethane'ye bir kere girilince, artık kabul etmemek edemezler. Bahusus ben, *Tanin*'de Türklerle Ruslar arasında sıkı dostluk münasebetleri tesisi lüzümunu müdafaa etmiş, Boğazlar meselesinde Rusların ticaret gemileri geçirmek muamelelerini müdafaa etmiş ve bu meselede Avrupa devletlerine karşı, onlar tarafını almış olduğum için orada bir dostluk mukabelesine daha ziyade intizar edebiliriz, dedim.

Cavit, Rus Sefarethanesi'ne gitmeyi istemedi. Rusya Sefarethanesi'nin önüne hiç hadisesizce geldik. Kapı açıktı. Yanımdakilere veda ederek içeri girdik. Bahçeyi geçtim. İç kapıyı açtım. Kavaslar zaten beni tanıyorlardı. İstikbal ettiler (karşıladılar). Sefir M. Zinoviçev'i görmek istediğimi söyledim. İhtiyar Rus Sefiri, büyük bir müsaraatla (telaş ve süratle) taşlığa kadar geldi. Memlekette bir irtica hadisesi çıktığını, bana benzeyen bir Mebusu öldürdüklerini, Sefarethane'ye iltica mecburiyetinde kaldığımı söyledim. Şüphesiz kendisi bu haberi çoktan öğrenmişti. Fakat galiba usulden olduğu için sordu:

- Hayatınız tehlikede midir?
- Evet.
- O halde buyurunuz. Rusya Hükümeti'nin misafirisiniz.[7]

Buraya kadar verdiğimiz kısa bilgiden de anlaşılıyor ki, İstanbul'da ne duruma hâkim bir hükümet, ne de Meşrutiyet'i koruyabilecek bir kuvvet kalmıştı. Bu uğurda fedakârlık etmeleri lâzım gelen inkılâpçılar da yeni bir fırsat zuhurunu beklemek için gizlenmişler veya tehlike karşısında başlarının derdine düşmüşlerdi.

DOĞU BÖLGESİNDE, ERZİNCAN VE ERZURUM'DA İSYAN

İstanbul'da başlayan isyan, memleketin hemen her tarafında ve bilhassa askerî garnizon bulunan yerlerde tesirini göstermişti. Doğu bölgesi'nde Erzincan ve Erzurum'daki tesiri daha büyük olmuştu. Erzincan'da 31 Mart'tan az evvel, "İsyan olacak, askerî okul öğrencileri ve mektepli subaylar öldürülecek, Ermeniler ortadan kaldırılacak ve nihayet şeriat istenecek," şeklinde sözler, kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Denildiği gibi 31 Mart günü (13 Nisan 1909) asker burada da ayaklandı. Erzincan garnizonundaki bütün birlikler, Sancaklarına 'Kuran-ı Kerim' bağlanmış olduğu halde ellerinde silahlarıyla şehir içinden geçerek Koşu Alanı'nda toplandı. 15-20 tabur arasındaki bu âsi kuvvetin kumandanı, bir süvari başçavuşu idi. Başlarında subayları yoktu. Yalnız Kurmay Yüzbaşı Kemalettin Sami Bey'in de[8] bunlar arasında yer aldığı görülüyordu. O da şeriat istiyordu. Ölüm pahasına da olsa sonuna kadar kendileriyle beraber olduğunu temin etmiş ve buna arkadaşlarını inandırmıştı. Hakikatte genç yüzbaşı irticanın düşmanı, Meşrutiyet İnkılâbı'nın en hararetli taraftarlarındandı. Ordu kumandanının kendisine verdiği vazifeyi yerine

getirmek istiyordu. Bu arada şunu da kaydetmek lâzımdır ki Merkez Taburu, isyana katılmamıştı. Üzerine varılır, zorlanırsa silahla karşı koyacağı anlaşılıyordu.

4. Ordu Kumandanı Müşir İbrahim Paşa, yanında Erzincanlıların çok sevdiği ve saydığı din adamlarından Şeyh Hacı Fevzi Efendi[9] olduğu halde topluluğun bulunduğu yere geldi. Âsilerin kumandanı olan Başçavuş ve Yüzbaşı Kemalettin Sami Bey tarafından karşılandı. Aralarında bir konuşma oldu. Fakat bir anlaşmaya varılamadığı için başçavuş birden elindeki 'filintayı' Paşa'nın göğsüne çevirdi. Bu hali görenler dehşet ve hayret içinde neticeyi bekliyordu. Paşa, fena bir söz sarfederek adamı kırbaçlamaya başladı. Bu cesur davranışı ile Paşa, hem hayatını kurtardı hem de karşısındakilere karşı manevi bir hâkimiyet elde etmiş olarak doğrudan doğruya âsilerle konuşmak imkânını buldu.

Ordu kumandanı İbrahim Paşa ve Şeyh Fevzi Efendi, âsilere istediklerinin yapılacağını söylediler. Yalnız, Ermenilere ilişmekten -Hükümet'i müşkül duruma düşüreceği için- vazgeçmelerini tavsiye ettiler. Daha esaslı konuşmak ve anlaşmak için ertesi günü bütün kumandanların (çavuş ve onbaşıların) Müşirlik Dairesi'ne gelmelerini telkin ettiler. Bunun üzerine asker, kışlalarına dönmeye razı oldu. Yalnız süvariler, yol üzerindeki İttihat ve Terakki Kulübü ile diğer bir siyasi kulübün levhalarını kılıçlarıyla parçaladılar.

Ertesi günü Müşirlik Dairesi'nin önünde 150-200 kadar silahlı askerin sıralandıkları görüldü. Bunlar, âsilerin bir gün önceki kumandanları, çavuş ve onbaşılardı. Müşir Paşa'ya verdikleri randevuya sadık kalmışlardı. Paşa da meydana çıktı. Ufak bir el işareti yaptı. Binanın iki tarafından ortaya çıkan askerlerin yıldırım süratiyle, âsileri çevirdikleri görüldü. Silahları ellerinden alındı. Bu başarıdan sonra Paşa, kışlalarına gidip askerlerle doğrudan doğruya temas etti. Nasihatleriyle hepsini yola getirdi. Subayların kumandasında disiplin talimlerine başlandı.[10] Bundan sonra ordu kumandanı Erzurum'a gitti. Burada da ihtilal hayli alevlenmişti. Bazı genç subaylar ölüm tehdidi karşısında gizlenmek zorunda kalmışlardı.

Erzurum'da başgösteren isyanı, Tümen Kumandanı Korgeneral Yusuf, destekliyordu.[11]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuvvetli olduğu bu merkezdeki üyeleri, beyhude kan dökülmemesi için irticaya karşı ihtiyatlı hareket etmek istiyorlardı. Bu sebeple, ilkin kuvvetli bir mukabele görmeyen âsiler şımarmışlardı. Umumi durum bu haldeyken, küçük bir süvari takımının baskın şeklinde şehir içine pervasızca daldığı görüldü. Herkes gelenlerin, arkadaki mühim bir kuvvetin öncüleri olduğu zannına kapıldı. Bu beklenmedik cesur hareket, tesirini gösterdi, İnkılâpçıların mâneviyatını yükseltti. Halk ile, âsilerle temas ve müzakereye girişildi. Nihayet anlaşma ve selâmet yolu bulundu.

ERZURUM'DA FEDAÎ İTTİHATÇILAR

Erzurum'a gelenler, İttihat ve Terakki Cemiyet'nin eski fedailerinden Ömer Naci, Kolağası Halil, Mülâzım Yakup Cemil ve Mülâzım Filibeli Hilmi Beylerle birkaç kişiden ibaret maiyetleriydi.[12]

Bunlar, Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Merkezi'nce komşu memleketin Meşrutiyet ve Hürriyet için uğraşan inkılâpçılarına yardım etmek üzere İran'a gönderilmişlerdi. 31 Mart isyanı ile öz vatanlarında Meşrutiyet'in tehlikeye düştüğünü haber alınca geri dönmüşlerdi.

Erzurum şehrinde ve Erzincan ordu merkezindeki genç subaylar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuvvetli teşkilâtı vardı. Ordu kumandanı İbrahim Paşa, bunlara güveniyordu. Onlar da Paşa'nın, meşrutiyet'in ilanı sırasında Selânik'te 3. Ordu Kumandanı iken inkılâp uğrunda çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı aldığı şiddetli tedbirleri bilmelerine rağmen bu defa tutumunun dürüstlüğünü görerek kendisine itimat ediyorlardı. Esasen Paşa'nın her türlü cereyanın üstünde disipline saygı gösteren ciddi bir asker olduğuna inanılıyordu.

4. ORDU KUMANDANININ PROTESTO TELGRAFI

Bu karşılıklı emniyet havası içinde İbrahim Paşa –Erzincan'da olduğu gibi– Erzurum'da kan dökülmeden isyanı bastırmaya muvaffak oldu. 4. Ordu namına 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihinde İstanbul'da Mebusan Meclisi'ne bir protesto telgrafı çekti. Bir suretini de Selânik'de 3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya gönderdi. Bu telgrafta şöyle deniliyordu:

> İstanbul'da türeyen müstebit ve mürtecilerin, Meşrutiyet İdaresi'nin şeklini değiştirmeye teşebbüs ettikleri işitilmiştir.
>
> 4. Ordu, bu yıkıcı hareketi şiddetle protesto eder. Kanun-ı Esâsî'nin ve Meşrutiyet'in korunması için vatanperverane bir duygu ile kanının son damlasını akıtmaya azimli olarak İstanbul üzerine yürümeye karar vermiştir. Trabzon'a yeter miktarda deniz vasıtası yetiştirilmesini istirham ederim.[13]

Mahmut Şevket Paşa verdiği cevapta bu müracaatı takdir ve teşekkürle karşıladığını kaydettikten ve "3. Ordu, Meşrutiyet'i yok etmek isteyen İstanbul'a karşı bütün kuvvetiyle ve 2. Ordu ile birlikte ilerliyor. Bu birleşmiş kuvvetin, Allah'ın inayetiyle Meşrutiyet'i kurtaracağına ve irticayı esasında tahrip edeceğine şüphe yoktur," dedikten sonra, "4. Ordu'nun hükümet merkezi'ne uzaklığından, şimdilik harekâta iştirak etmeyip yalnız Rumeli kuvvetine mânevi müzaherette bulunması ve İstanbul Hükümeti tarafından irtica ve istibdat lehine celbedilmeleri muhteme-

len Anadolu Rediflerinin silah altına davet ve hareketlerine katiyen meydana verilmemesini, 4. Ordu bölgesinden İstanbul'a en ufak miktarda olsa dahi para gönderilmemesini," istemişti.[14] 4. Ordu Kumandanı, tabiî böyle hareket etti.

31 MART 1909 İSYANI ÖNLEMEZ MİYDİ?

Bunları okuduktan sonra şu sual hatıra gelebilir: İstanbul'daki isyan, gün geçirmeden önlenemez miydi veya âsiler tenkil edilemez miydi [sindirilemez miydi]?

Şimdiye kadar edindiğimiz bilgiden öğrenmiş oluyoruz ki, başta Kabine Reisi Sadrazam, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarıyla, salâhiyetli kumandanların hiçbirisi vazifelerini yapmak kudretini, hatta bir teşebbüste bulunmak cesaretini gösterememişlerdi, niçin?

Çünkü, İstanbul ve İstanbul'daki askerler, devamlı yazılarıyla asileri okşayan muhalif basının baskısı altına düşmüştü. Bu ağır havadan, halkın bir kısmı ile, umumi durumdan sorumlu olan nâzır ve kumandanların tesir altında kalmaları, enerjilerini kaybetmeleri tabiî idi. Bununla beraber kabine üyeleri herhangi bir gaye uğrunda tehlikeye göğüs gerebilecek idealist insanlar değildi. Dava için iddiaları ve mesuliyet duyguları yoktu. İşte bu sebeplerle hadiselere seyirci, pasif kalmışlardı.

HASSA ORDUSU KUMANDANI MAHMUT MUHTAR PAŞA'NIN ÖNEMLİ BİR DEMECİ

O zamanın devlet adamları ve generaller arasında daha genç ve nisbeten hareketli bir kumandan sayılan Mahmut Muhtar Paşa'nın aşağıya aldığım demeci, beni teyid etmektedir. Paşa diyor ki:

> Sadık kalan askerleri toplayarak içtima edenleri birkaç süvari hücumu ile dağıtmak, isyanı başladığı sırada bastırmak çocuk oyuncağı kabilinden bir şeydi. Şiddetli harekette bulunmaklığıma kastî olarak mümanaat (engel) olundu. İsyan gittikçe dairesini genişletti. Askere Padişah tarafından umumi af ilân edilince vazifem istifa etmekti. Hassa Ordusu'nda bu kadar çalışmak, gayret ve tâlim (eğitim) neticesinde elde edilen muvaffakiyetin bir derbede mahvolduğuna pek meyusum. İhtilâlcilere bu kadar cesaret veren cihet, Padişah tarafından yıkıcı hareketlerinin hoş görüleceğinin temin edilmesidir. [15]

Askerlerin ayaklanması –söylediğimiz gibi– İstanbul'da bir tedhiş, korku havası yaratmıştı. Fakat isyan yüzde yüz umumi bir tasvip ile karşılanmış değildi. Hesaplı ve çekingen de olsa buna karşı bazı teşebbüsler olmuştu.

CEMİYET-İ İLMİYE'NİN BEYANNAMESİ

'Ülema' denilen hoca sınıfının ileri gelenlerini içine alan 'Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye', vakanın başlamasıyla beraber iki 'beyanname' yayınlamıştı. Birinci beyanname ile mebuslara ve bütün millete hitab olunuyor ve özet olarak deniliyor ki:

İstibdat Devri'nde dini kitapların külhanlarda yakıldığını unutmadık. meşrutiyet İslâm şeriatına uygundur. Bugüne kadar istifa edenlerden veya memleket dışına kaçmak suretiyle istifa etmiş addolunacaklardan maada, Müslüman veya İslam olmayan mebuslara ülemanın ve milletin itimadı tamdır. Bundan sonra istifaya teşebbüs edenler vatan haini sayılacaklarından vazifelerine avdetle, devam etmeleri lâzımdır. Şanlı asker evlatlarımızdan ricamız şudur ki, (âsi erler kastediliyor) sükûneti ve itaatlerini muhafaza ederek şeriat ülemasının (bilginlerinin) nasihatlerini dinlesinler.[16]

Görülüyor ki, yüksek din adamları Meşrutiyet'i korumak istiyorlardı. Bu iyi bir tutumdu. Fakat şunu da söylemeliyim ki, haksızlığı tam olarak tamire taraftar görünmüyorlardı. Âsilerin istemedikleri devlet adamlarıyla mebuslardan, onlar da himayelerini esirgiyorlardı. Nitekim daha sonraları bunlarla araları açılacak, din adamları denilen kimseler muhâlefetin nüvesini teşkil edecekler, bundan da Hürriyet ve İtilâf Partisi doğacaktır.

CEMİYET-İ İLMİYE'NİN İKİNCİ BEYANNAMESİ

Cemiyet-i İlmiye, ikinci beyannamesinde daha kat'i ve daha azimli bir lisan kullanıyordu.[17]

Buna da, Derviş Vahdetî'nin, "Halife-i İslâm Abdülhamid Han Hazretleri'ne Açık Mektup" adı altındaki yazıları sebep olmuştur.

DERVİŞ VAHDETÎ'NİN ABDÜLHAMİD'E AÇIK MEKTUBU

Vahdetî, neşrettiği açık mektupta, "Bugün Meşrutiyet'i kaldırmak yed-i kudret-i şâhânenizdedir" (Zât-ı şâhânelerinin kudretli elindedir) dedikten sonra, Padişaha şu tavsiyede bulunuyordu: "Hürriyet verilmez alınır -diyenlere karşı- işte almak da vermek de elimdedir, görünüz diyebilirsiniz."[18] Bu sözleriyle fesadın en ileri elebaşısı Derviş Vahdetî, Abdülhamid'e, mağrur bir eda ile, şahsi kudretini anlatmak istiyordu.

İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ CEMİYETİ NASIL KURULDU VE MAKSADI, DERVİŞ VAHDETÎ

İttihadı Muhammedî Cemiyeti'nin 31 Mart Vakası'ndan sekiz gün önce işe başladığı, Ayasofya Camii'nde, büyük bir dini törenle halka ilân edilmişti.[19]

Hakikatte, kurucularından bazılarının da ifade ve iddialarına göre, bundan on yıl önce –Ticânî ve emsâli tarikatlar gibi– Türkiye hudutları dışında kurulmuştu.[20] Bu Cemiyet de heykellere, medeni eserlere düşman olan ticânî tarikatı gibi geriliği temsil ederek 'Muasır Medeniyet' fikrini reddediyordu. Şu farkla ki, Ticânîler tarikat halinde çalışıyor, İttihad-ı Muhammedî ise siyasi bir parti olduğunu iddia ediyordu.

İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin tüzüğü, üyelerinin sözleri ve bilhassa Cemiyet'in organı, *Volkan* gazetesinin sahibi, Derviş Vahdetî'nin yazıları, bu iddiayı teyid ediyordu. Cemiyet'in, dini siyasete alet etmek isteyen bir topluluk olduğuna şüphe yoktu. Tüzüğünün birinci maddesi aynen şöyledir:

"Madde 1: Cemiyet'in Reisi Hazret-i Muhammed Mustafa'dır (S. M.)."

Volkan Gazetesi

Derviş Vahdetî, *Volkan* gazetesinde:

> İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti muhdes, yani sonradan meydana gelmiş bir Cemiyet değildir ki, insanların yaptığı kanunlara tâbi olsun.[21]

Bu kısa bilginin ifade ettiği mana üzerinde durmaya ihtiyaç olmasa gerektir. Yalnız İstanbul'da yüz bini aşan bu topluluğun içinde davalarına, herhangi bir sebeple inanmış olanlar da bulunabilirdi. Ancak bu yüz binler, nasıl bir araya gelmişlerdi, bunları sürükleyenlerin başında bulunan Derviş Vahdetî kimdir?

Bu iki gerçek üzerinde durmakta elbette fayda vardır.

İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ CEMİYETİ ÜYELERİ

İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti inkilâptan zarar görenlerle mutaassıp, cahil zümreler içinde yer almış süratle yayılmıştı

Bunlar arasında Abdülhamid'in hafiyeleri, bendegân (kul) denilen Saray mensupları da vardı. Bu cihetle Padişah ve yakınları bu cemiyetle sıkı bir surette ilgilenmişlerdi.

Şehzade Vahdeddin Efendi[22] ve Ağası Mehmet Esat Efendi de İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne kaydolunmuşlardı.[23]

ÜYE KAYDI İÇİN NASIL PROPAGANDA YAPILDI?

Cemiyetin üye kayıt ve kabulünde takip ettiği usul normal değildi. Buna ait bir misal verelim:

İstanbul'da Kapalıçarşı'nın iki kapısı önüne birer masa konulmuştu. Bunların üzerine toplarla kâğıt yayılmıştı. Masaların başında her sınıftan seçilen propagandacılar durmadan bağırıyorlardı:

Ey şeriat-i mutahhara-i Muhammedî'nin zevâlini istemeyen müminler: Allahu Zülcelâl aşkına, Peygamber-i Zîşânımız Muhammed Mustafa aşkına, bu kâğıdı imzalayınız.

Ara sıra 'tekbir' sadaları da karışan bu davet, halkı heyecandan heyecana sürüklüyordu. Bu fevkalade bir haldi.[24]

DERVİŞ VAHDETÎ KİMDİR?

Hadiseler üzerinde bu kadar tesiri olan Derviş Vahdetî kimdi? Nasıl bir adamdı? Bunu merak edenler elbette bulunacaktır.

Vahdetî'nin asıl adı Derviş'di. Kıbrıs'da 1870 yılında doğmuştu. Hıfzı dinlenince (Kuran'ı ezberleyince) adına 'Hâfız' sıfatı eklenmişti. Hayatını, 'Halife-i İslâm Abdülhamid Han'a yazdığı mektuptan öğrenelim:

Padişahım, ben nasıl doğdum, büyüdüm? Pederim pabuççu esnafından Kıbrıslı Mahmut Ağa idi. Validem fakire bir kadın. Babam bütün gün çalışır, bir lokma ekmek parası kazanır, ufak bir evcikte hepimiz bir yorgan altında kışın soğuktan tir tir titrerdik. Bir sıcak çorba bile içemezdik. Gördün mü hayat nedir?

Dört yaşımda mektebe girdim. Beş yaşımda hatmettim (Kuran'ı başından sonuna kadar okudum). Ondört yaşımda iken Hâfız-ı Kuran oldum. Bir miktar, Arapça olarak sarf ve nahiv (dilbilgisi) biraz da fıkıh (İslâm hukuku) gördüm. Tarikat-ı Nakşibendî'ye sülük ettim (girdim). Yaşım yirmiyi buldu. Çalıştım, biraz daha okudum. Biraz ecnebi lisanı öğrenmek lâzım geldiğini hissettim. Ancak "men teşebbehe kavmen fehuve minhu"* Hadis-i Şerifi o vakitlere kadar dimağımda öyle bir kuvvet bulmuştu ki, başımda sarıkla her gün Kuran-ı Kerim tilâvetiyle (Kuran'ı sesle ve kaide ile okumakla) meşgul iken düşmen-i din (din düşmanı) olan kavmin lisanını nasıl öğrenebilirdim? O sıralarda İstanbul'a geldim. İki ay sonra avdet ettim. Ettim ama gözüm açıldı. Ötekinden berikinden biraz İngilizce öğrendim. Tedbil-i came ettim (kıyafet değiştirdim). Hükümet memuru oldum. Kraliçe namına verilen balolarda redingotlu, eldivenli bir adam olarak göründüm. Yirmibeş sene hoca mesleğinde, hoca itikadında, hoca kıyafetinde medrese köşesinde bir Müslüman, şimdi medeni... Her âli (yüksek) gördüğüm dereceye kadem (ayak) bastıkça nazarım, daha ilerilere matuf (çevrilmiş) bulunuyordu. Ancak bunlar meşru bir sây (çalışma) neticesiydi. Zira İngilizler, adama hiç bedava lokma mı verirler?

---

*Bir kimse kendisini bir kavme benzetirse o, o kavimden olur, anlamındadır. / C. B.

Derviş Vahdetî bundan sonra İstanbul'a gelir. İstanbul'daki hayatı için de söyledikleri şunlardır:

Biz de Mabeyin'e girmek (Padişah'a sokulmak) derdimizi anlatmak istedik. Oraya her müracaat ettikçe, oradan kovdular. Nihayet soluğu Diyarbakır'da aldık.[25]

DAHİLİYE NÂZIRI MEMDUH PAŞA VE VAHDETÎ

Bundan sonrasını Emekli Vali Kadri Üçok şöyle anlatıyor:

1321'de (1905) Mülkiye'den mezun olunca Diyarbakır'a döndüm. Bir kısmı verdiği jurnaller[26] yalan çıktığı için, bir kısmı namuslu insanlar olup devrin hoşuna gitmeyecek harekette bulunduğundan buraya sürülmüş 30-40 kadar menfi (sürgün) vardı. Hafız Derviş'i bunlar arasında görüp tanıdım. Sesi güzeldi. Şarkı okur, ud çalar, düğünlerde ve işret meclislerinde hem içer hem söylerdi.

Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa'yı yakından tanıyan Cemiyet-i Rûsumiye âzâsından Faik Bey'in delâletiyle İstanbul'a gelip 600 kuruş maaşla 'İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nda bir memuriyete tâyin edilmiş. İki Ramazan, Memduh Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında imamlık etmiş, sonra da velinimeti aleyhine Padişaha jurnal yazmış, Padişah da jurnali Memduh Paşa'ya gösterip, teb'idini (sürgün edilmesini) isteyince Diyarbakır'a sürülmüştü.

Meşrutiyet'in ilanı üzerine bütün sürgünler gibi Derviş Vahdetî de önce Kıbrıs'a sonra İstanbul'a gelmişti. 28 Kasım 1908'de Volkan'ı çıkarmaya başlamıştı.[27]

OSMANLI BİRLİĞİ

Siyasi partiler ve cemiyetler ile bazı gazeteciler gidişin fenalığını gözleriyle gördükten sonra aralarında itilâf zemini bularak anlaşmaya mecbur olmuşlardı.

Böyle bir lüzumu, Ermeni 'Taşnaksutyon Cemiyeti' anlamış, 31 Mart hadiselerinin vukuundan önce teklif etmişti.

17 Nisan 1909 tarihinde 'Heyet-i Müttefika-i Osmaniye' (Osmanlı Birliği Heyeti) adı altında bir araya gelen partiler ve heyetlerle, gazeteciler aralarında aşağıda kaydedeceğimiz esasları müdafaa etmek için birbirlerine söz vermişler, umumi efkâra açıklamışlardı.

Osmanlı Birliği'nin aralarında aldıkları kararın esasları şunlardır:

1- Vatanı ve Meşrutiyet Rejimi'ni tehdit eden hallere karşı, partiler arasındaki münakaşa ve anlaşmazlıklar unutularak beraberce ve elbirliği ile Meşrutiyet Rejimi korunacaktır.

2- Osmanlı Birliği, sadece gazetelerin bu mukaddes maksada hizmetlerini sağlamakla kalmayıp, ayrıca vatanın, her sahada ilerlemesine de çalışacaktır.

3- Meşrutiyet Rejimi'nin bağlı bulunduğu Kanun-ı Esâsî esaslarına göre, Osmanlı Hükümeti'nin yegâne murakıbı 'Meclis-i Mebusan'dır. O halde Osmanlı Birliği, millî hâkimiyeti haiz bulunan o meclisin 'kâffe-i erkânı'nın, yani mebusların daima söz ve vicdan hürriyetine mâlik olmaları ve hiçbir taraftan tehdide maruz kalmamalarını temine çalışmak hususunda her hamiyetli Osmanlı gibi anlaşmış ve birleşmiş olacaktır.

4- Osmanlı Birliği işbu meşru ve kutsal maksadı sağlamak için aşağıda bildirilen daimi ve karma bir encümen teşkiline karar vermiştir:

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Taşnaksutyon, Fırka-i İbad (Demokrat), Rum Cemiyet-i Siyasiyesi'nden ikişer üye, Osmanlı basınından dört üye ve diğer kulüplerin her birinden birer üye seçilecektir.

Encümenin vazifeleri şunlardır:

A- Encümen, gerektiği zaman seçeceği bir heyet vasıtasıyla Meclis-i Mebusan'a ve Vekiller Heyeti'ne müracaat ederek partiler, cemiyetler, heyetler ve gazetelerin beraberliğini haber vermek suretiyle memleket ve ahâlinin istirahatini temin ve güvenliğini devamı hususunda acele ve ciddi tedbirler alınması lüzumunu bildireceklerdir.

B- Vilayetlere gönderilecek heyetler bu kutsal maksatları tebliğ ve tamime çalışacaklardır.

C- Gerek İstanbul'da gerek vilayetlerde muhtelif dillerde çıkan gazetelerin her birine müracaatla yukarıda belirtilen, vatana faydalı maksat ve kararları bütün halka devamlı surette izah etmek ve duyurmak için aynı şekilde neşriyatta bulunmalarının teminine çalışılacaktır.

D- Osmanlı birliği adına icraata yetkili bulunan bu karma encümen, alacağı tedbirler neticesinde anlaşmazlık ve geçimsizliğe son verdireceğine, millet ve devlet için yurt içinde ve dışında büyük tehlikeleri doğuracak hallerin vukubulmaması hususunda göstereceği faaliyete her sınıf halkın ve her türlü meslek sahiplerinin beraberce katılacaklarına inanmış bulunmaktadır.

Vatanın selâmeti her vakitten ziyade güvenlik ve adaletin devamına ve kardeşlik ve eşitliğin bütünlüğüne bağlı bulunduğudan bu hususta da Osmanlıların elbirliği ile çalışmaya davet eder.[28]

Bu teşebbüs de 'Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin beyannamelerinden daha zavallı durumda kaldı. Hiçbir tesiri görülmedi. Çünkü çok geç kalmışlardı.

İleride bahsedeceğiz, gazeteler, yazılarıyla millî bünyeyi o derece sarsmışlar, partiler halkı ve orduyu –parti mücadelesi namı altında– o kadar birbirine düşürmüşlerdi ki memleket havasını bu kadar basit tedbirler ve teşebbüslerle tasfiye etmeye imkan kalmamıştı. Siyasi havayı saran kasırga çok müthişti. Önüne düşeni alıp götürüyordu.

BÖLÜM 10

AVRUPA'DA GENÇ TÜRKLER
PRENS SABAHATTİN BEY VE PRENSİPLERİ

'Genç Türkler'i Avrupa'da en ileri lider olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi sıfatıyla Ahmed Rıza Bey ve şahsi teşebbüs ve idarede adem-i merkeziyet prensibiyle, Sultan Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahattin Bey temsil etmişlerdi. Mizancı denilen Murat Bey de tanınmış bir şahsiyetti.

Bu üç zatın düşüncesi ve hareket tarzı hakkında okurlarımıza kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır sanırım.

1902 yılında 'Genç Türkler'in bir kongresinde, Prens Sabahattin Bey, Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde yaşayan bütün kavimlerin refah ve saadetiyle yakından ilgili olduğunu açıkça beyan etmişti. Kongreden sonra Prens Sabahattin Bey kendisini ilmi tetkike verdi. Bu sırada hiçbir siyasi faaliyette bulunmadı. Prens'in Genç Türkler arasındaki rolünde ve hizmetlerinde samimi olduğuna şüphe yoktu. O da Ahmed Rıza Bey gibi, Genç Türk cereyanına ciddi bir surette sarılmış, dayısı Sultan Hamid'in istibdadını yıkmak için bütün asaletiyle çalışmıştı.[1]

Frédéric le Play'in eserlerini okumuş, onun aile ve mülkiyet doktrinlerinin tesiri altında kalmıştı.

Elisée Reclus'ün, *Nouvelle Geographie Universelle* adlı meşhur eseri onun hayalini genişletmişti. Edmond Demolins'in, *A Quoi Tient La Supériorité des Anglo-Saxon* adlı kitabını eline geçirdiği zaman, "Allah'tan dilediğini bulmuş kadar" sevinmişti.[2]

Sabahattin Bey'e göre Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde

bulunduğu perişan vaziyetten sadece Padişahı mesul tutuyorlardı. Halbuki Padişah'ın icraatı bu perişan durumu vücuda getirmekle beraber halk da bu icraata gözü kapalı itaat etmekle bir dereceye kadar mesul sayılmalıydı. Eğer memleketin içinde bulunduğu sefalet ve perişanlıktan kurtarılması icab ediyorsa ortadaki ataletin, işsizliğin, içtimai zaaf ve beceriksizliğin sebebi aranıp bulunmalıydı. Yine Sabahattin Bey'e göre, bu içtimai zaaf ve beceriksizlik memleketteki eğitim kifayetsizliğinden ve 'şahsi teşebbüs' yokluğundan ileri geliyordu. Aşağı halk tabakaları ne bir kültüre sahiptiler, ne de durumlarını düzeltecek sermayeye mâliktiler. Orta sınıf tabakanın çoğu ise daha ziyade memurluğa veya askerliğe rağbet ediyorlardı. Bu tehlikeli gidişe son vermek kültürlü gençlere düşen bir vazifeydi.

ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK

Bunlar, Batı medeniyetinden almış oldukları ilhamlarla serbest ve verimli sahalarda çalışmalı ve halka bu yolda önderlik etmeliydi.

Fakat, devletteki merkeziyetçilik sistemi şahsi teşebbüsün inkişafına büyük bir engel teşkil ediyordu.

Bunun için bütün milletçe, istisnasız tek bir kütle halinde birleşilmeli, Mutlakiyet Rejimi'ne son vererek geniş ölçüde 'Adem-i Merkeziyetçilik'e yer vererek Meşrutî bir rejim kurulmalıydı.

Böyle bir rejim, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan bütün İslâm ve Hıristiyanların tasvibine mazhar olacak ve her iki unsura da aynı derecede mahalli hükümet işlerine iştirak hakkını verecekti. Bundan başka Müslüman unsurunu, memuriyet gibi verimsiz sahadan çekip kurtarmış olacaktı.

PRENS SABAHATTİN BEY'İN PROGRAMI

Bu görüş çerçevesi içinde Sabahattin Bey, aşağıda yazılı dört maddelik bir program hazırlamıştı:

1- Şahsi teşebbüsü geliştirmek ve netice itibariyle idari sistemde 'Adem-i Merkeziyet' yolunu tutmak için, Türk halkı arasında içtimai eserleri okumak zevkini uyandırmak.

2- Osmanlı İmparatorluğu'nu, teşkil eden muhtelif kavimler arasında bir anlaşma zemini bulmaya çalışmak.

3- Daha ileri medeniyete sahip memleketlerde Osmanlıların hakkını müdafaa etmek ve bu memleketlerde umumi efkârı Osmanlılar lehine çevirmek.

4- Memleket dahilinde cemiyet ve komiteler kurmak suretiyle bu

prgramın tatbikine çalışmak, muhalif kuvvetlere karşı cephe almak.[3]

Prens Sabahattin Bey'in kısa bir hülâsa halinde naklettiğimiz bu fikir ve prensiplerine karşı, Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları da dahil olduğu halde muarızlarının tenkitleri şu esasta toplanıyordu:

Prens Sabahattin Bey'in mütalâaları ve çizdiği program açıkça gösteriyor ki: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ana meseleler kavranmamıştır. Demolins'in fikirleri, olduğu gibi benimsenmiş; bunlar, an'anesi, medeniyet seviyesi ve problemleri tamamen ayrı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik edilmek istenilmiştir. Demolins, kitabında Anglo-Saksonlar'dan bahsederken, Türkiye'deki muhtelif unsurlar arasında huzursuzluk yaratan dini meseleleri ve bilhassa en büyük çözüntüye sebeb olan 'milliyetçilik' cereyanı altında gizli, imparatorluk camiasından ayrılmak arzu ve emellerini aklından bile geçirmemişti.

TANINMIŞ GENÇ TÜRKLER'DEN MURAT BEY NASIL ÇALIŞTI, SONU NE OLDU?

Genç Türkler'in ön safında görülenlerden biri de Murat Bey'di.

Murat Bey önce Mısır'a yerleşmişti. Buradaki Genç Türkler'in faaliyetinden Mısır Hükümeti endişe duymaya başlayınca Cemiyet, Murat Bey'in Avrupa'ya geçmesini uygun buldu. O da 1896 yılı sonlarına doğru Geneve'de yerleşti.

Murat Bey İttihat ve Terakki'nin Avrupa'daki teşkilatı içinde Ahmet Rıza Bey'den memnun olmayan grubun başına geçti. Kısa bir zamanda kendisini gösterdi. Bir hayli taraftar topladı.

Murat Bey, Meşrutiyet İdaresi'nin yeniden kurulmasını istemekle beraber panislâmist bir siyasete taraftardı.

"Halife yoluyla bütün Müslümanları, yabancı nüfuz ve esaretinden kurtarmak ve bir araya getirmek suretiyle büyük bir İslâm İmparatorluğu tesisini" müdafaa ve telkin ediyordu. Bütün düşüncesi Padişahı, bu maksat uğrunda çalışmaya sevketmekti. Kurulacak böyle bir imparatorluğun idaresi Türklerin elinde bulunmak lâzımdır, diyordu. Çünkü, diğer kavimlere nazaran Türkleri, 'halifelik' için kuvvet ve iktidar bakımından daha lâyık buluyordu.

Beraber çalıştığı genç Türkler'in birçoğu 'liberal' bir düşünceye sahipti. Murat Bey ateşli nutuklarıyla bunları da tesiri altında tutuyordu.

Hoşa giden hali, kültürü, yazı ve söz kabiliyetiyle Murat Bey, Genç Türkler muhitinde fazla sevilmiş, Ahmed Rıza Bey'i geride bırakmıştı.

MİZAN GAZETESİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organı olarak çıkarılan gazetelerden biri de *Mizan*'dı.

Bu gazeteyi Murat Bey idare ediyordu. Devrimciler arasında en fazla aranan, okunan *Mizan* gazetesiydi. Kendisine de, beğenilen bu gazetenin ismi verilmişti. Mizancı Murat Bey diye anılıyordu. Murat Bey bu siyasi başarısından başka tarih bilgisiyle de aydın gençlerin takdirini kazanmıştı. fakat bütün bu meziyetlerinin yanı başında sebatsızlığı, gaye uğrunda fedakârlık noksanlığı gibi eksik bir tarafı vardı.

ABDÜLHAMİD'İN OYNADIĞI ROL

Abdülhamid 1313 (1897) tarihinde Avrupa'daki Jön Türkler'i kazanmak veya dağıtmak vazifesiyle Başhafiyesi Ahmed Celâleddin Paşa'yı Avrupa'ya göndermişti. Başhafiyenin muvaffakiyeti veya Abdülhamid'in emrini yerine getirmemesi suretiyle başarısızlığı Avrupa'daki Genç Türkler'in kaderini tâyin edecekti.

MURAT BEY'İN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

İşte bu kadar önemli bir zamanda başhafiye ile ilk anlaşan Murat Bey oldu. Mücadeleden vazgeçti. İstanbul'a döndü. İhtiyariyle kendi kendini Abdülhamid'in gözhapsine mahkûm etmiş gibi Boğaziçi'nde bir köşkte sessizce vakit geçirdi.[4]

10/23 Temmuz inkılâbiyle beraber tekrar siyaset sahnesine atıldı. *Mizan* gazetesini yeniden çıkarmaya başladı. Fakat bu defa iktidarda bulunan eski arkadaşlarından beklediği alâka ve itimadı göremedi. Bu yüzden hırçın bir muhalif kesildi. Yazılarında o kadar ileri gitti ki, eski Meşrutiyet mücahidi, Meşrutiyet'e silah çeken 31 Mart âsilerinin seviyesine düştü. Daha sonra göreceğiz, maalesef mahkûm da oldu.

AHMED RIZA BEY'İN FİKİRLERİ VE JURNALCİLER

Ben, Ahmed Rıza adını, 1906 yılında Bursa'da işittiğimi hatırlıyorum.

Birgün hususi bir aile toplantısında bulunuyordum. Hazır bulunanlar yaşlı, kültürlü kimselerdi. Konuşmamız fısıltı halinde oluyordu.

Evvela bu ihtiyatlı, çekingen durum dikkatimi çekti. İçimizden biri anlatıyordu:

– İşittiniz mi? Yeni bir aile daha mahvoldu demektir.

Bütün gözler hayretle bu sözü söyleyen zata dikilmişti. Ne oluyordu? O devam etti:

– Gece evini basmışlar. Bir fotoğraf bulmuşlar. Eh... alaşağı etmek için bu kadarı kâfi değil mi? Bütün bunlar o melûn hafiyelerin eseridir. Velinimetlerine (Abdülhamid'e) yaranmak için mâsum insanları bulup 'jurnal' ediyorlar. İşte Muhasebeci Şükrü Bey de bunların kurbanı oldu. Zavallı, şimdi hapistedir.

Diğer biri söze karıştı:

– Ben de işittim, küçük çocuğu valiyi eteklemiş, ağlamış. Babasını kurtarması için yalvarmış. Vali de yardım vaadinde bulunmuş.

O zaman Bursa'da Vali, Abdülhamid'in itimadını kazandığı söylenen Reşit Mümtaz Paşa idi. Hapsedilen zat, Bursa Maarif Müdürlüğü Muhasebecisi Şükrü Bey'di. Uzunca boyu, iyi giyinişi ve vakarlı hali ile herkesin dikkatini çeken iyi bir memur, iyi bir aile babasıydı. Vaktiyle Ahmed Rıza Bey, Bursa Maarif Müdürü iken kendisine fotoğrafını hediye etmiş, o zavallı da bunu muhafaza eylemiş.. Şimdi bu cinayetinin (!) cezasını çekecekti. Hazin değil mi?

Ben o zaman dahi habis rolleriyle hafiyeleri, 'jurnallerini' biliyor; nefret ediyordum. Ama benim için ortada anlaşılması lâzım gelen bir muamma vardı: Bu Ahmed Rıza Bey kimdi?

Ahmed Rıza Bey Bursa Maarif Müdürü iken, Avrupa'ya kaçmış, Jön Türk kafilesine katılmış, hatta liderleri seçilmiş..

Bu hadiselerin üzerimde derin tesiri oldu. Ahmed Rıza Bey'in hüviyetini, Jön Türkler'in Avrupa'da takip ettikleri siyaseti öğrenmek için bende şiddetli bir arzu uyandı. Biz Türkler için o zaman Avrupa ile temas etmek çok zor ve tehlikeliydi. Çalıştığım yabancı bankadaki Avrupalı arkadaşlarım vasıtasıyla Genç Türkler hakkında bilgi edinmek imkânını buldum. Diyebilirim ki benim, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alakam bu hadise ile başlamıştır. Zaten Namık Kemal'in vatan ve hürriyet edebiyatının tesiri altındaydım. İstibdat İdaresi'nin yasak ettiği bu millî şairimizin eserlerini okumak için daimi fırsat arar, bulurdum.

Ahmed Rıza Bey, yukarıda da söylemiştim, Bursa'dan Avrupa'ya o zamanın deyimiyle 'firar' etmişti. 1889'da Paris'e yerleşerek İstibdat aleyhindeki mücadelesine başlamıştı. O da Prens Sabahattin Bey gibi bir etüt safhası geçirmişti. Pozitivizmi felsefe olarak pek cazip bulmuştu.

Malûmdur, pozitivizm, XIX. asır Fransız filozoflarından Auguste Comte'un felsefi nazariyesidir. Yalnız gözle görülüp elle tutulabilen, sayılıp ölçülebilen vakıalara kıymet veren, yalnız pozitif yani müsbet ilim metotlarına bağlanan, tecrübe ve müşahede kabiliyetimizin üstündeki metafizik (tabiat üstü) tasavvurları, bir tarafa bırakan bir görüş tarzıdır. Comte'a göre, felsefe, sadece ilmi neticeleri muhakeme edip birleştiren bir 'ilimler felsefesi' olmalıdır. Comte, insanlığın üç safha geçirdiğini kabul eder. Üç Hal kanunu (Loi des Trois Etats):

1- Teorik saha (tabiatın, tanrıların iradesiyle izahı safhası; ilkçağlar).
2- Metafizik safha (tabiatın, mücerret prensip ve kuvvetlerle izahı safhası: orta çağlar ve Yeniçağ başı).
3- Pozitif safha (tabiatın ilmî, tecrübi prensiplerle izahı safhası: Yeniçağlar, Comte'a göre son ve en mütekâmil safha).[5]

AHMED RIZA BEY VE MERKEZİYETÇİLİK

Ahmed Rıza Bey, Auguste Comte'un nazariyelerini kabul etmekle beraber Prens Sabahattin gibi, o da Türkiye'de saltanatın birleştirici bir kuvvet olarak kalmasını, Meşrutiyet İdaresi'nin kurulmasını istiyordu. 'Osmanlı' tâbirinden o da imparatorlukta yaşayan –İslâm olsun, Hıristiyan olsun– bütün vatandaşları kastediyordu. Yalnız Türk kültürünü benimsemiş olmayanları Osmanlı telâkki etmiyordu. Aralarında esaslı prensip ayrılığı, –Prens Sabahattin Bey'in Adem-i merkeziyetine mukabil– Ahmed Rıza Bey'in Türkler tarafından idare edilen merkezi ve hükümet kurulmasını istemesinden ibaretti.[6]

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE 1876 KANUN-I ESÂSÎSİ

Meşrutiyet'in ilânı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maksat ve gayesi, 1293 Kanun-ı Esâsîsi'nin tekrar yürürlüğe girmesini temin etmekti.

Bütün Jön Türkler, manevi reisleri sayılan Mithat Paşa'nın hayatı pahasına elde etmeye muvaffak olduğu bu ana kanunun, yeniden tatbik edilmeye başlamasıyla her şeyin düzeleceğine inanırlardı. Bir kere millî irade işlemeye başlasın, her şey yoluna girer, derlerdi. Bu sebeble ne pahasına olursa olsun Türkiye'de Meşrutiyet Rejimi tekrar ilan edilmeliydi. Yalnız, Ahmed Rıza Bey Paris'te mücadelesine başladığı zaman ihtilalin, zor kullanmanın aleyhindeydi. O, ilk zamanlarda ihtilâl yerine "intizam" diyordu.

Avrupa Genç Türkleri'nin neşriyatı arasında Ahmed Rıza Bey'in bu çekingen halini tenkit eden yazılara rastlamaktayız. Mesela deniliyor ki:

> Ahmed Rıza Bey'le aramız bozuktu. Doğru!... Buna sebep de, ihtilâl ve icraat taraftarı olmamasıdır. Halbuki öyle bir zamanda (İstibdat Devri'nde) kuru yazılara hasr-ı kuvvet eylemek (bel bağlamak) cinayettir.[7]

Bütün bunlardan anlıyoruz ki Ahmed Rıza Bey'in ihtilâlcilik tarafı, üzerinde durulamayacak kadar zayıftı.

O, vaktiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin memleket içindeki gizli teş-

kilatın ısrarı ile ihtilâle razı olmuş. Paris'de 1907 yılında toplanan İkinci Jön Türk Kongresi'nin İhtilâl Beyannamesi'ni imzalamıştı.

Bu sözlerimle Ahmed Rıza Bey'in Avrupa'daki mücadele hayatının ehemmiyetini küçük gördüğüm zannedilmesin.

Kendisini, Abdülhamid'in lütfuna ve kahrına arka çevirmiş, uzun yıllar mahrumiyet içinde istibdada karşı durmuş, feragat sembolü bir vatansever olarak görüyorum.

İnsanlardan kabiliyetlerin fazlasını beklemek haksızlık olur.

İKİNCİ MEŞRUTİYET'İ KİMLER HAZIRLADI VE KİMLER İLAN ETTİ?

Esas itibariyle Paris'te, Avrupa'nın diğer merkezlerinde, hâsılı memleket dışında çalışan Genç Türkler'in toplu veya fert olarak hiçbirisinin az önce söylediğimiz gibi, İkinci Meşrutiyet'in ilanında fiili bir tesir ve nüfuzları olmamıştı.

Prens Sabahattin Bey'i ve onun gibi inkılâp uğrunda uğraşan fedâkarları bir tarafı bırakalım, Ahmed Rıza Bey dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin anavatandaki çalışmaları, ihtilal hazırlıkları hakkında bir fikir ve malûmata sahip değildi. Zaten ihtilâller esaslı bir kalite olarak, ancak memleket içindeki teşkilatla yapılır ve idare edilir.

1908 Meşrutiyet İnkılâbı, Osmanlı namı altında tamamen Türk milliyetçiliğini temsil edenlerin silaha sarılmasından doğmuştur.

Bu bahsi daha ileriye götürmek istemiyoruz. Maksadımız 31 Mart Vakası'nı bütün tafsilatıyla yazmak değildir. Meşrutiyet İnkılâbını incelemek de değildir. Bunlara temasımızın sebebi, ileride anlatacağımız Millî Mücadele'nin ne gibi devirlerden geçerek ne gibi şartlar içinde başladığını göstermektir. Kısa da olsa bugünlerin vakalarına temasımızdan fayda umuyoruz.

GENÇ TÜRKLER'İN KAVGALARI VE NETİCELERİ

Biz Burada Avrupa'daki inkılâpçı Türklerin birer kudretli lideri sayılan Ahmed Rıza Bey ile Prens Sabahattin Bey'in görüşlerini de münakaşa edecek değiliz. Bütün prensipler, evvel emirde müşterek gayelerini teşkil eden Meşrutiyet'in, ilânından sonra devam ve bekası tehlikeye düşürmeyecek surette ve ancak fikir sahasında mütalâa edilebilirdi. Bu taktirde isteyen benimsediği fikri kabul eder, istemeyen reddederdi. Fakat netice böyle olmamıştı.

'Genç Türkler' beraber getirdikleri kavgalarını, şahsi ihtilâflarını durmadan muhitimize yaymıştır. Yalnız Meşrutiyet ilân olunduğu zaman

aralarında, Millî Meclis'in açılışına kadar, bir mütareke yapmışlardı. Millî Meclis açılınca, yeni bir kavga ve hücum devri başlamıştı. İnkılâpçılar müşterek gayelerini unutmuş gibiydiler. Birbirlerini yıpratmak, yıkmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Bu vaziyetten, irtica kuvvet alıyordu. Fırsat kollayan istibdat döküntüleri memnundu. Türkiye'de istikrarlı bir demokrasi rejiminin kurulmasını millî menfaatlerine uygun bulmayan yerli ve yabancı unsurlar, bu hali alkışlıyorlardı. Meydan, tamamiyle bir irtica ocağı olan İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti ile onun organı *Volkan* gazetesinin başyazarı Derviş Vahdetî'ye, bugün dahi mahiyeti bir sır halinde kalan *Serbesti* gazetesi ve benzerlerine kalmıştı.

AHRAR PARTİSİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ

Memleket maksatlı maksatsız daimi bir tahrike maruzdu. Bu devamlı tahrik karşısında millî bünyenin sarsılacağı tabiî idi. İşte bu sırada tekrar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalefeti temsil eden Ahrar Partisi'nin arasını bulmak için yeni bir teşebbüs vukua geldi. İki tarafın delegelerinden bir komisyon kuruldu, uzun uzun müzakereler oldu. Fakat bu teşebbüsten de bir netice elde edilemedi.

Ahrar Partisi, İttihat ve Terakki'yi Meclis'de ve Hükümet'de nüfuz kullanmakla, baskı yapmakla suçlandırıyordu.

İktidar Partisi olan İttihat ve Terakki de –söylentilerin doğru olduğu kabul edilse dahi– bunun parlamento hayatında çoğunluğu kazanmış olan partinin hakkı olduğunu iddia ediyor, şikâyetlerin, umdukları menfaatleri elde edemediklerinden ileri geldiğini söylüyordu.

31 MART'DA BASIN

Meşrutiyet'in ilânı ile 31 Mart Vakası arasındaki süre içinde memleket basını tam bir anarşi içindeydi.

Ciddi bir eser olduğuna şüphe edilmeyen *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* adlı kitapta bu bahse ait hayli enterasan malûmat vardır:

> Meşrutiyet'in ilânı ile beraber zafer âvâzeleri ve ihtiras feryatları tufanı içinde seslerin, yazıların iyisi ve kötüsü birbirine karışarak matbuat (basın) kendisini bütün kayıtlardan âzâde gördü. İnkılâp Partisi idareyi tamamen ele alıncaya kadar ortalık meşhur tâbirle, "tozdan dumandan ferman okunmaz" bir hale geldi...
>
> Matbuat çoşmuştu, önüne gelen bir gazete çıkarıyor, hürriyete susamış insanların birikmiş ıstırap mahsulü kinlerin hattâ tekâsüf etmiş ihtirasların birdenbire müsait bir hava bulmasıyla kabarıp taşmasının bir ifadesi olan bir matbuat, frensiz bir halde dolu dizgin gidiyordu... Hiçbir cezaya tâbi olduğu yoktu.

Hudutsuz Basın Hürriyeti ve Neticeleri

Çünkü ortada bir hükümet yoktu. Bugünlerin halini, caizse, bir "hudutsuz matbuat hürriyeti zamanı" diye tavsif edebiliriz ki, bu, hürriyet değil, bir anarşiydi. Bu vaziyet tabiî olarak siyasi şantajlara da vücut vermişti.

Diğer bir kısmı da başı boş, her önüne gelene çatıyorlar ve mütemadiyen hükümeti tenkit ediyorlardı. Hele şahıslar aleyhindeki yazıların ardı arkası kesilmiyordu.. Dini mecmualar ve dini alet ittihaz eden gazeteler de ayrıca bir dertti.

Meselâ meşrutiyet aleyhinde vaızlar veren ve halkı arkasına takıp yollara düşen Kör Ali adlı bir yobazın haraketi bu kabil mecmualarda müdafaa ediliyor ve tevkifinden dolayı hükümet tahtie olunarak (hatalı görülerek) halkı tahrik edici yazılar yazılıyordu.

İttihat ve Terakki fiilen işe el atmamıştı. Fakat, Hükümet işlerine müdahaleye başlamıştı. İnkılâbı yapan fırka bunda geç bile kalmıştı. Fakat bu hali muhaliflerin tenkidine uğruyordu. Sürgünden dönen Mevlânzade Rıfat, *Serbesti* adlı gazeteyi neşre başlamıştı. Zaten Murat Bey de *Mizan* gazetesini tekrar neşre başlamıştı. Bu da öteki gibi her şeye itirazcı idi. Ve fakat kendi renkleri de belli değildi. Kuvveti gizli membalardan alan gazetelerden biri de Kozmidi'nin *Sada-yı Millet*'i idi...

Yeni Gazete, Kâmil Paşa'nın gazetesi olmuştu.[8] Şimdiye kadar, en kabadayısı iki bini geçmeyen gazete tirajları içinde elli bine çıkanlar vardı...

Tam intihap günü Derviş Vahdetî İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti namına *Volkan* adlı küçük kıtadaki gazeteyi çıkarmaya başladı. Bu, din perdesi altında her türlü melaneti saklayan bir paçavraydı. Nitekim körüklediği irticaı 31 Mart hadisesine götürmüştü.[9]

Son Posta gazetesindeki, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?" adlı tefrikasında (no: 32-33, yıl: 1933) yazar Ziya Şakir Solo da şöyle demektir:

Yine bu sırada muhalif gazetelerin bütçeleri birden bire genişleyivermiş, muhalif matbuat kadrosuna *Serbesti* ve *Volkan* isminde iki gazetenin ismi kaydedilmişti. Bunlardan bilhassa *Serbesti* gazetesi idarehanesinde Şerif Paşa'nın[10] adamlarına sık sık tesadüf ediliyor. Bu gazetenin sahip ve muharriri olan Mevlânzade Rıfat bey, gerek Meclis koridorlarında ve gerek Bâbıâlî salonlarında Fitz Maurice[11] tesadüf ettikçe yerlere kadar eğiliyor, şaşılacak derecede büyük bir hürmet gösteriyordu. Gerek Cemiyet (İttihat ve Terakki) ve gerek Hükümet derin bir gaflet içindeydi.

(...) Aynı zamanda Murat Bey de *Mizan*'ı tekrar çıkarmaya başlamıştı. Bu muhalif gazetelerden *İkdam* ve *Mizan* müstesna olmak üzere diğerleri doğrudan doğruya Şerif ve Amiral Sait Paşalardan gizli tahsisat alıyor, kendilerine verilen direktif dahilinde yazı yazıyorlardı.

Hayata gözlerini kapayıncaya kadar basın âleminin en şöhretli yazarı ve hatta üstadı sayılan Hüseyin Cahit Yalçın'ın, "31 Mart'ta Türk Basını Sıfır Aldı" başlığı altında seri halinde yazıları vardır. Şimdi de bunlardan bir kısmını gözden geçirelim:

Askerlerimiz serlevhalı (başlıklı) bir makalede, Yeniçeri ananesini ihya ederek, İstanbul sokaklarını yüzden ziyade subay ve sivil kurban kanıyla boyayan âsilere dalkavukluğa başlıyordu. *İkdam*[12] nazarında sokakta başları taşla ezilen subaylar haksızdı. Çünkü subayları idman işinde takat mertebesini geçmişlerdi. Ve böyle yapılıp yapılmadığı meçhul olduğu halde rasgele bir subayın, böyle meçhul bir hareketinin cezasını neferler (erler) elinde parça parça edilmekle çekmesi doğru idi.

Bu noktada bizim Türk basınının en acı en yüz karası bir ahlâk yarasının üzerine parmağımızı koymuş oluyoruz: Karaktersizlik ve dalkavukluk!

Gazetecilik, her sabah halktan adeta onar para dilenerek cep doldurmaya yarar bir vasıtadan ibaretti... Vicdani kanaat, prensip, ahlâk, meslek, bunlar mânâsız, boş lâflardı. Hakikat yalnız kara bir meteliktir. İşte 31 Mart hâdisesinde kendini gösteren matbuat!

31 Mart'ın ferdasında hüküm ve nüfuz ayak takımının, âsi neferlerin elindeydi. *İkdam*, onları alkışlıyor, daha evvel Abdülhamid'in düdüğü ötüyordu. Türk matbuatı onun bendesi idi. 10 Temmuz'dan sonra cemiyet korkusu kalkınca menfaat başka tarafta aranmaya başladı... Böyle bir basına mâlik olmak, bir memleket için hakiki bir felâkettir. Sonra, bu gazetecilerin biraz yüz buldukları zaman yüksek idare prensibinden, felsefi devlet kaidelerinden, ahlâk ve karakterden dem vurduklarını görürüz.. Onlardan kahraman beklemeye hak olmasın. Fakat bir insan olmalarını istemek bir haktır...

Türk matbuatı 31 Mart'ta vicdanlı bir insan olmadı, vatana karşı vazifesini yapmadı.[13]

BÖLÜM 11

BUHRAN YARATAN BELGELER VE YORUMLARI

Meşrutiyet'in bu devresinde Osmanlı basınının tanınmış iki adamı vardı. Musavver *Servet-i Fünûn* dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey (Toksöz) ile *İkdam* gazetesi imtiyaz sahibi Ahmet Cevdet Bey.

Ahmet İhsan Bey Meşrutiyet'in ilânıyla beraber *Servet* adında günlük siyasi bir gazete de çıkarmaya başlamıştı.

Servet-i Fünun'un gençler arasında diğeri büyüktü. En istidatlı, şöhretli edip ve şairlerin şiirleri ve yazılarıyla dergi memlekette 'Edebiyat-ı Cedîde' adı verilen yeni bir çığır açmıştı.

İkdam o sırada Türkiye'nin en çok okunan gazetelerinden biri idi. Bu dergi ve gazetelerin sahipleri şahısları bakımından da ileri fikirli, mutedil düşünceli ve vakarlı kişiler sayılırlardı. Şimdi okurlarıma sunacağım iki vesika bunlar arasında dahi meslek tesanüdünün, arkadaşlık duygusunun, memleket işlerinde görüş birliğinin ne kadar zayıf olduğunu gösterecektir.

Ahmet İhsan Bey'in, Birinci Divan-ı Harb-i Örfî" (Sıkıyönetim) başkanlığına gönderdiği mektup:

Birinci Divan-ı Harb-i Örfi Riyaset-i Aliyyesi'ne

Maruz-ı âcizânemdir.

İkdam sahibi Ahmet Cevdet bey'den bugün bir mektup aldım. Leffen takdim kılındı. Zarfın üzerinde ve içinde ikametgâhına dair alâmet yok ise de belki tahkikata yardımı olabilir. Zira zarf üzerinde mürsil (gönderilmiş) şehrin mühürü vardır.

Mündericatına gelince Ahmet Cevdet Bey'le Temmuza kadar münasebât-ı ticariyede bulunduk. Ailesini tanırım. Ondan sonra Ali Kemal'in 'aventurier' olduğunu söylediğim için aramızda ihtilâf-ı efkâr-ı siyasiye hasıl oldu. Bir daha bana mebâhis-i siyâsiye (siyasi bahisler) açmadı. Ben kendisini namuslu bir adam sanırdım. Bizim gazetede geçen gün ilan eylediğim üzere Divan-ı Harb'e gelip isbat-ı müddea (iddiasını ispat) eylemedikçe hakkındaki hüsnüzann-ı kadimi muhafaza etmek kaabil değildir. Bu meseleyi bir daha ilâna mahal göremeyerek şu arîzamı melfufiyle beraber takdim eyledim. Bugünkü celpname mucibince huzur-ı mahkemeye gelip bana mektupta yazdıklarını orada söylemeli ve isbat etmelidir. Yoksa bana mektup yazıp iddia-yı namus eylemek tıpkı mahkûmînin yolda zaptiyeye meram anlatmasına benzer. Bâki arz-ı hürmet eylerim.

Bugün varid olan diğer mektubu
dahi takdim eyledim. 6 Mayıs 325
Ahmet İhsan

4 Mayıs 325 (17 Mayıs 1909)
Servet-i Fünun Sahibi
Ahmet İhsan

6 Mayıs 325 de varid olmuştur.

Azizim İhsan Bey,

Servet'i Fünun'da bana dair olan fıkrayı okudum. Bu fıkranın son cümlesi ki, "Ahmet Cevdet Bey'in, bizce malûm olan hissiyatı hakkında makus bir karar vermediğimizi isterlerse behemahal nazar-ı kanunda temizlenmeleri lâzımdır"dan ibarettir. Doğru bir üss-i hakkaniyete müstenittir. Fakat Dreyfüs'ü suçlu çıkaran da kanun değil midir? Bu adamın temizliği, vakıa sonra meydana çıktı. Ama ne kadar âlâmdan (üzüntülerden) sonra. Milyonlarca Fransız içinde bu büyüklüğü de Zola gösterdi değil mi? Adalet-i beşeriye hiçbir zaman hâlelden, noksandan beri (kurtulmuş) değildir. Hergün bize vakayi-i âlem gösteriyor ki bir adam katil diye idam olunuyor, sonra mâsum olduğu sabit oluyordu.

Tanıdıklarım içinde beni senden daha iyi bilen kimse yoktur. Çünkü senin bana taallûktan (ilgin) benim sana taallûkum tamamiyle biraderâne idi. Ruhumun âmâkını (derinliklerini) bile biliyorsun. Senden hiçbir şey saklamadım. Bahusus saklanacak efali olmayan bir adam olduğumu da biliyorsun. Bu âna kadar benim İttihad-ı Muhammedî taraftarlarıyla münasebetim olduğu sabit oldu mu? Hem ben bu kafada olan kimseler ile ittihat edebilir miydim, bunu biliyorsun. Ben ne fikirdeyim, onlar ne fikirde imiş? *Volkan* gazetesi sahibi kim olduğunu, muharrirleri kimler bulunduğunu dahi bilmezdim. Ben Sultan Hamid'den para almış mıyım ve ben para ile ıtma olunur bir adam mıyım, bunu da biliyorsun. Evvel emirde paraya ihtiyacım yoktu. Bana kim para teklif etmiş, kim para vermiş ise bu sabit olmaz mı?

Birader, ben Sultan Hamid'den bile para almış adam değilim. Her yere para yağdıran o adam bana para vermedi. Çünkü benim para ile celbedilecek adam olmadığımı pekâlâ biliyordu. Bundan beş altı sene evvel diğer gazetelere yüzer lira verdiği sırada bize de verdi. Fakat ben, bu parayı dahi iade ettim. Bir buçuk senelik abone bedelâtını kabul etmedim ki tam yüz lira eder. Mabeyin'e günde yetmiş beş gazete verirdik. Şu memlekete benim kadar namuskârane hizmet etmiş bir adam 'mürteci' diye ilân olunabilir mi? Ben mürteci olsaydım İkdam'la, o hizmetleri eder miydim? Bunların hepsi unutulmuş olduğunu görüyorum. Bir adhavet-i

şahsiyeye benim feda edildiğimi görüyorum. Benim için bir istinatgâh var ise geleyim. Zaten bu âlâm içinde ömrümden istifadeye de tahammülüm yoktur.

Ali Kemal'in jurnalinin faksimilesini gazetenizde gördüm. Fakat dikkat ettim. Ali Kemal bunu ilân-ı hürriyetten mukaddem vermiş oluyor. Bu aşikâr. Demek ki Ali Kemal'i buraya çağırmışlar, kendisine ne sordularsa sormuşlar. O da bu jurnali yazmış. Sana nam-ı ulviyyâta olarak temin edeyim ki böyle bir şeyden haberim yoktu. Zaten Ali Kemal *İkdam*'a ne günü göründüyse o zaman girdi. Lâkin şurası garip ki Ali Kemal bütün makalâtında Hürriyet ve Meşrutiyet'i izâz etti. Ve Meşrutiyet aleyhine hiçbir kelime bile yazmadı. Ali Kemal'in bir paralı zamanını da görmedim. öyle bol bol para sarfettiği yoktu. Hatta yedi sekiz ay evvel benden 260 lira istikraz etti. Bundan beş para bile edâ etmedi (ödemedi).

Matbaaya gelen giden içinde saray mahlukatından yabancı bir adam görmedim. Bu adam Ahrar Fırkası'na mensup olduğundan onlarla görüşürdü.

Pek tabiîdir ki Ali Kemal'in böyle bir jurnal verdiğini bilseydim, onu matbaaya almazdım. O bana dedi ki: "Beni çağırdılar, bana Peşte Şehbenderliğini veyahut Matbuat Müdürlüğünü teklif ettiler. Düşüneyim cevabını verdim." Ben de onun üzerine, "Memuriyet'i ne yapacaksın. *İkdam*'a gel memlekete hizmet et," dedim. "Mabeyin'e o yolda cevap vereyim," dedi. *İkdam*'a girdi. Kendisini o zaman diğer gazeteler dahil almak istediler. Bunu matbuat âleminde herkes bilir. Baki zuhur-ı hakayike intizar.

Ahmet Cevdet

Bu mektupta, yeni rejimin yerleşmesi bakımından üzerinde durulmaya değer iki mesele göze çarpmaktadır. Biri Türkiye'de, Meşrutiyet esaslarına göre kuvvetli bir Hükümet kurulmasını millî menfaatlerine aykırı gören cemaatlerle yabancı devletlere destek olmak yolunda ve istidâdında olan gazetelerin tutumu bir yana ağır başlı, memleketçi olanlarından bazılarının dahi müstebit Sultanın altınlarına temâ ettikleri anlaşılmıştır.

Diğeri de Ali Kemal Bey ve benzerlerinin halidir. Ali Kemal Bey her devirde karışık karakteri ile kendini göstermiş hiçbir kayda bağlı olmayan basında ve ilk kurulan muhalefet partisinde yer almıştır.[1] Ben de o günleri yaşadığım için biliyorum. Yazılarının, propagandalarının umumi efkâr üzerinde etkileri derin olmuştur.

Ali Kemal istibdat devrinde ileri fikirli aydın kişiler arasında mevki sahibi olmaya çalışırken Hürriyet mücahitlerini Abdülhamit'in hafiyelerine jurnal ederdi. Nitekim ileride okuyacaksınız. Mısır'da bulunduğu sırada Prens Sabahattin ve babası Mahmut Paşa ile Jön Türkler'den Hüseyin Daniş Bey'i Abdülhamid'in Başhafiyesi Ahmet Celâlettin Paşa'ya gammazlamıştı.

Meşrutiyet ilânından birkaç gün sonra İstanbul basınında eski rolüne devam ediyordu. Fakat bu defaki silahı tamamen başka, önceki gibi açıkça İstibdad'a hizmet değildi. Yeni kurulan Ahrar Partisi'nin yayın organı *İkdam* gazetesinin baş sütununda "Hürriyet!... Hürriyet!.." diye bağırıyordu. Yeni rejimin modasına uymuş, herkesten ileri, aşırı Meşrutiyet taraflısı oluvermişti. Bu yoldan, aynı zamanda şahsiyyât yaparak istibdadı

yıkanları o da yıkacaktı. Bu zat niçin bu yolu tutmuştur?

Bu sorumun cevabı basittir: İktidarda bulunan devrimciler kendisine yüz vermemişlerdir. Arzuladığı mevkiyi elde edememiştir.

Yukarıda örneğini gördüğünüz Ahmet Cevdet Bey'in mektubundan öğreniyoruz ki Ali Kemal Bey'in 'Ahrar' adındaki partinin faal üyesidir. Az önce bahsettiğim Ahrar Fırkası, Meşrutiyet Devri'nin ilk muhalefet kurulu idi. Partiyi Prens Sabahattin Bey'in arkadaşlarından ve taraflarından bazıları kurmuşlardı. Programını da bir dereceye kadar Prensin zihniyetine uygun olarak hazırlamışlardı.

Ali Kemal Bey Mısır'da aleyhinde bulunduğu zihniyet sahibi adalarla İstanbul'da iş birliği yapıyordu. Ahrar Partisi kurucuları da onu aralarında söz sahibi olarak görmekten memnundu. Bu yüzden Meşrutiyet'in ilk muhalefet partisi içinde kültürlü, değerli adamlar olmasına rağmen iyi bir örnek olmamış maalesef memleket içinde yararlı bir gelenek yaratıp bırakamamıştır.

HÜSEYİN CAHİT - TEVFİK FİKRET ÇEKİŞMESİ

Şimdi de memleket çapında şöhret yapmış iki kişinin söz düellosundan söz açmak istiyorum: 10-23 Temmuz inkılâbından hemen sonra Servet-i Fünûnculardan Hüseyin Kâzım, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Beyler günlük siyasi bir gazete çıkarmaya karar vermişlerdi. Hüseyin Kâzım Bey'in sermayesini koyduğu, Cahit Bey'in baş yazarlığını üzerine aldığı, Tevfik Fikret Bey'in de adını bulduğu *Tanin* gazetesi, Meşrutiyet idaresinin en kuvvetli müdafii, inkılâpçıların sözcüsü olarak değerlendirilmiş ve halk tarafından tutulmuştu. Gazeteyi çıkaranlar adeta yeni rejimin sembolü sayılıyor, takdir olunuyorlardı.

Çok geçmedi, ortakların arası açıldı. Bunun sebebi üzerinde durup uzun boylu anlatmak konumuz dışındadır, yalnız şu kadarını hatırlamak yerinde olur. Tevfik Fikret Bey Galatasaray Sultânisi (Lisesi) Müdürü olmuştu. Kısa bir süre sonra nezaretle aralarında anlaşmazlık başgösterdi. Fikret Bey istifasını verip çekildi. Bu sıra Maarif Nâzırı (Milli Eğitim Bakanı) tanınmış bilginlerden Emrullah Efendi'dir. Nâzır, Tevfik Fikret'in yerine liyakatı ile tanınmış Salih Zeki Bey'i tayin ederek, "Bir şair yerine bir âlim getirdiğini," söyledi. O zaman hâdisenin dedikoduları İstanbul muhitini aşmış taşraya bizlere kadar yayılmıştı. Hüseyin Cahit, işittiğimize göre bu olayda tarafsız kalmış, *Tanin* yolu ile Maarif Nâzırına yüklenmediği için bu hali arkadaşının kendine gücenmesine sebep olmuştur.

Bir mesele daha vardır. Rumeli Hisarı'nda oturan bir vatandaşın vergi borcundan maliye tahsil şubesi eşyasına haciz koymuştur. Bunu İttihat ve Terakki İdaresi'nin bir zulmü olarak kabul eden büyük şair, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit'e çok ağır bir mektup yazarak eski kırgınlığını

açığa vurmuştur. Cahit Bey de aşağıya aynen aldığım bir mektupla mukabele etmiştir:

Beyefendi,

Ben, hem namuslu bir gazeteciyim, hem namuslu bir adamım. Fakat acaba siz? Yalancıların çok yemin etmeleri kabilinden münasebetli, münasebetsiz ağzından eksik etmediğimiz bu namus hissinden vâyedar olsaydınız, onun pek muazzez ve muhterem olduğunu takdir eder ve başkasının namusuna tecavüz edeceğiniz vakit biraz düşünürdünüz.

Ben, ne vakitten beri namussuz oldum? Mekteb-i Sultânî vakasında, *Tanin*'i sizin ihtiraslarınıza oyuncak etmediğim dakikadan beri mi? Hükümet ne vakitten beri paçavra oldu? Mekteb-i Sultânî meselesinde keyfinize hizmet etmediğim zamandan beri mi? böyle bir paçavra Hükümet'e mektep müdürü sıfatiyle muhterem Tevfik Fikret Beyefendi, acaba neden hizmet etmişti? Bugün, ikimizden biri, diğerini tel'in etmek icab ediyorsa, ben, sizi tel'in etmeliyim. Çünkü ben, kendi köşemde çalışırken geldiniz, beni buldunuz, benim başıma bu gazeteyi sardınız.

"Mebusluğu ve gazeteyi sana temin eden benim," diyorsunuz. Mebusluk lütfunda ne derece inayet ve hatifetiniz sebkettiğinden haberim yoktur. Fakat *Tanin*'i çıkarmak için benim size değil sizin bana müracaat ettiğiniz meydanda iken, bunu benim tarafımdan vukubulan bir müracaat üzerinde güya lütuf yapmış tarzında göstermeye kalkışınıza nazaran, mebusluk lütfunuzun ne kadar esaslı olduğunu tahmin edebilirim.

Beni buldunuz, gazeteyi başıma sardınız, beni eşek gibi çalıştırdınız, gazeteye bir tek satır yazı bile yazmadınız. Nihayet şüphe yok ki, umduğunuz kârın vücut bulmadığını, şüphe yok ki, beklediğiniz menâsıbın geciktiğini görünce, çekilip gittiniz. Sonra ben, namussuz gazeteci oluyorum. Siz beyefendi, namus ve fazilet-i mücesseme olarak, âlem-i ûlviyatta yaşıyorsunuz, öyle mi? Ben, *Tanin*'de ilk günden beri, nasıl yalnız vicdanımın telkinatı dinleyerek çalışıyorsam, bugün de öyle çalışıyorum. Yazdıklarım sizce doğru olmayabilir. Fakat bundan dolayı benim namusumdan şüphe etmek, ona tecavüz etmek, dediğim gibi, ancak namusun ne demek olduğunu bilmeyenlerden sâdır olabilir.

Namus, bir fazilet itiyadıdır. Eski günlerin en karanlık vakitlerinde bile, namusunu muhafaza edebilmiş ve bugüne hazırlanmış bir adam, şimdi onu feda etmez. Ben, eski zamanlarda mı namussuz idim? Öyle ise niçin geldin ismini ismimle birleştirerek gazete çıkarmaya tâlip oldun? Yeni zamanda namussuz oldumsa, bu ne vakit başladı? *Tanin*'de bulunduğumuz müddetçe yazılan şeylerin hepsini görmediniz mi? koymayalım dediğiniz bir yazı için ısrar ettim mi? Yoksa *Tanin*'den böyle bir ısrarım üzerine kavga ettiniz de mi çekildiniz?

Demek *Tanin*, siz çekilinceye kadar namussuz değildi. Sonra mı namussuz oldu? O halde neden Mekteb-i Sultânî hadisesinde gelip, namussuz bir gazetenin muavenetine iltica ettiniz? Fakat, bu hak size hiçbir vakit verilemez. Vicdanı olan Tevfik Fikret, *Servet-i Fünun* kapanarak mahkemeye gönderildiğimiz zaman bir hatır sordurdu. Vicdandan ve insaniyet hissinden zerre kadar nasip alan Tevfik Fikret, 31 Mart'ta hiç olmazsa çocuklarıma bir haber göndererek onları arardı. Vicdanından ve namusundan haberdar olan Tevfik Fikret, Kâzım'ın bir hatırnüvazı eseri olarak, 'üçümüzündür' dediği matbaa arsasını, ancak bir hammal kadar

hizmeti geçmediği *Tanin*'deki hizmetlerine mukabil benimsemeye kalkmaz, beş paralık bir toprak parçası için haysiyetini aradaki vasıtalar nezdinde rezil etmezdi. Bu namus ve vicdan teranelerini sizi bilmeyenlere anlatınız. Onlar belki göğsünüzde kalp yerine bir bataklık çırpındığını bilmedikleri için aldanırlar. Fakat, Cahit'e namus ve vicdanımızdan bahsedersiniz, O, size güler.

Beni, temin-i menâfî için, bütün fazâili ayak altına almakla itham eden, hiç olmazsa adı menfaatlere bile esir olmayacak kadar temiz olmalıydı. Eğer bu menâfî dediğimiz şeyler birtakım edepsizlerin iaşe ettikleri Romanya çiftlikleri, yüzbinlerce liralar ise buyurun, hepsini size bahşediyorum. Menâfî dediğiniz şey bu kadar çalışmaya mukabil hangi gazetede olsa alabileceğim 'ayda otuz lira' ise geliniz, *Tanin* de sizin olsun. Tek, bu hiçbiri insani his ile titrememiş murdar, cîfe vicdanınızın hırsı, haset ateşleri sönsün!

Hüseyin Cahit

Bu ağır mektuba Tevfik Fikret Bey'in verdiği daha ağır cevabı da lütfen okuyunuz:

Cahit,

Tel'inime mukabeleni okudum. Yılan yutmuş kertenkele gibi etrafına zehirler kusacağına bir kere muvazene-i efal ve âmâl et, hayat-ı umumiye ve hususiyende şimdiye kadar yaptıklarını gözünün önüne al; görürsün ki sen müfteris bir menfaatperest, haris vesafsatacû bir hodgamdan başka bir şey değilsin.

İthamatına karşı söyleyecek çok sözüm olmamalı idi. Çünkü senin gibilerle murafaa-i nefse tenezzül zuldür. Bununla beraber dinle:

Evvelâ: Namuslu bir adam olup olmadığını bir tarafa bırakıyor ve fakat, işte yine tekrar ediyorum: Namussuz bir gazetecisin. Çünkü mâhut partinizin yüzünü ağırtmak, onu yaşatmak ve sayesinde yaşamak için kıvırdığın yalanlar, ettiğin tecavüzler, sonra her ne için ise körüklediğin nifaklar, tefrikalar namuslu hiçbir gazetecinin yapacağı şeyler değildi. Bunu yalnız ben söyleseydim, bunu iddia eden yalnız ben olsaydım da sen yahut bir başkası aksini ispat etseydiniz haksızlığıma derhal kaani olur, nefsimi tahtie ederdim. Lâkin (...) her gördüğümden işitiyorum ve işte kâğıdın önümde, arıyor, arıyor, arıyorum. Bu iddiamı iptal edecek, gazeteci namusunu temize çıkarabilecek bir deliline tesadüf edemiyorum. Bir parça hakkı, haklıyı andırır yalnız bir sözün var. O da senden ziyade, seni tahtie edenlere hak kazandırıyor. Diyorsun ki, "Ben *Tanin*'in ilk gününden beri nasıl vicdanımın tenkidini dinleyerek çalışıyorsam bugün de öyle çalışıyorum. Yazdıklarım sizce doğru olmayabilir." Pekâlâ, fakat seni vicdanın aldatamaz mı? Hatta aldatmıyor mu? Bahusus öyle dönek bir vicdan. Hem madem ki o yazılar okuyanlar içindir, ve madem ki erbâb-ı mütalâa yazdıklarını doğru olmamak değil mugalâta tezvir ve binnetice zarar-ı memleket mucip idlâlât-ı hainaneden farksız görüyor, o halde!.. Esasen kendi tarafgirlerinizle iğfalkerdelerinizden sarfınazar, koca bir cumhurun muzir ve sakim telâkki ettiği, sakamet ve mazarratını iddiada yekzeban olduğu ol türrehâtın mahiyet-i sefile ve muharribesini derk ve tel'in edenlerden olduğum için gayz ve kahrına maruz olmam, senin tarafından kalpsiz, vicdansız addedilmem pek tabiîdir. Ve ben bununla müftehirim. Zamanın yanılmaz parmağı daha çok hakikatleri deşecek, o temiz vicdanlarınızı, o hâlis ve altın

kalplerinizi bütün hüviyet-i samimiyeleriyle enzâr-ı ibrete açacak, gösterecektir.

"Ben ne vakitten beri namussuz oldum?" diye soruyorsun; "Doğru yazmadığımı, tefrika ve nifaka alet olduğumu şimdi mi anladın?" demek istiyorsun. Hayır, ortalık biraz durulup da göz gözü görmeye başlıyalıdan beri bunun farkına vardım. Lâkin belki yanıldığıma, işin içinde bilmediğimiz hakikatler de bulunabileceğine inanıyor ve avunuyordum. Son zamanlarda biraz hakikatı söylemek isteyenlere, yapılan fenalıkları biraz tenkid edebilenlere karşı neler yazdığını, hele şu kabine çirkâbını avuç avuç geğire geğire nasıl içtiğini görünce, bahusus gözümün önünde geçen acı, zehir bir vakanın henüz tazyik-i telininde sızlarken o menhus makaleni, ondaki o menhus ve müzevir ithamatını okuyunca tahammülüm kalmadı.

İtizar etmiyorum, Cahit; hayır, ne itizar, ne nedamet. Seni, sen böyle tahrif-i hakayikte neşr-i tezmiratta devam ettikçe tel'in edecek ve tel'inatımı kalben, vicdanen daima mazur göreceğim. Sen yine bana "kalpsiz" de, "vicdansız" de, ne istersen de de o suretle tatmin-i kalp ve vicdan et. Hem bak, ben sana "kalbin yok!", "vicdanın yok!" diyor muyum. Bilakis sende hepsi var; fakat hepsini kalbini, fikrini, vicdanını hepsini hepsini telvis eden, hepsini azdıran, kudurtan bir şey daha var. Onu ben söylemeyeceğim, onun ne olduğunu sen herkesten iyi bilirsin; o kadar iyi bilirsin ki karşına çıkan her şahsı onunla itham eder, her çekemediğin şahsiyette onu görürsün... Ve kendini görmüş gibi ürkerek, çıldırarak, kudurarak: "hasut, hasut" diye bağırırsın!

Zavallı paçavra! Hükümeti'nin namussuz gazetecisi! Mekteb-i Sultânî vakasında gazeteni ihtirasatıma oyuncak etmediğini için sana **namussuz,** Mekteb-i Sultâni meselesinde Hükümet keyfime hizmet etmediği için kabineye **paçavra** demişim, öyle mi? Bir kere de o meselede alâkadar olanlara, o vakayı yaşayanlara sor. Ben *Tanin*'de seni görmeye kimlerin icbariyle ve nasıl ikrah ile geldim; ben Mekteb'i Sultânî idaresinden ne için ve nasıl çekildim; sor da öğren. Hakkı Paşa Hükümeti başlar başlamaz (Bu adamın seleflerinden beş kat mülevves bir idareye reis olacağını, başka türlü yaşamayacağını bildiğim için) zaten bin rica ve ısrar neticesinde kabul etmiş olduğum Mekteb-i Sultânî Müdüriyetini de terketmeye karar vermiş; bu kararımı birçoklarına, ezcümle Darülfünun edebiyat muallimliğinden istifam üzerine Şube Müdürü İsmail Hakkı Efendi'yle beraber mektepteki küçük odama kadar gelen mebus arkadaşlarınızdan Mustafa Asım Efendi'ye daha o zaman söylemiş idim. Fakat mektepte başlamış olduğum şeyleri bitirmek bir vazife olduğu için onların hitamını bekliyordum. Paçavra hükümetinizin sersem nâzırı o işleri de bitirtmeyeceğini anlayınca çekildim. Ben böyle idarelerde iş görebilir bir adam olsaydım sizin gibi devr-i şeni-i sâbıkın melûn vükelâsı ile de işimi uydurur... Bayramlarda yalılarına da koşardım.

Ya Tanin'den niçin çekildim? Çünkü "umduğum kârı bulamadım, ve beklediğim mansuplar gecikti" de onun için, öyle mi? Aferin sana!. İşte burada yalnız, yalancı ve namussuz bir gazeteci değil yalancı ve namussuz bir adam olduğunu da isbat edersin. Sen bilmez misin, Cahit, ki ben kârdan anlamaz, menfaatten kaçar bir adamım. Sen kalpsiz, vicdansız olduğumu bildiğin kadar olsun bunu da bilirsin fakat her iddianda haklı görünmek ihtiras-ı itiyadîsi işte sana bunda da yalan söyletiyor, sen bunda da namussuz bir müfteri derekesine indiriyor. Evet, sen pek iyi bilirsin ki ben isteseydim en kârlı en parlak mensuplara ayağımı öp-

türürdüm. Ve bunun için öyle gazeteler çıkarmaya, şantajlar yapmaya ihtiyacım yoktu. Esasen *Tanin*'in neden çıktığını benim oraya –bir borçlu esaretiyle– nasıl sürüklendiğimi işin yakınında bulunanlar pek iyi bilirler. Ondan burada bahse lüzum bile görmem. *Tanin*'de bir hamal kadar iş görmediğim, yani *Tanin*'e o kadar az merbut kaldığım taht-ı itirafında ve hemen ilk haftalarında çekilmeye can attığım elbette hâtırında iken nasıl oluyor da oradan kâr beklediğimi, o gazetenin yüzünden mansıplara geçmek, mesela mebus, ayân, veya nâzır olmak istediğimi iddia edebiliyorsun. Bunların bana kaç defalar, hem de ne ısrarlarla teklif edildiğinden haberin olmayabilir; fakat benim böyle işler kabul etmeyeceğime böyle hiçbir iş kabul etmediğim ile olsun inanman lâzım gelmez mi? O halde göz göre göre bu yalanları irtikâp etmekle neyi isbat etmiş oldun?

Evet, *Tanin*'i senin başına saran benim. Daima hayranı olduğum kudret-i tahririyen kadar o günlerde şuraya buraya serfiştirdiğin 'polemiklerin' parlaklığı beni gazeteciliğe sürükleyen ve gazetesine bir (...) eden Kâzım Bey'e senin kalemini işaret etmem için sebeb-i kâfi idi, zannederim. Seni namussuz bir muharrir olmak üzere tanısaydım, yahut o günlerde –şimdi dediğin gibi– kendi köşende değil fakat şunun bunun gazetesinde çalıştığını, hatta hasta düşünceye kadar çalıştığını görüp işitmiş olsaydım şüphesiz *Tanin*'e çağırtmak hatırıma bile gelmezdi. Fakat sen *Tanin*'e çağırılmasaydın acaba bugün şu gazeteci ve mebus mevkilerinde bulunur muydun? O zaman iş başındakilerin sana karşı telâkkilerini elbette unutmamışsındır... İşte bunun için dedim ve diyorum ki seni gazeteci ve mebus yapan biraz da benim. Fena yapmışım... Şüphesiz, ben de bu zanda seninle beraberim ve işte yine tekrar ediyorum; ben senin kadar boş ve tarafgir bir mebus, bu kadar müzevir ve namussuz bir gazeteci olacağını tahmin edememiştim. O zaman çok söyleyenler oldu, lâkin ben inanmadım. Evet, inanmadım ve düşünemedim ki 'namus bir itiyad-ı fazilet' olduğu gibi namussuzluk da 'bir itilâf-ı habais'ten ibarettir... Ah Cahit! Ne için tahattur ettiriyorsun? İnsanın masebak-ı hayatında bir vedia-i iffet ve uhuvvete rahle-i telbis kesilmiş ders masaları, sabahlara kadar can ciğer arkadaşların zaten pek (...) pek fakir ve hakir olan ceplerini boşaltmak, emmek için kurulmuş kumar sofraları dururken.

'Menâfi' faslına gelince; benim 'menâfi'den meramım ne Romanya çiftlikleri ne yüzbinlerce liralar, ne de *Tanin*'in temin ettiği şey-i hasistir. Benim para ile, o kadar alışverişim yoktur ki 'menfaat' deyince hep onu anlayayım. Benim, '... ve menâfi' sözünden maksadım seni daima küçük düşüren gurur-ı müfritin, hırs-ı infiradındır. Herkesi daima küçültmek, âlemi topuklarının altında ezmek hırsı, bunu temin eden mevkiini, bunu tatmin eden menâfiini her şeye tercih ettiğin için mesleğinde, her gün mesleğinde birkaç adım sükût ediyor, indikçe iniyor, düştükçe düşüyorsun. (....) gini bilirim; fakat birçok iddialara, teminlere rağmen ona karşı tezellülde, (....) ve irtikâkabatta bulunacağını düşünmek bile istemem.

Ya arsa meselesi?.. Ooo, doğru, bu ithamın beni ezdi mahvetti. A zavallı, bari işi nereden haber aldınsa oradan sor, öğren ki benim o toprak parçasıyla ne gibi münasebetim var. Bu Kâzım Bey'le benim aramda bir amur propre hâdisesi. Önce ona bir sitem etmek istedim; ettim, geçti gitti idi. O son gelişinde beni herşey gibi menfaat-berendazlıkta da ifrat ile itham etmek istemeyerek, hatta açıktan açığa itham ve izlâl ederek, bana ancak bir budalaya ders verir gibi muamele etmeye kalkıştığı için rengini değiştirmeye mecbur oldum. Ve filhakika maddeten bir ha-

mal gibi çalışmadığım, maahaza başında bulunduğum kadar hatta sonradan daha birçok vakitler –sırf tesir-i mânevim ile– tesis-i iştihar ve itibarına –eşek gibi, hem de çifte eşekler gibi– çalışanlarıdan pek çok ziyade hizmet ettiğim *Tanin*'in parasını –kendi teklifi veçhile– evlâdıma yediremeyeceğimi evvelce yazdığım halde şimdi, o aldığım ders üzerine, bu mülevves gazetenin parasını artık reddetmeyeceğimi –madem ki insanlara muamele böyle olurmuş– ve fakat yine elimi sürmeden mektepte zaruret ve liyakati görülen çocuklara muavenette kullanılmak suretiyle bu mahsul-i şerr ü zilleti hayra âlet ettireceğimi, hasılı bana ahmak dersi veren akıllılara bu cerimeyi çektirmem lâzım geldiğini bildirdim. Eğer ben *Tanin*'in parasıyla geçinmeye tenezzül etseydim –tekliflerinizi ne çabuk unutuyorsunuz– ondan haftada bir-iki hezeyan mukabili koparabildiğim kadar şey koparır, keyfime bakmaz mıydım?

Hele mahiyet-i naçizi bundan ibaret olan şu arsa mesele-i uzmâsında 'aradaki vasıtalar nezdinde haysiyetimi rezil' ettiğime hiç kail değilim. Kâzım Bey'e yazdığım kâğıtları gördün, okudunsa senin de kail olmaman lâzım gelir. (...) olduğu halde bu yalanı, yahut bu hezeyanı da mahza üste çıkmak, isnad-ı müddea için delil toplamak hırsıyla söylüyorsun. Ve bir daha ispat ediyorsun ki alışmış kudurmuştan beterdir.

Şimdi sorarım sana, 'Hiçbir hiss-i insanî ile titrememiş olan murdar, cîfe vicdanım' senin nene haset edecek ki onu söndürmek için ...um çiftliklerini, melûn paralarını ve bu kadar çalıştıktan sonra hangi gazetede olsa alabileceğin bilmem ne kadar lirayı bana bahş ve ısar ediyorsun?

Zanneder misin ki Cemiyet'in ve şu miskin paçavra Hükümetinin himayesi olmasa, daha doğrusu sen Cemiyet'in, Hükümet'in meddah-ı biârı olan kalemine dayanmasan bugün bu ıttıratsız, mantıksız, tefrikacı ve küstah dedikodularınla meydan-ı matbuatta şu mevkiini muhafaza edebilirsin? Ve zannediyor musun ki ben değil, hatta en aciz fakat namusperver bir heveskâr-ı kalem seni bu mevki-i zelîlinde kıskanmaya tenezzül eder? Tekrar ediyorum işte; sen namussuz gazetecisin; çünkü bütün kudret-i tahririyene rağmen gazetecilerin en tarafgiri, en müzeviri, en küstahısın

10 Kanun-ı evvel 1326
(10 Aralık 1910)

Tevfik Fikret

Burada haklı, haksız aramadan mektup sahiplerinin ikisinin de namuslu olduklarını hemen söylemeliyim. Yalnız bu iki fikir adamı hislerine, gururlarına kapılmışlardır. Kendilerinin esas itibariyle yeni rejimi fikir bakımından hazırlayanlar arasında yer almaya lâyık görüldükleri, İstibdat Devri'nin kötülüklerinden de uzak kaldıkları için memleketin dikkatini üzerlerinde toplamışlardı. Bu vasıflarıyla Fikret ve Cahit de yeni devrin ümit bağladığı kimselerdi. Fakat küfür edebiyatının kuvvetli bir örneği olarak mektupları bin bir ilave ile umumi efkâra aksedince hayranlarının da, "Eyvah! Bunu mu bekliyorduk?" suali işitilmeye başladı.

Diğer yandan mürtecilerin, hafiyelerin ve o zamanın deyimiyle, 'gayr-ı memnun' eski devir adamlarının ellerine yeni bir tahrik vesikası veril-

miş oldu. Bu da vatandaşlar arasında fikir buhranına, ayrılıklara yol açan sebepler arasında girdi.

GENELKURMAY BAŞKANI AHMED İZZET PAŞA

Bu sırada Ahmed İzzet Paşa, Genelkurmay Başkanı idi. Meşrutiyet İnkılâbı'nın içinde bulunduğu tehlikeli durumu kendi köşesinden takip ediyordu. Millî bünyeyi saran tahriklere, zararlı propagandalara karşı müsamaha gösterilmesini hayretle karşılıyordu. Kudretli ve müstebit Sultan Abdülhamid'e rağmen hürriyet inkılâbını başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müsamahasına kat'i bir mana veremiyordu. Zaafına, iradesizliğine de hükmetmek istiyordu. Yalnız, "Cemiyet'in başlangıçta âdil bir şiddet göstermek istemediği de bir hakikattir," diyordu.

GAZİ ETHEM PAŞA DURUMU NASIL GÖRÜYORDU VE BASIN HAKKINDA TAVSİYELERİ

Bir gün, memlekette yıkıcı hareketlerin son haddini bulduğu, sinirlerin gerildiği bir zamanda, 1897 Teselya Türk-Yunan Savaşı'nın muzaffer Başkumandanı Gazi Ethem Paşa, Genelkurmay Başkanı'nı davet etti. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin organı *Volkan* gazetesinin yazarı Derviş Vahdetî'nin kışkırtıcı yazılarının orduyu baştan çıkaracağını anlattı. Hükümet'in bu fevkalâde önemli mesele üzerine dikkatini çekmesini tavsiye etti. Bu ikaz üzerine Ahmet İzzet Paşa hemen teşebbüse geçti. Harbiye Nâzırı Rıza Paşa ile Mebusan Meclisi Reisi ve Meşrutiyet İnkılâbının sayılı liderlerinden Ahmed Rıza Bey'i gördü. 'Meclis'ten salâhiyet alarak' bu felâketli gidişin önüne geçilmesi lâzım geleceğini, 'bir mütalâa olarak' söyledi.

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'NIN EVİNDEKİ TOPLANTI, BASIN HAKKINDA BİR KARAR

Harbiye Nâzırı bu mütalâayı sadece iyimser bir tebessümle karşıladı, hafife aldı. İhtimal ki Ahmed Rıza Bey'in teşebbüsü ile olacak, bir gece Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın konağında bir toplantı yapıldı. İstanbul basınının durumu müzakere konusu oldu.

Ahmed Rıza Bey'in katıldığı bu toplantıda zararlı yazıların önüne geçilmesi için herhangi bir tedbir alınmasının doğru olmayacağına karar verildi. Çünkü basındaki yazıların olduğu gibi devamı Meşrutiyet'in icabı imiş!...

Ahmed İzzet Paşa, Ahmed Rıza Bey'den aldığı bu haberi hayret ve teessüfle kaydettikten sonra diyor ki: "Bu hal zaaftan başka neye hamlolunur?"[2]

HASSA KUMANDANININ SADRAZAM TARAFINDAN DİKKATE ALINMAYAN MÜRACAATI

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın evindeki hususi toplantıda alınan karar az sonra Hassa Kumandanı, Harbiye Nâzırı vasıtasıyla Sadrazam Paşa'ya bir tezkere gönderdi, derdini anlatmaya çalıştı. Bu tezkerede özet olarak şöyle deniliyordu:

2. Tümen'e mensup bazı erlerin, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne girmek için müracaatta bulundukları *Volkan* gazetesinde okunmuştur.[3] Erlerin yazıları, bu gazeteyi idare edenler tarafından tahrif edilmiştir. Gazetelerin, ordunun disiplinini bozacak kötü neşriyatta bulunmaları caiz değildir.

Esasen İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti, İslâm arasına tefrika sokmakla meşgüldür. Kutsal olan askerî terbiye ve ahlâkın korunması lâzımdır.

Orduyu hususi maksatlarına âlet etmek isteyen basına karşı 'kanuni bir had' tayin olunmalıdır.[4]

İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ VE ORDU

Bahis konusu olan erler, taburları namına *Volkan* gazetesi vasıtasıyla İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne teminat veriyorlar: "İşinize karışanlara karşı durmak için bizleri bekçi sıfatıyla kabul ediniz," diyorlardı.

Dikkate değer bir hadisedir ki, az önce söylediğimiz tezkerenin zarfı üzerinde Sadrazam Paşa'nın, "Hususi meclisteki evrak ile birleştirilip elde tutmak üzere Yüksek Mektupçuluğa"[5] diye bir notu, aynı zamanda tezkerenin arkasında 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909) tarihli yani askerin ayaklanmasından bir gün önce, "gerekli kanunî muamelenin ifa ettirilmesi için Adliye Nezareti'ne bir tezkere yazılması" şeklinde bir havale emri vardır.[6]

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ'NİN ACZİ VE SEBEBİ

Bliyoruz ki, bu havaleden bir gün sonra 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde Millî Meclis önünde âsi askerler, Adliye Nâzırı Nazım Paşa'yı şehit etmişlerdi.

Sadrazam Paşa Hazretleri de aynı gün, çaresizlik içinde kabinesinin istifasını vererek sahneden çekilmişti.

Görülüyor ki: Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti, asilere karşı ciddi tedbir

almak cesaretini nefsinde bulamıyordu.

Bu psikolojik bir hâdisedir: Kabineyi teşkil edenlerin hemen hepsi eski rejimin temiz adamları arasından seçilmiş olmakla beraber ne de olsa, basının sansür altında bulunduğu, yani gazetelerin neşrinden evvel kontrol edildiği devirde yetişmişler ve bu hali tabiî görmüşlerdi.

Bu itibarla yeni rejimin ve memleketin emniyeti namına basına karşı alacakları herhangi bir tedbir sebebiyle hücuma uğramaktan çekinmeleri –haksız yere de olsa– basın düşmanı diye teşhir olunmaktan korkmaları tabiî idi.

Ahmed Rıza Bey ve arkadaşlarına gelince: Onlar basın meselesini yalnız ideal cephesinden mütalâa ediyorlardı. Devlet idaresinde ve mesuliyet mevkinde bulunmadıkları için çığırından çıkmış bir basının memlekette uyandıracağı yıkıcı havanın farkında değillermiş gibi davranıyorlardı.

İşte bu düşünce ve iradesizlik içinde aleyhlerinde sayılabilecek herhangi bir teşebbüs, meselâ –*Serbesti* gazetesinin yaptığı gibi– Sultanahmet Meydanı'nda bir toplantı, bir miting dahi, iş başındakilerin cesaretini kırmaya kâfi geliyordu. Bu yüzden, meydan iyi ve kötü niyetli herkese açık ve serbest kalmıştı. Şer âletleri, diledikleri gibi işleyebiliyordu.

RUMELİ'DEN GELEN AVCI TABURLARI

Az önce anlattığımız şekilde erlerin İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne girmek istemeleri, Rumeli'den getirilen Avcı Taburlarının imtiyazlı sanılan durumlarına karşı bir ihtar manasına da geliyordu. Çünkü, bu taburların kumandanları ve subaylarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptu. Hemen hepsinin Meşrutiyet İnkılâbı'nda hizmetleri görülmüştü. İstanbul'a inkılâbın koruyucusu olarak geldiklerini iftiharla söylüyorlardı.

Hakikat de bundan ibaretti. Avcı Taburları, Yıldız ve civarındaki, Padişaha bağlı kuvvetlere karşı mukabil emniyet unsuru olarak, İstanbul'da bulunduruluyordu.

İNKILÂP DÜŞMANLIĞI

İnkılâbın düşmanları, Mebusan Meclisi'nde büyük çoğunluğa sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifleri, arzu ve emellerine kestirme yolda erişmek için gizli veya aşikâr bir surette Avcı Taburlarını ellerine geçirmek, hiç olmazsa tarafsız bir hale getirmek için her tedbire başvuruyorlardı.

İşte bu maksatla *Volkan* gazetesi ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti, din perdesi altında, erlerin kutsal duygularını durmadan istismar ediyor-

du. Bu uğurda o kadar cömert davranıldı ki[7] nihayet bu memleket çocukları baştan çıkarıldı.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SİYASİ DURUMU VE KARŞILAŞTIĞI GÜÇLÜKLER

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni bir devir getirdiği için, memleketin umumi durumundan, fiilen olmasa bile manen mesuldü. Bizzat ele aldığı veyahut icrasını başkalarına bıraktığı işlerin iyi kötü bütün neticeleri, siyasi bilançosunun kâr veya zarar hanesinde yer alacaktı. Şu halde devletin bütün idaresine el koyması lâzım gelirdi. Halbuki böyle olmamıştı. Umumi efkâr evvelden hazırlanmadığı için olamamıştı. Mutlakiyet rejimini bütün ceburûtu ile şahsi arzusuna, hanedanının menfaatine göre sevk ve idare eden Padişah ve Saltanat müessesesi olduğu gibi yerinde duruyordu.

İstibdat Devri'nin alışılmış gelenekleri, zihniyeti ve idare sistemi bazı istisnalarıyla devam ediyordu.

Ben çok iyi hatırlarım: Meşrutiyet ve hürriyet şenlikleri sırasında halk, Hükümet dairelerine büyük kütleler halinde giderek, bazı memurları makamından atmış veya isim söyleyerek, "İstemiyoruz!" diye aleyhlerinde tezahüratta bulunmuştu. Her taraftan yükselen umumi şikâyet üzerine bütün vilâyetlerde kurulan 'Tasfiye Komisyonları' büyük küçük bir hayli memur açığa çıkarmıştı.

Ayrıca orduda da tensikat" (düzenleme, ıslah) yapıldı. Ortada, bir tabura dahi kumanda etmemiş yüzlerce paşa, müşirler vardı. Yalnız sayılı günlerde merasime iştirâk eden işsiz birçok iltimaslı yaverler, subaylar mevcuttu. Bunlar tensikata tâbi tutuldu. Haksız terfiler tashih edildi. Mesela vaktiyle general hatta mareşal olanlardan albaylık, yarbaylık rütbesine indirilenler oldu. Daha önce yazmıştık: Alaylı ve mektepli meselesi başlı başına bir dava halindeydi.

Böyle bir istihale ve heyecan devresinde derme çatma komisyonların aldıkları kararlarda yüzde yüz isabet ve adalet olamazdı. Esasen elinde geçim vasıtası alınan, rütbesi indirilen herkes kendisinin masum ve bununla beraber mağdur olduğunu iddia ediyordu.

Bu suretle memlekette inkılâptan zarar gördüğünü kabul eden küskün, bedbin bir zümre vücuda gelmişti.

İsdibdat devri'nin hafiyeleri ve göze batan bazı devlet adamları, umumi galeyan karşısında mevkilerinden atılmışlar veya kendiliklerinden bir köşeye çekilip sinmişlerdi. Bunlar da, kendileri için müsait zaman gelince, yukarıda işaret ettiğiniz kafileye bir husumet unsuru olarak, katılmışlardı.

Bu sırada İç Anadolu'da 'Dersim Ağaları' isyan etmişti. Güney Anado-

lu'da Millî Aşireti'nin Reisi İbrahim Paşa ayaklanmıştı. Adana ve çevresinde kanlı bir Ermeni ihtilâli vukua gelmişti. Arnavutluk'da Millî Kulüp'lerin açılmasıyla beraber "Harf-Yazı" davası başgöstermişti. Arnavutçanın Arap harfleriyle mi, yoksa İtalyan harfleriyle mi yazılması lâzım geleceği konusu, şiddetli bir surette münakaşa ediliyordu.

Bu münakaşanın siyasi bir tarafı da vardı. Osmanlı İmparatorluğu camiası içinde kalmak isteyenlere ayrılmak için uğraşanlar karşı karşıya gelmişlerdi.

Arabistan'dan dikkate değer haberler geliyordu:

Hicaz şimendiferi inşaatı ilerlemiş ve hat, Medine'ye varmıştı. Bu başarıdan sadece sevinç duyulması gerekirdi. Amma, kazançlarına tesir yapacağı iddiasıyla deveciler tahkik ediliyordu. Daha doğrusu Sir Ronald Storrs'un Hâtıratından aldığımız parçalarda okuduğumuz gibi Mekke Emîri Şerif Hüseyin, yarınını hazırlamak için bu muvaffakiyeti –kendi hesabına– istismar ediyor, hoşnutsuzluk yaratıyordu.[8] Bütün bunların karşısında Hükümet –birçok defalar tekrarladığımız gibi– zayıftı, yeni devre intibak edememişti. Ayrıca dış politika ile de çok meşguldü. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından kendilerine "hisse" ayırmak isteyen devletler, harekete geçmişlerdi.

Bu arada partiler de birbirinin zaafından, ortada dolaşan haklı haksız şikâyet ve dedikodulardan faydalanarak her biri karşısındakini yere vurmaktan başka bir şey düşünmüyordu.

İktidar Partisi olan İttihat ve Terakki'nin istinat ettiği Mebusan Meclisi'nin yukarıda söylediğimiz işlerle doğrudan doğruya uğraşmaya ne bünyesi ne de hukuki durumu müsaitti.

Milletvekillerinin mühim bir kısmı, Meşrutiyet'i ilâna muvaffak olan Cemiyet'in halk arasındaki itibarından faydalanmak için kendiliklerinden Cemiyet namına adaylıklarnı koymuş, bu sayede Meclis'e milletvekili olarak girmişlerdi. Çoğunun Cemiyet'le münasebetleri bundan ibaretti. Gaye uğrunda fedakârlık, onlarca ayrı bir şeydi.

Türk olmayan zümreleri temsil eden mebusların pek çoğu, sadece millî gayelerine hizmet emelini güdüyorlardı. Bundan ötesi onlar için çok tâli bir işti.

Meşrutiyet İnkılâbı'nın tam manasıyla bekçisi olması gereken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Umumi Merkezi üyeleriyle Meşrutiyet'in ilânından başarı sağlayan kuvvetli şahısların bir kısmı mebus olmuşlar, bir kısmı da meslekleri dahilinde memleket içinde ve dışında mühim vazifeler almışlar, Cemiyet'in fiili hizmetinden uzaklaşmışlardı. Bu yüzden Cemiyet'in idaresi ikinci veya üçüncü derecede şahsiyet sahibi elemanların eline geçmişti. Bunların da muntazam çalıştıkları iddia olunamazdı. Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'da bulunan değerli elemanlar ise burada başgösteren çeşitli dedikodu cereyanlarının tesiri altında, bunalmış veya gündelik işler içinde boğulup kalmışlardı.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İÇ BÜNYESİ VE GEVŞEME

Cemiyet'in idaresinde bir intizamsızlık bir gevşeklik görülüyordu. Bizim, Vilayet İdare Heyeti olarak Bursa'dan Umumi Merkez'e müracaatlarımızın çoğu cevapsız kalırdı. Diğer vilayet merkezlerinin de aynı halde oldukları şüphesizdi. Halbuki inkılâbı yapmakla onun mesuliyetini üzerine alan bir kuvvetin, nazarî olarak maksadına kavuşmasıyla vazifesi tamamlanmış sayılamazdı. Açık veya kapalı mukabil hücumlara karşı daima uyanık ve tedbirli olması, umumi efkârı maksat ve gayesi etrafında daha sıkı bir surette toplaması lâzımdı.

MEŞRUTİYET TEHLİKEDE, SİLAH BAŞINA

Yukarıdan beri devam eden izahlarımızla 31 Mart anarşisini yaratan başlıca sebep ve âmiller üzerinde durmuş oluyoruz. Bereket versin ki, Meşrutiyet'in ilanı ile beraber memleketin her tarafında açılan İttihat ve Terakki kulüplerini orta tabakadan, değerli ve feragat sahibi memleket çocukları doldurmuşlardı. Bunlar asker ve sivil olarak Meşrutiyet İnkılâbı'nın sadık bekçileriydi. 31 Mart isyanına karşı ilk itiraz, bu sınıftan yükseldi. İstanbul'da yeni kurulan Tevfik Paşa Hükümeti tanınmadı. Anadolu ve Rumeli'deki mühim illerden, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuvvetli olduğu şehirlerden Mebusan Meclisi'ne protesto telgrafları yağmaya başladı. Bunlar umumiyetle şu mealdeydi:

> Meşrutiyet'e aykırı bir surette melûn maksatlarla kurulan kabine derhal düşürülmeli, eski kabine yerine gelmeli, caniler ceza görmelidir. İş başındaki Hükümet'e itimadımız yoktur. İslâm, Hıristiyan bütün unsurlarla birlikte İstanbul üzerine yürümeye and içmişizdir.[9]

Bu protestolar nazarî sahada kalmıyordu. Kabine'nin İstanbul'dan taşraya ve bilhassa Rumeli'ye çektiği telgraflar da kabul edilmiyordu.

Anayasa hükümlerine göre yeni ve meşru bir hükümet kurulup vazifeye başlayıncaya kadar, temas aramak suretiyle, telgraf merkezlerinin ve illerin beyhude yere rahatsız edilmemesi sert bir lisanla ihtar olunuyordu. Ayrıca Hükümet'in mali işlerle ilgili ödeme emri ve para talepleri reddediliyordu. Böylelikle, Hükümet'in birçok vilayetlerle münasebeti kesilmişti.

Bu umumi kaynaşma içinde, durumu kurtarmak için mukabil harekete karar vereceklerin, üzerinde durmaları gereken mühim meselelerden biri de dış politikamız ve bilhassa Balkanlı devletlerin siyasi vaziyetleriydi. Bu sırada Bulgaristan'dan endişe verici haberler geliyordu.

Bulgar gazetelerinden bazıları, hükümetlerine şiddetle hücum ederek İstanbul hâdiselerinden faydalanacağı yerde elleri kolları bağlı seyirci gi-

bi durmasının doğru olmayacağını yazıyorlardı.

O tarihlerde ajanslar, Bulgaristan'da seferberlik yapıldığını bildiriyor, Sofya'daki mümessilimiz de bu havadisi teyid ediyordu. Yarı resmi *Vreme* gazetesi:

Türkiye'de Hürriyet devri sona ermiştir. Ahvâlin ıslâhı, Türkiye'de yaşıyan Hıristiyan milletlerin sulh ve sükûn içinde ilerleyebilecekleri hakkında beslenilen ümitler boşa çıkmıştır. Bu karışıklığa nihayet verilmeyecek olursa, Türkiye'de asayişin temini vazifesi gerek insaniyet ve gerek hayati menfaatleri bakımından Bulgaristan'a teveccüh eder. Türkiye'de karışıklık devamlıdır. Bulgaristan ise mükemmel ve muntazam ordusuyla bu vazifeyi ifa edebilir,

diyordu. İnkılâpçılar, dıştan gelen tehdit üzerinde fazla durmadılar. Çünkü iç tehlike bertaraf edilip millî tesanüt temin edilmedikçe, hariçten gelecek tecavüze karşı koymanın muvaffakiyet temin edemeyeceği mâlumdu. Hemen harekete geçildi: "Meşrutiyet tehlikede, silah başına..." denildi. Bu ses ilk defa ve her yerde daha kuvvetli bir surette Selânik'den 3. Ordu'nun inkılâpçı genç subaylarından yükseldi.

RUMELİ'DE HEYECAN

İstanbul'daki isyanı Selânik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden İsmail Canbulat ile Mebus Rahmi Bey'in telgraflarından öğrenildi.

Canbulat, açıkça "Meşrutiyet mahvoldu," diyordu. Rahmi Bey, kayınbabası Selânik Redif Fırkası (Tümeni) kumandanı Ferik (Korgeneral) Hüseyin Hüsnü Paşa'ya gece yarısından sonra Büyükada'dan çektiği telgrafla kapalı bir surette durumu anlatmak istedi. Rahmi Bey, "ailece sıhhatte" olduklarını yazıyordu.

Hüsnü Paşa, manalı bulduğu bu telgrafı, kolağası Mustafa Kemal Bey'e gösterdi, fikrini sordu.

Bu sırada Mustafa Kemal, Selânik'de bulunuyordu. 3. Ordu Kurmay Heyeti'nden ve bir 'numune' alayının teftişine memur diğer bir heyette vazife görüyordu. Ayrıca Selânik-Üsküp demiryolunun müfettişliğini de üzerine almıştı. Mustafa Kemal, o gece İstanbul'dan gelen bütün telgrafları gözden geçirdikten sonra kumandanının sorusuna kesin olarak şu cevabı verdi:

İstanbul'da mühim hâdiseler cereyan etmektedir. Yalnız hürriyetin ilanını temin eden İttihat ve Terakki Cemiyeti değil, Meşrutiyet Rejimi de tehlikeye girmiştir. Vakit kaybetmeden, isyan ateşi etrafı sarmadan hemen İstanbul üzerine yürümeliyiz. 3. Ordu, bu işi başarmaya muktedirdir.

Hüsnü Paşa, bu cevabı tam tasviple karşıladı. Mustafa Kemal de ordudaki genç arkadaşlarıyla durumu görüştü. Hepsinden şeref sözü aldı. İt-

tihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'da dağılan Umumi Merkezi'nin yerini, Selânik'de Vilâyet Merkez Heyeti aldı. Bu sıfat ve salâhiyetle vazifeye başladı. Rumeli'de herkes heyecanlıydı. Dokuz ay önce elde ettikleri, hürriyetin, tekrar istibdadın zâlim pençesine düşeceği endişesiyle her fedakârlığa hazırdı.

Şehirlerde ateşli nutuklar söyleniyordu. Arnavut Başkım Kulüpleri ve diğer milletlerin siyasi kurulları da irticaya karşı koymak istiyorlardı.

Eski hürriyet mücahitleri Kolağası Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler eski Mücadele arkadaşlarıyla harekete geçmişlerdi.

3. Ordu Kumandanı Birinci Ferik ve Rumeli Umumi Müfettiş Vekili Mahmut Şevket Paşa da bu millî cereyanın içinde, hatta başında yer almış bulunuyordu.

SEFERBERLİK İLANI

İsyanın ertesi Çarşamba günü, 14 Nisan 1909'da mukabil harekete geçmek isteyenler tarafından Seferberlik ilân edildi. Selânik Redif Tümeni'nin bütün taburları silah altına alındı.

Selânik Redif Alayı Kumandan Vekili Binbaşı Naki Bey'di.[9]

Serez Redif Alayı da Kurmay Albay Hasan İzzet Bey'in kumandası altında toplanmıştı.[10]

Tümen sürat ve intizamla hazırlandı ve yola çıkarıldı. Kumanda Heyeti, Halkalı Ziraat Okulu'nda kurulan karargâha yerleşti.

HAREKET ORDUSU'NUN ADINI MUSTAFA KEMAL KOYDU

Atatürk, hayatının her safhasından, maceralarından bahsetmeyi, arkadaşlarıyla sohbeti ve hatta münakaşayı severdi. Ankara'da muhtelif zamanlarda bu bahse temas etmişti; ben de kendisini dinlemiştim. Demişti ki:

> İrticayı bastırmayı üzerine alacak askerî kuvvetimiz için bir isim düşündüm. Öyle bir isim olmasını istedim ki, çarpışan tarafların duygularına dokunması... Herkes bu ismi benimseyebilsin.. Fransızca "mouvement" manasına gelen 'hareket' kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halindeydik. Kuvvetlerimizin adı 'Hareket Ordusu' oldu.

Not: Devamı ikinci cildimizdedir. Lütfen takip buyurunuz.

C. B.

BELGELER
VE
FOTOKOPİLER

BELGE 1

Hilafet-i İslâmiye'ye harp açan İngiltere, Rusya ve Fransa ile onlarla birlik olan devletlere karşı bütün İslâm Alemini yardıma çağıran fetva.

Belge sıra No: 1
Bak: 1. Cilt, s: 20

Fetvaların Türkçe Metni:

İslâmiyet aleyhine tehacümü âda vâki ve memâlik-i İslâmiye'nin gasp ve gâreti ve nüfus-ı İslâmiye'nin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm Hazretleri nefir-i âm suretiyle cihadı emrettikte "Enfirû hıfafen ve sikalen ve cahidû biemvaliküm ve enfüseküm" Ayet-i celîlesi hükmü münifince kâffe-i müslimîn üzerine cihat farz olup genç ve ihtiyar, piyade ve süvari olarak bilcümle aktardaki müslimînin mâlen ve bedenen cihada müsaraat eylemeleri farz-ı ayn olur mu?

Elcevap: Olur.

Bu suretle elyevm makam-ı Hilâfet-i İslâmiye ve memâlik-i mahrûsâ-i Şâhâneye sefâin-i harbsiye ve asakir-i berriyesiyle hücum etmek suretiyle Hilâfet-i islâmiye'ye adüv ve neuzübillâhi tealâ nur-ı âli-i İslâmiyet'in ıtfâ ve imhâsına sâî bulundukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile anlara muîn ve zahîr olan hükümetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i müslimînin dahî mezkûr hükümetlerin aleyhine ilân-ı cihat ederek bilfiil gazâya müsaraat eylemeleri farz olur mu?

Elcevap: Olur

Bu suretle mahsûdun husûlü cemi-i müslimînin cihada müsaraat etmelerine mütevakıf iken bazıları neuzübillâhi tealâ tahallüf etseler tahallüfler ma'siyet-i azime olup gazab-ı ilâhiye ve bu ma'siyet-i şenianın cezasına müstahak olurlar mı?

Elcevap: Olurlar.

Bu suretle Hükümet-i İslâmiye ile muharebe eden hükümat-ı mezbûre ahali-i İslâmiyesinin kendilerini katil ve hatta cemi ailelerini mahv ile ikrah ve icbar edilmiş olsalar bile Hükümet-i İslâmiye asakiriyle muharebe etmeleri şer'an haram-ı kat'i ile haram olup katil olmalarıyla nâr-ı cahime müstahak olurlar mı?

Elcevap: Olurlar.

Bu suretle harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiye ve Karadağ hükümetleriyle zahirlerinin taht-ı idarelerinde olan Müslümanların hükümet-i seniyle-i İslâmiye'ye muîn bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilâfet-i İslâmiye'nin mazarratını mûcip olacağından ismi azim olmağla azab-ı elime müstahak olurlar mı?

Elcevap: Olurlar

Ketebetü-l'fakir İleyhi Tealâ
Hayri bin Avniyül Ürgubi Ufiye Anhümâ

BELGE 2

Britanya Öncü Kuvvetleri kumandanı Tuğgeneral A. Cassel'in "Musul şehrini işgal edeceğini", VI. ordu kumandanı General Ali İhsan'a bildiren 1 Kasım 1918 tarihli yazısı No: 6.

Belge sıra No: 2 (Fransızca ve Türkçe)
Bak.: 1. Cilt, s. 68

No: 6
Traduction

Le 1 er Novembre 1334 (1918)

A Son Excellence Ali İhsan Pacha
Commandant de la 6 ème Armés

J'al L'honneur de vous informer que j'ai reçu l'ordre de me rendre à Mossoul et de l'occuper dans l'intérét de l'ordre et de la loi.

Je me propese de partir aujourd'hui a 12 heures. J'espeère que pour éviter une efusion inutile de sang il n'y aura pas de collision avec vos troupes, lors de notre marche en avant.

Je vous prie donc de retirer vos troupes, jusqua 1/2 heure de l'après-midi, a 5 milles en arrière de Mossoul dans la direction que vous voudrez, tout en laissant dans la ville pour prévenir toute pérturbation de la part des Arabes, une garnison Turque suffisante dont vous fixerez l'effectif l'accord avec le Lieutenant-Colonel Leachman, porteur de la présente, et qui devra etre remplacée ultérieurement par mes soins.

Agréez l'expression de ma considération distinguée.

A. Cassel
Général de Brigade Commandant des
Forces Britanniques d'Avantgarde.[1]

No:6 1 Kasım 1918

VI. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne

Musul'a giderek bu şehri âsâyiş ve kanun yararına işgal etmek emrini aldığımı Zât-ı âlilerine arzetmekle şeref duyarım.

Bugün saat 12'de hareket etmeyi tasarladım. Kuvvetlerimizin ileri yürüyüşlerinde boş yere kan dökülmesine meydan vermemek için, askerlerinizle çarpışma olmayacağını ümit ediyorum.

Bu itibarla öğleden sonra saat 1/2'ye (yarım'a) kadar kuvvetlerinizi Musul'un gerisinde dilediğiniz istikamette beş mil geriye çekmenizi ve Arapların herhangi bir karışıklık çıkarmalarını önlemek üzere, miktarını bu mektubun hâmili Kaymakam Leachman ile kararlaştıracağınız yeter kuvvette bir Türk garnizonunu şehirde bırakmanızı rica ederim. Bu garnizonun ileride değiştirilmesi tarafınmdan temin edilecektir.

Üstün saygılarımın kabulünü rica ederim.[2]

Tuğgeneral A. Cassel
Britanya Öncü Kuvvetleri
Kumandanı

BELGE 3

Irak'daki Britanya Kuvvetleri Başkumandanı Marschall'ın Mondros Mütarekesi'nin 7., 16., 5., 4. maddelerine dayanarak alacağı tedbirler ve Musul'un işgal edileceğini", VI. Ordu Kumandanı General Ali İhsan'a bildiren 2 Kasım 1918 tarihli yazısı no: 10.

Belge sıra No: 3 (Fransızca ve Türkçe).
Bak.: 1. Cilt, s. 68

No: 10
Traduction

A Son Excellence Ali İhsan Pacha
Commandant de la 6 ème Armée Turque

Reçu ile 3 Novembre 1334 (1918) Bağdat, le 2 Novembre 1918

1- J'ai reçu votre lettre de ler Novembre relative à la cessation immédiate des hostilités, et à la fixation d'une zone neutre entre les deux armèes.

2- Conformément à l'article 25 de l'armistice, les hostilités furent suspendues á patir de midi 31 octobre. J'en ai informé mes troupes.

3- En vertu de l'article 7, j'ai le droit d'occuper les points stratégiques que je crois nécessaires et 'ai ordonné, en cons´quence, à mes troupes d'occuper Mossoul. Cette occupation s'impose pour assurer dans la ville l'ordre et la loi lors du départ de vos troupes.

4- Conformément à l'article 16 je vous demande de livrere toutes les garnisons se trouvant dans l'Irak entre les mains du commandant allieqé le plus porche, et la reddition de vos troupes au général Fanshaw ou à l'officier qu'il aura désigné à cet effet.

Vous garderez seulement les frontières stipulées à l'article 5, en y laissant pour assurer l'ordre la quantité de forces qu'il jugera opportun afin d'appliquer et d'exécuter ainsi les dispositions de cet article.

A cet effet j'ai instrit le général Fanshaw que les frontières de l'Irak sont celles qui figurent dans le rapport militarie allemand publié sur l'Irak au mois d'octobre 1917 à Berlin.

Ces frontières sont: le long de la frontière persanne de Mouhammerah jusqu' au point ou elle traverse le Dialé près du mont Oramar, d'ici à Süleymanié et Keuy Sandjak (compris) de lá jusqu'a l'angle formé par le

Buyuk Zab près de Harir, et d'ici longeant le Buyuk Zab, Jusqu'au point au Nord Est d'Amadiyé; d'ici le long de l'Euphrate pusqu'à Meskéné en comprenant Zaho, Siirt, Batmann, Piran et Kerker; puis de Meskéné jusqu'au Golfe Persique en englobant toutes les localités cultivées entre la rive droite de l'Euphrate et le désert.

5- Suivant l'art. 4, tous les prisonniers des Alliés seront concentrés à Constantinople, et seront remis à leurs autorités sans condition. Comme il y a dans l'Irak quelques prisonniers ressortissants des Alliés, et qu'il n'est pas aisé de les diriger sur Constantinople, je vous prie de preter votre concours pour qu'ils soient remis à mes délégués à Alep ou à Mossoul.

6- Les autres questions se rapportant à l'armistice seront arretées par le général Fanshaw de concert avec vous.

7- Je termine ma lettre en exprimant mon admiration pour les qualités supérieures dont les troupes placées sous votre commandement, ont fat preuve ainsi que pour la défense énergique du lieutenant-colonel Ismail Hakki au cours ducombat qu'il a livre en dernier lieu.

Veuillez agrér, etc.

Le Commandant en Chef
des Forces Britanniques de l'Irak
Marschall[3]

No: 10 Bağdat: 2 Kasım 1918

VI. Türk Ordusu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne

3 Kasım 1918'de alınmıştır.

1- Musâsemâtın derhal tatil ve iki ordu arasında tarafsız bir bölge tesbit edilmesi hakkındaki 1 Kasım tarihli mektubunuzu aldım.

2- Mütarekenin 25. maddesine göre muhasemat 31 Ekim öğle vaktinden itibaren tatil edilmiştir. Keyfiyeti askerlerime bildirdim.

3- 7. maddeye göre, lüzumlu gördüğüm stratejik noktalarda yerleşmeye hakkım olduğundan Musul'u işgal etmek için askerlerime gereken emirleri verdim. Bu işgal askerlerimiz çekilirken, şehirde âsâyiş ve kanunun temini bakımından zarûrîdir. Askerlerimin harekâtını teshîl için mümkün olan bütün kolaylıkları göstereceğinizi ümit ederim. Çünkü kan dökülmesinin önüne geçilmesine bilhassa arzu etmekteyim.

4- 16. maddeye tevkihan Irak'da bulunan bütün garnizoları en yakın kumandanına ve askerlerinizi de General Fanshaw'a yahut onun bu hususta tayin edeceği subaya teslim etmenizi dilerim.

Siz yalnız 5. maddede tayin edilen sınırları muhafaza edeceksiniz. Bunun için de General Fanshaw'ın münasip göreceği miktardaki kuvvetlerinizi âsâyişin temini ve bu madde hükümlerinin tatbiki zımnında orada bırakabileceksiniz.

Irak sınırlarının, Berlin'de 1917 senesi Ekimi'nde Irak'a dair yayınlanmış olan Alman askerî raporunda gösterilen sınırlar olduğu hakkında General Fanshaw'a talimat verdim.

Bu sınırlar şunlardır: İran sınırı boyunca Muhamere'den Omar Tepesi civarında Diyale'yi geçtiği noktaya, buradan Süleymaniye ve Köysancağı'na (dahil), oradan harir civarında büyük Zap'ın teşkil ettiği zaviyeye ve buradan Büyük Zap'ı tâkiben İmâdiye'nin kuzey-doğusundaki noktaya, buradan da Fırat boyunca Zaho, Siirt, Batman, Piran, Kerker'i ihtiva etmek üzere Meskene'ye kadar, sonra Meskene'den Çöl ve Fırat'ın sağ sahilinde bulunan ekilmiş bütün havaliyi içine almak üzere Basra Körfezi'ne kadar.

5- 4. maddeye göre, bütün müttefik esirleri İstanbul'da temerküz ettirilecek ve kayıtsız şartsız olarak müttefik idaresine teslim edileceklerdir.

Irak'da müttefikler uyruğundan bazı eserler bulunduğuna ve İstanbul'a sevkleri kolay olmayacağına göre bunların Halep veya Musul'daki delegelerime teslimi için yardımda bulunmanızı rica ederim.

6- Mütareke'yle ilgili diğer meseleler Zât-ı âlinizle mutâbık kalınarak General Fanshaw tarafından halledilecektir.

7- Kumandanız altında bulunan askerlerin gösterdikleri üstün vasıflar kadar Kaymakam İsmail Hakkı'nın son defa giriştiği muharebe sırasındaki enerjik savunması hakkında beslediğim hayranlığı ifade ile mektubuma nihayet verir ve hürmetlerimi sunarım.[4]

Marschall
Irak'daki Britanya Kuvvetleri
Kumandanı

BELGE 4

VII. Ordu Grup Kumandanı Mustafa Kemal'in "Mütâreke şartlarına ait verilen emirlere dair", Başbakan (Sadrazam) ve Başkumandanlık Genelkurmay Başkanı (Erkânı-Harbiyye-i Umumiyye Reisi) Ahmed İzzet Paşa'dan sorduğu sualleri ihtiva eden 3. XI. 1918 tarihli telgrafı no: 565.

Belge sıra No: 4 (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: I. Cilt, s. 72

Numara: 565

3.XI.1334 (1918)
Adana'dan

Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisliği'ne

Mütâreke şartlarını bildiren emrinizi aldım. Her ordunun kendine düşen işleri derhal yerine getirmesi emrediliyor. Tatbike başlayabilmek için şartların pek umumi olan bazı maddelerinin tarafınızdan açıklanması gerekmektedir. Bu maddeleri sırasıyla arzedeceğim:

1) 10. madde'de, "Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgali" kısmının açıklanması lâzımdır. Toros tünelleri denilen tüneller, en son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin, o kısımdaki hattın işlemesine de tesiri olacak mıdır? Yoksa hattı muhafaza etmekten mi ibaret kalacaktır? Büsbütün ayrı bir grup teşkil eden Amanos tünelleri de bu çerçeveye giriyor mu Toros tünellerini tutacak işgal kuvvetlerinin miktarı nedir ve nereden gelecektir?

2- Suriye hududunu, Suriye vilayetimizin kuzey sınırı saymakla beraber bu hususta başka bir görüş şekli ve karar varsa bildirilmesi icabeder. Suriye'de bıraktığımız ve bizimle bağlantısı olan hiçbir askerî birlik yoktur. Hicaz'da seferi bir kuvvetimiz vardır, aramızda telsizle bile irtibat yoktur.

Kilikya havalisinin, Adana vilayetinin büyük bir kısmını içine aldığı biliniyorsa da çevresi belli değildir. Bunun açıklanması gerekir.

3- Terhis işleriyle ilgili kesin kararların diğer icraat ile pek ziyade alâkası vardır. Mütâreke şartlarının 20. maddesindeki tâlimat, neden ve ne vakit alınacaktır? Bu hak tamamiyle Hükümetimize mi yoksa Müttefikler'e mi aittir?

4- Mütâreke şartlarından, her ordunun kendine düşenlerini derhal tatbike başlaması emredildiğine göre Müttefikler'le birlikte tanzimi icabeden hususlarda Müttefikler'in müracaatını beklemeksizin tarafımızdan heyetler gönderecek mütarekeye başlanması mı isteniyor?

Arzedilen maddeler hakkında gerekli açıklamalar gelinceye kadar alınması gereken tedbirleri aşağı sıralıyorum:

I. Yalnız, bazı hususları konuşmak için heyetler teşkil edilmesi.

II. Grup bölgesindeki kıyılarda bulunan torpilleri taramak ve çıkarmak için yardımda bulunmak üzere küçük bir deniz birliğinin hazırlanması.

III. Harp esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının nakledilmeleri için tertibat alınması.

IV. Kadroları, en genç erattan doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen teşkili ve jandarmanın kuvvetlendirilmesi.

V. Askerî madde ve malzemeden, fazlalarının Toros kuzeyine taşınması ve hiçbir surette tahribe uğramasına meydan verilmemesi.

VI. Demiryolu işletme işlerinin, Alman sivil memurlarının bile işten çıkarılacağına göre, tanzim edilmesi.

(Grup bu konuda İstanbul'dan büyük ölçüde yardım bekler)

VII. terhis edilecek kuvvetlerimize ait teçhizat, silahlar, cephane ve diğer harp vasıtalarının bir araya toplanmasına dair alınması gereken tertibattan ibarettir.

Fahrî Yâveri Hazeret-i Şehriyâri

Yedinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

BELGE 5

Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi Ahmed İzzet Paşa'nın, "Mondros Mütarekesi'ne göre İngilizlerin İskenderun şehrini işgale hakkı olmamakla beraber, Yunanistan'ın, faaliyete geçmelerine mâni olacaklarına dair şifahi teminatlarına bir cemile olmak üzere liman ve şehirden istifade etmelerini sağlamaları için gerekli emirlerin verilmesine dair 5. XI. 1918 tarihli telgrafı. (4.XI.1918 ve 650 numaralı yevmî rapora)

Belge sıra No: 5 (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: 1. Cilt, s. 72

Sadâret Konağı
5.XI.1334 (1918) "9 sonra"

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'na

4.XI.1334 tarihli ve 650 numaralı günlük rapor'a cevap:
Mütâreke metni hükümlerine göre İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve salâhiyetleri yoksa da Halep dolaylarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri de haklı bir istek mahiyetindedir. Mütareke metninde birçok maddeleri değiştirerek, vaktin darlığından, bize yalnız sözlü izahat ve teminat verebilen İngiliz sözcüsünün bu centilmenliğine karşı, gönlünü almak üzere ve Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasını sağlamak ve kolaylaştırmak için İskenderun Limanı'ndan İngilizlerin erzak ve buna benzer şeyler nakletmeleri hususunda faydalanmaları ve İskenderun-Halep yolunu onarmalarına müsaade edilmesinde ve bu konuda ordunun durumu bakımından bir mahzur görmüyorum. Bu limandan ve yoldan istifadelerini sağlamakla İskenderun liman ve şehrini kendilerine bırakmış oluyoruz. Liman ve şehir yine bizde kalacak, askerî ve mülki hükümranlığımız (?...) her şeyimiz yine yerli yerinde bulunacak, onlar yalnız limandan sırf bir misafir sıfatıyla faydalanabileceklerdir.

Durumun, sizin tarafınızdan İngiliz Suriye Ordusu Kumandanına da duyurulması istenir.

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi
İzzet[5]

BELGE 6

Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal'in "Toros tünellerinin İngilizler tarafından işgalleriyle, Suriye'deki garnizonların teslimi" hakkında Başkumandanlık Genelkurmay Başkanlığının 5.XI.1918 Tarih 567, 1505 numaralı emirlerine itirazlarını bildiren 5.XI.1918 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 6 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 72

Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisliği'ne

Pek Aceledir — Adana

5.XI.1934 (1918)

C: 4 ve 5. XI. 1934 tarih, 567 ve 1505 No'lu emirlerinize.

1- "Toros tünelleri işgal kuvvetinin miktarı, İngiliz kumandanlığı tarafından bildirilir" buyuruluyor. Bu kuvvet mesela, icabında bütün Anadolu'yu hükmü altında alacak derecede olursa yine müsaade edilecek midir?

2- "Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi, ihtiyaten yazılmış bir maddedir" buyuruluyor. Ve ondan sonraki cümlelerle cephede buluan askeri birliklerin bu hususla ilgisi olmadığı açıklanıyor. Benim anlayışıma göre, bu maddenin İngilizler tarafından bizi kandırmak için yazdırılmış olduğuna ve Türk temsilcilerinin imzalarını koydukları Mütareke şartlarnın iki tarafça başka başka anlaşıldığına şüphe kalmamıştır. Çünkü yine aynı maddede, cephede bulunan askeri birliklerin Suriye'de bulunmadığı anlayışına karşı İngilizler, bu geceki (5-6.XI.1334) raporla daha geniş arzedileceği gibi, Suriye'de bulunuyor diye Yedinci Ordu'nun teslimini tekli etmişlerdir. "Gerekirse bildirileceği" emredilen Kilikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden Türk Hükümeti'nin bu bölgeyi gösteren İngilizce Atlas'ta, Kilikya bölgesinin doğusunda, Suriye kuzey hududunun, Maraş kuzeyinden geçtiğini dikkate alıp almadığını anlamaktı. Çünkü bence Adana ismi yerine Kilikya gibi tarihi bir isim koyan İngiliz Hükümeti'nin Suriye hududunu da, Kilikya kuzey hududunun doğuya uzatılmasından ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur.

Bu zan, Irak hududunun, İngiliz kumandanı tarafından Altıncı Ordu'ya gönderilen haritada, Siirt'den geçtiğinin gösterilmiş olmasıyla da kuvvetleniyor. İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'de milyonlarca ton erzak varken oradaki kuvvetlerini beslemek için erzak yığmaktan bahsetmeleri de İskenderun'un Kilikya bölgesini gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunuşundandır.

Pek ciddi ve samimi olarak arzederim ki Mütareke şartları arasında bütün yanlış anlamaları giderecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı
Mustafa Kemal[6]

BELGE 7

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi Ahmed İzzet Paşa'nın,
"Musul'un İngilizler tarafından işgaliyle Irak'ı istedikleri gibi
tefsire Mondros Mütarekesi'ne göre hakları olmadığını,
durumun Vis amiral Galthorpe'a yazıldığı,
Londra'dan emir gelinceye kadar,
İngiliz Ordu kumandanlarına beklemelerinin bildirilmesine" dair
5.XI.1918 tarihli ve saat 3'den sonra
Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına çekilen telgraf.

Belge sıra no: 7 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 72

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'na

No: 2735

Harbiye
5. XI. 343 (1918) '3 sonradan'

Altıncı Ordu Kumandanlığı'na verilen emrin suretidir:

Mütareke metni gereğince İngiliz Irak Ordusu Kumandanlığı'nın ne Musul'u işgale ne de Irak'ı istediği gibi yorumlamaya yetkili olmadığı, İskenderun'un İngilizler tarafından işgaline dair Mütareke metninde bir kayıt bulunmadığı, Mondros'daki Vis Amiral Galthorpe'a yazılmıştı.

Galthorpe'un ifadelerine dayanarak gelen cevapta: "Musul ve diğer mevkiler hakkında bir daha böyle yanlış anlamaya sebep olacak hareketlerde bulunulmaması için İngiliz Orduları Kumandanlarına emir verilmesini hemen Londra'ya yazdığı," bildiriliyor. Bu sebeple keyfiyetin nazik bir şekilde, İngiliz Ordu Kumandanlarına duyurulması ile Londra'dan verilecek emri beklemeleri hususunun sağlanması istenir.

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi
İzzet[7]

BELGE 8

**Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mustafa Kemal'in,
"İngilizlerin isteklerini yerine getirmek için
verilen emirleri yürürlüğe koyamayacağından
kumandayı başkasına devretmek istediğini ve
acele emir beklediğini",
Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisliğine bildiren
6.XI.1918 tarihli saat 3'den evvel çekilen 579 numaralı telgrafı.**

**Belge sıra No: 8 (sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 72**

Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisliği'ne

Numara: 579 — Adana
5.XI.1334 (1918) "3 evvel"

Altı saat ara ile alınan biri açık diğeri şifreli 5.XI.1334 (1918) tarihli iki telgrafınızın muhteviyatı üzerinde ve şifreli olanı da çözmek için, durup duşünmeye lüzum gördüğümü itiraf ederim.

İngilizlerin Halep dolaylarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan istifade etmek istemeleri haklı değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep vilayetinde ve Halep şehri içinde milyonlarca ton erzak olduktan başka Mütareke Şartnamesi'nin 31. maddesine göre hakikaten Halep'teki İngiliz Ordusuna, beslenmesi bakımanıdan yardım etmek lâzım gelirse pek çok erzâkı olan Kilis, Ayıntap havalisinden, alınacak tertibat ve hususi tedbirlerle erzak satılabilir. Sizi temin ederim ki, maksat, Halep'deki İngiliz Ordusunu beslemek işi olmayıp İskenderun'u işgal ve İskenderun – Kırıkhan – Katya yoluyla hareket ederek Antakya – Deyricemal – Ahterin hattında bulunan Yedinci Ordu'nun ricat yolunu kesmek ve bu orduyu, Altıncı Ordu'ya Musul'da yapıldığı gibi teslim olmaktan kurtulamayacak bir duruma sokmaktır.

İngilizlerin, Ermeni çetelerini bugün İslâhiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

İngiliz temsilcisinin centilmenliğini ve buna mukabil bu tarzda gönlünü almak yoluna gitmeyi anlamak ve takdir etmek nezaketinden uzak bulunduğumu arzederim.

Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasını sağlamak ile İngilizlerin iskenderun ve İskenderun – Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki mantıki münasebeti anlayamadığım gibi bu hususta müsamahayı da pek mazurlu görüyorum.

Bunun için keyfiyetin, İngiliz Suriye Ordusu Kumandanlığı'na bildirilmesinde size vasıta olamayacağım.

İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile olursa olsun asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlere ateşle karşı konulmasını, ve Yedinci Ordu'ya, bugün bulu-

nulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakıp büyük kısmını Katma – İslâhiye istikametinde harekete geçirerek Kilikya hududu içerisine geçirmesini emrettim.

İngilizlerin aldatıcı muamele, tekllif ve hareketlerini, İngilizlerden ziyade, haklı ve nazik gösterecek ve buna mukabil gönül almak için olan emirlerinizi yerine getirmeye yaratılışım müsait olmadığından ve halbuki, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye Reisliği'nin içtihadına hareketlerimi uyduramadığım takdirde birçok ithamlar altında kalmaklığım tabiî bulunduğundan, kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tâyin buyuracağınız zata süratle emir verilmesini bilhassa istirham ederim.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı

Mustafa Kemal[8]

BELGE 9

Mustafa Kemal'in "İskenderun'a çıkartma yapacaklara karşı silahla karşı koyma ve VII. ve II. Orduların kaldırılması ve Yıldırım Orduları Grubu meselesi" hakkında Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'ya çekilen 6.XI.1918 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 9 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 72

Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'ya

C: Şifreli iki yazıma cevap olan 6.XI.1334 (1918) tarihli şifreye

1- İskenderun'a çıkacaklara karşı silah kullanmak hakkında verdiğim 5.XI.1334 tarihli gizli emrin cümlelerini aynen arzediyorum:

"İngilizlerin türlü bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak Yedinci Ordu birliklerini güç duruma sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için Üçüncü Kolordu, İskenderun'a kuvvet çıkarma işini, Yirminci Kolordu için birinci maddede zikredilen harekât sona erinceye kadar, gerekirse ateşle önleyecektir." Bu birinci madde. Yirminci Kolordu büyük kısmının, Katma-Subaşı hattının kuzeyine geçmesine dair. Bu hareket sona ermiş olduğundan silah kullanmak hakkındaki emrin de tatbik zamanı geçmiştir. Bununla beraber, emirleriniz üzerine oradaki kumandana yeniden özel talimat verilmiştir.

2- Dünün yanlış işlerinden miras kalan bugünkü uygunsuz durumdan devletimizi kurtarmak hususunda, başarı ümit edilen siyasi teşebbüslere girişenlerin, Allah'ın lütuflarına mazhar olmalarını bütün ruhumla yine Allah'tan niyaz ederim. Cephedeki hareketler ve münasebetlerin benim tarafımdan yapılması hususunda gösterilen emniyetin samimiyetine şüphe etmem. Ve bu samimiyet ve teveccühe itimadımın derecesi, memleketin kurtarılması hususunda bana verilen vazifelerin fiili olarak tatbikinde meydana çıkacaktır.

3- Bugünkü durumun nezaketini bütün mahiyetiyle ve pek açık bir surette takdir edemeyeceğime inanmanız kadar beni üzen bir şey olamaz. Vazife yaparken mutlaka memleketin selametini hedef tutan icraat tarzım ve bunun gerektirdiği bazı dileklerimin, münakaşa ve geciktirme sebepleri mahiyetinde anlaşılmamasını bilhassa rica ederim.

4- Grup Karargâhı'nın, Yedinci Ordu Karargâhı halini almasıyla yeni teşkilat hakkındaki emirlerinize Yedinci ve İkinci Ordu Karargâhları lağvedilerek yalnız Grup Karargâhı'nın bırakılması hakkındaki maruzatım tamamen uygun düşmüştür. Aradaki fark sözden ibaret kalmıştır. Yıldırım Grubu adı, diğer bütün sebepler ve mütalâalardan vazgeçilmekle beraber, bugün kumandam altında bulunan askerî birlikler ve her türlü yıkıntının mâziye ait birçok çapraşık muamelâtı ile tamamen sulh haline gelinceye kadar Yıldırım Grubu dahi ergeç lağvedilmeye mahkûm bulunduğundan bunun şimdiden lağvı ile ileride dahi tarihi bir isim olarak herhangi bir kumandanlığa verilmek suretiyle korunabilecek ve bugün de mânevi tesiri büyük olan (Yıldırım Orduları Grubu) ünvanının (Yıldırım Grubu) şeklinde muhafaza edilmesine yüksek müsaadelerinizi istirham ederim.

Mustafa Kemal[9]

BELGE 10

Sadrazam İzzet Paşa'nın
"İskenderun şehri İngilizlere bırakılmadığı takdirde
Vis Amiral Galthorpe'un bildirisine atfen işgal edileceğini,
mütarekenamenin X. ve XI. maddelerine göre
bunda hakları olduğunu VII. Ordu Kumandanlığı'na bildiren
9.XI.1918 tarihli telgrafı. No. 24.

Belge sıra No: 10 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 72

Yedinci Ordu Kumandanlığı'na

No: 24 8.XI.1334 (1918)
"9.30 evvel"

Bugün Britanya Hükümeti'nden aldığı emre uyarak Vis Amiral Galthorpe, General Allenby tarafından bildirilecek müddet zarfında İskenderun şehrinin teslimini ve aksi takdirde bu General'in, şehri zorla işgal edeceğini belirterek, İskenderun'daki Kıta Kumandanınıza acele emir ve tâlimat verilmesini istemekte ve bu konuda, Mütareke metninin (yedinci, onuncu, onbirinci) maddelerine dayanarak şehri teslim teklifine hak ve yetkisi olduğunu bildirmektedir. Harbe devamdan mutlaka surette âciz bulunduğumuz belli bir şey olduğundan, güç hal ile akdine muvaffak olduğumuz Mütareke'nin, İskenderun şehri yüzünden feshedilebileceği tahmin olunmakla, müracaat vukuunda şehrin boşaltılma ve teslim olunması için gerekenlere acele tebligat yapılması lâzımdır. İskenderun Limanı'ndan ve Halep Şosesi'nden istifade edebilecekleri kabul edilmişken böyle dehşetli bir cevap almamıza sebep olarak, İskenderun'daki Kumandanımıza, İtilâf Devletleri'nin ilk müracaatlarında, tarafımızdan sert ve kuru bir cevap verilmesinin de büyük tesiri olduğu düşünülebileceğinden, ümitsizliğe kapılmamak şartiyle bu aczimizin gözönünde tutulması ve söz ve hareketlerinizin buna göre olması memleketin selâmeti için çok lüzumludur.

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi
İzzet[10]

BELGE 11

Mustafa Kemal'in
"8.XI.1918 tarihli İskenderun şehrinin
İngilizlere terk edilmesi emri karşısında,
İngiliz isteklerinin daima artacağı ve
Konya, İzmir hatlarının da isteneceği,
Devletin mecbur olduğu fedakârlık derecesinin
tayin ve kesinleşmesi lâzım geldiğini"
Ahmed İzzet Paşa'ya bildiren 8.XI.1918 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 11 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 72

Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'ne

Adana: 8.XI.1334 (1918)

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki 8.XI.1334 tarihli emirleriniz alındı. İskenderun Limanı'ndan ve Halep Şosesi'nden istifade edebileceklerine dair İtilâf Hükümetleri'nin vukubulan ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve kuru bir cevap verilmiş olduğu hakkındaki düşüncelerinizin nereden çıktığı anlaşılamamıştır.

Türlü sebeb ve bahanelerle İngilizlerin İskenderun'u işgal için vukubulan ilk ve son müracaatlarına oradaki Kumandanınız tarafından, verdiğimiz tâlimata uyularak verilen cevap pek ziyade nâzikâne ve Hükümet'in bize tebliğ eylediği Mütâreke Şartnamesi'nin münderecatına ve sizin emirlerinize tamamen uygun olduğu Grupça vesikalara dayanılarak iddia olunur. Bu konuda sert ve kuru cevap alındığı Britanya Hükümeti'nin temsilcileri tarafından da söylenmiş olduğuna dair bir kayıt ve işaret yoktur. Bu sebeple, İngilizlerin dehşetli bulduğunuz en son cevaplarının sebebini başka yerde aramak lâzımdır. Ve gitgide bütün memleketimizi işgale varacak kadar ileri giden böyle dehşetli cevapların tekrarlanacağına şüphe olmadığından arzettiğim sebeblerin derin düşüncelerle gözönünde tutulması lüzumunu bildirmeyi vazife sayarım.

Halep'de bulunan İngiliz Kumandanı, istifade etmek istedikleri İskenderun – Halep şosesini emniyet altında bulundurabilmek için askerî birliklerimizin Kilis – Payas hattının kuzeyine alınmasını İngiliz Başkumandanlığı'nın İstanbul'a teklif ettiği ve vakit kaybına sebep olmamak için Halep – İskenderun şosesinin şimdiden keşfine müsaade olunması lüzumunu bildirmiştir.

Altıncı Ordu Kumandanlığı'nın 7.XI.1334 tarihli raporunu da herhalde görmüşsünüzdür. Bu raporun muhteviyatına bakılırsa İngilizlerin (Nusaybin – Cerablus – Halep) demiryolu işgale işaret olan ve İngiliz Ordusu Başkumandanı'nın, Musul'un derhal terkedilmesi, aksi takdirde zorla gireceği hakkındaki teklifi ne suretle yorumlanacaktır?

Görülüyor ki meselenin tarafımızdan İngiliz temsilcilerine karşı vukubulduğu

zannolunan soğuk davranıştan ileri geldiğini sanmaya sebep yoktur.

Arzettiğim düşüncelerden maksadım şudur ki, her ne sebebe dayanırsa dayansın, İngilizlerle akdedilen Mütareke'nin imzalanan son şekli, Türk Devleti'ni koruyacak ve selâmetini tekeffül edecek mana ve mahiyette değildir. Bu maddelerin müphem ve şümullü manalarının bir an evvel tesbit edilmesi lâzımdır. Yoksa İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildği takdirde bugün, Payas – Kilis hattına kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin, yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntıkasını ve daha sonra Konya – İzmir hattının işgal edilmesi lüzumu gibi tekliflerinin birbirini takip edeceği ve neticede ordumuzun kendisi tarafından sevk ve idare edilmesi ve hatta Türk Vekiller Heyeti'nin Britanya Hükümeti tarafından seçilmesi lüzumu gibi tekliflerin karşısında da kalmak uzak değildir. Aczimizin ve zaafımızın derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber Devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini tayin etmek ve sınırlandırmak lâzım geleceği kanaatindeyim. Yoksa Almanya ile birlikte sonuna kadar harbe devam edildiği takdirde büsbütün bozguna uğranılacağına göre İngilizlerin elde etmek istedikleri neticeyi onlara kendi yardımımızla bahşetmek tarihte Türklük için ve bilhassa bugünkü Hükümetimiz için pek kara bir sayfa vücuda getirir.

Eğer Hükümetimizin İngilizlerle ciddiyet ve samimiyetine güvenilebilecek gizli bir ittifak yapmış veya yapması kuvvetli bir ihtimal dahilinde ise bu hususun meçhulümüz kalması tabiatıyla bizi yanlış düşüncelere sevkedebileceğinden mümkünse bu hususta imâ yoluyla olsun aydınlatılmaklığımı istirham ederim. Vatanın âkıbetiyle endişelenmekten doğan ve samimi olduğuna şüphe edilmemek lâzım gelen mütalâalarımın münakaşa mahiyetinde telâkki edilmemesini bilhassa rica ederim.

Bilhassa sizce kesin olarak bilinmelidir ki ben her ne hal ve vaziyette bulunursam bulunayım doğru olduğuna inandığım ve gerekenlere duyurmayı memleketin selâmeti icabı kabul ettiğim görüş ve anlayışıma uymaktan kendimi almaya muktedir değilim.

Mustafa Kemal[11]

BELGE 11 a

Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleriyle yapılan İttifak antlaşması.

Belge Sıra No: 11 a.
Bak.: 1.Cilt, s. 80

Bu gizli antlaşmanın Türkçe metni şudur:

Madde 1- Tarafeyni akıdeyn, Avusturya ve Macaristan ile Sırbistan arasında mütekevvin ihtilâfa karşı kat-i mutlak bir bitaraflığı muhafaza etmeyi, mütekabilen, taahhüt ederler.

Madde 2 - Rusya, tedâbir-i fiilliyye-i askeriye ile ihtilâfa müdahale edecek ve bu hareketi ile Almancaya Avusturya–Macaristan'a muavenet-i fiiliyye-i askeriyyede bulunmasını mucip ve müstelzim bir sebebi harp tevlid eyleyecek olursa Rusya'nın bu tavr-ı hareketi Türkiye için dahi bir sebeb-i harp teşkil edecektir.

Madde 3- Harp zuhûru takdirinde, Almanya Türkiye'deki heyeti mahsusa-i askeriyyesini, Türkiye hükümetinin emrine âmâde bulunduracaktır.

Buna mukabil Türkiye Hükümeti heyet-i mezkûreye, Türk ordusunun sevk ve idare-i umumiyyesine müteallik umûr ve hususât üzerinde Türkiye Harbiye Nâzırı ile Alman Heyet-i Askeriyye Reisi beyninde bu bapta kararlaştırılan şerâite tefikan-fiilî ve kati bir nüfuz temin edecektir.

Madde 4- Almanya Hükümeti, Türk mülkünü ledel hâce (bir arazi tehlikeye mâruz kaldığı takdirde) silah kuvveti ile müdafaa etmeyi deruhte eyler.

Madde 5- Almanya ve Türkiye İmparatorluklarını ihtilâfı hâzırade tevellüd edebilecek beynelmilel teşevvüşât ve ihtilâta'da karşı sıyanet ve muhafaza kasdı ve akd olunan işbu mukavele, isimleri bâlâda mezkûr salahiyyettâr murahhaslar tarafından imza olunduğu andan itibaren kesbi meriyyet edecek ve sair taahhüdâtı mütebâbile-i mümâsile gibi 31 Kânuni Evvel 1918 tarihine kadar mer'i ve câri olacaktır.

BELGE 12

**İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin
1908 yılında yayınlanan ana tüzüğü.**

**Belge sıra no: 12.
Bak.: 1. Cilt, s. 91-95**

**OSMANLI
TERAKKİ VE İTTİHAT CEMİYETİ**

Teşkilât-ı Dâhiliyye Nizamnamesi

ADÂLET
UHUVVET, HÜRRİYET, MÜSAVAT

Not: Tarihi bir hatıra olmak üzere buraya cemiyetin nizamnamesinin kapağındaki ihtilâl armasını koyacaktım. Ona göre bu sahifeyi tertiblemiştim. Fakat müsadere edilip sonradan mahkeme kararıyla bana iadesine mecbur oldukları evrak ve kitaplarımdan, vaktiyle şahsıma mal edilmiş bu nizamname verilmedi. Ben de istediğimi yapamadım. Mazur görüleceğimi ümit ederim.

C. B.

Yukarıdaki notu okuyan aile dostu bir İttihatçı, babasının şahsi kitapları arasında bulduğu armayı bana hediye etmek lütfunda bulunmuştur. Ben de teşekkürlerimle kitabın 2. tab'na [1967] koyuyorum.

C. B.

OSMANLI TERAKKİ VE İTTİHAT CEMİYETİ

İç teşkilât Tüzüğü

(Sadeleştirilmiştir)

Maksat

Madde 1- Vatanı, bugünkü korkunç tehlikeli durumundan, milleti, düşmüş olduğu zulüm ve esaret pençesinden kurtararak insanlığa yaraşır bir şekilde yaşamak, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların mukaddes vazifesi ve apaçık menfaatleri gereğinden olması sebebiyle, bu mukaddes hakların ve millî menfaatlerin de elde edilmesi ve yerleşmesi ve milletin siyasi ve esas haklarını korumayı üzerine alan 1293 Kanun-ı Esâsî'nin (Anayasası'nı) tam olarak tatbiki ve yürürlükte kalması Cemiyet'in esas maksadıdır.

Madde 2- Osmanlılar, maksada erişmek için beraberce çalışmak ve kavmi menfaatlerini daima müşterek görmekle mükellef olduklarından, cins ve mezhep iddiasıyla ayrılık fikri yaratmaya çalışanların emellerinin gerçekleşmesine mani olmak da Cemiyet'in esas vazifelerindendir.

TEŞKİLAT

Umumi Merkez

Madde 3- Umumi Merkez, Osmanlı Ülkesi'nin içinde bulunacak fakat bulunduğu yer hiçbir zaman bildirilmeyecektir.

Madde 4- Umumi Merkez Heyeti beş üyeden meydana gelmiş olup, bunlardan dördü bir yıl müddetle vazife yapacak ve yıl sonunda gizli oy ile içlerinden seçilecek bir üyeyi, bir yıl daha vazife yapmak üzere üyelikte bırakacaktır.

Madde 5- Vilâyetler Merkez Heyetleri'nde üyelik etmiş olanlar, her mâli yıl sonunda toplanarak içlerinden münasip birini yeni yıl için Umumi Merkez üyeliğine seçerek ismini kendi İdare Heyetleri vasıtasıyla Umumi Merkez'e bildireceklerdir.

Madde 6- Umumi Merkez Heyeti'ni teşkil etmek için birçok vilayetlerden, evvelki maddede bildirildiği gibi seçilen üyenin sayısı dördü geçtiği takdirde bunlar arasında münasiplerini -müddeti biterek çıkacak olan Umumi Merkez Heyeti- gizli oy ile seçeceği ve tâyin edeceği gibi dörtten eksik olduğu takdirde de umumi Merkez'in bulunduğu vilayet Merkez Heyeti'nden tekrar üye seçimi istenerek noksan tamamlandıktan sonra

yerinde kalan üye ile beşe çıkan yeni Umumi Merkez Heyeti'ne bırakılacaktır.

Madde 7- Umumi Merkez Heyeti, Cemiyet'in genişlemesi ve ilerlemesi için gerekli işleri tamamlamakla beraber, bütün vilayet Merkez Heyetleri arasında bağlantı kurmak ve sözü geçen Merkez Heyetleri'nin bütün işlerini kontrol etmek ve altı ayda bir Merkez Heyetleri'nden gelmek suretiyle Umumi Merkez sandığında biriken paraları muhafaza etmek ve ihtiyaca göre mesuliyeti altında sarfetmek ve dışarıdaki Umumi Merkez ile haberleşmek, kısaca Cemiyet'in manevi şahsının bütün muamelelerine ait her türlü işlerin ve hususların yürütülmesi ve düzenlenmesi cihetini sağlamak yollarına başvuracaktır.

Madde 8- Umumi Merkez Heyeti, tüzükte yapılacak değişiklikte ve beraberce tatbik mevkiine konulacak bütün iş ve hareketlerde, Umumi Merkez Heyeti'nde üyesi bulunmayan vilayetler Merkez Heyetleri'nden delegeler davet ederek bir genel toplantı akdederek müzakere yapmak mecburiyetindedir.

Merkezler

Madde 9- 13. maddede anlatılan heyetleri meydana getirmiş yani esas teşkilatı tamamlamış olan mahaller merkez adıyla anılır.

Madde 10- Merkezler, vilayet, liva, ilçe, bucak ve köylerde kurulduğuna nazaran bunlara vilayet, liva, ilçe, bucak ve köy merkez heyetleri denir.

Madde 11- Bir vilayet dahilinde bulunan Liva Merkez Heyetleri vilayete ve İlçe Merkez Heyetleri livaya ve bucaklarınki ilçeye ve köylerinki bucaklara bağlı bulunacak ve şu kadar ki kendinden üstün olanda esas teşkilat meydana gelmemiş olursa kurulan merkezler bir veya birkaç derece üstündeki Merkez Heyeti'ne bağlı olacaktır.

Madde 12- Bu Merkez Heyetleri'nden Umumi Merkez'e üye seçilmesi yalnız Vilayet Merkez Heyetleri'nin yetkileri dahilinde olup diğer merkezler ancak zincirleme –her yıl sonunda– kendisinden üstün olan Merkez Heyeti'ne üye seçmek hakkına sahiptir.

Madde 13- Her merkezin esas teşkilatı, bir İdare Heyeti ve üçer, İdare heyeti mülazım* ve bir veya birçok Yemin heyetleri ile tamamlanır.

İdare Heyeti

Madde 14- İdare Heyeti, üç kişiden meydana gelmiştir. İdare Heyeti mülazımları bir merkezde bulunan şubeler ile kendinden aşağı merkezler tarafından mülazımlığa namzet olarak seçilip isimleri İdare Heyeti'ne bildirilen fertler arasından gerekli vasıflara sahip olan üçünün ayrılma-

*Mülazım: Yedek veya stajyer anlamındadır. / C. B.

sıyla İdare heyeti tarafından tayin olunur. İlk kurulan İdare Heyeti, altı ay müddetle vazife yapıp müddeti sona erince üç üyeden biri kalıp çıkan üyenin yerine mülazımlardan ikisini seçerek yeni İdare Heyeti'ni teşkil ile işleri ve muameleleri, sözü geçen heyete devir ve teslim eder.

Madde 15- İdare Heyeti mülazımlarından her biri İdare Heyeti üyesinden biri ile devamlı surette temasta bulunarak muameleleri ve Cemiyet idaresini gözetecek ve İdare Heyeti üyesinden birinin yokluğu esnasında onun vazifesini üzerine alacaktır.

Madde 16- İdare Heyeti, merkezin bütün muamelelerini idare ve elde bulunan parayı muhafaza etmek ve şubeler arasındaki bağlantı ve düzeni kurmakla vazifelidir. Bu heyet üyesinden biri sandık emînliği ve biri kâtiplik ve tahsildarlık vazifelerini üzerine alacaktır. Sandık emîni tahsildar ile şubelerin rehberleri tarafından her ay getirilip teslim edilecek parayı hususi defterinde şube numaraları sırasına kaydedecek ve her toplantıda kendisine teslim edilen paranın miktarını katibe bildireceği gibi, her ayın onuncu gününe kadar, bir ay önceki, alınan ve sarfedilen para miktarını gösteren muhasebe cetvelini tanzim edip Merkez Heyeti'ne göstererek tasdik ettirmeye mecburdur. Kâtip, sandık emîni tarafından alınan yardım paralarının miktarını düzgün ve doğru bir şekilde kaydetmeye ve fertlerin isimlerini, kullanılan hususi gizli usul dairesinde saklamayı mecburdur. Tahsildar her ay sonunda şube rehberlerine başvurarak muayyen olan aylıkları ne yapıp yapıp toplamakla vazifelidir.

Madde 17- İdare Heyeti, her ay sonunda toplanan paradan kendi merkezinin masrafları için ayırarak diğer yarısından birikecek parayı üç ayda bir Umumi Merkez'e gönderilmek üzere kendi üstünde bulunan heyete göndermek ve teslim etmekle mükelleftir.

Madde 18- İdare Heyeti, bütün önemli muamelelerde şubelerin oylarına müracaat ederek çoğunluğu teşkil eden oylara göre hareket etmeye mecburdur. Fakat acele olağanüstü hallerde veyahut şubelere tamiminde mahzur olan işlerde Merkez Heyeti kararı ile muamele yapmaya yetkilidir.

Madde 19- Cemiyet'e kabul edilecek şahıslar, tavsiye eden fertlerin sorumluluğu altında olarak İdare Heyeti'nin soruşturması ve uygun bulması üzerine Cemiyet'e sokulur.

Madde 20- İdare Heyeti bütün hususlarda oybirliğiyle karar verecek, anlaşma hasıl olmadığı takdirde Merkez Heyeti'nin kararını elde etmeye mecbur olacaktır.

Merkez Heyeti

Madde 21 - Merkez Heyeti, İdare Heyeti ile sözü geçen heyet tarafından seçilecek İdare Heyeti mülazımlarından ikisinin toplamıyla beş kişiden meydana gelir. Üçüncü mülazım, İdare Heyeti'nce merkezin bütün

işleri ve muamelelerinden haberdar edilecek ve Merkez Heyeti üyesinden birinin yokluğu sırasında onun vazifesini üzerine alacaktır.

Madde 22- Merkez Heyeti acele ve olağanüstü hallerde şubelerin oyuna müracaat etmeyerek merkezin muamele ve işlerine ait hususlarda karar vermek yetkisine sahiptir.

Madde 23- Bir mahalde usulü dahilinde Cemiyet'e kabul edilmiş en az üç fert bulunduğu halde bunlara teşkilat tamamlanıncaya kadar hem İdare Heyeti hem de Yemin Heyeti vazifelerini yaptırmak o mahallin bağlı olacağı merkez Heyeti'nin yetkisi dahilindedir.

Madde 24- Cemiyet fertleri arasında Cemiyet yüzünden felâkete uğramış olanlardan yardıma ihtiyacı bulananların ve ailelerinin geçimlerini ve çocuklarının tahsil ve terbiyelerini, Cemiyet üzerine almış olduğundan, bu uğurda sarfolunacak parayı Merkez Heyeti bulmaya ve dağıtmaya mecburdur.

Madde 25- Yemin Heyetleri bir reis ile iki üyeden mürekkep olmak ve yılda bir değiştirilmek veya yerinde bırakılmak üzere İdare Heyeti tarafından seçilir ve Tâyin olunur.

Madde 26- Yemin Heyetleri Cemiyet'e girecek olan zâtın hususi merasim dairesinde yemin ettirilmesiyle vazifelidir.

Madde 27- Yemin işinde Cemiyet'e girecek zata, "Cemiyet'in sırlarını ve Cemiyet mensuplarından tesadüfen öğrendiklerinden hiçbirinin ismini, en şiddetli işkencelere maruz kalsa da açıklamayacağına ve Osmanlı Devleti'nin (Kanun-ı Esâsî) hükümleri dairesinde hakimiyet hakkı en büyük evlâda intikal etmek üzere Osmanlı Ailesi'nin sorumluluğu altında kalması ve bütün Osmanlıların cins ve mezhep farkı gözetmeksizin saadet ve hürriyete erişmesi için ömrünün sonuna kadar çalışacağına ve felâkete uğrayan Cemiyet fertlerine ve ailelerine yardım edeceğine ve Cemiyet'in kararlaştırdığı işleri tamamıyla yerine getireceğine ve şayet ihaneti meydana çıkarsa idam cezasına razı olduğuna dair" din, vicdan ve namusuna ve Allah'ın adına bir eli inandığı dinin mukaddes kitabı ve diğer eli bir hançerle tabanca üzerinde ve gözleri kapalı olduğu halde söz verdirilecek ve yemin ettirilecektir.

Madde 28- Yeminden evvel tesirli bir nutuk söyleyerek, milletin elinden alınan belirli hakları ve vatanın zayıf düşmesi sebeplerinin maddi ve manevi delilleri açıklanacak ve tasvir edilecek ve bundan sonra Yemin Heyeti tarafından evvelki maddedeki noktaları içine almak üzere yazılmış ve Merkez Heyeti tarafından tasdik edilmiş yemin ibaresi okunacak ve kabul olunan şahsa da aynen tekrar ettirilecektir.

Madde 29- Yeminden sonra Yemin Heyeti, örtülü olduğu halde kabul edilen ferdin gözleri açılacak ve kendisine Yemin Heyeti Reisi tarafından beraber çalışmaktaki faydalar ve bu konuda Cemiyet fertlerine ait olan vazifeler tarif ve hakkıyla telkin edilecektir. Yeni kabul olunan fert, yeminden sonra bazı sözler söylemek ve bazı beyanatta bulunmak arzu-

sunu göstersin göstermesin her halde bu heyetin bir Yemin Heyeti olmak dolayısıyla vazifesinin ancak bundan ibaret olduğunu ve şayet kendisini bazı mühim düşünceleri varsa bunu, rehberi vasıtasıyla ait olduğu mahalle ulaştırması lüzumu, Yemin Heyeti reisi tarafından anlatılacaktır.

Bölük Heyetleri

Madde 30- Yirmiden fazla esas şubeye mâlik olan büyük şehir ve ilçeler merkezleri için Bölük Heyetleri teşkil olunur.

Madde 31- Bu gibi şehir ve ilçelerde her biri on şubeden noksan ve yirmi şubeden fazla olmamak üzere bölüklere taksim olunarak, her bölüğün idare işi, İdare Heyeti'nin nezareti altında olmak üzere üçer kişiden meydana gelen Bölük Heyetleri'ne verilir.

Madde 32- Bölük Heyetleri kabulü teklif edilecek fertlerin hüviyetini araştırmak ve yemin ettirmek ve şubelere vermek ve üzerine aldığı parayı toplamak ve İdare Heyeti'ne teslim etmek vazifesiyle görevli olduğu gibi İdare Heyeti ile Şubeler arasındaki bildirileri yerine getirmek ve aradaki bağlantıyı devam ettirmekle vazifelidir ve diğer hususlarda İdare Heyeti'nin reyine başvurmaya mecburdur.

Madde 33- Bölük Heyetleri tarafından kabul edilen fertlerin isimleri ay sonunda İdare Heyeti'nce verilir. Bölük Heyetleri'nde fertlerin isimlerinin kaydı saklanmaz.

Madde 34- Bölük Heyetleri, esas şubelerin seçeceği fertler arasından gereken vasıfları haiz olarak İdare Heyeti tarafından ayrılan ve tayin edilen üç üyeden meydana gelir. Bunların yokluğu sırasında diğer seçilenlerden uygun görülen birisi İdare Heyeti'nce bunun yerine geçirilir.

Madde 35- Her Bölük Heyeti'nden bir üye İdare Heyeti'nden yalnız bir üye ile ilişiği bulunur ve ilgili bulunduğu bu üyeyi arkadaşlarına bildirmez.

Madde 36- İdare Heyeti ile teması olan üyenin yokluğu sırasında münasebet kurmak için diğer bir üyeye İdare Heyeti'nce tebligat yapılır.

Madde 37- Muhtelif Bölük Heyetleri birbirini tanımaz ve bunlar arasındaki bağlantıyı İdare Heyeti kurar.

Madde 38- Bölük Heyetleri bir yıl müddetle memuriyet yaparlar.

Madde 39- Dönmek üzere dışarıdan gelip de kabul edilen fertlerin yemin ettirilmesi, hemen İdare Heyeti'ne bildirilir.

Madde 40- Bölük Heyetleri her hususta oybirliği ile karar verirler. Anlaşamadıkları takdirde İdare Heyeti'nin reyine başvururlar.

Madde 41- Yemin Heyetleri Bölük içindeki şubelerden Bölük Heyetleri yoluyla seçilir. İsimleri ile yemin ettirildikleri yerin İdare Heyeti'ne bildirilmesi lâzımdır.

Madde 42- Teklif edilecek fertlerin kabul edilebilecek bir kimse olup olmadığının takdiri hususunda elde edilen bir veya birkaç sebebin, Bölük Heyetleri'ne vereceği inanca ve rey sahipleri ile teklif olunan fert

hakkında hasıl olacak hissiyat ve mevcut malûmata göre tam bir kanaat hasıl olduktan sonra Bölük Heyetleri'nin mesuliyeti üzerine alması oybirliğiyle kabul edilir ve yemin ettirilmesine karar verilir.

Madde 43- İdare Heyeti'nden rehberler[12] vasıtasıyla vuku bulacak tebligat üzerine Cemiyet fertleri üç kişiden az ve beş kişiden fazla olmamak üzere şubeler kurarlar. Bu şubeler birer numara ile anılır. Birinci, ikinci, sekizinci gibi..

Madde 44- Şubelerin her biri İdare Heyeti'nin nezareti altında bulunmakla beraber ayrı ve tek bir cemiyet imiş gibi mümkün olduğu kadar sık ve en az ayda iki defa toplanacaklar ve Cemiyet'in esas maksadına erişmek için görüşecekler ve teşebbüste bulunacaklardır.

Madde 45- Her esas Şube, İdare Heyeti gibi iş bölümü kaidesine uyarak işleri düzenlemeye gayret edecek yani içlerinden biri reis, biri kâtip ve biri veznedar olacak ve her ay sonunda aralarında toplayacakları parayı, şubenin rehberi vasıtasıyla İdare Heyeti'ne teslim edecekler ve altı ayda bir teslim edilen paraların karşılığında İdare Heyeti'nden bir makbuz isteyeceklerdir.

Madde 46- Esas şubeler, yapacakları işler hususundaki teşebbüsleri için daha önceden merkez Heyeti'nin reyini almaya mecbur ise de şubenin idare işleri için tam bir hürriyete sahiptir.[13]

Madde 47- Şubeler her ay sonunda o ay zarfındaki müzakereler ve terakkiler ve yaptıkları işlerden rehberi vasıtasıyla ağızdan söylemek mümkün olmazsa yazı ile Merkez Heyeti'ni haberdar edecektir.

Fedai Şubeleri[14]

Madde 48- Cemiyet'e giren bütün fertler gerektiği zaman Cemiyet'in mukaddes maksadı uğruna hayatlarını feda etmeye mecbur ise de hususi işler için sırf vicdani arzusuyla fedai olarak yazılmak isteyen fertler, bağlı bulundukları şubenin rehberi vasıtasıyla ismini İdare Heyeti'ne bildirmelidir.

Madde 49- İdare Heyeti, fedai yazılan fertlerden meydana gelmek üzere ayrıca Fedai Şubeleri kurarak hususi işleri ve Cemiyet'in zabıta vazifelerini bu fedâkarlara bırakacaktır.

Madde 50- Fedai bir şube merkez Heyeti tarafından karar verilip İdare Heyeti'nden bildirilecek bir fedakârlğı yapacağı zaman sözü geçen işlerin yapılması için bir ferdin çalışması kâfi ise işin yapılması, şube fertlerinden isteyenlerden kur'a isabet edene bırakılır ve birden fazla fertler tarafından işin yapılması gerekiyorsa, o iş şubece yerine getirilir.

Madde 51- Fedai bir şube Merkez Heyeti tarafından tayin edilen müddet içinde fedakârlık vazifesini yapmaya mecbur olduğundan vazifelendirdiği fedai ferdin yapacağı hareketleri takibedeceği gibi vazifeli olan Fedai Şube'nin hareketleri de İdare Heyeti'nin kontrolü altında bulunacaktır.

Madde 52- Fedai Şubeler merkez Heyeti'nin haberi olmaksızın tek başına işleri yapmaya yetkili olmayıp yalnız yapacakları fedakârlık hakkında diğer esas şubeler gibi merkez Heyeti'ne teklifler yapabilecek ve ihtarda bulunabileceklerdir.

Madde 53- Fedai olan bir fert veya bir şubenin vazifesinde bir gevşeklik ve tembellik görülürse Hâkimler Heyeti'nce verilecek karar nihayet 24 saat içinde ve İdare Heyeti'nce tâyin olunacak vasıtalarla yerine getirilecektir.

Madde 54- İcra vazifesiyle sorumlu olan fertler bazı olağanüstü sebepler ve kanuni engeller dolayısıyla belli bir müddet zarfında yapacağı işi yerine getirmeye muvaffak olamadığı takdirde, vazifesinde tembelliği görülenlere yapılan şiddetli muameleye uğramamak için deliller, vesikalar göstermek suretiyle İdare Heyeti'nden müddetin uzatılmasını istemeye mecburdurlar.

Madde 55- Hayatını tehlikeye atarak fedakârca vazifesini yapan her fedai ferdin, hem paraya ihtiyacı olan çocukları ve ailesinin geçimini temin edebilecek, hem de hususi hayatını ve yaptığı işleri gösteren bir kitap yazılarak ve yayınlanarak adı anılacak ve yükseltilecek ve arada sırada mübarek kabrine gidilerek heyetçe nutuklar söylenecek ve fedakârlık vasıfları anılarak saygılı hususi bir merasim yapılacaktır.

Fertlerin Umumi Vazifeleri

Madde 56- Cemiyet fertlerinden her biri tanıdıklarından namus ve hamiyetine tamamiyle inandığı kimseler arasında, aşağıdaki maddede bulunan şartları ve vasıfları taşıyanları, bağlı oldukları şubenin rehberi vasıtasıyla İdare Heyeti'ne bildirip tavsiye ederek alacağı talimat gereğince o kimselere Cemiyet'e girmeyi teklif etmeye ve onlara yol göstermeye mecburdur.

Madde 57- Cemiyet'e girmek için ilk önce, Osmanlı tebaasından olmak; ikinci olarak, aklı başında ve olgun olmak; üçüncü olarak, siyasi ve vakar ve haysiyeti koruma uğrunda işlenen cürümlerden başka, cinayet derecesinde bir işle veyahut hırsızlık ve dolandırıcılık ve emniyeti suistimal ve sahtekârlık gibi ahlâkî bakımdan çirkin bir suç ile mahkûm olmamak; dördüncü olarak, casusluk ve hafiyelik ve şimdiki hükümete taraftarlık arzusu ile zulüm ve yolsuzluğa alet olmamış bulunmak; ve beşinci olarak, yalancılıkla, terbiye ve namusa aykırı hal ve hareketle tanınmış olmamak; altıncı olarak, aklı başından gidecek derecede ayyaşlık ve kumarbazlık gibi bir ayıp ve kusur sahibi bulunmamak şarttır.

Madde 58- Cemiyet fertlerinden içtimai muhitleri müsait olanlar, siyasi terbiyeden mahrum olan namuslu vatan evlâtlarından dördünü, beşini bir araya toplamaya ve onları cemiyet fikri ile terbiye etmeye ve alıştırmaya ve bunlar arasında istidat ve değerine inandığı kimseleri Cemi-

yet'e tavsiye etmeye vazifesi olarak mecburdur.

Madde 59- Her fert mali durumu nisbetinde aylık bir para vermeye mecbur olup bunun miktarı hiçbir vakit aylık gelirinin yüzde ikisinden az olmayacaktır.

Madde 60- Cemiyet fertlerinin düşünemeyecek derecede içki kullanması katiyen yasaktır.

Madde 61- Her ferdin varlığı, Cemiyet tarafından mukaddes ve kıymetli sayılacağından, Cemiyet'in her ferdi şahsen bir felâket hissettiği anda derhal gerektiği şekilde İdare Heyeti'ne durumu bildirmelidir.

Umumi Maddeler

Madde 62 - Vazifeden başka hususlarda hatta Umumi Merkez Heyeti üyesiyle en son giren fertler arasında ufacık bir fark yoktur.

Madde 63- Cemiyet fertlerinden eceliyle ölenlerin isimlerinin daima anılması için kendilerinin hamiyetli insanlar olduğu Cemiyet mensuplarına ilan edilecektir.

Madde 64- Usulü dairesinde yemin ettirilmeyen şahıslar, Cemiyet fertlerinden sayılmaz.

Madde 65- İdare Heyeti ile Bölük Heyetleri'nden başka heyetler ve şubelerin kararları çoğunlukla verilir.

Madde 66- Cemiyet'in harici teşkilât merkezi şimdilik Paris şehri olup, onun da ayrıca harici teşkilata mahsus bir tüzüğü vardır.

Madde 67- Cemiyet'in fikirlerini yayınladığı vasıta, Türkçe *Şurâ-yı Ümmet*, Fransızca *Meşveret* gazeteleridir.

Yargılama ve Cezalandırma Usulü Bölümü

Madde 1- Gerek Cemiyet'e mensup bulunsun ve gerek hariçten olsun bir şahsın varlığı, vatanı ve Cemiyet'in tehlikeye atacak veya Cemiyet'in yapacağı işleri geri bırakacak veyahut Cemiyet'in gayesine az çok zarar verecek bir hal ve hareketi görüldüğü zaman bütün devlet memurları tarafından onuncu maddede bulunan işkence, zulüm ve haksızlıkların yapılması halinde haber verilmesi ve teklif edilmesi üzerine yargılama işi Merkez Heyetleri tarafından yapılır. Merkez Heyetleri uzun tahkikat ve âdilâne tetkikler yapıp, Cemiyet'in menfaatlerini kendi vicdani adaletiyle birleştirerek sanığın suçlu olduğuna ve mahkûmiyetine veya beraat etmesine ve sorumlu olmadığına oybirliğiyle veya çoğunlukla karar verir.

Madde 2- Eğer iddia olunan iş, kabahat veya suç derecesinde bir cürüm ise Merkez Heyeti, hükmü vermekle beraber hemen yürürlüğe koyar ve eğer iddia olunan iş, cinayet derecesinde ise Merkez Heyeti tarafından hükmün çıkmasından hemen sonra düzenlenecek ilâm, Umumi

Merkez'e gönderilerek bu heyetin de incelemesinden sonra tasdik edilir veya bozulur. Tasdik edildiği takdirde emrin yerine getirilmesi Merkez Heyeti'ne havale edilir. Karar bozulursa yeniden mahkeme edilmesi için Merkez Heyeti'ne gönderilir. Şu kadar ki verilen hükmün yerine getirilmesinin geri bırakılması Cemiyet'in menfaatlerine zarar vereceğine, Merkez Heyeti tarafından tam bir kanaat hasıl olursa, maddi ve manevi bütün mesuliyet kendilerine ait olmak üzere, verilen hükmü umumi Merkez'in tasdikine lüzum görmeden yerine getirebilir.

Madde 3 - Hâkimler Heyeti muhakemeyi sanık olmadan yapar ve hükmü verir. Ancak fevkalâde bir lüzum hasıl olduğu ve imkân müsait bulunduğu takdirde sanık bizzat çağrılır ve sorguya çekilir.

Madde 4- Umumi Merkez ve Merkez Heyeti üyelerinin yargılanmaları, bulundukları heyetler tarafından yapılır. Yalnız Merkez Heyeti yedek teğmen ile Umumi Merkez'in bulunduğu yerin Merkez Heyeti'nden çağıracağı bir üye ile eksiği tamamlayacak ve bunlar hakkında verilen hükümler derhal yerine getirilecektir.

Madde 5- Kabahat ve suç derecesinde Merkez Heyeti'nden çıkan hükümlerle cinayet derecesinde çıkıp Umumi Merkez Heyeti'nce tasdik olunan hükümlerin süratle ve her ne suretle olursa olsun ve hatta sanık, uzak bir memlekete kaçmış bulunsa dahi muhakkak hükmü yerine getirmeye Merkez Heyetleri mecburdurlar.

Cezalandırma

Madde 6- Cemiyet ve fertler aleyhinde işlenen cürümler üç derece olup birincisi 'kabahat', ikincisi 'suç', üçüncüsü 'cinayet'tir.

Kabahatin cezası: Azarlama ve paylama.

Suçun cezası: Para cezası. Miktarı yarım liradan elli liraya kadar olup, yapılan işin şiddetine ve mahkûmun bırakacağı maddi tesire göre hükmolunur.

Cinayetin cezası: İdamdır.

Madde 7- Kabahat cürmü: Cemiyet'e ait günlük vazifeleri yapmakta gevşeklik ve tembellik göstermek ve maddeten Cemiyet'e zararı olmayıp fakat Cemiyet içindeki şahıslar arasında dostluk ve samimiyetin bozulmasına yol açan kavga ve geçimsizliklere sebebiyet vermek ve tedbirsizlik ederek Cemiyet'in varlığı hakkında harice ip ucu vermek veya kendini ve Cemiyet'i tehlikeye atacak boşboğazlıkta bulunmak ve kendini bilmeyecek derecede içki kullanmak gibi işlerdir.

Madde 9- Kabahatlerin tekrar edilmesi suç derecesinde bir iş meydana getirir. Suçların tekrarlanması ise cezanın iki kat olmasını icabettirir.

Madde 10- Cinayet cürmü: İlk önce, Cemiyet'in sırlarını veya fertlerden birini veya birkaçının isimlerini gerek kötü niyetle ve gerek kuruntu ve korku sebebiyle Hükümete haber vermek, ikinci olarak: Cemiyet'in

varlığını tehlikeye atacak veya Cemiyet'in maksadını başarısızlığa uğratacak şeyleri ihanet maksadıyla yapmak, üçüncü olarak: Cemiyet'in maksadının hasıl olması için, Cemiyet tüzüğü dairesinde, esas yerinden kendisine yapılması bildirilen vazifeyi yapmaktan sebepsiz olarak kaçınmak, dördüncü olarak: her ne maksat ve niyetle olursa olsun Cemiyet'e dahil olmayan bir veya birkaç şahsın Cemiyet'in varlığını ve fertlerini keşfetmek maksadı ile gizli ve aşikar takibatta bulunarak vatansevere yakışır bir şekilde mukaddes emellerini başarısızlığa uğratmaya çalışmak ve devlet memur ve hademeleri tarafından Cemiyet fertlerine eza ve işkence yapılmak ve sorgu esnasında şiddetli hareketler yapmak ve zulüm yapanlara yaranmak maksadıyla tahkikat işinde aşırı ve aykırı hareket etmeye cesaretlenmek ve hüküm icra edilen cezalarda vicdana aykırı aşırılıklara varılmak gibi Cemiyet'in veya fertlerinin mânevi şahıslarına karış yapılan hareketlerdir.

BELGE 13

Telgraf:
İstanbul'daki 31 Mart İrtica hareketinin
bir irtica hareketi olmadığını ve İstanbul'daki durumu
Arnavutluk'a bildiren ve bunları bütün Arnavutluk Kulüplerine
tamim etmesini isteyen milletvekillerinden
İsmail Kemal ve Müfit Beylerin telgrafları.

Belge sıra No: 13 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş suretleri)
Bak.: 1. Cilt, s. 105

(Draç Askerî Kulübü Heyet-i İdaresi) (mühür)

İstanbul'da Draç Milletvekili Esat Paşa'ya

İsmail Kemal ve Müfit imzalarıyla Avlonya'dan ek olarak tebliğ edilen telgrafın sureti aslına uygun olup aşağıda arzedilir:

Draç Başkım Kulübü'ne

Bir zamandan beri hüküm süren gizli kuvvet aleyhine ayaklanan efkâr-ı umumiyyeye İstanbul'da ve etrafta bulunan bütün askeri sınıflar katılarak İslâm adâbı ve şer'i hükümlerin muhafazasıyla beraber Meşrutiyet'in muhafazası yolunda birtakım istekler Meclis-i Mebusan'a bildirmişti. Meclis-i Mebusan eski kabine hakkında güvensizlik göstererek Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiş ve yerine Tevfik Paşa Sadrazam tayin edilerek yeni kabine, Meşrutiyet'in usul ve şartlarına uygun bir şekilde kurulmuştur. Ahâli ve askerler memnun olarak sükûnetle yerlerine dönmüş ve Meclis-i Mebusan hiçbir gün toplantıdan geri kalmayarak vazifesini yapmaya devam etmiştir. Hepimiz afiyetteyiz ve meşrutiyet İdaresi hususunda endişeye sebep olacak hiçbir hal olmadığından hiçbir tarafın telkinlerine kapılmamanız gerekir. Bu hususların bütün Arnavutluk Kulüplerine tamim edilmesi ve dün çekilen telgrafımızın alınıp alınmadığının bildirilmesi rica olunur.

2 Nisan 1325
(15 Nisan 1909)

Müfit İsmail Kemal

Draç Başkım Kulübü'ne

İstanbul'daki miletvekillerimizden şimdi alınan telgrafa göre hükümet Merkezi'ndeki vakayı bir irtica hareketi olarak gösterenlerin yaydıkları haberler asılsızdır. İşin aslı ise efkâr-ı umumiyenin, memleketin siyasi hayatına diledikleri gibi

hükmetmek isteyenler aleyhine ayaklanmasından ibarettir. Halk arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsız kalması gereken ordunun bilakis Cemiyet-i İttihadiye'ye alet olduğu ve İstanbul'a harekete hazır bulunduğu anlaşılıyor. Bu duruma karşı 3. Ordu Kumandanı'nın uyanık bulunmaya davet olunarak tarafsızlığının istenilmesi ve Hükümet Merkezi'nde kanlı bir çarpışmanın meydana gelmesine fırsat verilmeyerek Osmanlı mülkünün ecnebi müdahalelerinden korunması gerekmekle 3. Ordu Kumandanlığı'na hemen protesto çekiniz. Aldatıcı sözlere inanmayınız. Hepimiz Osmanlı Meşrutiyeti'nin bekçileriyiz. Fakat öyle millî taburlar teşkil ederek birbirimizi öldüremeyiz. Bu hususları bütün halka anlatınız ve civardaki ilçelerin de icraatından ve tebligatından ve neticelerinden bizi ve bütün kulüpleri haberdar ediniz, kardeşler.

3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909)
Avlonya Arnavut Kulübü

13 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 14

Telgraf:
Arnavutluk Eyâleti'nde Arnavut Başkım Kulübü tarafından "İstanbul'daki 31 Mart irtica hareketini kendi işlerine göre açıklamaları ve İttihat ve Terakki'ye hücumlarını" gösteren 16 Nisan 1909 tarihli tâmimleri.

Belge sıra No: 14 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: 1. Cilt, s. 105

(İstanbul'da Draç Milletvekili Esat Paşa'ya)

Draç Ulema ve Eşref ve muhterem Halkına

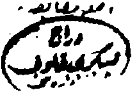
Berat ve Avlonya'dan şimdi aldığımız telgraftan edinilen malûmat aşağıda arzedilir:

Hükümet Merkezi'ndeki vakaya sebeb olan Ahrar Partisi'dir. İstanbul'daki askerin mühim bir kısmı ve Avcı Taburları Ahrar ve Cemiyet-i Muhammedîye tarafındadır. Ayasafya meydanı'nda Ahrar ve Cemiyet-i muhammediye taraftarlarıyla İstanbul'daki askerin mühim bir kısmı ve Avcı Taburları tarafından büyük bir miting yapılarak kabinenin düşmesi ve Ahmed Rıza Bey'in istifası istenmekle azınlıkta kalan Cemiyet-i İttihadiye taraftarları dağıldılar. Kabine ve Ahmed Rıza Bey istifa ettiler. Sadârete şimdilik eski Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa ve Meclis Başkanlığına İsmail Kemal Bey tayin olundu. İsmail Kemal Bey'le diğer dört beş milletvekili Yıldız'a giderek vakanın bastırılmasının, sadarete Kamil Paşa'nın tayinlerine bağlı olduğunu Padişaha arzettiler. İstanbul'da şimdi sükûnet karar kılmış durumdadır. Bundan dolayı siz kardeşlerimiz bu hakikatler karşısında aslını, takdir ederek hükümet merkezinde cereyan eden olayları, öyle dedikleri gibi bir irtica hareketinden ileri gelmiş saymayız. Bundan sonra kablo ile alınacak tafsilat üzerine tarafımızdan herhangi bir tebliğde bulunulmadıkça Cemiyet-i İttihadiye'ye hiçbir yardımda bulunmayınız. Arnavutlar, her ne kadar Osmanlı Anayasası uğrunda canları fedaya hazır iseler de hiçbir cemiyetin nüfuzuna tabi değillerdir. Resne dağlarından ve Frozovik sahralarından yükselen ilk hürriyet sadâsı Arnavutların idi. Cemiyet-i İttihadiye o sadâyı kendisine maleylemek istedi. Gafil durmayalım. Hükümet Merkezi'ndeki vakalar bir irtica hareketine dayanıyor ise, biz Arnavutlar orduya desteğiz. Cemiyet-i İttihadiye'nin kuvvetini ve tahakkümünü kırmak için ise o zaman orduya yardım değil bilâkis tarafsızlığı istemek vazifemizdir. Bu hakikati gözden uzak tutmayarak orduyu protesto edelim.[15]

3 Nisan 325 (16 Nisan 1909)
Elbasan'da Arnavut
Başkım Kulübü

Aslına uygundur
(Draç Askeri Kulübü Heyet-i İdaresi) (damga)

14 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 15

Telgraf:
İstanbul'daki Arnavut Milletvekillerinden
İsmail Kemal ve Müfit beylerden gelen,
İstanbul'daki 31 Mart irtica hareketinden
sonraki durumu bildiren,
18 Nisan 1909 tarihli tamim.

Belge sıra No: 15 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: 1. Cilt, s. 105

(İstanbul'da Draç milletvekili Esat Paşa'ya)

Telgraf Sureti
Draç Belediye Başkanlığı'na

Telgraf muhaberelerimiz Selânik merkezinde menedilmekte olduğundan Roma yoluyla alınan malûmata Milletvekilimiz İsmail Kemal ve Müfit Beylerin cevabı aşağıdadır:

Hükümet Merkezi'nde güvenlik hüküm sürmektedir. Hürriyet ve Osmanlı meşrutiyeti devam etmekte ve Meclis-i Mebusan her gün toplanmakta, askerlerle ülema ve medrese öğrencilerinin heyecanı tamamen yatışmış bulunmaktadır. Olayları istedikleri şekle sokarak efkâr-ı umumiyeyi yanıltmaya çalışanların yaygaraları asılsızdır. Sükûnet ve itidali muhafaza ile vatanın selâmeti yolundaki ümit ve düşüncelerimizi bütün Arnavut kardeşlerimize bildiriniz. Biz, Osmanlı Devlet ve milletinin şan ve şerefini yükseltmeye çalıştık ve yine de çalışacağız. Kardeşler milletvekillerimizden alınan telgrafı işte size bildiriyoruz. Sukûneti tamamiyle muhafaza ediniz. Bundan sonra alınacak malûmatı da yazarız.
Yaşasın Osmanlı Meşrutiyet Hükümeti!

5 Nisan 1325 (18 Nsan 1909
Avlonya Arnavut kulübü

Aslına uygundur.
(Draç Askerî Kulübü Heyet-i İdaresi)

(damga)

15 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 16

Telgraf:
Draç Milletvekili Esat Paşa'nın
İstanbul'da güvenliğin sağlanmış olduğunu bildiren telgrafını
18 Kasım 1909 tarihiyle bütün Arnavut Başkım Kulüplerine tamimi.

Belge sıra No: 16 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.:1. Cilt, s. 105

İstanbul'da Draç Milletvekili Esat Paşa'ya

Avlonya Başkım Kulübü tarafından verilen telgraf sureti aslına uygun olarak aşağıda arzolunur:

Bütün Arnavut Başkım Kulüplerine

Draç milletvekili Esat Paşa imzasıyla, Meclis-i Mebusan dairesinden çekilip, kablo ile alınan telgrafta, İstanbul'da güvenliğin tam olduğu ve milletvekillerinin vazifeleriyle meşgul bulundukları bildiriliyor. Bu açık ve doğru malûmatı hepinize müjdeler ve sükûnetin tamamen muhafaza edilerek hiçbir tarafın telkinlerine kapılmamanızı tekrar tekrar rica ederiz, kardeşler.

5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909)
Avlonya Başkım Kulübü

Aslına uygundur.
(Draç Askerî Kulübü Heyet-i İdaresi) (damga)

16 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 17

Telgraf:
Avlonya Başkım Kulübü'nden çekilen İstanbul Genel Kumandanlığı'na, Nâzım Paşa'nın tâyinini bildiren telgrafın, 18 Nisan 1909 tarihleriyle tamimi.

Belge sıra No: 17 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: 1. Cilt, s. 105

(İstanbul'da Draç milletvekili Esat Paşa'ya)

Telgrafın Sureti
Bütün Başkım Kulüplerine

İnanılır kaynaklardan son dakikada aldığmız malûmat; kabine, anayasa gereğince kurulmuş ve İstanbul Genel Kumandanlığı'na, memleket içinde ve dışında askerî otorite ve vatanseverliğiyle tanınmış olan Nâzım Paşa'nın tâyin edilerek efkâr-ı umumiyenin memnuniyetle sükûnet bulmuş olduğunu bildirmektedir. Bundan dolayı milleti bozguna sürükleyen, kötü maksatla yayılan haberlere katiyen ehemmiyet vermeyerek ve hiçbir tarafın telkinlerine kapılmayarak güvenliğin korunmasına gayret etmenizi rica ve verdiğimiz sözde durmamız lüzumunu tekrar ederiz, kardeşler.

5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909)
Avlonya Başkım Kulübü

Aslına uygundur
(Draç Askerî Kulübü Heyet-i İdaresi) (damga)

17 no'lu Belgenin Fotokopisi

39

18 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 18

Telgraf:
Draç milletvekili Esat Paşa'nın
'Avlonya Başkım Kulübü tarafından İstanbul'daki
hareketleri bildiren muhavereler ile kendisinin ilgisi olmadığını'
Hareket Ordusu Kumandanı ve
1., 2. ve 3. Ordular Genel Müfettişliği'ne gönderilen
8 Haziran 1909 tarihli dilekçesi

Belge sıra no: 18, (Fotopoki ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: 1. cilt, s. 105

Hareket Ordusu Kumandanı ve
1., 2., 3. Ordular Genel Müfettişliği

Berat Milletvekil İsmail Kemal Bey'in bildirilerine dayanarak Avlonya Başkım Kulübü tarafından bütün Arnavut Kulüplerine çekilen telgrafların sureti Draç'dan bana gönderilmiş ve bu arada Avlonya'da, güya tarafımdan telgraf çekildiğine dair bir fıkra görülmüş olup, halbuki tarafımdan ne Avlonya Kulübü'ne telgraf çekilmiş ve ne de karşı karşıya kendileriyle hiçbir muhaberede bulunulmamış olduğundan ve adı geçen kulüp üyesi hakkında şu sırada tahkikat yapıldığı haber alındığından bana atfolunan ve baştan başa yalan olan bu telgraf hakkında inceden inceye tahkikat yaparak iftiracıların kimler ve niyet ve maksatlarının ne olduğunu meydana çıkarmak için yüksek müsaadelerinizi rica ederim. Bu hususta emir sizindir.

26 Mayıs 325 (8 Haziran 1909
Draç Milletvekili
Esat

Hareket Ordusu No: 1713
İlişik yazılarla beraber
Divan-ı Harb-i Örfî Yüksek Başkanlığı'na

Hareket Ordusu Kumandanı
Mahmut Şevket

2 Haziran 1325 (15 Haziran 1909)

İsmail Kemal Bey'e ait evrak ile birleştirilerek
dilekçeye istenildiği gibi takib edilmesi

4 Haziran 1325 (17 Haziran 1909)

İsmail Kemal Bey hakkındaki evrak
29 Nisan 325 (12 Mayıs 1909) tarihinde
Birinci Divan'a takdim edilmiştir.

4 Haziran 1325 (17 Haziran 1909)

BELGE 19

Karar:
31 Mart irtica hareketine iştirak eden ve yakalanan Hoca Rasim Efendi ile diğer şahitlerinin ifadelerinden sonra 1. Divan-ı Harb-i Örfî tarafından 3 Haziran 1909 tarihinde alınan karar sureti.
(İst. As. Evr. Mah. ve Tasnif Ko. Md.lüğü sayı: 60)

Belge sıra No: 19 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti),
Bak.: 1. Cilt, s. 106

31 Mart Vakası'ndan Dolayı Hoca Rasim Efendi'nin ve Şahitlerin İfadeleri ve Divan-ı Harb-i Örfî'nin Kararı

1325 yılı Mart'ının 31. Salı günü (13 Nisan 1909) meydana gelen askerî isyan sırasında Ayasofya'da Meclis-i Mebusan'da ülema ile âsi askerlere vekâlet ederek, âsilerin haksız isteklerini açıklayan bir nutuk söylemesinden dolayı sanık olarak tevfik edilen Beyazıt Dersiamlarından* Karahisarşarkîli (Şebinkarahisar) 29 yaşında Hoca Rasim Efendi İbni Hasan hakkında Birinci Tahkik Heyet tarafından yapılan tahkikatı ihtiva eden evrak Birinci Divan-ı Harb-i Örfî'ye gönderilip adı geçen zatın muhakemesine başlanarak sorguya çekildiğinde:

Rasim Hoca'nın İfadesi

Mart'ın 31 Salı günü sabahyelin askerin Ayasofya'da toplandığını, saat üçte medresedeki odasına gelen Karamürselli Mustafa Efendi'den işiterek, onunla beraber sokağa çıktıkları zamana Çanakkaleli Kadri Efendi'nin de kendilerine iltihak ettiğini ve üçü birlikte Ayasofya Meydanı'na gittiklerini, fakat arkadaşlarının kendisinden ayrılması üzerine yalnız olarak meydanda gezinirken tanıdıklarından iki hocaya askere nasihat etmek fikrinde olduğunu, söylediğini ve onların da bu fikri doğru bulmaları üzerine hep beraber Ayasofya Camii tarafında bir kenara çekilerek, buldukları üç dört askere nasihat ettiklerini ve o zaman Darendeli Halit Efendi'nin de yanlarında olduğunu fakat sonra ayrıldığını ve kendi de evvelce bahsetmiş olduğu iki hoca ile beraber Meclis-i Mebusan'ın kapısı önüne gittikleri ve orada Beyazıt Dersiâmlarından Hasan Efendi'nin de yanlarına geldiğini, içeriye girmek istedikleri halde bırakmamışlarsa da sonra izin alarak Meclis'e girdiklerini ve Şeyhislâm'ın huzuruna çıktıkları zaman arkadaşlarından birisi: "Biz askerin maksadını anladık, Rasim Efendi anlatsın," demesi üzerine kendisi de Şeyhislâm Efendi'ye hitaben: "Asker, şeriat isteriz diyor. Bundan maksatları, gerekli konuların fıkıh kitaplarından alınmasıdır. Bir de asker tâlimde iken namaz vakti gelip geçiyormuş ve bazı subaylar namaz kılmaya izin vermiyorlarmış," dediği sırada eski Ders Vekili[16] Asım ve Nüvvap Müdürü[17] Hamdi ve Temyiz Mahkemesi

* Dersiâm: Medreselerde talebeye ders veren müderrislerin ünvanı. / C. B.

âzâsından Haydar Efendilerle diğer bazı ülemadan teşekkül eden bir Ülema Heyeti gelince kendisi, iadesini heyet huzurunda Fetva Emîni[18] Efendi'ye tekrar ettiğini ve sonra çağırılmaları üzerine Ülema Heyeti ile birlikte Meclis'e girerken Hasan Efendi'nin Fetva Emîni'ne karşı yersiz bir söz söylemesinden dolayı dışarı çıkarıldığını ve Meclis'te Halep Milletvekili Mustafa Efendi: "Söz ülema efendilerindir. Askerin maksadını anlayıp da söz söylemek isteyenler ayağa kalksın," dediğini ve kendisinin de ayağa kalkması üzerine Reis kendisine kürsüyü gösterince hitabet kürsüsüne çıktığını, evvelâ askerin Meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan aleyhinde bulunmadığını söyledikten ve askerin şeriat istemesini iyi niyetle yorumlayarak mahkemede tatbik olunacak kanunların fıkıh kitaplarından alınmasını istiyorlar, dedikten sonra o tarihten iki üç ay önce bazıları tarafından eski isteklerine dair mühürlettirilmiş olan bir tasarı üzerine *Siper-i Sâika* gazetesi gibi bazı gazetelerin bu isteği tenkit ve hudud-ı şer'iye ile alay edercesine bazı itirazlarda bulundukları hatırına gelerek, Hüseyin Cahit gibi bazılarının yanıltıcı sözlerini kimse yutmaz dediğini ve ondan sonra birçok dedikoduya sebep olan kız lisesinin bütün Osmanlılara realist bir terbiye vermek fikriyle merhum Refik Bey'in tavsiyesi üzerine açılmış olduğunu söyledikten sonra, bizim kurtuluşumuz, selâmetimiz, saadetimiz dinimizi muhafaza etmekle olur. Osmanlı Devleti din üzerine kurulmuştur. Asya ahâlisi, yaratılış ve tabiat itibariyle dindardır. (Niksar'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmayalım) Hıristiyanlarla kardeş olmak için dinimizden ayrılmak lâzım değildir. Kardeşlik muhabbetle olur, Hıristiyanlar bizden adâlet istiyorlar. Onlara adâlet yapmalıyız ki bize muhabbet göstersinler. Adâlet yaparsak bizimle o vakit kardeş gibi olurlar. Avrupa hiçbir zaman bizim dinimize müdahale etmez. Çünkü, Avrupa hükümetlerinin hepsi meşrutî hükümettir. Meşrutî hükümetlerde mezhepler serbesttir. Bir Müslümana hakkıyla namaz kılıyorsun demeye hiçbir kimsenin hakkı olmadığı gibi, bir İslâm hükümetine, yani dini İslâm olan bir hükümete meselâ, "Niçin şarap içeni dövüyorsun?" demeye hakkı yoktur. İslâm dininin hükümleri iki nevidir. Biri, şahsi hükümler diğeri içtimaî ve siyasi hükümlerdir. Dinin şahsi hükümlerine itiraz, vicdana müdahale olduğu gibi bir İslâm hükümetinin İslâm dininin siyasi hükümlerini yerine getirmesine itiraz etmek de o hükümetin vicdanına müdahaledir. Vicdana müdahale ise vahşettir. Medenei olan Avrupa, katiyen bunu yapmaz, dediğini ve işte söylediği sözün topluca bundan ibaret olduğunu ve o gün orada bulunan milletvekilleri ve ülemanın buna şahit olduklarını ve kendisi kürsüden indikten sonra Dehri Efendi kürsüye gelerek: "Okul programlarına din dersleri konulmasını ve İslami adetlere aykırı olan tiyatroların kaldırılmasını teklif ederim" dediğini ve Meclis'ten çıkarak birinci Şube'de otururlarken silah sesleri işitildiğini ve biraz sonra Adliye Nâzırı'nı yaralı olarak oraya getirip yatırdıklarını ve saat onbir buçukta Konya Milletvekili Salim Efendi ve Halep Milletvekili Ali Cenânî Bey ile beraber dışarıya çıkıp, sonra onlardan ayrılarak medresesine gittiğini" ve kendisine ayrıca sorulan soru üzerine: "Dersler tatil olduğu ve meçhul bir şahıs tarafındanda takip olunmakta bulunduğundan dolayı Karamürselli Mustafa Efendi'nin teklifi üzerine hem hava değişikliği olmak ve hem de karışıklıkta bulunmamak için Hareket Ordusu gelmezden bir gün evvelki Cuma günü Karamürsel'e hareket ettiğini ve takip olunduğunu Halit ve Hâzım ve Mehmet Efendilerin de bildiklerini ve Hoca Arif Efendi medrese arkadaşı olduğundan onunla Karamürsel'de görüştüğünü ve hemşehrilerinden Osman Bey namında bir zatın akraba-

sından olan Talât Bey, Nazif Sürurî Bey'in kayınbabası olduğu münasebetle bütün Dersiâmların maaşları için verdikleri dilekçeden dolayı Osman Bey vasıtasıyla Nazif Sürurî Bey'in evine giderek uzun uzadıya görüştüklerini ve Nazif Sürurî Bey'in kendisinden aldığı malûmatı Yıldız'a jurnal ile haber verdiğini işittiğini ve sonra oğulları Osman ve Mustafa Beylere on beş gün kadar Arapça gramer dersi verdiğini ve kendisi bu vasıta ile memleketime müstantık (sorgu hâkimi) tayin olunduğu halde gitmeyip, âzâ mülâzımı (hâkim stajyeri) bulunan babası Hüseyin Avni Efendi'nin sorgu hâkimliği için Sürurîye müracaat ettiğini ve arasıra da kendisiyle buluştuğunu ve jurnalciliğini bilmekle beraber işi için görüştüğünü yoksa kendisi jurnal vermediğini" ifade etmesi üzerine Nazif Sürurî Bey, tevkifhaneden getirilerek kendisinden durumu açıklaması istenince: "Üç yıl önce dostlarından birinin evinde görerek, zeki olması dolayısıyla iki yüz kuruş maaşla oğullarına müzakereci aldığı Hoca Rasim Efendi'yi o suretle tanıyıp, altı ay kadar çocuklarına müzakerecilik yaptıktan sonra maaş alamamakta olan yüz kadar müderrisin maaşları için delâlet etmek üzere Hoca Rasim Efendi kendisine bir kâğıt getirdiğinden işi takip ettiği sırada kendisinin taşraya gönderilmiş olduğunu anladığın ve kendisi Mabeyin'e jurnal değil, umumi menfaat için şikâyetname verdiğini ve Rasim Efendi'nin evvelce vermiş olduğu bir dilekçeyi kendi dilekçesiyle beraber Mabeyin'e takdim ettiğini," ve sorgu esnasında Rasim Efendi de "kendisinin Nazif Sürurî'ye verdiği kâğıdan jurnal olmayıp öğretmenlik için bir tezkere olduğunu," anlattı.

Hoca'nın Meclis'te Söylediklerinin Tutanağı

Meclis-i Mebusan tutanağı tetkik olunduğu zaman reisin emriyle Rasim Efendi'nin hitabet kürsüsünde:

"Efendiler, bu toplanan askerler Meşrutiyet aleyhinde değildir, Meclis-i Mebusan aleyhinde değildir. Bunlar diyor ki:

"Madem ki bu hükümet bir İslâm hükümetidir. İslâmiyetin hükümlerini yerine getirmeleri lâzımdır. İslâm dininin hükümleri ikidir. Biri şahıslara, diğeri hükümete aittir. Hüseyin Cahit Bey gibi birtakımlarının kuru sözlerine biz inanmayız," diyorlar.

Fıkhın ukubat kısmı tatbik olunmadıkça, şeriatın diğer hükümleri tanınmadıkça, kanunlar fıkıh kitaplarından alınmadıkça bunlar teskin olunmazlar. Askere namaz için vakit bırakılmalıdır. Bundan netice çıkararak, "İdare dinsizlerin elindedir," diyorlar. Avrupa'nın müdahalesi endişesine hayal mahsulü olarak bakıyorlar. Çünkü onlar da, "Dinin hükümlerini yerine getirmeyin," demezler. Aklî kanun tatbik etmiyorsunuz da dini kanun tatbik ediyorsunuz demeye onların hakkı yoktur. İslâm hükümetleri bu hükümleri yerine getirmedikçe bir İslâm hükümeti olmaz. Avrupa yolunu tutmuş olanların iddiaları doğru değildir. Dinin Hıristiyanlara olan hükümleri, onların mallarını ve canlarını İslamların malları ve canlarıyla bir tutmaktır. Hükümetin umum hakkındaki fikirleri başka bir cihete sapmadıkça hükümler değişmez. Bizde hamdolsun efkâr-ı umumiye dinin lehindedir. Kanunlarımız da bundan hükümler çıkarmalıdır. Biz, Hıristiyanlar, şu ve bu kanuna razı olamayacakmış diye Hâlıkımızın kanunlarını (şer'i hükümleri) bırakıp da Fransa kanunlarını almayız. Yeni yetme bazı kimseler var ki (maalesef milletvekillerinin içinde de bunlar mevcuttur) Hıristiyanlara kuvvetli görünmek

için memleketi gavurlaştırmak istiyorlar. Yeni yapılacak kız mektebi işte bu maksatla açılmıştır. Zaten bu fikri eski Adliye Nâzırı Refik Bey, Beyoğlu'nda bir konferansta ortaya koydu. Bir İslam kızı bir Fransız kızı ile kardeş olacakmış. Halbuki bu, İslam Hıristiyan ve Hıristiyan İslam olsun demektir. Bunun her ikisi de olamaz. Bu memlekette dinsizliği yaymak kaabil değildir.

Şimdi bir fikir üzerine bu mektep yapıldı. Fakat Hıristiyanlar adalet görsünler. Onlar o suretle bizimle kardeş olurlar. Bunlar İslam birliği yerine Osmanlı birliği koymak istiyorlar. Halbuki fikirlerde uygunluk olmazsa birlik olmaz. Osmanlılık nasıl olur da muhtelif an'asırı birleştirir. Görülüyor ki çok aksi sonuçlar var. Kulüpler meydanda. Böyle olduğu halde din ile ancak birliği temin edebiliriz. Asker tarafından söylüyorum: "Meclis-i Mebusan ve Vekiller Heyeti dindar adamlardan meydana gelmeli," diyorlar ve isimler de söylüyorlar. Fakat hatırımda kalmadı. Burada toplanan askerden bir ferdin bile cezalanmaması lâzımdır. Böyle bir şeye katiyen gidilemez," yolunda demeçte bulunmuş olduğu anlaşıldı.

Rasim Hoca'nın İfadesi Tekrar Alınıyor

Sanık Rasim Efendi'nin tekrar ifadesi alındığında: Okunan zabıtnamenin değiştirilmiş ve noksan yapılmış yani kendisinin tabirlerinin değiştirilmiş olduğunu, çünkü zabıtnamede yazılı olduğu gibi, "İslâm birliği yerine Osmanlı birliği koymak istiyorlar" sözünü kendisi söylemeyip, Fatih Hocalarından Dehri Efendi'nin söylemiş olduğunu ve kendisi askerin fikirlerinin tercümanı değil, askerin maksadını sorup anlayarak Meclis'te başka bir dille ifade ettiğini ve kanunların fıkıhtan alınması fikrinden bahsettiğini ve askerin maksadını iyi niyete yorarak dini hislerle karşılaştırmak fikriyle söylediğini ve Mebusan'da gavur tabirini söylediğini bilmediğini, ancak Hıristiyanlarla kardeşliği devam ettirmek için dinden çıkılmaz dediğini, bunu da Ali Kemal'in ve Hükümet'in bu gibi yazarları ve matbaacıları cezalandırması gerekir diye dini hislere aykırı olan ciheti tasvir ettiğini ve milletvekilleri içinde de böyle adamlar var diye isim tayin etmeyerek söylediği sözün de Edirne Milletvekili Rıza Tevfik Bey'e ait olduğunu, "Tabiîyyun (Natüralist) mesleği dinden sıyrılmayı icabettirir" dediğini zira, Ali Kemal ve Rıza Tevfik Beyler millete realist bir fikir terbiyesi vermek için Beyoğlu'nda bir konferans verdiklerini, hatta Ali Kemal Bey'in Taassup ve Adem-i Taassup adıyla yazmış olduğu bir makaleye kendisinin muarız olduğunu ve kendisi bu devlette bütün vatandaşların arasında eşitlik olmasına taraftar olması dolayısıyla askeri yatıştırmak ve iki hasım tarafın arasını bulmak için bütün dindar kimselerin fikirlerine tercüman olmak üzere anlattığını," söyledi.

Tanıklar Dinleniyor

Şahitlik için çağırılan ve sanıkla akrabalığı ve düşmanlığı olmadığı anlaşılıp, yemin ettirilerek ve yüzleştirilerek dinlenen şahitlerden eski ders Vekili Ahmet Asım Efendi: "31 Mart Salı günü Şeyhislam Efendi tarafından davet edilmesi üzere Meclis-i Mebusan'a gitmiş ve orada kürsüden bir ses geldğini işitmişse de gözü görmediği ve kulağı da ağır işittiği için kürsüye çıkanın kim olduğunu anlayamadığı ve söylediği sözleri de işitemediği" ve diğer şahit, halen Ders Vekili olan Halis Efendi de: "İhtilâlin olduğu gün Şeyhislâm ve Fetva Emini ve Asım Efendiler-

le beraber Meclis-i Mebusan'da bulunarak askerlere nasihat ettiğini ve orada rasim Efendi'nin kürsüye çıkarak (Avrupa kâfirleri biz namaz kılarsak dinimize ne karışır) gibi sözler söylediğini işitmişse de milletvekillerini ve vekilleri istemeyiz dediğini duymadığını" kendisine sorulduğunda: "Adı geçen Rasim Efendi, maaşına iki yüz kuruş zam yaptırmak için kendisini taciz ettiğini" ve sanık Rasim Efendi de: "Kürsüde kâfirler tâbirini kullanmadığını" ve diğer şahit Kassam-ı Askerî[19] Ahmet Hulisi Efendi de, "Vaka günü ülema heyeti içinde kendisinin de bulunması dolayısıyla Rasim Hoca'nın Meclis-i Mebusan kürsüsüne çıkıp yeni açılan kız mektebinden ve askerin namazından bahsettiğini ve kız mektebi için zararlıdır demişse de namaz hakkında söylediği sözleri anlayamadığını ve Rasim Efendi kürsüye çıkıp söylemeye başladığı sırada birisinin el çırpması üzerine Şeyhislâm Efendi, Rasim Hoca'yı kürsüden indirmek istediği halde onun, "sözümü bitireyim" diye nutkuna devam ettiğini ve Rasim Hoca'nın, "Müslümanlık ve şeriat kayboluyor" demesi ve kız mektebinden bahsetmesi ve kendisine teklif edilmeden kürsüye çıkmasını yerinde bulmadığını ve Rasim Hoca'nın bir de, "Bizi gavurlaştıracaklar" dediğini ve diğer şahit Dersiâm Abdülvehap Efendi de: "Hadise günü kendisini Halis Efendi'nin çağırması üzerine evvela Harbiye Nezareti'ne ve oradan da askerin içinde olarak Meclisi-i Mebusan önüne gitmişse de içeriye giremediğinden Rasim Efendi'nin ne söylediğini işitmediği gibi asker bırakmadığı için dönmeye de muvaffak olamadığını bildirmesiyle" kendisine sorulduğunda Rasim Efendi, "Şahitler hakkında bir itirazı yoksa da kendisi Nüvvap Müdürü Hamdi Efendi'nin işareti üzerine kürsüye çıktığını, hatta kürsünün dibinde oturmakta olan Fetva Emîni Efendi de, "Söz söylemek isteyen varsa kürsüye gelsin dediğini ve bu cihetin reis ile Fetva Emîni'ne sorulursa meydana çıkacağını ve o gün milletvekili Fevzi ve Mustafa ve Tokat Milletvekili Hacı Mustafa ve Hayri ve Kayseri Milletvekili Hacı Kasım ve Yozgat Milletvekili Hayrullah Efendilerin Meclis'de bulunduklarını ve kendisinin, askerin vekiliyim diye meşru Meşrutiyet Hükümeti'ni tehdit etmediğini," ve şahitlerden Halis Efendi de: "Birisi Meclis'e gelerek Fetva Emîni'ne hitaben, "Bunu yapan hep sizin müsamahanız değil midir" demesiyle Fetva Emîni Efendi'nin ayağa kalkarak, "Şeriat kapısı kapandı mı" diye söylenerek "Şu adamı dışarıya çıkarın" dediğini uzaktan işittiğinden o adamı tanıyamadığını" ifade ettiler.

Sanık Rasim Efendi tarafından müdafaa şahidi olarak isimleri haber verilen Salim ve Fevzi ve Mustafa ve Hayri ve Nüvvap Müdürü Hamdi Efendiler de çağırılarak, yemin ettirilip teker teker dinlendiklerinde, bunlardan Tokat milletvekili Hayri Efendi: "O gün Rasim Efendi'nin kendiliğinden mi kürsüye çıktığını tâyin edemeyip ancak kürsüde askerin, Kabine'nin düşmesini ve Ahmed Rıza ve Cahit ve Rıza Beylerin yani üç dört kişinin idamını değil yalnız milletvekilliğinden çıkarılmasını istediklerine" dair söz söylediğini ve bu ifadesinin Ali Cenânî Bey tarafından kaydolunduğunu muhakkak surette bildiğini fakat gavur tabirini kullandığını duymadığını ve temizlenmek fikrinin asker arasında yayıldığını duyduğunu ve Rasim Efendi'nin hareketlerini yersiz ve ihtiyatsızlıktan ibaret olduğunu görmekle beraber kötü niyetini hissetmediğini ve Hoca Rasim'le koridorda görüşmüş olan Antalya Milletvekili Hamdi Efendi'nin bu hususta daha çok bilgisi olduğunu ve diğer şahit Tokat Milletvekili Hacı Mustafa Efendi de: "Adı geçen günde Meclis Reisi, sözü bir hocaya verdiği halde Fetva Emîni Efendi'nin, 'Rasim Efendi söyleyecek' demesiyle, Rasim Efendi'nin kürsüye gelerek söze 'Askerlerin

istekleri budur' diye başlayarak, milletvekillerinden bazılarının çıkarılmasını ve bunların da Ahmet Rıza ve Cavit ve Cahit Beyler olduğunu söylediğini ve Rasim Efendi'nin bu sözleri söylemek zorunda kaldığını hissettiğini" ve diğer şahit Şebinkarahisar milletvekili Mustafa Efendi de: "Rasim Efendi'nin Fetva Emîni'nin teklifi üzerine kürsüye çıkarak ve isim zikretmeyerek âdeta bir nutuk tarzında askerlerin şeriatın tam tatbik edilmesini istediklerini söyleyerek, 'Hıristiyanların malı malımız ve ırzı ırzımız, gibidir, fakat onlar bize hakiki kardeş olamaz. Bunlara karşı şeriat neyi gerektiriyorsa öyle hareket edilmelidir. Ve askerin isteği budur' dediğini işitmişse de kendisi can kulağıyla dinlediğinden, kendisinde bir korku belirtisi gördüğünden Rasim Efendi'nin ve diğer şahit Tokat Milletvekili Sabri Efendi de: "Rasim Efendi'nin vaka günü kendiliğinden kürsüye çıktığını görmediği gibi ne söylediğini de bilmediğini" ve diğer şahit Şebinkarahisar Milletvekili Ömer Fevzi Efendi de "Vaka günü Rasim Efendi'nin Ulema Heyeti arasında Meclis-i Mebusan'a girerek ve Fetva Emini'nin emriyle hitabet kürsüsüne çıkarak, "Hıristiyanlar bizden adalet istiyorlar. Hakiki kardeşlik adâletle olur," demek istediğini ve "Askerlerin istekleri budur" dediğini işittiğini ve Rasim Efendi'nin kendisine uzaktan münasebeti olduğu gibi geçen yıl İdare-i Mutlaka'nın (Abdülhamit Devri İdaresi'nin) aleyhinde bulunduğunu ve Meşrutiyet için bütün vücuduyla çalıştığına şahitlik edebileceğine ve hatta o gün Rasim Efendi'ye kürsüye çıkması için Şeyhislâm'ın emir verdiğini" ve kendisinden açıkça söylemesi istenildiğinde dinlenen şahitlerden Mustafa Efendi de: "Rasim Efendi'nin katiyen mürteci olmadığına kendisinin de şahitlik ettiğini, çünkü memlekette kendisine Meşrutiyet lehinde pek çok defa söz söylemiş olduğunu" ve diğer şahit Konya Milletvekili Salim Efendi de: "Rasim Efendi'nin hocalarla Meclis'e geldiğini ve "söz ülemanındır" denilmesi üzerine birisinin, "Rasim Efendi söylesin" dediğinde, Rasim Efendi kürsüye çıkarak: "Şeriatta Hıristiyanlarla bir olamayız, bir de eğitim için İslamların şimdiki kızlarından değerli adam doğmaz, anasından doğduğunda adam olmuş olsun, serbest gezerse adam olur, diyorlar. Bunu arzu edenlerin şimdi Meclis-i Mebusan'dan çıkarılmalarını asker istiyor" dediğini işittiğini fakat falan falan ve falan istiyor diye söylemeyip kendisine hayal meyal bazı kimseleri söyledi gibi geldiğini ve askerin tarafını ısrarla tutarak söylediğini anladığını ve ondan iki gün sonra kendisini Ayasofya Meydanı'nda gördüğünde de "büyükler söylemeliydi" demesine cevaben: "Eski adamlardan doğru söz beklenemez" dediğini ve diğer şahit Nüvvap Müdürü Hamdi Efendi de: "Rasim Efendi'nin o gün şubede Fetva Emîni'ne bir şey anlattıktan sonra Meclis'e girdiğini, Fetva Emîni'nin işaretiyle hitabet kürsüsüne çıkarak bazı sözler söylemişse de sözlerini tamamen işitemediğinden askerin tarafını tutar yolda söyleyip söylemediğini kestiremeyeceğini ve Hoca Rasim'in o gün öğleden sonra kendisine, bir hocanın Abdülhamid'e karşı yazdığı manzum bir nasihatnamesini okuduğunu ve askerler için milletvekillerinden bazılarının çıkmasını istiyorlar, deyip fakat isim zikretmediğini" ve diğer şahit Sabri Efendi de: "Rasim Efendi evvelce Ülema Heyeti'nde iken darılarak devam etmemeye başladığını ve 31 Mart hâdisenin irtica olduğunu hissettikten sonra Rasim Efendi'ye haber gönderdiklerinden Rasim Efendi bu husustan dolayı çalışmak üzere o gün gelmiş ve nasihat Heyeti (Askerlere nasihat vermek üzere gönderilen Heyet) arasında gönderilmiş olduğunu" ve diğer şahit Hamdi Efendi de: "Rasim Efendi'nin Meşrutiyetperver, fikrinden faydalanılır biz zat olduğunu bildiğini" ve diğer şahit Fatih Dersiâmla-

rından Yusuf Dehri Efendi bin Abdülkadir de: "Cemiyet-i İlmiye tarafından Salı günü çağırıldığından Meclis-i Mebusan'da bulunduğunu ve orada bulunan birkaç askerin vekilimiz dedikleri Rasim Efendi'nin kürsüye çıkıp bir âyet ve bir de hadis okuyarak bazı beyanat ilave ettiğini ve uhuvvet (kardeşlik) ve musavvattan (eşitlikten) bahsederek, "Bu asker Meşrutiyet'i istemek için geldi. Başımızda birtakım adamlar var, onun için aramızda anlaşmazlık oluyor. Memleketimizin âdetlerini bilmeden Avrupa'da olduğu gibi burada tatbik etmek istiyorlar. Ahmed Rıza ve Hüseyin Cahit ve Rıza Tevfik Beyler gibi birtakım dinsizler çekilmeli diye asker istekte bulunuyor," şeklinde kendi tarafından esbab-ı mûcibe göstererek söylediğini ve mekteplerden bahsettiğini ve kâfir tâbirini de kullandığını" ve sorulan sual üzerine Rasim Efendi de "Kendisinin kürsüde askerden işittiği sözleri hikâye ettiğini fakat bunu esas tutarak tehdit edercesine nutuk söylemediğini" hatırlattı.

Diğer şahit Mülkî Tıbbiye talebesinden 26 yaşındaki Beyrutlu Beşir Efendi bin Haşim de: "Ebul Hüda'nın yanındaki Bağdatlı Şeyh Nasır Efendi'nin oğlu Muhittin Efendi'nin el-İslâm Cemiyeti'ni teşkil edeceklerinden bahsederek, kendisini davet ettiği gün Rasim Efendi'yi ilk defa olarak Cemiyet'te gördüğünü ve kendisine, dağıtılmak üzere program vermişlerse de Cemiyet'e dahil olmadığını ve Rasim Efendi'yi hâdise günü, sabahleyin Ayasofya Meydanı'nda gördüğünü fakat sonra ne yaptığını bilmediğini" ve diğer şahit Cinayet Mahkemesi Zabıt Kâtiplerinden Ali Saip Efendi bin Mustafa da: "Vaka günü Rasim Efendi'yi Ayasofya Meydanı'nda dolaşır ve süngülü askerlerle görüşürken gördüğünü ve yanlarına sokulduğunda Rasim Efendi'nin Avcı neferlerinde biriyle diğer iki şahsa "Şeriat istiyoruz" demeleri üzerine, "Siz anlamıyorsunuz, fıkıh kitapları hükümlerinin tatbik edilmesini isteyeceğini ve birtakım adamların isimlerini haber vereceğini," söyleyerek askerden, ileri gelenlerini sorduğunu ve onlarla görüşmek istediğini ve Rasim Efendi'nin isimlerini haber vereceğim dediği adamların kim olduğunu bilemezse de yalnız milletvekillerinden olacaklarını tahmin ettiğini, çünkü Cavit Bey diye bir söz geçtiğini" ifade etmesiyle bir diyeceği olup olmadığı sorulan Rasim Efendi: "Kendisi askere Cavit falan diye isimler haber vereceğini söylemediğini, o sırada bazı isimler asker ve ahâlinin ağzında dolaşmakta yani Harbiye Nâzırı ve Mahmut Paşalarla Ahmed Rıza ve Rıza Tevfik Beylerin isimleri söylenmekte ise de Cahit ve Cavit Beylere dair bir söz işitmediğini ve milletvekillerinden bir zatın askerlere nutuk verdikten sonra kendisine "Sen de nasihat et" dediğinden kendisi de nasihat ederken tanımadığı diğer bir sarıklı, askerin ortasında bağırdığından, bunun bağırması ve birtakım sözler söylemesi üzerine askerler "Ahmed Rıza ve Doktor diğer Rıza Beyleri istemeyiz" demeye başladıklarını ve kendisi de o sırada "Milletvekilleri milletin oyu ile tâyin edildikleri gibi yine milletin oyu ile çıkarılabilir" dediğini ve Ayân Dairesi'ndeki telgrafhaneye kalabalığın dağıtılması için bir çare düşünülerek yeni nasihat etmek için çıktığını ve "Bu ahâli ısrar ediyor, dağılmıyor. Madem ki vekillerin istifası kabul edilmiştir. Sadrazam ve Harbiye Nâzırı tayin edilsin, buraya gönderilsin, şu ahâliye karşı bu suretle şeriata uygun şekilde nasihatta bulunulsun" şeklinde bir telgraf çektiğini, fakat telgrafı nereye çektiğini bilemediğini ve iş bundan ibaret olup bu telgraf meselesini evvelce sorulmadığı için söylememiş olduğunu ve kendisini kürsüde söylediği sözler kaydedilmiş ise de o zamanlara itiraz ettiğini ve kendisi El-İslâm Cemiyeti üyelerinden ve Cemiyet'in gazetesinin yazı heyetinden olduğunu" söyledi.

Karar

Soruşturma neticesine göre durum müzakere edildiğinde 31 Mart Salı günü meydana gelen askerî isyan esnasında Ayasofya'da Meclis-i Mebusan'da ülema ile âsi askerlere vekâlet ederek ve âsilerin haksız isteklerini açıklayarak söylemesinden dolayı sanık olarak tevkif edilen Beyazıt Dersiâmlarından Şebinkarahisarlı 29 yaşında Hoca Rasim Efendi ibni Hasan hakkında birinci Divan-ı Harb-i Örfî'de yapılan tahkikat ve muhakeme neticesinde ortaya çıkan delillere ve dinlenen şahitlerin ifadelerine göre Hoca Rasim Efendi'nin 31 Mart Salı günü Ayasofya Meydanı'nda toplanmış olan âsi askerler arasına girerek isteklernin yerine getirileceğini söyledikten sonra Meclis-i Mebusan'a giderek müzakere salonunda Meclis Reisi'nin "söz Ülema efendilerindir" demesi üzerine Şeyhislâmlık vasıtasıyla çağrılmış olan ülema hazır bulunduğu ve söz söylemek salâhiyeti onlara ait olduğu halde, Hoca Rasim Efendi'nin vazife ve salâhiyeti dışında ve hiçbir vekâleti yokken ülemanın ve askerin vekiliyim diyerek âsi askerlerin şeriat isteriz gibi laftan ibaret olan isteklerini, kanunların fıkıhtan alınması gerekeceği ve Avrupa'da tatbik olunan kanunların Osmanlı Ülkesi'nde tatbik edilmesini kabil olmadığı ve Meclis-i Mebusan'da Ahmed Rıza ve Hüseyin Cahit ve Rıza Tevfik Beyler gibi birtakım dinsizlerin bulunup çekilmeleri lâzım geleceği ve bunların memleketi gavurlaştırmak istedikleri yolunda sözlerle askerin galeyanını şiddetlendirmiş ve âsi askerin, Rasim Efendi'nin yukarıdaki beyanatı üzerine isteklerde bulunmuş olmasına ve Rasim Efendi'nin diğerleriyle birlikte kurdukları ve içinde zararlı makaleleri yayınlamakta oldukları *el-İslâm* gazetesinin kışlalarda dağıtılmasına göre kendisinin askerleri isyan ve ihtilale teşvik edenlerden bulunduğu anlaşılarak ve Mülkî Ceza Kanunnamesi'nin 66. maddesinde, "Her kim meydan ve sokaklarda ve halkın toplu bulunduğu yerlerde gerek nutuk iradederek ve gerek ilan yapıştırarak veyahut matbu kâğıtlar yayınlayarak halkı bu tür cinayetleri işlemeye doğrudan doğruya tahrik ederse, o cinayetleri fiilen işleyen insan gibi cezalandırılır" ve 60. maddesinde, "Osmanlı Devleti'nin vazifeli askerlerini ve emniyet kuvvetlerini isyan ve ihtilâle teşvik edenler müebbet kürek cezasına mahkûm edilir" diye yazılı olduğundan bu kanun maddelerinin hükmüne uyularak Hoca Rasim Efendi'nin müebbet küreğe mahkûm edilmesine 325 yılı Mayısı'nın 21. Perşembe günü (3 Haziran 1909) ekseriyetle karar verildi.

BELGE 20

Telgraf:
3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın "Meşrutiyet'i muhafazada gösterdikleri başarıdan dolayı teşekkürle 3. ve 2. Orduların şimdilik İstanbul'a ilerlediklerini Erzincan'da 4. Ordu kumandanı İbrahim Paşa'ya bildiren 17 Nisan 1909 tarihli telgrafı.

Belge sıra No: 20 (sadeleştirilmiştir).
Bak.: 1. Cilt, s. 122

Erzincan'da 4. Ordu Kumandanlığı'na

4 Nisan 1325 (17 nisan 1909)

Üstün hamiyet ve vatanseverliklerinden dolayı bütün cihanda tanınan kahraman ordunuzun hürriyet uğrunda gösterdiği kahramanlıklara bütün 3. Ordu namına teşekkürler ederim. Varolun muazzez ordu. Pek güzel takdir ve tahmin edildiği gibi Meşrutiyet'i zarara uğratan İstanbul'a karşı 3. Ordu, bütün kuvvetiyle 2. Ordu ile müştereken ilerliyor. Allah'ın inayeti ile bu birleşmiş kuvvetin meşrutiyet Rejimi'ni geri getireceğine ve irticayı kökünden kaldıracağına şüphe yoktur. 4. Ordu'nun Hükümet Merkezi'ne olan uzaklığı dolayısıyla şimdilik askerî harekete iştirak etmeyip yalnız Rumeli kuvvetine manevi bir destek teşkil etmesi ve İstanbul tarafından irtica ve istibdat lehine getirilmesi ihtimali olan Anadolu rediflerinin katiyen toplanmasına ve hareket etmesine meydan verilmemesi ve mıntıkanızdan İstanbul'a asla bir akça dahi gönderilmemesi rica olunur.

4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909)
3. Ordu Kumandanı
Mahmut Şevket

20 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 21

"İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Ayasofya Camii'nde Toplantısı ve Cemiyetin gayesinin açıklanması"

***Volkan* Gazetesi Yıl: 1, No: 90 Sayfa: 1, sütun: 1-3**
18 Mart 325 (31 Mart 1909)

Belge sıra no: 21 (sadeleştirilmiştir)
Bak.: 1. Cilt, s. 124

Hazret-i Muhammed Mustafa'nın Menkıbeleri

Cemiyetimiz birçok hücumlara, hücumlardan doğan buhranlara maruz kaldıktan ve hepsini yenmeye muvaffak olduktan sonra bugün bir sükûnet ve terakki devrine ayak atmıştır.

Cemiyetimiz artık ferdiyetten çıkmış, mânevi şahıs şeklini almıştır.

Cemiyetimizin her hali İslâmiyetin meydana çıkışını andırıyor. Bir taraftan kötülemeler, ayıplamalar, bir taraftan çalışmalar, ilerlemeler, İslâmiyete akın akın aşiretler, kabileler can atıyordu. Cemiyetimize de kafile kafile köyler, ilçeler katılıyor. İslâmiyet kuvvet bulduğuna emniyet haklı olduğu zaman ezan-ı Muhammedi âşikâr olarak okunmuştur. Cemiyetimiz de kuvvet bulduğu için mevlit okunuyor. İslâmiyet on sekiz yıl içinde bir taraftan Maveraünnehir'e, Kafkasya hudutlarına, bir taraftan Mısır ülkesine, Kıbrıs adasına, İstanbul civarlarına kadar gölge saldığı gibi, Cemiyetimiz de on sekiz ay içinde bütün İslâmiyet âlemini içine alacaktır.

O, yoktan var oluyordu. Bu, var olanı yerleştirecek. Fansurna Yarab fansurna (bizi muzaffer et Allahım, bizi muzaffer et).

İşte bu kadar zorluklardan sonra kurulan ve yerleşen mukaddes Cemiyetimiz tarafından Muhammed'in temiz rûhuna hediye olmak üzere gelecek Cumartesi günü, ki Peygamber'in doğum gününe 12 Rebiyülevvel'e rastlıyor, Ayasofya Camii'nde öğle namazından sonra bir mevlit okunduktan sonra cemiyetimizin merkezi önüne kadar gidilerek tebriken kurbanlar kesilmek suretiyle açılış töreni yapılacaktır.

Cemiyetimiz birçok hücumlara, hücumlardan doğan buhranlara gelmek istediklerinden, bu hususta İdare meclisimiz tarafından aşağıdaki karar alınmıştır:

Arzu edenler birer yeşil sancak yapmalı ve hacmi de gayet küçük olmalı. Sancağın üzerine "Lâilahe illallah Muhammed Resulullah" yazıldıktan sonra, altına da "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti" cümlesini eklemeli.

Bazı taraftan alınan bilgiye göre güya o gün Sancak-ı şerif çıkarılacakmış ve Cemiyet'e iştirak etmeyenlere başka nazarla bakılacakmış. Bu gibi sözlerin katiyen aslı ve esası yoktur.

O gün İslamlardan başka bütün Osmanlı vatandaşlarımız da seyretmek için gelebilirler. Vatandaşlarımız maddi haklarda zerre kadar bizden farklı olmadıklarını ve herkes dininde istediği gibi hareket etmekte serbest olduklarını bilirler ve

buna da emindirler zannederim.

Bundan dolayı Cemiyetimiz fertlerinin gerek yolda, gerek Cami'de hiçbir suretle ağız açmamalarını tavsiye ederiz.

Mevlit, yalnız meşhur ülema İkinci Farabî Hafız Osman el-Musulî Hazretleri tarafından okunup, fasıllar arasında Enderun ilâhihanları (ilâhi okuyanlar) tarafından ilâhiler okunacaktır ve Cemiyet'e dair Cami'de bir şeyden bahsedilmeyecektir. Allah hayırla muvaffak etsin, amin.

İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti
İstanbul Merkezi[20]

22 no'lu Belgenin Fotokopisi

BELGE 22

2. Tümen'e bağlı 5. Alay'ın IV. tabur erlerinden birkaçının İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne girmek için müracaatlarının Volkan gazetesi tarafından ilânı ve bunun Hassa kumandanı tarafından gönderilen sureti
***Volkan* Gazetesi, Yıl: 1, no: 90, 18 Mart 325 (31 mart 1909)**

Belge sıra No: 22 (sadeleştirilmiştir).
Bak: 1. Cilt, s. 148

2. tümen

Volkan gazetesinin 31 Mart 1909 Tarih ve 90 Numaralı Nüshasında Olan 'Varaka'nın Suretidir:

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı türedilerinin ve Avrupa'dan gelenlerinin cahilâne düşüncelerine göre, Ordu'nun himayesine yeltendiklerini hiçbir askerin kabul etmeyeceği belli bir şeydir. Zira, milletin vatanımızın, dinimizin koruyucusu olan askerler hiçbir vakit kendileri adına hareket edemezler.

Askerin kutsal vazifesi devlete, vatana hizmet etmekle Allah'ın adını yüceltmektir. Nasıl oluyor da tek vücut halindeki bir ordu parçalanmak isteniyor. Bizim atalarımız bu dini vazife uğrunda mal ve canlarını feda ettiklerinden, biz de Hazret-i Muhammed'in parlak şeriatı ve Peygamber'in sünneti üzerinde sebat ederek kanımızın son damlasına kadar çalışıp canımızı vererek âhiretin nimetlerine nâil ve ebedi sevinçlere mazhar olacağımıza eminiz.

Yukarıda kendilerinden bahsedilenlerin, Allah'ın gözünden uzak ve peygamber'in rûhaniyetinden mahrum olarak perişan olmaları ve iktidardan düşüp bozguna uğramaları, kalbimize tarifi mümkün olmayan bir sevinç verdiğinden bütün silah arkadaşlarımız adına Osmanlı Ordusu'nu tebrik ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin başarıya ulaşmasını Allah'ın büyüklüğüne sığınarak ve peygamber'in rûhaniyetinden yardım dileyerek muhterem cemiyetinizin bütün hayırlı emel ve maksatlarında muvaffak olmasını Tanrı'dan niyaz eder ve biz vatan çıcuklarını da, Peygamber'in sancağı etrafında, müdahaleye kalkışanların müdahalelerine mani olmak için muhafız olarak kabul etmenizi Taburumuz adına istirham ederiz. YAŞASIN İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ.

25 Mart 1909

5. Alay IV. Tabur Adına:

II. Tb. Nişancısı Mehmet Hulusi	3. Bl. Er Nuri	4. Bl. Bölükemîni Mehmet Nuri
I. Bl. Bölükemîni Ömer Remzi	3. Bl. Bölükemîni Ali Rıza	2. Bl. Bölükemîni Ali Oğlu Hasan
Mevlânâ'nın dostu Bursalı Mehmet Oğlu İbrahim	Bursalı Nâfız Yakup	Mehmet Cemal

BELGE 23

Volkan gazetesinin disiplin bozucu yayınları üzerine Harbiye Nâzırı'nın Sadrazam'a yazdığı 29 Mart 325 (11 Nisan 1909) tarih ve 313 no.lu tezkeresi.

Belge sıra no: 23 (Fotokopi ve sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: 1. Cilt, s. 148

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
3. ŞUBE
313

Arzettiğim 10 Nisan 1909 Tarihli ve 303 Numaralı Tezkereye ektir:

İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne alınmaları için 2. Tümen'e mensup bazı birliklerin adına taşıyan ve *Volkan* gazetesinde görülen makaleler üzerine yapılan tahkikat sonunda erat tarafından verilen (Varaka) müsveddesinin gazete idarehanesince başka şekle sokulduğu anlaşılmış olup askerlerin böyle işleri kalkışmaları disiplini bozacağından, Ordu tarafından gereken tedbirlerin alınması için birlik kumandanlarına gerekli tebligat yapılmış olduğu gibi bu hususta son defa bildirdiği veçhile İslamlararasına ayrılıklar düşürecek olan böyle cemiyetlerin telkinlerine kulak asılmaması hakkında İslamiyetin icaplarından ve farizalarından bahisle Alay Müftülüğünce erata, lüzumlu nasihatler verdirilmişse de gazetelerin askerî disiplini bozacak olan böyle uygunsuz hallere kalkışmaları katiyen caiz görülmemekle bu yolda askerî ahlak ve terbiyeyi bozmak isteyen yayına karşı kanunî bir ceza tayin olunarak askerin mukaddes haklarının korunmasının sağlanması ve *Volkan* gazetesi hakkında nizama uygun muamelenin yapılmasının lüzumu Hassa Ordusu Kumandanlığı'ndan son defa gelen tezkerelerde bildirildiği gibi Varaka'nın değiştirilmesine cüret edilmesi, gazete ile sahibinin haysiyetsizliğini açığa vurması ve kendisinin cezalandırılmasını gerektiren hallerden olduğundan Varaka'nın müsveddesiyle gazetenin nüshaları bağlı olarak takdim kılınmış olmakla bu hususta emir sizindir.

29 Mart 325 (11 Nisan 1909)
MİLLÎ MÜDAFAA VEKİLİ

NOTLAR

BÖLÜM 1

1- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 2-4 Nisan 1926, tefrika no: 24-26.

2- Talât Paşa Kabinesi Üyeleri:

Sadrazam ve Dahiliye Nâzırı	: Talât Paşa
Şeyhislam	: Musa Kâzım Efendi
Adliye Nâzırı	: Halil Bey
Harbiye Nâzırı	: Enver Paşa
Bahriye Nâzırı	: Cemal Paşa
Maliye Nâzırı	: Cavit Bey
Hariciye Nâzırı	: Ahmet Nesimi Bey
Nafıa Nâzırı	: Ali Münif Bey
Maarif Nâzırı	: Dr. Nazım Bey
Ticaret Nâzırı	: Mustafa Şeref Bey
Posta ve Telgraf Nâzırı	: Haşim Bey
İaşe Nâzırı	: Kemal Bey

(*Takvim-i Vakayi,* no: 3289, 9 Temmuz 1918.)

3- Sulh notasının Fransızca yazıldığı, sonradan Türkçeye tercüme edildiği anlaşılmıştır. Sulha yol açan mütareke talebinin ilk vesikası olduğu için buraya aynen alıyorum:

Zirde vaziü'l-imza Devlet-i Osmaniye Madrid Maslahatgâzarı Hümümet-i metbuasından aldığı emir üzerine Hükümet-i Kıraliye'den (İspanya Hükümeti) şurasını rica ile kesb-i şeref eder ki, Osmanlı Hükümeti'nin Cemâhir-i Müttehide-i Amerika Reisicumhuru'nda sulhün emr-i iâdesini üzerine almasını ve bilcümle Hükümat-i Muhâsımayı bu talepten haberdar ederek kendilerini müzakerata başlamak üzere murahhaslar tâyinine davet etmesini rica ettiğini Cemâhir-i Müttehide-i Amerika Reisicumhuru Efendi'ye tebliğ etsin. Hükümet-i Osmaniye Cimâhir-i Müttehide-i Amerika Reisicumhuru'nun 8 Kânunsani 1918 tarihinde kongreye gönderdiği beyannamesinde ve muaheren vâki olan beyanatında ve hususiyle 27 Eylül tarihli nutkunda çizdiği programı muzakerâta esas olmak üzere kabul eyler. Sefk-i dimaya nihayet verilmek üzere Hükümet-i Osmaniye karada, denizde ve havada derhal umumi mütareke akdine delâlet edilmesini rica eyler.

(*Vakit* gazetesi, 8 Teşrinievvel 1918).

Sulh notasının sadeleştirilmiş metnini de aynen aşağıya alıyorum:

Aşağıda imzası olan Osmanlı Devleti Madrit Sefareti İşgüderi, Hükümetinden aldığı emir üzerine Hükümet-i Kıraliye'den (İspanya Hükümeti) şurasını rica etmekle şeref duyar ki, Osmanlı Hükümeti'nin Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı'ndan sulhün yeniden kurulması işini üzerine

almasını ve bütün birbirine basım hükümetleri bu istekten haberdar ederek, kendilerini müzakerelere başlamak üzere delegeler tâyinine davet etmesini rica ettiğini Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı'na bildirsin. Osmanlı Hükümeti, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı'nın 8 Ocak 1918 tarihinde kongreye gönderdiği beyannamesinde ve daha sonra yaptığı beyanatında ve hususiyle 27 Eylül tarihli nutkunda çizdiği programı müzakerelere esas olmak üzere kabul eder. Kan dökülmesine son verilmek üzere Osmanlı Hükümeti, karada denizde ve havada derhal umumi mütareke akdine delâlet edilmesini rica eder.

4- Sırası geldikçe bu vak'aları da anlatacağız.

BÖLÜM 2

1- Vahdeddin'in nutku sadeleştirilmiştir. *Takvim-i Vakayi*, no: 3365, 12 teşrinievvel 1334 (12 Ekim 1918), s. 1.

2- Falih Rıfkı Atay, "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet'i Milliye* gazetesi, 5 Nisan 1926, tefrika no: 27.

3- Eski Niğde Mebusu Doktor Rasim Ferit Talay'ın notlarından.

4- Kabine Üyeleri:

Adliye Nâzırı	: Eski Şeyhislâm, Ayân'dan Hayri Efendi
Şûra-yı Devlet Reisi	: Ayân'dan Reşid Akif Paşa
Hariciye Nâzır Vekili	: Roma elçisi Nabi Bey
Dahiliye Nâzırı	: Sofya Elçisi, Eski İstanbul Milletvekili Fethi Bey (Fethi Okyar)
Bahriye Nâzırı	: Bahriye Erkân-ı Harp Reisi Rauf bey (Rauf Orbay)
Maliye Nâzırı	: (Yerinde bırakılarak) Cavit Bey
Evkaf Nâzırı	: Ayân'dan Abdürrahman Şeref Bey
Maarif Nâzırı	: Eski Nâzırlardan Sait Bey
Nafıa Nâzırı	: Erkân-ı Harp eski ikinci Reisi Ziya Paşa
İaşe Nâzırı	: Kızılay Umumi Müfettişi Dr. Celâl Muhtar Bey

Takvim-i Vakayi, no: 3367, 15 Teşrinievvel 1334 (15 Ekim 1918), s. 1-2.

5- Wilson'un ondört maddelik sulh programı:

1- Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün tatbiki.

2- Karasuları dışındaki denizlerde gerek harp zamanında, gerek barış zamanında gidiş gelişin kesin olarak serbest olması.

3- İktisadi engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde bütün milletler arasında eşitlik kurulması.

4- Her milletin bütün silahlandırma işlerini kendi içgüvenliği ile uzla-

şacak şekilde en aşağı bir hadde indirmesi.

5- Sömürgelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin hallinde alâkadar ahâlinin menfaatleri de hükümetin haklı istekleri derecesinde, geniş ve tamamiyle tarafsız bir fikirle serbestçe tartışma sonucunda halli.

6- Rus topraklarının tamamen boşaltılması.

7- Belçika'nın, bütün diğer milletler gibi, haiz olduğu istiklâli kayıt altına almak için hiçbir surette teşebbüs olunmaksızın boşaltılması ve tamir edilmesi.

8- Fransa topraklarının tamamiyle boşaltılması ve işgal altında olan kısmının tamiri, Alsace-Loraine hakkında 1871 tarihinde Prusya tarafından Fransa'ya yapılan haksızlık elli yıla yakın bir müddet zarfında cihan sulhünü bozacağından umumun menfaati namına sulhün tekrar temin edilebilmesi için o haksızlığın tamiri.

9- İtalya hudutlarında milliyetler arasındaki hudut hattı açıkça anlaşılacak şekilde bir hudut düzenlenmesinin yapılması.

10- Milletlerarası mevkilerinin korunması ve temini arzu edilen Avusturya ve Macaristan milliyetlerine, serbest olarak gelişmeleri için geniş ölçüde imkân bırakılması.

11- Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması ve işgal olunan toprakların tamiri, Sırbistan'a, denize serbest çıkış yeri temini. Muhtelif Balkan devletlerinin dostça yapılacak fikir teatisi neticesinde ve tarihin vücuda getirdiği bağlar ve milliyet farkları nazarı itibara alınarak tâyini. Bu devletler hakkında siyasi ve iktisadi istiklâle ve toprak bütünlüğüne ait milletlerarası teminat alınması.

12- Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına kat'i bir hâkimiyet hakkı verilmesi, fakat bugün Türk boyunduruğunda bulunan diğer milliyetlere tam bir emniyet içinde kalmaları ve zahmetsiz olarak gelişmeleri imkânının teminat altına alınması.

Çanakkale Boğazı'nın milletlerarası teminat altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmeleri için açık kalması.

13- İtiraz edilmeyecek bir şekilde Polonyalı ahâli ile meskûn olan araziye şâmil olmak üzere müstakil bir Polonya Devleti kurulması. Bu devlete, denize serbest bir çıkış yeri temini. Siyasi ve iktisadi istiklâli toprak bütünlüğü milletlerarası sözleşmelerle teminat altına alınması.

14- Kat'i sözleşmeler uyarak bütün devletlere eşit olarak siyasi istiklâl, karşılıklı toprak bütünlüğü teminatı vermek maksadıyla milletler arasında umumi bir cemiyet kurulması lüzumu.

(Âli Türkgeldi: *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, s. 13-14.)

6- a) Tasvir-i Efkâr gazetesi 14 Kânunusani, 1334 (14 Ocak 1918)
b) Âli Türkgeldi: *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, s. 14.

7- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, III. devre-i intihabbiye, 19 Ekim 1918 - Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Şemsettin Bey'in (Ş. Günaltay) nutkun-

dan, sayfa: 17-24.

8- Sir Ronald Storrs: *Orientations,* s. 122, 148, 152-53, 155-159, 161.

9- *İslâm Ansiklopedisi,* cilt IV, s. 169-170.

BÖLÜM 3

1- *Yeni Gün* gazetesi, 19 Ekim 1918.

2- Giraud'un notlarından.

3- General Sir Charles V. F. Towsend: *Irak Seferim* (Tarih-i Askerî Encümeni Tercümesi), s. 474-488. Sadeleştirilerek alınmıştır.

4- Ali Fuad Türkgeldi: *Görüp İşittiklerim,* s. 169. (Bu eserde Mütareke Heyeti'nin teşkiline Padişah ve kabine arasındaki mülâkata dair geniş malûmat vardır.)

5- Ali Fuad Türkgeldi: *Görüp İşittiklerim,* s. 170.

6- Mütareke müzakeresi sırasında bu tâlimatın 6. maddesinin son fıkrasıyla 7. maddesinde okunduğu şekilde düşmandan para yardımı, gıda maddeleri istemek kabinenin mantalitesi bakımından üzerinde durulmaya değer sanırım. Böyle bir talep ancak mütareke şartlarının ağırlaştırılmasına vesile teşkil eder. Harp halinde bulunduğumuz düşmanlardan böyle bir mürüvvet ve insaf nasıl beklenebilir? Nitekim delegelerimizin, kabinenin bu direktiflerini bahis mevzu etmedikleri, müzakere safhalarının tetkikinden anlaşılmaktadır.

7- Âli Türkgeldi: *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 32-33. Metin sadeleştirilmiştir. (Bu eserde mütareke müzakerelerine ait geniş malûmat vardır.)

8- Âli Türkgeldi: *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 69-73.

BÖLÜM 4

1- Hicaz'da İmparatorluğa isyan eden yerliler.

2- Âli Türkgeldi: *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 34-62

BÖLÜM 5

1- Mektubun aslı Fransızca'dır ve Âli Türkgeldi'nin hususi evrakları arasında bulunmuştur.

2- a) Âli Türkgeldi: *Mondoros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 69-73.

b) Prof. Nihat Erim: *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri,*

Cilt: 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), s. 519-524.

3- Charles V. F. Townsend: *Irak Seferim,* (Tarih-i Askeri Encümeni'nce tercüme edilmiştir), s. 474-488.

4- Dışişleri Vekâleti 1925 yılında, *La Question de Mossoul* adında kırmızı bir kitap bastırmıştır. Bu kitap, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'den 1 Mart 1925 yılına kadar Musul meselesine ait resmî belgeleri ihtiva etmektedir. Bunlar Fransızca yazılmış veya Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Türkçe asıllarını bulamadım. Onun için vesika olarak aldığım mektupları her iki dilde belgeler kısmına koydum. Belge sıra No: 2-3

5- Bu mevzu ile ilgili harita sayfa 76-77'dedir.

6- *Yeni Gün* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri, 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918).

Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in Mondros Mütarekesi'ni İmzalayıp İstanbul'a döndüklerinde Gazetecilere Vermiş Olduğu Demeç.

Mütarekeyi akde memuren İstanbul'dan hareket ederken bugünkü gibi iftihar ve sevinç ile avdet edeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz mütareke murahhaslarının bize karşı gösterdikleri hüsnükabul, ümidin fevkinde olmuştur. Müzakeratamız gayet samimi ve son derece açık bir lisanla cerayan etmiş ve suitefehhümü mucip olacak hiçbir hal ve hareketе meydan verilmemiştir.

Akdeylediğimiz mütareke neticesinde Devletimizin istiklâli, saltanatımızın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında münakit bir mütareke değil, belki hal-i harbden çıkmak isteyen mütevazin iki kuvvet beyninde akdolunabilecek bir tatil-i muhasemat mahiyetindedir."

Muharririmizin, "Sizi bu derece memnun eden esbab nedir?" sualine cevaben Bahriye Nâzırımız demiştir ki:

"Evvelen İngilizlerin, Türklüğün imhasını istihdaf etmeyeceklerini anladım. Saniyen, memleketimizin zannedildiğine muhalif olarak işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tabiî birkaç zabit şurada burada görülebilecektir. Bundan başka tersanelerimiz de işgal olunmayacaktır. İngiliz ve Fransızlar bunlardan yalnız tamir vesaire gibi hususat için istifade edeceklerdir. Şimendifer hatlarına askerî bir yaz-ı yed yapılmayacaktır. fakat İtilâfiyun hutut-u hadidiyeden (İtilâf devletleri demiryollarından) istifade hakkını haiz olacaklardır."

– Adana düşmanlarımızın eline geçecek midir?

– Hayır, İngilizler bidâyeten Adana'nın hatta Sis ve Haçin'e kadar terkini talep etmişlerdi. Fakat biraz ısrar ile Sis ve Haçin'i kurtardığımız gibi son günde de Adana'yı tamamen tahlise imkân elvermiştir. Binaenaleyh Adana kemafissabık Hükümet-i Osmaniye'nin idare-i mülkiye ve askeriyesinde kalacaktır."

– Batum ile Kars?

– Batum ve Kars da şimdilik tahliye edilmeyecektir. Size tekrar ediyorum ki İngilizler bize fevkalâde bir hüsnümuamele ibraz eylemişlerdir. O kadar ki askerimizin ne miktarının terhisi lâzım geleceğinin tâyini hakkını bize terkeylemişlerdir. Evet, yaptığımız mütareke ümidimizin fevkindedir. İstiklâl-i Devlet, hukuk-i saltanat, izzetinefs-i millet tamamen kurtulmuştur. Yalnız şurası mühimdir ki memleketimizde asayişi muhafaza etmeliyiz. Aksi takdirde her şeyi kaybetmek tehlikesi vardır. *Yeni Gün* gazetesi, 2 Kasım 1918.

7- Sadarettin telgrafı: (sadeleştirilmiştir)

"Düşman kuvvetleriyle Allah'ın inayetiyle mütareke yapıldı. İttifak heyetimizin ve bilhassa bizim itirafa mecbur olduğumuz mağlubiyet ve fevkalâde bitkinlik ve şu Umumi Harb'in büyük felaketinde mütarekeye mecbur olan hükümetlere yazdırılan şartlara nisbetle Mütareke maddelerinin hafif olduğuna nazaran Osmanlı Saltanatı'nın hâkimiyetinde olarak Devletimizi teşkil eden bütün kavim ve milletlerin tam bir hukuk ve hürriyete sahib olmaları esaslarıyla akdine hazır olduğumuz sulhte muvaffakiyetimizi ümit eder ve Allah'tan dilerim."

Takvim-i Vakayi, 3384, 3 Teşrini sani 1334 (3 Kasım 1918), s. 3.

8- Fritz Rössler, *Kemal Pascha* adındaki kitabında, "Mondros Mütarekesi ile Türkiye'nin yıkılışı imzalanmış oldu," dedikten sonra, aşağıdaki mütalâayı kaydetmektedir:

"Talât Paşa Hükümeti'nin kaçışından sonra Ahmed İzzet Paşa idareyi eline almış ve kabinenin Bahriye Nâzırı olan Rauf Bey, Boğazların askerî teçhizden temizlenmesi, ordunun terhis ve donanmanın teslimini icabettiren Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918'de imzalamak zorunda kalmıştı. Bundan başka Müttefikler Türkiye'nin stratejik bakımdan mühim noktalarını işgal hakkına sahip oluyorlardı. Türk demiryolu, liman ve telgraf hatlarının kontrolünü taleb ediyorlardı. Müttefik kuvvetlerin esirlerinin derhal serbest bırakılmaları talep edilirken Türk esirleri hâlâ düşman kuvvetlerinin elinde kalıyorlardı. Başlangıçta Müttefikler harp esnasında Türk cephelerinde çarpışmış olan Alman ve Avusturya kıtalarının teslimini istedikleri halde, Türk Heyeti kat'i olarak bunu reddetmiş, Alman ve Avusturya askerlerinin serbest bırakılmalarını istemişlerdir. Bu ince ve asil hareket, silah arkadaşlığına sadakat, bilhassa takdire değer bir haldedir. Almanlar tarafından hiçbir zaman unutulmaması lâzımdır."

(Fritz Rössler: *Kemal Pascha*, s. 44-45.)

9- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 5 Nisan 1926.

10- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtırat Sahifeleri", *Milliyet* gazetesi, 8 Nisan 1926.

11- Belge sıra No: 4-11

12- "Cemîle" göstermek istenilen, İngiliz delegesi Amiral Galthorpe'dur. Mütareke müzakeresinin safhalarını takip eden okurlarımız bu zatın bazı hususlarda teminat verdiğini hatırlayacaklardır. Biz de tekrar edelim ki verdiği teminat, maalesef sadece sözde kalmış; bu hududu geçememiştir.

13- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi. 9-10 Nisan 1926,

14- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi. 9-10 Nisan 1926.

15- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 10 Nisan 1926.

16- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Tefrika No. 31-32, 9-10 Nisan 1926.

17- Sadrazam İzzet Paşa'ya yazdığı 3.XI.1918 tarihli telgrafından.

BÖLÜM 6

1- Nutkun orijinal metni bulunamadı. Bu satırlar o kongrede hazır bulunanlardan bazılarını dinlemek ve o günlerin bu konu ile ilgili gazete haberlerini gözden geçirmek suretiyle edinilen bilgiye göre yazılmıştır.

2- M. Cemil Bilsel: *Lozan,* Cilt 1, sayfa 160-161. İttifak antlaşması Belgeler bölümündedir. Belge sıra no. 11- a.

3- Dördüncü cildimizde bu konuyu ilgilendiren geniş bilgi ve belgeler bulacaksınız. Bu bahsi birlikte gözden geçiriniz.

4- Maliye Nâzırı Cavit Bey'in Notları, "Birinci Cihan Harbi'ne Türkiye'nin Girmesi", *Tanin* gazetesi, tefrika no. 41-42, 17-18.XI.1944

5- Cemal Paşa: *Hâtırat,* 1913-1922, sayfa 80-110.

6- *Documents Diplomatiques Secrets Russes, 1914-1917,* Traduit du Russe par J. Polonsky, sayfa 252.

7- Çev. Hüseyin Rahmi, *Anadolu'nun Taksimi,* sayfa 131.

8- *Documents Diplomatiques Secrets Russes, 1914-1917,* Traduit du Russe par J. Polonsky, sayfa 304-305.

9- Falih Rıfkı Atay: "Büyük Gazi'nin Hâtırat Sahifeleri", *Milliyet* gazetesi, 24. tefrika, 2 Nisan 1926.

10- İdare heyeti'ni aşağıda isimleri yazılı kimseler teşkil ediyordu:

Reis: Ayân Âzâsından Hüsnü Paşa. (Hareket Ordusu kumandanlarındandır. 31 Mart Vakası faslında bilgi verilecektir.)

Âzâlar: Ayân Âzâsından Seyit Bey.

(İkinci Devre'de büyük Millet Meclisi'ne âzâ seçilmiş, Cumhuriyet'in

ilânı sırasında Adliye Vekili olmuştur.

Amasya Mebusu Fâzıl Arif Efendi.

Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Şemsettin Bey, (Şemsetin Günaltay, eski Başvekillerden.)

Aydın Mebusu Yunus Nadi Bey. (Yunus Nadi Abalıoğlu. Millî Mücadele'ye gazetesi, matbaası ve bütün varlığı ile katılmış, sonuna kadar bütün kuvvetiyle çalışmıştır.)

Mardin Mebusu İhsan Bey. (Millî Mücadele'ye katılmıştır. Vali olmuştur.)

İstanbul Mebusu Urfanidis Efendi.

Ergani Mebusu Reşit Paşa. (Sivas'da Vali iken Sivas Kongresi'nin toplanmasında değerli hizmetleri olmuştur. Sırası gelince anlatacağız.)

Saruhan (Manisa) Mebusu Mustafa Fevzi Efendi. (Bir aralık Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili seçilmiş ve Şer'iye Vekili olmuştur.)

Konya Mebusu Hamdi bey.

İsmail Canbulat Bey. (Milletvekili seçilmiş, İstiklâl Mahkemesi'nce idama mahkûm edilmiştir.

Dr. Tevfik Rüştü Bey (Aras). (İlk gününden Millî Mücadele'ye iştirâk etmiş, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muğla Milletvekili olarak bulunmuştur. Atatürk Devri'nde uzun müddet Hariciye Vekili olarak çalışmıştır.)

Saruhan (Manisa) Mebusu Sabri Bey. (Posta Telgraf Umum Müdürü sıfatıyla Millî Mücadele'ye katılmış, ikinci Devre'de Milletvekili, Cumhuriyet Devri'nde Ziraat Vekili olmuştur.)

Babanzâde Hikmet Bey.

İzmir Mebusu Rahmi Bey (Köken). (Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Devresi'nde Milletvekili Seçilmiş, Ticaret Vekilliği yapmıştır.)

Galip Bahtiyar Bey. (Trakya-Paşaeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nde çalışmış, Büyük millet Meclisi'nde âzâ olarak bulunmuştur.)

Sivas Mebusu Barsamyan Efendi.

Bağdat Mebusu Sason Efendi.

Çorum Mebusu Muhittin Bey (Birgen)

Edirne Mebusu Faik Bey (Kaltakkıran)

(Trakya-Paşeeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nde çalışmış, Büyük Millet Meclisi'ne âzâ seçilmiştir).

(Dr. Tarık Z. Tunaya: *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, sayfa 412.)

11- Talât Paşa'nın, Enver Paşa'nın ve Cemal Paşa'nın, Sadrazam İzzet Paşa'ya gönderdikleri mektuplar.

Talât Paşa'nın Sadrazam İzzet Paşa'ya gönderdiği mektup:

Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa Hazretlerine

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen, memlekette kalmak ve millet müvacehisinde muhakeme olmak fikrindeyim. Bütün dostlarım, bunu âtiye talik etmek için ısrar ettiler. Zâti fahimanelerile istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten

sonra, sarfınazar ettim. Bütün hayatı siyasiyemde hedefim, memlekete namuskârane ve fedakârane hizmet etmekti. Bütün servetim, Zâtı Şâhâne'nin ihsan ettiği otomobil esmanile, her ay arttırdığım yirmişer liradan müterakim, bin altı yüz liralık istikrazı dahili bedelinden ve bir de dört arkadaşımla birlikte isticar ettiğim çiftlik devri icarından hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını aileme terkederek bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim. Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek vezayı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte, Zâti fahimanelerine söz veriyorum. Memleketim, ecnebi nüfuz ve tesirinden âzade kaldığı gün, ilk telgrafınıza itaat edeceğim. Bâki, kemali hürmetle ellerinizden öperim, muhterem Paşa Hazretleri.

2 Teşrinisani 334
Mehmet Talât

Enver Paşa'nın mektubu:

Maruzdur,

Mütarekei münferide dolayısile, vatanımın şimdilik alacağı şekil, yakın zamanlarda bu topraklarda nâfi bir iş göremeyeceğime, ayân bir alâmettir. Binaenaleyh, zaten mevcut olan mezuniyetim zamanında faydalı bir surette iş göreceğimi ümit ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve mevcudiyetimi, iyiliğine vakfettiğim memleketimde kalarak dinime, milletime, padişahıma hizmet etmemekten mütevellit teessürüm pek büyüktür. Fakat, Kafkasya'da bir İslâm istiklâlinin husul bulmasına yardım edebilmek ümidi, teessürümü biraz tadil ediyor. İleride hizmet edebilmek imkânı hasıl olunca herhalde gelip burada aynı maksatla çalışmayı tercih edeceğimi. Şu müşkül zamanda deruhte buyurduğunuz vazifede muvafakiyetinizi Allah'tan diler, arz-ı hürmet ederim.

3 Teşrinisâni 1334
Enver

Cemal Paşa'nın mektubu:

Maruzu çakerli kemineliridir;

Uzunca bir müddet düşündükten sonra, bu aralık, memleketimizden uzaklaşmayı muvafıkı ihtiyat telâki ettim. Biliyorum, birçok mahrumei haya eşhas bu uzaklaşmaya başka mânalar vermeye çalışacaklar. Lâkin siz, herkesten ziyade bilirsiniz ki, benim ef'al ve harekâtımda kanundan, kanuni muamelâttan tevakki etmemi icap ettirecek hiçbir şey yoktur. Siyasi ve idari icraat ve ef'alimin kâffesi için birer birer cevap vermeye efkârı millete bunların hesabatını açık alınla edaya hazırım. Fakat bu galeyanlı zamanlarda, bulanık suda balık avlamak isteyen garezkâranın ıtlaki lisan eyledikleri bu devri heyecanda bigayri hakkın düçar olabileceğim ufak bir tecavüze tahammül edemeyeceğimi zatı devletleri de takdir buyurursunuz.

Memlekette, yalnız Kuvvei Millîye'nin hâkim olduğu, mütareke şeraiti icabınca aramıza karışacak olan ectnibin akdi sulh ile buradan uzaklaştığı zamana kadar, münasebetsiz taşkınlıklara hedef olmıyacak bir mevkie çekilmeyi istedim. Asker olduğum için tensibi devletleri üzerine iradei seniye istihsal etmedikçe Avrupa'ya mezunen gitmeye salâhiyettar olmadığımı bilirim. Fakat bazı mülâhazat, bu tarzda istihsali mezuniyete teşebbüs etmekden beni menetti.

Zatı şevketsematı hazreti padişahî, her bir iradei seniyelerinin en şedit mutava-

atkârı olduğuma itimat buyurarak, bu hilâfı usul hareketimi mazur görürler kanaatindeyim. Maahaza, badema bilfiil hizmeti askeriye ifasına kudretyap olmayacağımdan ayrıca takdim ettiğim resmî istidanamemi terviç buyurarak muamelei tekaüdiyemin ifa buyurulmasını sureti mahsusada istirham eylerim.

İstanbul'da pek kimsesiz bırakmaya mecbur olduğum evlât ve ayalimi, zatı devletlerini himayei necibanelerinden göreceğime itimadım kavî bulunduğunu arzeder... ve kariben yine teşerrüf edebilmek ümidi ile ifayı lâzımei veda eyllerim.

Sureti muhakkakada, mübarek ellerinizden öpmekliğime müsaade buyurunuz, Paşa hazretleri.

Bahriye Nâzırı Sabıkı
Birinci Ferik
Ahmet Cemal

12- Komisyon'u (Muhtelit Mütareke komisyonu) işgal eden en mühim mesele ordumuzun terhisi keyfiyetiydi. Bu işi İngiliz delegesi şiddetle takip ediyordu. En çok ehemmiyet verdiği cihet, Kafkas ordusunun bir an evvel geriye alınmasıydı.

(Galip Kemali Söylemezoğlu: *Başımıza Gelenler,* sayfa 29-36.

BÖLÜM 7

1- Charles Seignobos: *Tarih-i Siyasi – 1814'den 1896'ya Kadar Asr-ı Hâzırda Avrupa,* çev. Ali Reşat, cilt 11, sayfa 397.

2- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihtilâl armasını hâvi 'teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi'nin bir nüshası kütüphanemde mevcuttur. Tarihi kıymetinden dolayı bir suretini belgeler kısmına aldım. Cemiyet'in maksadı, birinci ve ikinci maddelerinde açık olarak ifade edilmiştir. Belge sıra no: 12.

3- Resneli Ahmet Niyazi: *Hâtırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife*, Sayfa: 60.

4- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Teşkilâtı Dahiliye Nizamnamesi, (kitap özetlenmiştir), Bak: Belge sıra numarası 12.

5- Şehit Sadrazam Talât Paşa.

6- Atıf Kamçıl, sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Merkez Üyesi ve milletvekili seçilmiştir. Atıf, feragat sahibi vatansever bir zattı. Vefatından bir müddet sonra nâ'şı 'Âbide-i Hürriyet'e naklolunmuştur. Orada metfundur.

7- Mahmut Soydan, Meşrutiyet İnkilâbı'ndan evvel ve Meşrutiyet'in ilânı sıralarında Manastır'da Cemiyet'in gizli neşir vasıtası olan *Neyyir-i Hakikat* gazetesinde çalışmış, İstibdat aleyhinde makaleler yazmış, daha sonraları sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine muhafazası-

na memur subay heyeti arasında vazife görmüş, millî mücadele esnasında Atatürk'e emir subaylığı yapmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, İkinci Devresi'nde, memleketi Siirt'ten milletvekli seçilmiş, İş Bankası İdare meclisi reisliğinden bulunmuş, 3.XII.1936 tarihinde vefat etmiştir.

8- Eyüp Sabri Akgöl, İttihat ve terakki Cemiyeti Umumi merkez üyesi Türkiye Büyük Millet Meclisi I. ve V-VIII. devrelerde milletvekili olarak vazife görmüştür. 1950'de vefat etmiştir. Kabri Abide-i Hürriyet'dedir.

9- Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, Balkan Harbi hezimeti sırasında Arnavùt milliyetçilerinin suikastına uğrayarak şehit olmuştur.

10- Resneli Ahmet Niyazi: *Hâtırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife*, sayfa 221.
(Telgraf sadeleştirilmiştir)

11- Resneli Ahmet Niyazi: *Hâtırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife,* sayfa 221.
(Telgraf sadeleştirilmiştir)

12- Kâmil Paşa: *Kâmil Paşa'nın Ayân Reisi Sait Paşa'ya Cevapları,* sayfa 51-52.

13- a) Tahsin Paşa: *Abdülhamid ve Yıldız Hâtıraları*, sayfa 263-271.
b) *Kâmil Paşa'nın Ayân Reisi Sait Paşa'ya Cevapları,* sayfa 48-53.
c) *Sait Paşa: Sait Paşa'nın Hâtıratı,* cilt 2, kısım 2, sayfa 443-449.
Not: Bu eserleri okuyunuz. O zaman, memleketi idare edenlerin hareket tarzlarını görecek, zihniyetlerini öğreneceksiniz.

BÖLÜM 8

1- Murat Hoca idama mahkûm olmuş, Köprübaşı'nda asılmıştır.

2- Aşağıdaki fıkra Yunus Nadi'nin (Abalıoğlu) *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî* adlı eserinin 27. sahifesinden aynen alınmıştır:
"Ayasofya meydanı'nda Meclis-i Mebusan önünde toplanan âsi askerler, evvelâ Kanun-ı Esâsî, Adliye Nezareti falan istemeyiz demişler bu muhakkak... sonra nedense bir fısıltı dönmüş. Hayır Kanun-ı Esâsî'yi, mebusları isteriz. Fakat şeriatı da tamamen isteriz, demişler, bu da muhakkak..."

3- Harbiye Nâzırı Müşir Ali Rıza Paşa Ayân âzâsı ve sonraları Sivas Kongresi'nin baskısıyla Sadaretten çekilen Damat Ferit Paşa'nın yerine Sadrazam olmuştur.

4- Hoca Vasfi Efendi, Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerindendir. İleride göreceğiz, Damat Ferit Paşa Kabinesi'ne nâzır olarak girmiştir. İstiklâl Mücadelesi'nin aleyhinde bulunan muhaliflerdendir.

5- Berat mebusu İsmail Kemal Bey, Avrupa'da İstibdat aleyhinde çalı-

şan Genç Türkler arasında bulunmuştur. Kendisi Arnavut nasyonalistiydi. Arnavutluk'un Türkiye'den ayrılması için çalışıyordu. Berat Mebusu İsmail Kemal Bey Yunan hükümetince Osmanlı Mebus seçimlerinde çalışmak üzere vazifelendirilmişti.

Edward Driault ve Michel L'Héritier'nin, *Histoire Diplomatique de la Gréce de 1821 a nos jours* isimli müşterek eserlerinin Edward Driault'a ait *La Gréce et la Grande Guerre de la Révolution Turque au Traité de Lausanne (1908-1923)* adlı V. cildinin 8. sayfasında şöyle bir fıkraya rastlanmaktadır.

Arnavutluk'da büyük bir nüfus sahibi olan İsmail Kemal Bey ile temasa geçildi. (temasa geçen Yunan Hariciye Nâzırı Baltacis'dir). Bu zat o zaman Paris'teydi. Yol masrafı olarak bir miktar para almış, fakat bunu başka bir yere sarfetmiş bulunuyordu. Daha kuvvetli bir tazyik görünce yola çıktı ve seçimleri hazırlamak üzere Arnavutluk'a döndü. Hattâ İstanbul'a kadar uzandı.

31 Mart Vakası hakkında Arnavut mebuslarından İsmail Kemal Bey ve arkadaşlarının görüşlerini ifade eden telgraf suretleri, konumuzu daha geniş surette ele almak isteyenlerin işine yarıayacağı düşüncesiyle belgeler kısmında şu sıra numaralarına konulmuştur.

Bak: Belge no: 13-18

6- a) *Beyanü'l-Hak,* Adet: 31, 32: 15 Haziran 1325 (28 Haziran 1909); 22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909), sayfa 723-725, 747-748.

b) Divan-ı Harb-i Örfî Kararı, 21 Mayıs 1325 (3 Haziran 1909), (İst. As. Evr. Mah. ve Taf. Ko. Md.lüğü: 60), Belge Sıra No: 19.

7- Aynendir.

8- İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Hoca, bu terkibi istihza makaamında kullanmaktadır.

9- Herhalde bu sözün manası, bir arada, hepsi için bir, umumi metodla eğitimleri olacak...

10- İttihat ve Terakki hemen her önemli il merkezlerinde birer okul açmıştı. Bunlar mahallî teşkilatın idaresi altında idi. Bir nümune medrese açmayı da düşünmüş olacaklar ki, 'tekel' elden gidecek korkusu ile Hoca çileden çıkmış görünüyor.

11- Hoca Efendi'nin söylediği doğru ise bu, demokrasi yerine teokratik rejimin kabulünü istemek demektir. Böyle bir istek karşısında her şeyden önce hatıra şu soru gelmektedir: "Neden yalnız dört mezhep?"

Malûmdur ki bunların dışında 'Allah'ın birliğine, Hazreti Muhammed'in Resulûllah olduğuna' inanmış, iman etmiş çeşitli milletlerden milyonlar ve milyonlarca 'din kardeşleri' vardır. Onların da içtimai nizamı aynı kaynaktan gelmektedir. Ve yine malûmdur ki İslâm aileleri içinde büyük bir kol olan 'Caferiye' mezhebinin imamı Caferî Sadık'dır. Bu zat, Hazreti Peygamberin sevgili kızının ve çok değer verdiği damadı İmam-ı

Ali'nin oğlu Hazreti Hüseyin'in torununun büyük çocuğudur. Anneleri de birinci Halife, İslâmın büyüklerinden Ebubekir'in torunudur. İmam iki baştan İslâmların en şerefli ailesine mensuptur. Tabiî içinde doğup büyüdüğü muhiti, bütün özellikleriyle çok iyi bilmektedir. Ahlâk bakımından da ailesini temsil etmektedir. Halk ona vefalı, ahlâklı olduğu için 'sadık' lakabını vermiştir. Yüksek bilgisinden ve irfanından bahis edenler de, onun için, "ilim ve fazilette zamanının feridi idi" demektedirler. İmam-ı Âzam -ki büyük bir bilgin, büyük bir şahsiyet olduğu şüphe götürmez bir gerçektir- ondan okumuş, ders almıştır. Bazı İslâm eserlerine göre 'kimya fenninin mucidi' sayılan Cabir de onun talebesidir. Bir misâl olarak ele aldığım böyle bir zatın temsil ettiği büyük bir kitle ve benzerlerine, neden iltifat edilmez? Ayrılık devam eder gider.

Hakikatte, ilim insanların müşterek malı olduğu gibi ileriye, iyiliğe, refah ve saadete giden yollarda istisnasız herkes için açık kapı olmalıdır; milletler sosyal hayatta, ekonomide ihtiyaçlarına göre ondan serbestçe faydalanmalıdır.

12- Çok önemli ifşaattır. İkinci cilt, sayfa 20'de Ahrâr Partisi'nin 31 Mart isyanını hazırlayanlar arasında olduğunun söylendiğini kaydetmiştim. Hoca Rasim Efendi buradaki sözleriyle kesin olarak beni teyit etmektedir. Hoca Akif Efendi'nin vak'a sabahı, sabah namazına Ayasofya'ya gidişini, askerin isyanını görüp hemen Fazlı beye haber verişi, özellikle ondan direktif alıp ilgililere yetiştirmesi kendiliğinden olmuş bir tesadüf değildir. Fazlı Bey'i ben de tanırım. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Ankara'da Lehistan Elçiliği'nde memurdu. Kendisi Prens Sabahattin Bey'in 'süt kardeşi' Avrupa'dan arkadaşı ve Ahrâr Partisi'nin önde giden elemanlarından biri idi. Prensin yakın arkadaşlarından Ahmet Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele* adlı kitabında (sayfa 714) Fazlı Bey'i okurlarına şu sözlerle takdim etmektedir: "İstibdat devrinde Harbiye mektebinde kurduğu gizli bir cemiyet dolayısıyla Trablusgarb'a nefyedilmiştir. Oradan kaçarak Paris'te kurulan 'Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet' cemiyetinin umumi kâtipliğini yapmış bir Jöntürk'dür. 1908 inkılâbından sonra İstanbul'da Ahrâr Partisi'ni kuranlarla işbirliği yapmış ve *Osmanlı* gazetesini çıkarmıştır.

13- Hoca burada kan dökülmenin sorumluluğunu kendisinin ve arkadaşlarının omuzlarından atıp hasmının sırtına yüklemek istiyor. Vak'a sırasında ittihat ve Terakki'den meydanda kimse yoktu. Nasıl fedâi bulup gönderirlerdi?

14- Rasim Hoca'nın yazısına göre bu fıkra, Tasfîr-i Efkâr gazetesinin 9 Eylül 1913 tarihli ve 79-878 no'lu pazartesi nüshasından aynen alınmıştır.

15- Aşırı bir görüş, bu konuda çok söz söylenebilir!

16- İleri ve medeni memleketlerde olduğu gibi, demokrasinin esasları

tam olarak bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nde muhalif ve muvafık bütün partiler tarafından kabul edilmiş, programlarında yer almıştır.

31 Mart asilerinin teokratik zihniyetiyle, "Muamelât ve Ukubat tamamiyle tatbik olunmak, hadd-i her-i icra edilmek iktiza eder," yolundaki istekleri kabul ve devamlı surette tatbik edilmiş olsaydı, memleketimiz ne gibi içtimai bir seviyede kalacaktı? Bunu anlamak için, taleplerinden bir kısmını kısaca gözden geçirmek lâzım gelecektir.

Malûmdur ki fıkıh denilen eski hukuk, umumiyetle 'Muamelât' ve 'Ukubat' adı altında iki bölüme ayrılmıştır. Muamelât, hukuk muameleleri veya işlemleri (les actec juridiques): Ukubat, cezalar (punitions) anlamınadır.

Evlenme-boşanma işleri de hukuk işlemleri arasındadır.

Bununla beraber muamelâtı; miras ve vasiyetler ile iş hayatında ferdin (kişinin) fertle olan hukuki münasebetlerinde tatbiki icabeden kaideleri de içine almış saymak gerektir.

Evlenme hukuku: Eski hukukta, poligami, yani çok karı almak kabul edildiğinden bir erkeğin istediği takdirde dörde kadar kadınla evlenmesi mümkündü. Bu hukukta, eşler eşit haklara sahip değildi. Evlilik hayatında, erkeğin keyif ve istibdadına dayanan bir boşanma müessesesi tanınmıştı. Koca, istediği zaman karısını kapı dışarı edebilirdi. Bunun için sadece, "Seni boşadım" demesi kâfî gelirdi.

Miras meselesinde de kadın ile erkek arasında hak eşitliği yoktu. Miras Hukuku, erkek evlatların ve umumiyetle erkek mirasçıların kadınlara nisbetle bir misli fazla miras almaları esasına dayanırdı.

Kadınların tanık olmak hakları da erkeklerinkinden -aleyhlerine olarak- farklıydı. Sözlerinin kabul edilmesi için, kaide olarak, iki erkek veya mutlaka bir erkekle iki kadının tanık olmaları şarttı. Bunlardan başka kadın, çocuklarımızı yetiştirmekle ödevli ana, zorbalara ve onları kışkırtan yobazlara göre, cemiyet hayatına girmeyecek, millî işlere karıştırılmayacaktı. O, kültürsüz, görgüsüz bir gidişin esiri olarak evinde kapalı kalacaktı. Nitekim asiler isyan sırasında çarşı ve pazarda gördükleri kadınları cezalandırmak istemişlerdi.

Hususi hukuk: Eski hukukta bugünkü Hususi Hukuk'un (droit privé) yani kişinin kişi ile olan münasebetlerinin düzenlenmesinde en önemli esas sayılan mukavele serbestliği yoktu. Bunun çeşitli misallerinden bazılarını söyliyelim:

Mesela faiz hiçbir suretle mukavele konusu olamazdı. Çünkü faizin açıktan 'akd'e mevzu sayılması, o akdi bozmaya sebeb olurdu. Böyle bir neticeden korunmak için türlü şer'i hilelere başvurulurdu. Rehin karşılığıda, ödünç para verilmesinde de (ikrazlarda da) aynı şekilde hareket olunurdu.

İpotek müessesesi de kabul edilmiş değildi. Alacak, mal telâkki edilmediği için temlik edilemezdi, sermaye veya mal olarak bir şirkete kona-

mazdı. Çünkü şirket telâkkisi, hükmî şahsiyet nazariyesine değil, vekâlet ve kefalet müesseselerine dayanırdı.

Fikri haklar ve benzerleri gibi para ile değerlendirilmesi kaabil her şey akit konusu olamazdı. Faizin, haram olması yüzünden bankasız, kredisiz bir hukuk sistemiyle cemiyet idare olunacaktı. Sigorta da aşağı yukarı aynı telâkkiye uğramıştı. Kara ve deniz ulaştırma ve ticaretini, bankacılık, kambiyo işlerini ve muamelelerini başarmak için tatmin edici kaide ve hükümler yoktu.

31 Mart isyanını hazırlayanların müdafaa ettikleri hukuk bugünkü manada bir hükmî şahsiyet de (personne morale) tanımazdı. Bu sebeple modern cemiyet ve medeniyetin temeli olan içtimai kurumlarla (dernek ve şirketlerle) siyasi partilerin netice itibariyle kurulamaması lâzım gelirdi.

Ehemniyetsiz gibi görülebilir, fakat çok gariptir; 31 mart âsilerinin mantalitesine göre, lavanta, kolonya gibi güzel kokuların kullanılması da caiz değildi. Çünkü bunların tahir (temiz) olmadığına dair fetva mevcuttu. Yine aynı zihniyete göre, resim, heykel ve musiki gibi milletlerin ince zevkini geliştiren ve gösteren güzel sanatlardan da mahrum olmamız lâzım gelirdi.

Ukubat (cezalar) bahsine gelince: Cezalar hapis, dayak, uzuv kesme, recim (suçluyu beline kadar gömerek taşlamak suretiyle öldürmek) şekillerinde ayrılmıştı, suçun nevine göre tatbik olunurdu.

Eski hukukta cezalar, tatbik maksadına göre hadd-i şer'i ve tazir adlarıyla iki bölüme ayrılmıştı.

1- Hadd-i şer'i: Bir nevi kamu hakkı olarak yapılması gereken cezadır. Altı çeşittir.

a) Hırsızlık haddi: Cezası, el veya bir uzvun kesilmesiyle yerine getirilirdi.

b) Zina cezası önceleri ölünceye kadar hapisti. Sonraları yüz değnek vurmaktı. Daha sonra 'recm' etmekti.

c) Şarap içmek: Cezası seksen değnekti.

d) Şaraptan başka bir içki ile sarhoşluk: Bunun da cezası seksen değnekti.

e) Zina iftirası: Cezası seksen değnekti.

f) Yol kesmek: Cezası ölüm veya asmaktı. Yol kesenin elini veya ayağını kesmek suretiyle de cezalandırıldığı olurdu.

2- Tazir cezası: Tazir, tekdir anlamındadır. Hakkında tâyin edilmiş belli bir 'hat' olmayan suçlardan dolayı 'ülü'l-emr', yani otoritenin sahibi veya 'naip' (hakim, yargıç) tarafından tatbik edilen cezalardı.

Tazirin hukuki mahiyet ve şekl,i suçlunun, haline ye suçun ağırlık derecesine göre değişirdi. Tazir, hem kamu hakkı hem de ferdi hak ile ilgili suçlar hakkında tatbik olunabilirdi. Kamu hakkı ile ilgili cezalar değiştirilemez, af ve tövbe ile hükümden düşürülemezdi. Doğrudan doğruya ferdî hak ile alâkalı bulunan suçlardan dolayı cezalandırmak sistemi iki

bölümde ele alınırdı: 1- Kısas, 2- Diyet

Kısas: Bir kimseyi isteyerek ve bilerek öldüren adamın öldürülmesi demektir. Yaralananın (mecrûhun) telef edilen uzvu karşılığında yaralayanın aynı uzvunu telef etmek de kısastı. Şu halde öldürenin öldürülmesini, göz çıkaranın gözünün çıkarılması vs. istemek hakkı mağdura tanınmıştı.

Diyet: Mağdura ödenen para cezasıdır.

İşte 31 Mart asilerinin dikte yoluyla İstanbul Mebusan Meclisi'nden istedikleri bunlar ve bunların benzerleri kaide hükümleri sağlayacak bir rejimdi.

17- a) *Takvim-i Vakayi*, Adet: 187, 29 Rebiyülevvel 1327 ve 7 Nisan 1327 (20 Nisan 1909), sayfa 3.

b) Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmâni*, sayfa 55-57.

18- a) *Takvim-i Vakayi*, Adet: 183, 25 Rebiyülevvel 1327 ve 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), sayfa 1.

b) Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmâni*, sayfa 59-60.

19- *Takvim-i Vakayi*, No: 194, 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909), sayfa 2. Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909) 58. içtima.

BÖLÜM 9

1- Ahmed Rıza Bey'in istifanamesi suretidir: "Ömrümü şimdiye kadar vatanımın saadetine vakfettiğim gibi, madem ki aleyhimde bir fikir ortaya çıkmıştır. Meclis-i Mebusan Başkanlığı'ndan istifa etmek suretiyle de vatanıma hizmet etmeyi hamiyet ve vatanperverlik gereğinden sayarım".

a) *Takvim-i Vakayi*, Adet: 187, 29 Rebiyülevvel 1327 ve 7 Nisan 1325, (20 Nisan 1909), sayfa 2, sütun 1.

b) *İkdam* gazetesi, No: 5347, 14 Nisan 1909, sayfa 1 sütun 4.

2- Eski Rize Mebusu Sudi Kartal.

3- Ahmet Rıza Bey, Dr. Nazım Bey'e her nedense daima 'Nazım Efendi' demektedir.

4- Haluk Şehsuvaroğlu: "İlk Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hatıraları", *Cumhuriyet* gazetesi, 2 Şubat 1950, Tefrika No: 8.

5- Eskiden İstanbul'da, Edirnekapı ve Topkapı gibi semt isimleri sonlarına bir 'sı' takısı alarak söylenirdi. Fakat bu takılar zamanla kaybolmuştur.

6- Halûk Şehsuvaroğlu: "İlk Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hâtıraları", *Cumhuriyet* gazetesi, 7 Şubat 1950, Tefrika no: 13.

7- Hüseyin Cahit Yalçın: "Hüseyin Cahit Yalçın 50 Yıllık Siyasi Hatıraları", Kısım: 1 "Meşrutiyet Devri ve Sonrası", *Halkçı* (Yeni Ulus) gazete-

si, 8 Ağustos 1954, Tefrika No: 57.

8- İleride, Millî Mücadele zamanında kumandan, daha sonraları mebus ve diplomat olarak hizmetlerinden bahsedeceğimiz Kemalettin Sami Paşa'dır.

9- Hacı Fevzi Efendi, Atatürk'ün başkanlığı altında toplanan Sivas Kongresi'ne üye olarak katılmıştır. Daha sonra Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Erzincan'ı temsil etmiştir.

10- Kara Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral Cemal Gürsel'in notlarından. (Orgeneral Erzincan'da Askerî Ortaokul'da öğrenci iken anlattığımız vakaya şahit olmuştur).

11- Bu General'in o zamanki unvanı Erzurum Fırkası Kumandanı Erkân-ı Harb Feriki Yusuf Paşa'dır. İstanbul Divan-ı Harbî'nin kararıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır.

12- Yukarıda isimleri geçenlerin İttihat ve terakki Cemiyeti ile Meşrutiyet tarihinde mühim denilebilecek yerleri vardır.

Enver Paşa'nın amcası olan Halil Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Bağdat'da İngilizlerle başarılı muharebeler yapan Ordu kumandanı Halil Paşa'dır.

Filibeli hilmi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi üyesi olmuştur.

Yakup Cemil Bey'in hayatı siyasi maceralarla doludur. Birinci Cihan Harbi sırasında kurşuna dizilmiştir.

Ömer Naci Bey'e gelince, Harp Okulu'ndan teğmen çıktı. Selânik'e gönderildi. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli teşkilâtında değerli bir eleman olarak çalışmaya başladı. Selânik'de çıkan *Çocuk Bahçesi* adlı dergide, edebi ve siyasi yazıları ve münakaşaları hafiyelerin dikkatinden kaçmadı, takip edilmeye başlandı. Bunu gören Talât Bey (Talât Paşa) kendisini arkadaşı Topçu Teğmeni Hüsrev Sami Kızıldoğan ile Avrupa'ya kaçırdı. Her ikisi Paris'te Ahmed Rıza Bey'in yanında çalışırlarken Ömer Naci İran'a gönderildi. –Bu defa olduğu gibi– İranlı hürriyet mücahitleriyle işbirliğinde bulundu. Fakat müstebit İran Hükümeti'nin eline geçti. İdam olunacağı sırada memleketimizde Meşrutiyet ilân edildi. Yeni meşrutiyet Hükümeti'nin teşebbüsü üzerine serbest bırakıldı; memlekete döndü.

Ömer Naci Bey'i severdim. Yakın arkadaş olmuştuk. Hayatının bu safhasından heyecanla bahsederdi. Biz de zevkle, takdirle dinlerdik. Ömer Naci Bey ateşli bir hatip, hisli bir şairdi. Onun nazarında 'para' denilen bir mefhum yoktu. Makam ve şöhret peşinde değildi. Sadece Meşrutiyet ve insanların hürriyeti için feragatle çalışan bir idealistti. Silahıyla olduğu kadar fikirleri ve sürükleyici nutuklarıyla da gayesine hizmet ederdi.

13- Takvim-i Vakayi, Adet: 188, 29 Rebiyülâhır 1327 ve 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909), sayfa 7, sütun 1 (telgraf sadeleştirilmiştir).

14- Telgrafın fotokopisi belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 20.

15- Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmâni,* sayfa 140. (Mahmut Muhtar Paşa'nın Atina gazetelerine demeci.)

16- Yunus nadi (Abalıoğlu): *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmâni,* sayfa 62-64.

17- Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmâni,* sayfa 69-70.

Cemiyet-i İlmiye'nin (sadeleştirilmiş) ikinci beyannamesi:

Volkan gazetesinin 14 Nisan 1909 tarihli sayısında İslâm Halifesi Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'ne Açık Mektup ünvanlı makalede (Bugün Meşrutiyetimizi kaldırmak, Osmanlı Mebusan Meclisi'ni kapatmak Zât-ı şâhânelerinin kudretli elindedir) diye geçen fıkrayı aşağıda tashihe muhtaç görürüz.

Şöyle ki: Doğruluğu Kuran'ın ve Hadis-i Şeriflerin esas hükümleriyle sabit olan meşveret usulü hakkındaki yüksek emrin bugünkü durumdaki şekil ve tarzda mebuslar tarafından yerine getirilmesi ve Kanun-ı Esâsî hükümlerine uyulması şeriat hükümlerinin ve İslâm Hükümeti'nin baki kalmasını ve devam etmesini ve Osmanlı milletinin refah ve saadetine çalışacağı ve aksi halde büyük bir karışıklığa ve memleket ve vatanımızın düşman taarruzuna uğramasına sebep olacağı muhakkak olduğundan Meşrutiyet'in muhafazası herkesin üzerine vaciptir.

Padişah Hazretleri'nin emrine itaat edilmesi onun makamında haklı ve kanuni olarak bulunmasına bağlı olup şeriatın aksine olan emre itaat caiz olmayacağını bilen ve İstibdat Devri'nin kötülüklerini gören ve Kanun-ı Esâsî'nin muhafazasına yemin etmiş olan Osmanlı askerleriyle ilim talebesi ve ilmin mensupları ve diğer ahâli Meşrutiyet'in kaldırılmasına en küçük bir teşebbüs bile vukubulduğu takdirde canlarını feda ederek mani olacakları muhakkaktır.

Zaten Kanun-ı Esâsî'nin muhafazasına yemin etmiş olan Devlet Reisimizin (Emirü'l-müminin Efendimiz Hazretleri'nin) Mebusan Meclisi'ni kapatmaya meyletmesi pek ziyade kaçınılması gereken ve hiçbir surette mümkün olmayan bir hal iken ve ihtimal verilmezken bahsedilen fıkrada güya mümkünmüş gibi gösterilmesi doğru olmadığını beyan ederiz.

18- Bu açık mektup *Volkan* gazetesinin 14 Nisan 1909 tarihli ve 104 sayılı nüshasında yayınlanmıştır.

19- "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaadet Merkezi", *Volkan* gazetesi, No: 90, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), sayfa 1. Bak: Belge sıra No: 21.

20- Divan-ı Harp'te sorgu hâkimine verilen ifadelerden. (İst. As. Evt. Mah. ve Tas. Ko. Md.lüğü no: 10).

21- Bu fıkra *Volkan* gazetesinin 27 Mart 1325 (9 Nisan 1909) tarih ve 99 sayılı nüshasından alınmıştır. Aynen şöyle yazılıdır:

"İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti, cemiyet-i muhdese değildir ki, Kanun-ı beşere tâbi olsun."

22- Osmanlı Padişahlarının sonuncusu Sultan Mehmed Vahdeddin.

23- Derviş Vahdetî, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerlediğini işitince gizlenmek maksadıyla Vahdeddin'in sarayına sığınmak istemişti. Bunu bilen Divan-ı Harp sorgu hakimi kendisine şu suali sormuştu:

Şehzade Vahdeddin Efendi'nin dairesine niçin gittin, onunla bir münasebetin var mıydı?

Derviş Vahdetî'nin cevabı:

Bir müddet evvel müşarünileyhin Ağası Mehmed Esat Efendi idarehaneye gelip gerek Efendi Hazretleri'ni ve gerek kendisini İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti defterine kaydettirmişti. Ondan dolayı beni muhafaza eder ümidiyle gitmiştim. Halbuki beni kabul etmediler. Şimdi herkes kendi başının çaresine bakıyor, dediler.

(İst. As. Evr. Mah. ve Tasnif Ko. Md.lüğü No.10)

24- Bütün bu vakalara yakından şahit olan o zamanın Sadrazam Yaverlerinden Muzaffer Bey'in (Emekli Orgeneral Muzaffer Ergüder) bize verdiği hususi notlarından özet olarak aşağıdaki bilgiyi o zamanın zihniyetini ifade ettiği için okurlarımıza sunmaktan kendimi alamadım:

Hükümet hareketsizdi. Ne olursa olsun, sokaklarda gördüklerimi, huzuruna çıkarak, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya arzetmeye karar verdim.

Paşa, Şişli Tramvay Caddesi'ndeki evi ile Bâbıâlî arasında hep kapalı bir kupa arabasıyla gidip gelirdi.

Arabasının içinde hususi bir yer yaptırmıştı. Bunun üzerinde müsvedde tashih etmek, evrak imzalamakla meşgul olurdu. Arabasının penceresinden dahi dışarısını görmek ihtiyacını duymazdı. Halk arasında olup bitenlerden habersizdi.

Huzuruna çıktım. Araba içindeki hal, ayniyle devam ediyordu. Önünde yığın yığın evrak üzerinde hummalı bir faaliyet içindeydi.

Birkaç günden beri şehrin içinde gördüğüm endişeli hali ve nihayet Çarşıbaşı'nda halka imzalatılan torbalar dolusu kâğıtların hikâyesini anlattım. İhtiyar Vezir'den bir alâka ve asabiyet bekliyordum. O sükûnetle başını kaldırdı. Sakalını parmaklarıyla okşar gibi sıvazladıktan sonra:

"Merak etmeyiniz, Yaver Bey oğlum, devâir-i mütaallikası (ilgili makam veya dairesi) tedbirleri elbette alırlar," dedi, yine müsvedde tashihine koyuldu.

25- a) Mustafa Baydar: *31 Mart Vakası,* sayfa 11-12, Millî Tesanüt Birliği yayını, No: 8.

b) Vahdetî'nin Divan-ı Harb'deki ifadelerinden. (İst. As. Evr. Mah. ve Tasnif Ko. Md.lüğü No: 10).

26- O zaman Abdülhamid hafiyelerinin yazdıkları gizli mektup veya raporlara 'jurnal', bunları verenlere de ahlaksız manasına gelmek şartıyla 'jurnalcı' denilirdi.

27- Mustafa Baydar: *31 Mart Vakası,* sayfa 12-14, Millî Tesanüt Birliği yayını, No: 8.

28- Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmâni,* sayfa 75-78 (Metin özetlenmiştir.)

BÖLÜM 10

1- Prens Sabahattin'in, babası Damat Mahmut Paşa ile Avrupa'ya nasıl kaçtıklarını, nasıl çalıştıklarını daha sonraki sayfalarımızda okuyacaksınız.

2- Ernest Edmondson Ramsaur: *The Young Turks*, sayfa 31-82.

3- Ernest Edmondson Ramsaur: *The Young Turks*, sayfa 85-86.

4- Osman Nuri'nin, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı* adlı kitabının "Avrupa'da Yeni Osmanlılar" başlığı altındaki bölümünde (sayfa 1062-1144, 3. cilt Osman Nuri'nin ölümü üzerine Ahmet Refik Altınay tarafından yazılmıştır). Genç Türkler hakkında oldukça geniş bilgi verilmekte ve bu arada Ahmet Celâlettin Paşa ile Murat Bey'e de temas olunmaktadır (sayfa 1078). Burada okuduklarımın kısa bir özetini vermeyi faydalı buldum:

"Abdülhamid, Genç Türkler'i tatlılıkla elde etmeyi daha uygun buldu. En becerikli adamlarından Başhafiye Ahmed Celâlettin Paşa'yı, Murat Bey'e gönderdi.

Bütün ıslahatı yapmaya hazır olduğu, İttihat ve Terakki Partisi başkanlığına dokunulmayacağı ve hatta kendilerine ziyadesiyle iyiliklerde bulunacağı vaadedildi.

Buna karşılık Abdülhamid'in isteği, Genç Türkler'in kendisine hücumdan vazgeçmeleriydi. Abdülhamid'in fikrince, saltanatın haysiyetini korumak için böyle bir anlaşmaya behamahal lüzum vardı. Bu teklif kabul edilmediği takdirde zulüm ve baskının daha da artırılarak devam edeceği, Genç Türkler'e açıktan açığa anlatıldı.

Eclaire gazetesine göre, Genç Türkler Partisi reisleri inceden inceye düşündüler, şu kararı verdiler:

1- Parti, anlaşma teklifini kabul edecek, fakat büsbütün silahını terketmeyecektir.

2 - Parti üyeleri kendilerine vadolunan şahsi rütbe ve mükâfatları asla kabul etmeyeceklerdir.

3- Murat Bey, şahsi olarak hiçbir lûtuf kabul etmemek üzere, yalnız rehin makamında İstanbul'a gidecektir. Bu da Murat Bey tarafından yeni bir fedakârlık olacaktır.

4- Abdülhamid, lüzumlu ıslahattan başka tedrici bir umumi af ilan edecektir.

5- *Meşveret* gazetesi Müdürü Ahmed Rıza Bey her ne kadar bütün partinin güvenini kazanmış değilse de fikirlerinde sebat ederek cihad meydanında mübarezeyi idare edecektir. (*Eclaire* gazetesi, 7 Ağustos 1897).

Abdülhamid bu şartları kabul etti. Ahmed Rıza Bey, mücadelesine devam için Avrupa'da kaldı, Murat Bey İstanbul'a döndü.

Anlaşmayı kabul eden Jön Türkler'den bazılarına Avrupa'da vazifeler verildi. Yine *Eclaire* gazetesine göre Jön Türkler, verdikleri sözü tuttular: "İttihat ve Terakki Cemiyeti (Partisi) lağv ve *Mizan* gazetesi tatil olundu".

Abdülhamid müsterihti. Genç Türkler'e karşı sözünü tutar gibi davrandı. Fakat vaitleri katiyen yerine getirilmedi. Eski Mebus Halil Ganem

Efendi, *Eclaire* gazetesine gönderdiği mektupta Abdülhamid'e karşı itimatsızlığını belirttikten sonra:

"Murat Bey beni affetsinler. Rehin makamında Abdülhamid'e gitmesine ihtiyaç yoktu. Kendisinden bu fedakârlığı kimse talep etmiyordu. Partimizin programı malûmdur. Abdülhamid bizden yardım görmek istiyorsa programımızı kabul etmelidir," diyordu.

5- *Larousse de XX éme Siècle*'den kısaltılarak alınmıştır.

6- Ernest Edmondson Ramsaur: *The Young Turcs,* sayfa 52-93.

7- Tunalı Hilmi: *Peşte'de Reşit Efendi'yle,* sayfa 83.

8- Bu gazete hakkında Hüseyin Cahit yalçın da şöyle diyor:

Abdullah Zühtü, meşrutiyet'den sonra *Yeni Gazete*'yi çıkarmaya başlamış, gazetenin rağbet görmesini temin için Cemiyet'e (İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne) girdiğini bana söylemiş ve ilk günlerde Cemiyet'in en sıcak taraftarlığını etmekten geri kalmamıştı. Sonra ya umduğu mükâfatı görememekten, veya başka türlü bir meslek tutarsa, daha muvaffak olacağını düşünmekten Cemiyet aleyhtarlığına kalkmıştı. Kâmil Paşa'nın en birinci organı olmak süsünü takınıyordu.

9- Server İskit: *Türkiye'de Matbuat Rejimleri,* sayfa 75-78.

10- Şerif Paşa, Sultan Abdülhamid'in Hariciye Nâzırlarından Süleymaniyeli Sait Paşa'nın oğludur. Genç yaşında korgeneral ve İsveç'e elçi olmuştur. Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. Hükümet'ten istediği, daha yüksek paye ve büyükelçilik verilmediğinden Cemiyet ile arası açılmıştır. Sırası gelince göreceğiz. Muhalifliğini, Türklük ve vatan aleyhinde bulunmak derecesinde ileri götürmüştür.

11- Fitz Maurice, İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nin baştercümanı idi. İngilizlerin meşhur gizli teşkilatı, Intelligence Service'ın ileri bir adamı ve Türk düşmanı olduğu, Türkiye'de istikrarlı bir meşrutiyet ve hürriyet idaresinin kurulmasını önlemekle uğraştığı söylenirdi. İleride bu konuya tekrar temas olunacaktır.

12- Meşrutiyet'den evvel ve sonra İstanbul'da çıkan büyük bir gazete idi.

13- Hüseyin Cahit Yalçın: "Hüseyin Cahit Yalçın'ın 50 Yıllık Siyasi Hâtıraları", Kısım: 1 "Meşrutiyet Devri ve sonrası" *Halkçı* (Yeni Ulus) gazetesi, 15 Ağustos 1954, Tefrika No: 61.

BÖLÜM 11

1- Ali Kemal bey Millî Mücadele'nin de şiddetle aleyhinde bulunan muhaliflerdendir. Sultan Vahdeddin'in, inandığı adam olmuştur. Damat Ferit Paşa'nın güvendiği ve kabinelerinde bulundurduğu bir nâzırdı. Büyük zafer sırasında İzmit'de linç edilmiştir.

2- Ahmed İzzet Paşa: "Ahmet İzzet Paşa'nın Hâtıratı", *Akşam* gazetesi,

Sayı: 3437, 7 Mayıs 1928.

Ahmed İzzet Paşa aynen şöyle demektedir.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın konağında geceleyin bir toplantı olmuş ve Ahmed Rıza Bey de davet edilmişti. Ben, Sadrazam'ın konağı civarında oturduğumdan Rıza Bey'i oraya kadar götürdüm ve Meclis'ten sonra geceyi bizde geçirmesini rica ettim. Ahmed Rıza Bey'in sözlerinden -ki hadiseler bunu tasdik etmiştir– bu hususi Meclisin, tahrik edici yazıların kendi haline bırakılmasını, Meşrutiyet'in gereğinden sayarak önüne geçilmesi için hiçbir teşebbüse girişilmemesine karar verdiğini, maateessüf, anladım. Bu hal zaaftan başka neye hamlolunur?

3- *Volkan* gazetesi. no: 90. 31 mart 1909. Sayfa: 3, sütun: 2. belge sıra No: 22.

4- Sadrazama yazılan 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909) tarih ve 313 sayılı tezkereden özet, Belge sıra No: 23.

5- İbâre aynen şöyledir: "Meclis-i mahsûsundaki evrak ile birleştirilip elde tutmak üzere taraf-ı vâlâ-yı Mektubiye..."

6- Bu emir de aynen şöyledir: "Tâkibât-ı lâzıme-i kanuniyenin ifâ ettirilmesi zımnında leffiyle Adliye Nezâret-i Celîlesi'ne tezkere..." 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909).

7- Ahmed İzzet Paşa: "Ahmed İzzet Paşa'nın Hâtıratı", *Akşam* gazetesi, Sayı: 3438, 8 Mayıs 1928.

8- Bak: Sayfa 13-14.

9- Naki Bey, jandarmada yenilik yapıldığı sırada bu sınıfa geçmiş, daha sonraları Büyük Millet Meclisi'ne âzâ seçilmiş, Serbest Fırka'nın kuruluşunda Fethi Okyar'la beraber çalışmıştır.

10- Hasan İzzet Bey, Meşrutiyet İnkılâbı'nın tanınmış simâlarındandır. Sonraları General olmuş, Divan-ı Harb-i Örfî reisi tâyin edilmiş. Birinci Dünya Harbi'nden sonra askerlikten çekilerek Halep'de kalmayı tercih etmiştir.

BELGELER VE FOTOKOPİLER

1- La Questionde mossoul de la Signature du traité d'armistice de Moudros, (30 actobre 1918) au 1 er Mars 1925, page: 10.

2- *La Question de Mossoul,* sayfa 10 tercümesi.

3- la Question de Mossoul de la Signature du Traité d'armistice de Moudros, (30 Octobre 1918) au 1 er Mars 1925, page: 15.

4- *La Question de Mossoul,* sayfa 15-16, tercümesi.

5- Atay, Falih Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar," *Hâkimi-*

yet-i Milliye gazetesi, 9 Nisan 1926.

6- Atay, Falih Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 9 Nisan 1926.

7- Atay, Falik Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 9 Nisan 1926.

8- Atay, Falik Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 9 Nisan 1926.

9- Atay, Falik Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 10 Nisan 1926.

10- Atay, Falik Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 10 Nisan 1926.

11- Atay, Falik Rıfkı: "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 10 Nisan 1926.

12- İdare Heyeti ile şubeler arasındaki münasebetlere aracılık eden fertlere "rehber" adı verilir.

13- Bölük teşkilatı olan yerlerde şubeler bu konuda Bölük Heyetleri'ne müracaat ederler. Yeni Bölük Heyetleri şubelere nazaran İdare Heyeti makamının yerini tutarlar.

14- Her ne kadar bölük teşkilatı olsa bile Fedai Şubeleri her yerde doğrudan doğruya İdare heyetleri tarafından idare olunur ve İdare Heyeti'nden başkası bunların isimlerini bilmez.

15- Abdülhamid 31 Mart Vakası'nı yorumlarken şunları söylemektedir, aynen: "Kâmil Paşa'nın mahdumu (oğlu), bu esnada en çok çalışıyordu. İsmail Kemâl Bey'le diğer gayr-i memnunlar da Sait Paşa ile beraber idiler. Asker arasına büyük bir nifak atıldığını haber aldım." (Abdülhamid'in hatıra defteri, s. 136)

Hatıra'nın 137. sayfasında da, "Adamlarımın tahkik ve teminlerine göre en evvel hareket eden birkaç asker imiş. Bunları iğvâl eden (azdıran), Hamdi Çavuş adlı bir Arnavut'u bulan ve para veren de Kâmil Paşazâde Sait Paşa idi," demektedir.

16- Ders okutması Şeyhislâmlara meşrut olan Beyazıt Medresesi'nde bu vazifeyi vekâleten ifa etmek üzere kibar-ı müderrisin arasında tâyin edilen zatın ünvanı idi. Sonraları medreselerde tedrisatla ve talebeye nezaretle mükellef resmî bir memur mevkiinde kaldı. Bu vazife Osmanlıların son günlerine kadar devam etmiştir.

Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, s. 428.

17- Mekteb-i Nüvvap denilen kadı yetiştirmek üzere açılan mektebin müdürüdür. Bu mektep yeniden kurulmuş olmayıp aynı maksatla Hicri 1270 (1853) senesinde açılan "Müallimhane-i Nüvvab'ın Hicri 1302 (1884)

yılında, adının bu suretle değiştirilmesiyle meydana gelmiştir. Muallimhane-i Nüvvab'dan olduğu gibi, buradan çıkanlar, Hukuk Mektebi açılıncaya kadar, şer'iye mahkemelerine olduğu gibi nizamî mahkemelere de tayin edilirdi. Hicri 1329 (1411) senesinde "Medresetü'l-Kuzat" adını almıştır.
Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü II*, s. 454-455.

18- Şeyhislâm kapısındaki Fetvahâne'nin başında bulunan zata verilen ünvandır. Şeyhislâma sorulan şer'i meselelerin fetvalarını hazırlamak, istida ile vukubulan suallere cevap vermek ve şer'iye mahkemelerinden verilen ilâmları tetkik eylemek vazifeleriyle mükellefti. Maiyetinde Fetva Emîni Muavini, İlâmat Müdür ve Mümeyyizi, Başmüsevvit, Müsevvit gibi ülema ve fukahadan müteaddit memurları vardı...
Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü I*, s. 621.

19- Yeniçeri Ocağı efrat ve zâbitanından ölenlerin metrukatına ait işlerle meşgul olan heyet arasındaki şer'i memur hakkında kullanılır bir tabirdir. Ocak mensuplarından ölenlerin muhalefatı beytü'l-malci ile kâtip bir müfettiş ve bir de şer'i memur olan Kassam-ı Askerî tarafından mühürlenir, paralarla satılan eşyanın bedeli deftere kaydedilerek Ocak'ta 'Kara Sandık' denilen sandıkta muhafaza edilir. Sonradan çıkan varislerine verilirdi.
Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, s. 210.

20- *Volkan* gazetesi, Yıl: 1, No: 90, 18 Mart 325 (31 Mart 1909 s. 1 sütun: 1-3.)

Birinci Cildin Sonu

İkinci ve ondan sonraki ciltlerimizde
vesika vermeye devam olunacaktır; lütfen takip ediniz.

C. B.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar:
    - I. Etüdler
    - II. Hatıralar:
        - A. Yayınlanmış olanlar
            - a. Kitap olarak
            - b. Tefrika olarak
        - B. Yayınlanmamış olanlar
    - III. Takvim-i Vakayi
    - IV. Zabıtlar

2. Broşürler

3. Ansiklopediler, sözlükler

4. Dergiler, gazeteler:
    - a. Makaleler
    - b. Demeçler
    - c. Söylevler
    - ç. Haberler, v.s.
    - d. Beyannameler

5. Belgeler:
    - I. Yazılı Belgeler:
        - a. Telgraflar
        - b. Mektuplar
        - c. Tezkereler
        - ç. Zabıtlar (suret veya fotokopi)
        - d. Beyannameler
        - e. Raporlar
    - II. Fotoğraflar

1- Atay, Falih Rıfkı, "Büyük Gazi'nin Hâtıratından Sayfalar", *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi, Tefrika No: 1-32, 13 Mart 1926 - 12 Nisan 1926, Yıl: 6, Gazete No: 1684-1714, Ankara, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası

2- Sulh Notasının Metni. Nota 5 Teşrin-i Evvel'de Madrit Mazlahatgüzarımız vasıtasıyla Amerika'ya tebliğ olunmuştur. *Vakit* gazetesi, no: 34, 8 Teşrin-i Evvel 1334 (8 ekim 1918)

3- *Takvim-i Vakayi,* No: 3289, 9 Temmuz 1918.

4- "Nutk-ı Hümâyun'un Suret-i Münifesi (Vahdeddin'in Nutku)", *Takvim-i Vakayi,* No: veya adet: 3365, sayfa 1, 12 Teşrin-i Evvel 1334 (12 Ekim 1918), İstanbul, Matbaa-i Amire.

5- Talay, Dr. Rasim Ferit (Eski Niğde milletvekili), "İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı kabinesine almayışı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup kumandanlığına Tayini", (Dr. Rasim Ferit Talay'ın Notlarından)

6- İzzet Paşa Kabinesi Üyeleri, *Takvim-i Vakayi,* No: veya adet: 3367, sayfa 1-2, 15 Teşrin-i Evvel 1334 (15 Ekim 1918), İstanbul, Matba-i amire (no: 3281-3433)

7- Türkgeldi, Ali, *Mondoros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. 192 s., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 7.

8-. "Wilson'un Yeni Şerâit-i Sulhiyeden Bahis Yeni Hitâbesi", *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, sayı: 2341, 14 Kânunsani 1334 (14 Ocak 1918).

9- İzzet Paşa Kabinesi'nin Beyannamesi ve Müzakereler, "Ermeni, Rum,Arap ve Diğer Milletvekillerini Azınlıklar ve Hükümet Hakkında Fikirleri", Meclis-i mebusan zabıt Cerîdesi, 19 Teşrin-i Evvel 1334 (19 Ekim 1918), Devre: 3, yıl: 5, İçt: 4, İstanbul 1334, meclis-i Mebusan Matbaası.

10- Storrs, Sir Ronald, *Orientations,* London 1943, 582 s.

11- "Afganistan" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi,* Sayfa: 133-178, Cilt: IV, İstanbul 1948, Milli Eğitim Basımevi, 847 s.

12. "Cihad-ı mukaddes" fetvaları, Şeyhislâm Hayri.

13- "Rahmi Bey'le Mülakat Sulh Müstacel ve Münferit Olmalıdır", *Yeni Gün* Gazetesi, 19 Teşrin-i Evvel 1334 (19 Ekim 1918), Yıl: 1, No: 45, sayfa 1, sütun: 5-6, İstanbul 1334.

14- M. Giraud, "Talât Paşa'nın Sulh Teklifi", Memorandum –5 mart 1915 – Ekim 1918'e Kadar Siyasi Bazı Mühim Olayların Özeti.

15- Townsend, General Sir Charles V.F., *Irak Seferim,* İstanbul 1337 Matbaa-i Askeriye, 494 s., (Tarih-i Askerî Encümeni'nce tercüme edilmiştir).

16- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim,* Ankara 1949 Türk Tarih Kurumu Basımevi, VIII+315+11 s., Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri, No: 15.

17- Erim, Prof. Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri,* Ankara 1953, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 708 s., "Osmanlı imparatorluğu Andlaşmaları", Cilt 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

18- *La Question de Mossoul de la Signature du Tratité D'armistice de Moudros* (30 Octobre 1918) au Ire Mars 1925, Constantinople 1925, imprimerie Ahmed İhsan et Cie, 317+4 s.

19- "Murahhaslarımız Geldi" (Rauf Bey'le Mülakat), Reşit Akif Paşa'nın Beyanatı, *Yeni Gün* gazetesi, Yıl: 1, No: 59, 2 Teşrinsani 1334 (2 Kasım 1918), İstanbul.

20- Sadaret makamından Ordu ile Vilayetlere ve Müstakil Mutasarrıflıklara Mütareke hakkında Çekilen Telgraf, *Takvim-i Vakayi*, No: veya adet: 3384, 3 Teşrinsani 1334 (3 Kasım 1918), Sayfa: 3, Sütun: 1-2, İstanbul, Matbaa-i Âmire (No: 3281-3433).

21- Rössler, Fritz, *Kemal Pascha*, Berlin 1934 R. Kittlers Verlag, 122 s.

22- Atay, Falih Rıfkı, "Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri", *Milliyet* gazetesi, Tefrika no: 1-32, 13 Mart 1926 - 12 Nisan 1926, gazete No: 31-61, Yıl: 1, İstanbul, Vatan Matbaası.

23- Birsel M. Cemil, *Lozan*, Cilt 1, İstanbul 1933 Ahmet İhsan Matbaası, 464 s.

24- Cavit Bey'in Hâtıratı, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Notları, Birinci Cihan Harbi'ne Türkiye'nin Girmesi", *Tanin* gazetesi, Tefrika No: 1-261, 15 Ekim 1944 - 2 Ağustos 1945

25- Cemal Paşa, Hatırat (1913-1922), İstanbul 192, 282 s.

26- Polonsky, J., Bak.: *Documents Diplomatiques Secrets Russes 1914-1917.*

27- *Documents Diplomatiques Secrets Russes 1914-1917*, Traduit par J. Polonsky, Paris 1928 Payot, 331 s., "Collection de memoires, Etudes et Documents Pour Servir a l'Hiktoire de la Guerre Mondiale".

28- Hüseyin Rahmi, *Anadolu'nun Taksimi*, İstanbul 1927, Ahmet İhsan Matbaası 418 s.

29- Tunaya, Dr. Tarık Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, Doğan Kardeş Yayınları T.A.Ş. Basımevi, 799 s.

30- Söylemezoğlu, Galip Kemâli, *Başımıza Gelenler*, sayfa 23-36.

31- Seignobos, Charles, (Çev: Ali Reşat), *Tarih-i Siyasi, 1914'den 1896'ya Kadar Asr-ı Hazırda Avrupa, Cilt II*, İstanbul 1334-1336, Kader, Ahmet Sak Bey Matbaası.

32- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İhtilâl Armasını Hâvi Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi

33- Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi Yahut Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife*, İstanbul 1326, Sabah Matbaası 240 s.

34- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyet Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi.

35- Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931 Milliyet Matbabaası 297 s.

36- Kamil Paşa, *Kâmil Paşa'nın Ayân Reisi Sait Paşa'ya Cevapları*, İstanbul 1328 Matbaa-i Ebüzziya, 104 s.

37- Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı*, Cilt 2, Kısım 2, İstanbul 1328, Sabah matbaası, 415 s.

38- Abalıoğlu, Yunus Nadi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, İstanbul 1325, Matbaa-i Cihan, 240 s.

39- Driault, Edvard, *La Grêce et la Grande Guerre de la Révolution Turque au Traité de Laussanne (1908-1923)*, Paris 1926, Les Presses Universitaries de France, XVI+568 s.,"Edvard Driault et Mchel L'Héritier Histoire Diplomatique de la Gréce de 1821 a nos jours. T. 5"

40- 31 Mart Hadisesi, "Beyazıt Camii Hocalarından Rasim'in Meclis-i Mebu-

san'daki Konuşması", *Beyanü'l-Hak,* Adet: 31-32, 15 ve 22 Haziran 1325 (28 Haziran ve 5 Temmuz 1909), Yıl: 1. Cilt: 2, Sayfa: 723-725, 747-748, İstanbul 1324-1325 Bekir Efendi Matbaası.

41- Suret-i İstida, "Alaylı Subayların Şikâyet ve İstekleri Hakkında İstida - Bunun Hakkında Müzakere", *Takvim-i Vakayi,* No veya Adet: 187, 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Cilt: 2, Sayfa: 2, Sütun: 1, İstanbul, Sabah Matbaası.

42- Mebusların Beyannamesi, *Takvim-i Vakayi,* No veya Adet: 183, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Cilt: 2, Sayfa: 1, İstanbul, Sabah Matbaası.

43- Mazılyah, Nesim (İzmir milletvekili), Meclis-i Mebusan'ın Beyannamesi Hakkında Konuşma, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Meclis-i Mebusan'ın 58. İçtimai, *Takvim-i Vakayi,* No veya Adet: 194, 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909), Cilt: 2, Sayfa: 2, Sütun: 2, İstanbul, Sabah Matbaası.

44- Ahmed Rıza Bey'in İstifanamesi (Meclis-i Mebusan Reisi), *Takvim-i Vakayi,* No veya Adet: 187, 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Cilt: 11, Sayfa: 2, Sütun: 1, İstanbul, Sabah Matbaası.

45- Ahmed Rıza Bey'in İstifanamesi (Meclis-i Mebusan Reisi), *İkdam* gazetesi, No: 5347, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Yıl: 15, Sayfa: 1, Sütun: 4, İstanbul.

46- Şehsuvaroğlu, Halûk, "İlk meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hatıratı," *Cumhuriyet* gazetesi, 26 Ocak 1950 - 19 Şubat 1950, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.

47- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Hüseyin Cahit'in 50 Yıllık Siyasi Hatıraları", Kısım 1: Meşrutiyet Devri ve Sonrası, *Halkçı* (Yeni Ulus) gazetesi, Tefrika no: 1-192, 13 Kasım 1954 - 31 Aralık 1954, Ankara, Ulus Matbaası.

48- Gürsel, Orgeneral Cemal (Kara Kuvvetleri Kumandanı), Hâtırat Notlarından "31 Mart 1909 Günü Erzincan'da Çıkan İsyanın Ordu Kumandanı İbrahim Paşa Tarafından Ne Şekilde Bastırıldığı".

49- İbrahim Paşa (Müşir), 4. Ordu Kumandanı Tarafından Meclis-i Mebusan'a Çekilen İstanbul'daki Vakaları Protesto eden 16 nisan 1909 Tarihli Telgraf, *Takvim-i Vakayi,* No veya Adet: 188, 8 nisan 1325 (21 nisan 1909), Cilt: 2, Sayfa: 25, İstanbul, Sabah Matbaası.

50- Vahdetî, "Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup", No: 104, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Yıl: 1, Sayfa: 1, Sütun: 1-2, İstanbul.

51- Menkıbe-i Celile-i Hazret-i Mustafani, "İttihad'ı Muhammedi Cemiyeti Dersaadet Merkezi", *Volkan* gazetesi, No: 90, 18 mart 1325 (31 Mart 1909), Yıl: 1, Sayfa: 1. Sütun: 2, İstanbul.

52- Ergüder, General Muzaffer, "31 Mart İsyanı" Hakkında, (Notundan Parçalar).

53- Baydar, Mustafa, *31 Mart Vakası,* İstanbul 1955, Anıl Matbaası, 38 s., Millî Tesanüt Birliği Yayını: 8.

54- Ramsaur, Ernest Edmondson, *The Young Turks - Prelude to the Revolution of 1908,* New Jersey 1957, Princeton University Press 180 s.

55- Osman Nuri ve Ahmet Refik Altınay, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi,* Cilt: III, İstanbul 1327 Matbaa-i Osmaniye, Hayriye, 1204 s.

56- "Positivisme", *Larousse du XXe Siecle,* s. 734, Cilt: V, Paris (c1932) Librairie Larousse, 1104 s.

57- Tunalı, Hilmi, *Peşte'de Reşit Efendi İle,* Basım Tarihi: 1317, 100 s.

58- İskit, Server R., *Türkiye'de Matbuat Rejimleri,* İstanbul 1939, Ülkü Matbaası, 906+1257 s.

59- Ahmed İzzet Paşa (müşir), "Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın Hâtıratı", *Akşam* gazetesi, Tefrika No: 1-52, 13 Nisan 1928 - 7 Haziran 1928.

60- Varaka, "2 Tümen'e Mensup Bazı Askerlerin İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne kabul Edilmeleri Dileği", *Volkan* gazetesi, No: 90, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Yıl: 1, Sayfa: 3, Sütun: 2-3.

61- Tokalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt: I-III, İstanbul 1946, 1953-1954, Maarif Basımevi, s. 870, 784, 670.

62- Mehmet Ziyaeddin Şeyhislâm Esseyid, "Suret-i Fetva-yı Şerife", *Takvim-i Vakayi,* No veya Adet: 194, 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909), Cilt: II, Sütun: I, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

63- "Vahdetî Mektubunda Ne Diyordu?", *Tanin* gazetesi, No: 265, Yıl: 1, Sayfa: 2, Sütun: 3, 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909).

64- Soko, Ziya Şakir, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu Nasıl Yaşadı Nasıl Öldü?", *Son Posta* gazetesi,

Kısım 1: Tefrika no: 1-128, Tarih: 11.XIII.1932 - 22.IV.1933
Kısım 2: Tefrika no: 1-125, Tarih: 23.IV.1933 - 26. VII.1933
Kısım 3: Tefrika no: 1-164, Tarih: 27.VII.1933 - I.I.1934
Kısım 4: Tefrika no: 1-155, Tarih: 2.1.1934 - 18.VII.1934
Kısım 5: Tefrika no: 1-267, Tarih: 19.VII.1934 - 28.IV.1935

DİZİN

Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; Meşrutiyet Devri'nin seçme olaylarını, Mondros Mütarekesi'nden bu yana millî mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükümetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına ve belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişiyle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile, özellikle inkılâpların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihi sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Ben de Yazdım'ın birinci cildinde; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, örgütlenmesi ve tüzüğü, Jön Türkler'in faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasal etkileri, 31 Mart 1909 irtica hareketi ve ordu içindeki etkileri, 31 Mart ayaklanmasında Osmanlı basını, irticai örgütlerin eylemleri ve sonuçları, irticaya karşı kurulan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesi, Vahdeddin'in tahta çıkışı (1918), Mustafa Kemal'in değerlendirmeleri, 'Cihad-ı Mukaddes' ilan edilmesi ve sonuçları, 1918 Mondros Anlaşması, tam metni ve ayrıntılı yorumları gibi konular ele alınmaktadır.

9 789755 790121
ISBN 975-579-012-8